ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

2

TOMUL 23

1972

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD—EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea ROMPRESFILATELIA", boîte postale 2001 — telex 011631 — Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.
Pour procurer la revue (directement au par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul IV.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
str. Gutenberg 3 bis — Bucureşti — Tel. 16 40 70

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

TOMUL 23 NR. 2 1972

SUMAR

Pag.

STUDII

DISCUŢII ŞI NOTE

RECENZII

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 23 N° 2 1972

SOMMAIRE

CONSIDERAŢII DESPRE MONEDA „KOSON"

DE

IUDITA WINKLER

Nici unul dintre tipurile monetare din descoperirile de pe teritoriul Daciei n-a suscitat atîtea discuţii ca moneda de aur cu legenda ΚΟΣΩΝ şi monograma ΒΑ (în ligatură); „Cui non cognitae monetae aureae, quarum una parte Consul duobus stipatus lictoribus procedit subscripto nomine ΚΟΣΩΝ; altera sertum tenet aquila, cujusmodi quatuor museum nostrum continet? De iis laborant Golzius, Tristanus, Patinus, Harduinus, Begerus, Liebeus. Verum ut fit in rebus dubiis, sententiae variant eorum de patria"[1], scria în 1783 F. Neumann, custodele Cabinetului numismatic din Viena. Toţi cei care au tratat diferite aspecte din numismatica greco-romană[2]

---

[1] F. Neumann, *Populorum et regum numi veteres inediti*, Vindobonae, 1783, p. 128. Pe lîngă cei citaţi de Neumann, s-au ocupat desigur şi alţii de această monedă; indicaţii în acest sens găsim în scrisoarea lui Erasmus din Rotterdam către Joannes Turzo din 1520: „Aureum numisma, multos exercuit, aliis coniectantibus esse tres filios Noe ex arca revertentes et ex altera parte columbam olivae ramum deferentem. Aliis duces duos, qui medium captum ducerent et aquilam lauri ramum in coronam deflexum gestantem. Subscriptionem nullus adhuc legere potuit, neque Graecus, neque Latinus, neque Hebraeus". *Epistolarum opus complectens universos quot ipse autor unquam euulgavit* ..., Basileae, MDLVIII, p. 473; cf. St. Zamosius *Schidiasma de veteribus monetis*, cap. *Aurei nummi veterum*. Asupra manuscrisului ne-a atras atenţia profesorul S. Jakó, căruia îi aducem cele mai calde mulţumiri pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziţie acest material inedit.

[2] Literatura modernă fiind foarte vastă, vom cita numai lucrările cele mai importante, care cuprind şi bibliografia problemei: J. Eckhel, *Doctrina numorum veterum*, I,I, Vindobonae, 1792, p. 90, VI,II, 1796, p. 20, 22–24; Abbé Eder, în *Zeitschrift von und für Ungarn*..., Pesth, 1803, IV, 12, p. 113–118; J.G. Th. Grässe, *Handbuch der Alten Numismatik von den ältesten Zeiten bis auf Constantin d. Gr.*, Leipzig, 1854, p. 217; H. Cohen, *Description générale des monnaies de la République Romaine communément appelées médailles consulaires*, Paris-Londres, 1857, p. 174, nota 1; Th. Mommsen, *Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin, 1860, p. 693; E. Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la République Romaine vulgairement appelées monnaies consulaires*, II, Paris-Londres, 1866, p. 114; H. A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, II, Londra, 1910, p. 474, nota 1; B. V. Head, *Historia Numorum* ..., Oxford, 1911, p. 289; Ed. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952, p. 26; *A Guide to the Principal Coins of the Greeks from circ. 700 B.C. to A.D. 270 based on the Work of Barclay V. Head*, London [ed. a II-a 1959], p. 82, pl. 46/1; vezi lucrările citate la notele: 4 şi 5.

sau din istoria secolului I î.e.n. de la Dunărea de Jos şi-au îndreptat atenţia şi asupra monedei „Koson"[3].

Studiul cel mai amplu despre emisiunile de acest tip ni-l oferă M. Bahrfeldt în *Über die Goldmünzen des Dakerkönigs* Κοσων *725/29*[4].... Autorul a reuşit să depisteze, în principalele colecţii europene şi în diferite publicaţii, 112 piese. Părerea lui despre originea acestei monede, exprimată chiar în titlul lucrării, a fost acceptată de un număr mic de specialişti[5]. La baza interpretării date de numismatul german stă convingerea că Coson şi Cotiso sînt una şi aceeaşi persoană : „Dieser Cotison wird nun in einigen Handschriften des Sueton auch Coson genannt ..., und er ist der BAσιλεύς ΚΟΣΩΝ der Goldmünzen ! Die Differenz im Namen, ΚΟΣΩΝ und ΚΟΤΙΣΩΝ, gibt keinerlei Anlass zu Bedenken, denn die Barbarennamen erlitten in älterer wie neuerer Zeit bei Übernahme durch ein fremdes Volk Veränderungen ... "[6]. Bahrfeldt a împărţit piesele cu legenda ΚΟΣΩΝ în *două grupe* : prima cu monograma BA (75 bucăţi), a doua fără monogramă (37 bucăţi)[7]. Pe lîngă acestea, el a semnalat o piesă cu stil „barbarizat" (greutatea de 10,08 g) şi alta de bronz (5,30 g), pe care a considerat-o ca nucleul unei monede *subaerate*[8]. Bahrfeldt a reuşit să stabilească totodată trei ştanţe. Cu fiecare dintre ele au fost emise mai multe piese (cu ştanţa a. patru bucăţi ; cu b. 13 bucăţi, iar cu c. trei bucăţi). Diametrul monedelor

[3] Th. Mommsen, *Reges Thraciae inde a Caesare dictatore*, în *EphemEpigr*, 2, 1875, p. 251, nota 7 ; Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucuresci, 1880, p. 497 ; V. Gardthausen, *Augustus und seine Zeit*, Leipzig, 1891, I, p. 159—162, II, p. 69—70 ; P. Király, *Dacia provincia Augusti*, I, Nagybecskerek, 1893, p. 47, nota 3 ; Gelzer, în *RE*, X, 1 (1917), 1007 ; V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 84, 609—610 ; I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 1932, p. 169 ; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, in *Sitzungsberichte der Akademie der Wiss.in Wien*, Phil. hist. Klasse, 214, 1932, p. 60—63, 70, 91—94 ; A.v. Premerstein, în *JÖAI*, 29, 1935, p. 66—67 ; *The Cambridge Ancient History*, XI, Cambridge, 1936, p. 83—84 ; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, I, 2, Bucarest, 1937, p. 50—52 ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 50 ; idem. în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 276, 290 ; idem, în *Dacica*, Cluj, 1969, p. 59 ; B. Mitrea, în *ED*, X, 1945, p. 15, 125—128 ; S. Ferenczi, *Az erdélyi dákok pénzeiről*, Cluj, 1947, p. 8—9 ; idem, în C. Daicoviciu — A. Ferenczi, *Aşezările dacice din munţii Orăştiei* [Bucureşti], 1951, p. 97—98, 104 ; Em. Condurachi, în *Studii*, I, 1948, p. 230—234 ; C. Moisil, în *BŞtAc*, II, 2—4, 1950, p. 59, nota 1 ; M. A. Halevy, în *StCl*, III, 1961, p. 89—92 ; H. Daicoviciu, în *AMN*, II, 1965, p. 107—110 ; idem, în *Istoria României, Compendiu*, Bucureşti, 1969, p. 44 ; I. I. Russu, în *Sargetia.*, IV, 1966, p. 100 ; S. Jakó, în *AMN*, III, 1966, p. 103—113 ; J. Guey, în *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire offerts à Jérôme Carcopino* [Paris, 1966], p. 445, nota 6 ; R. Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, II, Bucureşti, 1968, p. 31, nota 32 ; R. Vulpe, în *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, p. 50—51 ; C. Preda, *Moneda antică în România*, Bucureşti, 1969, p. 27—28.

[4] Apărută în *Berliner Münzblätter*, N. F. 1912 şi în extras (pe care l-am utilizat pentru studiul de faţă).

[5] Ö. Gohl, în *NumKözl*, XI, 1921, p. 63—67 ; L. Ruzicka, în *BSNR*, XVIII, 1922, p. 40—43 ; cf. şi *Izvoare privind istoria României*, I, Bucureşti, 1964, p. 577, nota 68 ; C. Preda, *op. cit.*

[6] M. (v.) Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 15 ; idem, *Die Goldmünzprägung während der Republik und unter Augustus, eine chronologische und metrologische Studie*, Halle (Saale), 1923, p. 68—69, scrie : „Ich muss hier noch das nachstehende merkwürdige Goldstück erwähnen, da es in Münzverzeichnissen und in der Literatur immer wieder unter Brutus aufgeführt wird, obwohl es weder von ihm noch für ihn geprägt worden ist und mit ihm nicht das Geringste zu tun hat".

[7] M. Bahrfeldt, *Über die Goldmünzen des Dakerkönigs* Κοσων ..., p. 3—4.

[8] *Ibidem*, p. 2, 5, 12.

variază între 18 şi 20 mm, rar pînă la 21, o singură piesă are diametrul de 23,5 mm [9].

Avînd în vedere analiza minuţioasă a monedelor, pare curios că autorul n-a remarcat că printre cele 14 piese păstrate la Cabinetul numismatic de pe lîngă *Kunsthistorisches Museum* din Viena, există 6 piese [10] care prin anumite particularităţi tehnice se deosebesc de celelalte : trei dintre acestea trebuie încadrate, pe baza reversului, în seria monedelor cu părţi din imagine dublate în urma repetării baterii [11], reversul unui exemplar şi ambele feţe ale altuia prezintă greşeli de gravare, iar o piesă este „barbarizată" (fig. 1 ; 2).

Dăm în cele ce urmează descrierea acestor şase piese :

1. — Av. Vultur stînd spre stînga, cu aripile uşor desfăcute, ţine în gheare o cunună.
Rv. ΚΟΣΩΝ. Un consul, între doi lictori, mergînd spre stînga ; în faţă, monograma BA (în ligatură) (fig. 1/1 ; 2/1 ; 3/1).
Greutatea 8,44 g ; inv. 9118.

La prima izbire ştanţa a fost fixată prea la stînga, aşa încît *primul lictor a ajuns să acopere spaţiul monogramei.* Această primă imprimare a fost foarte slabă. La a doua batere, tipul s-a imprimat corect pe rondelul monedei. *Deasupra monogramei BA se observă un bust rămas de la prima izbire.*

2. — Av. Ca mai sus.
Rv. Ca mai sus ; dar fără monogramă (fig. 1/2 ; 2/2 ; 3/2).
Greutatea 8,47 g ; inv. 9116.

Prin prima batere s-a obţinut o imagine foarte slabă, fie din cauza izbirii insuficiente, fie din cauza folosirii unei ştanţe tocite, aşa încît baterea a trebuit să fie repetată. La a doua operaţie s-a folosit însă o altă ştanţă, fixată în aceeaşi poziţie ca prima, dar distanţa dintre primul lictor şi consul fiind mai mare pe această ştanţă, imaginea nu coincide complet cu prima : *profilul şi linia ce indică toga apar dublate* ; *la fel şi bara verticală a literei* **K**, *iar litera Σ apare de două ori.* Datorită izbirii lor suprapuse, *linia de sol* este schiţată prin *liniuţe neregulate.*

3. — Av. Ca mai sus.
Rv. Ca mai sus ; cu monogramă (fig. 1/3 ; 2/3 ; 3/3).
Greutatea 8,35 g ; inv. 9126.

De la marginea rondelei pînă în dreptul umărului lictorului care păşeşte lîngă consul, se află un şir de globule, cu un capăt îndreptat spre centrul monedei, astfel încît o parte din cîmpul monedei este divizată în două. Sub acest şir de perle se vede un bust slab imprimat. Capul nu este identic cu

---

[9] *Ibidem*, p. 5.

[10] Monedele au fost remarcate de noi cu ocazia unor cercetări la Cabinetul numismatic de pe lîngă *Kunsthistorisches Museum* din Viena. Directorii dr. B. Koch şi dr. R. Göbl ne-au pus la dispoziţie acest material util, trimiţîndu-ne şi mulaje de gips, pentru care le exprimăm cele mai calde mulţumiri.

[11] E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, I, 1, Paris, 1901, col. 484, nota 5, col. 938—940 ; H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, I, London, 1925, p. LX-LXI.

În literatura de specialitate privind descoperirile din Dacia, n-am întîlnit nici o piesă cu imaginea dublată în urma rebaterii, iar în practica noastră la cabinetul numismatic, am găsit o singură monedă de acest fel (între circa 15 mii de monede pe care am avut prilejul să le determinăm), cf. *SCN*, I, 1957, p, 88, nr. 59, p. 105—106, pl. IV/59.

al celor doi lictori redaţi integral. În acest caz dublarea nu se datorează necesităţii de a ştanţa mai clar tipul monetar, ci neatenţiei : *o monedă pe care fusese bine imprimat la prima izbire tipul reversului a rămas în ștanța de jos.* În continuarea procesului de emitere *a fost aplicată o altă ștanță de revers* ; *aceasta nefiind bine fixată pe rondela ce se răcise între timp, s-a imprimat numai parțial acolo unde presiunea a fost mai puternică și procesul de răcire mai slab.*

4. — Av. Ca mai sus.
Rv. Ca nr. 1. (fig. 1/4 ; 2/4 ; 3/4).
Greutatea 8,41 g ; inv. 9123.

Pe avers, lîngă aripa uşor desfăcută a vulturului, se vede o pană mult mai slab imprimată decît celelalte, ceea ce nu se datoreşte însă rebaterii, ci reprezintă *o greșeală de gravare*, căci pe această monedă observăm şi alte deosebiri. *Linia de sol*, redată prin globule, *nu este trasată de la un capăt la celălalt al cîmpului monetar*, *ci se întrerupe imediat sub gheara vulturului* (ca pe prototipul roman) ; perlele ce delimitează cîmpul monedei nu formează un cerc continuu, ci apar ca două semicercuri parţial dublate la capete.

Reversul piesei a fost bătut cu o ştanţă ce prezintă *multe greșeli în gravare. Monograma e într-un rînd cu linia de sol*, iar pentru a umple spaţiul dintre monogramă şi lictor, a fost introdus un motiv ornamental. *Toga primului lictor ajunge pînă la linia de sol*, de aceea gravorul a fost obligat să schiţeze *picioarele sub linia de sol*, deplasînd legenda şi cercul de perle ; *ca urmare a deplasării, în exerga monedei se observă doi omicroni și un sigma confuz*, *iar omega și ny în ligatură au ajuns mult mai sus decît primele trei litere ale legendei* (fig. 2/4 ; 3/4).

5. — Av. Ca mai sus.
Rv. Ca mai sus ; cu monogramă (fig. 1/5 ; 2/5 ; 3/5).
Greutatea 8,48 g ; inv. 9119.

Pe reversul acestei monede *monograma BA este redată de două ori* ; în ambele cazuri la fel de reliefată. Prima monogramă, imprimată chiar lîngă lictor, apare ca un motiv ornamental, alcătuit dintr-un mic cerc de care se leagă un cîrlig, iar a doua monogramă trece dincolo de cercul de perle, întrerupt aci pe o porţiune mai mare.

6. — Av. Ca mai sus.
Rv. Ca mai sus. *Fără legendă și fără monogramă* (fig. 1/6 ; 2/6 ; 3/6).
Greutatea 8,34 g ; inv. 9124.

Stilul reversului e ,,barbarizat'' ; porţiunea dintre exergă şi marginea rondelului este teşită atît pe avers, cît şi pe revers. Nu putem stabili cauzele acestei deformări. Ea a putut să apară fie în urma pilirii intenţionate a monedei, fie din cauza turnării defectuoase a rondelului sau a deteriorării ştanţei.

După cum rezultă din cele arătate, dublarea diferitelor părţi ale tipului monetar se întîlneşte în trei cazuri pe partea cu legendă (fig.1/1-3 ;2/1-3), iar greşelile de gravare apar de două ori tot pe partea cu legendă şi o singură dată pe partea cu vulturul. Decăderea stilistică, caracteristică emisiunilor aparţinînd popoarelor ,,barbare'', se manifestă numai pe tipul reversului (fig. 1/6,9 ; 4/3).

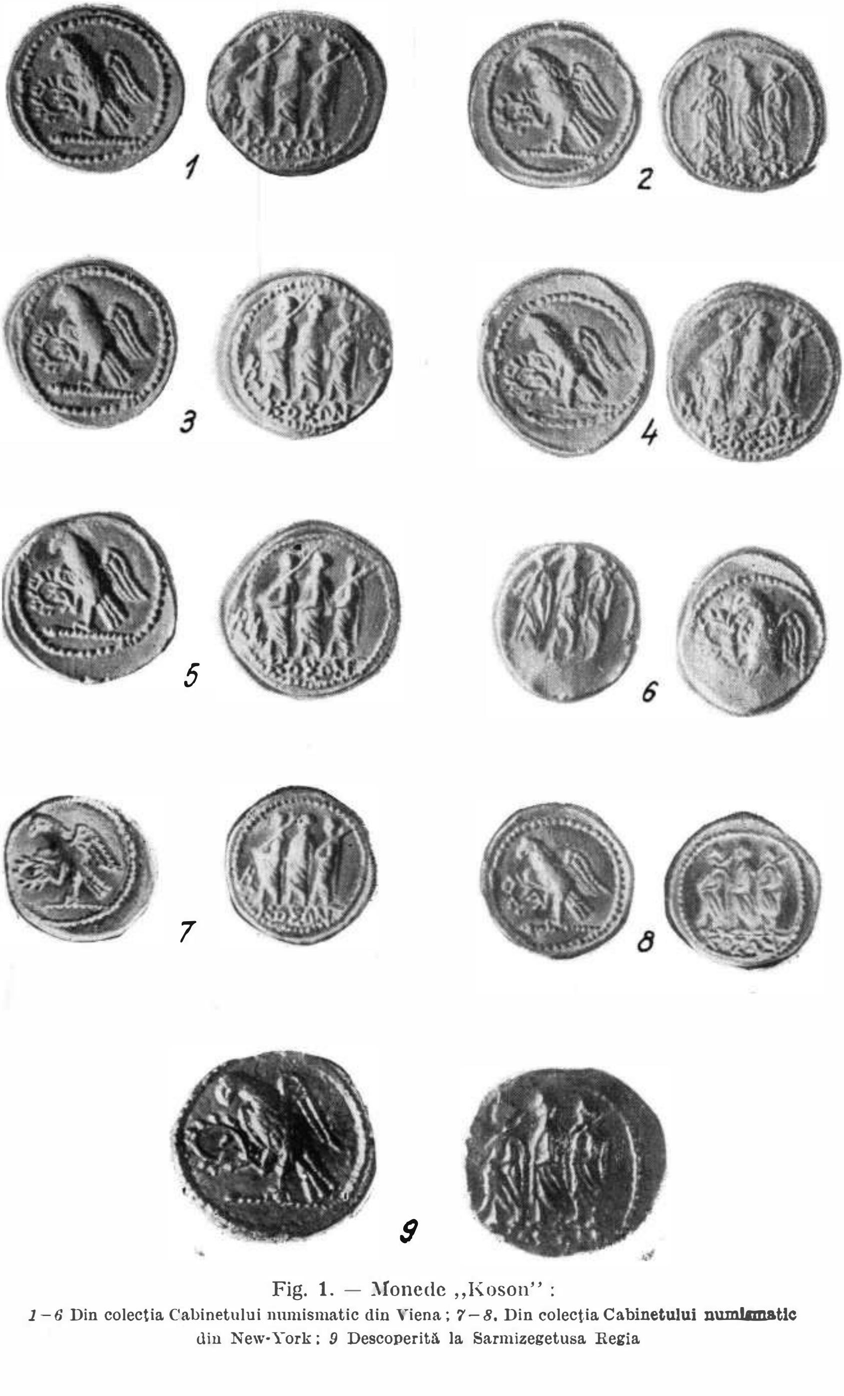


Fig. 1. — Monede „Koson":
1–6 Din colecția Cabinetului numismatic din Viena; *7–8*. Din colecția Cabinetului numismatic din New-York; *9* Descoperită la Sarmizegetusa Regia



Fig. 2. — Monede „Koson” mărite de două ori :
1—3, Rebătute ; *4—5*, Cu greșeli de gravare ; *6*, Barbarizată.



Fig. 3. — Monede „Koson'' mărite de două ori :
1–3, Rebătute; *4–5*, Cu greşeli de gravare; *6*, Barbarizată.

Pe lîngă cele 6 piese cu diferite defecte în execuţie, ne este cunoscută una pe care omicron este redat numai parţial (fig. 6/2), un alt exemplar pe care kappa, omega şi sigma sînt deformate, omega transformat în lambda (fig. 6/1)[12], iar pe o piesă din colecţia Dessewffy, linia de sol constă din linii întrerupte, omicron este foarte mic, omega în ligatură cu ny (fig. 6/3)[13]. Deformarea literelor sau înlocuirea liniilor prin globule se observă şi pe alte exemplare (fig. 6/5-8). Stilul tuturor acestor piese este rudimentar [14], decăderea stilului este mai evidentă pe o piesă din colecţia Dessewffy[15]. Elemente intense de „barbarizare" prezintă de asemenea un exemplar din colecţia muzeului de istorie din Odorhei (fig. 4/3) [16] şi două piese din colecţia Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei : una cu legenda stîlcită şi alta cu figurile executate rudimentar [17].

În ceea ce priveşte precizarea, *care dintre feţele emisiunii cu legenda* ΚΟΣΩΝ *trebuie considerată ca avers şi care revers*, părerile nu sînt concordante : unii socotesc partea cu vulturul ca fiind aversul monedei [18], alţii, tot fără a da vreo motivare, consideră ca avers partea cu consulul şi cei doi lictori ; opinia aceasta din urmă, adoptată şi de Eckhel[19], Head [20] şi Bahrfeld[21], a ajuns să prevaleze. Un argument în acest sens îl oferă faptul că pe monedele rebătute urmele rebaterii se află pe partea cu legendă (fig. 1/1-3 ; 2/1-3 ; 3/1-3) şi că aci efigia prezintă semne vădite de decădere stilistică, iar legenda se reduce uneori la linii neregulate, ceea ce arată că ştanţele au fost gravate în număr mai mare, desigur din cauza uzării lor mai rapide. Putem admite, prin urmare, că ştanţa cu tipul reprezentînd lictorii cu consulul şi legenda ΚΟΣΩΝ a fost folosită ca ştanţă de sus, pe care la populaţia daco-getică, ca şi la greci şi romani, era gravat reversul monedei. Spre aceeaşi concluzie ne duce şi deosebirea dintre relieful mult mai pronunţat al vulturului faţă de relieful foarte plat al feţei pe care este reprezentat consulul cu cei doi lictori.

Trebuie de asemenea avut în vedere că în monetăriile din lumea elenistică numele emitentului figura întotdeauna pe revers, iar în Roma republicană, în cele mai multe cazuri, numele monetarului era aplicat tot pe reversul monedei. Nu există, pe de altă parte, nici o motivare în sprijinul considerării părţii cu legendă ca fiind aversul monedei.

Identificarea modelului pentru revers n-a prezentat nici o dificultate pentru cercetătorii moderni ; este evidentă redarea simplificată a imaginii

---

[12] Monedele se păstrează în colecţia cabinetului numismatic din Budapesta de pe lîngă Muzeul Naţional Maghiar (Magyar Nemzeti Muzeum), *Éremlár*, inv. A 32/1804 şi inv. Jankovich 882.

[13] M. Dessewffy, *Barbár pénzei*, Budapest, 1910—1913 (anexă la *NumKözl*), nr. 892.

[14] *Ibidem*, nr. 537, nr. 892 ; N.P. Rozanova, *O zolotih monetah s nadpisom* ΚΟΣΩΝ, în *KS*, 66, 1956, pl. 18 ; M. Miller, *Die Münzen des Altertums, Ein praktisches Handbuch der antiken Münzung*, Berlin [1933], pl. VII/81 ; cf. *Königliche Museen zu Berlin. Beschreibung der antiken Münzen*, Berlin, 1889, p. 23—24, pl. II/15 ; C. Preda, *op. cit.*, fig. 37.

[15] Cf. nota 13.

[16] J. Winkler, în *Musaica, Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského*, XVII, Bratislava, 1966, p. 41, 44, fig. 1c.

[17] Inedite, inventar B. 84, 83.

[18] I. G. Th. Grässe, *op.cit.*, p. 217 ; (cu referire la S. Pinder, *Berliner Museum*, p. 136, nr. 680).

[19] J. Eckhel, *op.cit.*

[20] B. V. Head, *op.cit.*

[21] M. Bahrfeldt, *op.cit.*



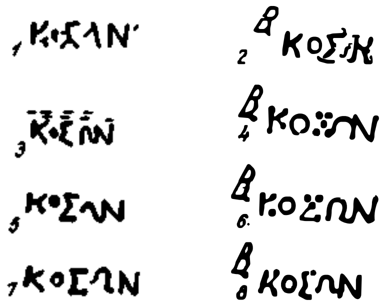
Fig. 4. — Monede „Koson" din colecția Muzeului de Istorie Odorhei (mărite).



Fig. 5. – Monede „Koson” din colecţia Muzeului de arheologie din Deva (mărite).

de pe emisiunea de denari romani avînd reprezentat pe revers un consul între doi lictori, precedat de un *accensus*, iar în exergă legenda BRVTVS[22]. Cu privire la datarea tipului monetar emis de Q. C. Brutus, opiniile diferă : Mommsen propune anul 58 î.e.n.[23], Babelon 44 î.e.n.[24], Grueber 58 î.e.n.[25], Sydenham 60 î.e.n.[26], Alföldi 50 î.e.n.[27]. Deosebirile în datarea modelului nu au o semnificaţie hotărîtoare pentru problema noastră, căci toţi specialiştii sînt de acord că denarul cu numele lui Brutus reprezintă o creaţie

Fig. 6. — Legendă ΚΟΣΩΝ gravată stilcit (mărită) ; *1—2*. Inedite (vezi nota 12) ; *3—4*, Apud M. Dessewffy, *op. cit.*, 892, 537 ; *5*, N.P. Rozanova, *op. cit.*, pl. 18/5 ; *6*, M. Miller, *op. cit.*, pl. VII/81 ; *7—8*, C. Preda, *op. cit.*, fig. 37.



unică, exprimînd un program politic[28], indiferent dacă a fost emis de el în calitate de magistrat monetar în tinereţe sau, din ordinul său, după uciderea lui Caesar.

Reversul modelului a fost simplificat prin omiterea *accensus*-ului, spaţiul ocupat de el fiind necesar pentru gravarea monogramei BA (= BAσιλεύς)[29].

---

[22] E. Babelon, *op.cit.*, II, p. 114, nr. 31 ; M. Bahrfeldt, *op.cit.*, p. 8.

[23] Th. Mommsen, *Geschichte des römischen Münzwesens*, p. 626, nota 465.

[24] E. Babelon, *op.cit.*, II, p. 114.

[25] H.A. Grueber, *op. cit.*, p. 474—475.

[26] E.A. Sydenham, *op.cit.*, p. 150, nr. 906 şi nota.

[27] A. Alföldi, *Studien zur Zeitfolge der Münzprägung der römischen Republik*, în *Schweizerische Numismatische Rundschau*, 36, 1954, p. 28—29.

[28] Dio Cassius, XLVII, 25, 3, menţionează că bătînd monede pe care era gravat un *pileus* între două pumnale (= tipul din Babelon, *op.cit.*, p. 119, nr. 51), Brutus vroia să arate prin imagine, ca şi prin inscripţie, că el a pus la cale împreună cu Cassius eliberarea patriei sale.

În articolul din *RE*, X (1917), 974—988 [Gelzer] nu se face nici o referire la afirmaţia lui Mommsen că Brutus ar fi fost magistru monetar la Roma. Neexistînd nici o dovadă sigură că Brutus a lucrat ca monetar între anii 60—58 î.e.n., argumentele aduse de E. Babelon (*op. cit.*, p. 114) împotriva acestei opinii ni se par convingătoare. Între 60—58 î.e.n. Brutus nu putea să emită la Roma o monedă de aur pentru care capul lui L. Iunius Brutus şi Servius Ahala să fi servit ca imagine pentru avers, respectiv revers ; de asemenea nici denarul pe al cărui revers este reprezentat un consul între doi lictori precedaţi de un *accensus*, iar pe avers bustul zeiţei Libertas şi legenda LIBERTAS, nu putea să exprime un program între anii 60—58 î.e.n., cînd Brutus îşi începe cariera politică. Crearea lor se leagă desigur de evenimente a căror popularizare le urmărea în rîndul cetăţenilor romani (cf. Dio Cassius, XLVII, 25, 3). De aceea ni se pare justă părerea lui E. Babelon că emiterea acestor monede trebuie plasată după moartea lui Caesar.

Printre monedele emise în Grecia de Brutus, există un denar şi un quinar cu capul zeiţei Libertas (E. A. Sydenham, *op.cit.*, p. 202—203, pl. 29, 1287, pl. 30, 1301 ; G. G. Belloni, *Le monete Romane dell'età Repubblicana*, Milano, 1960, pl. 54, 2143), care din punct de vedere stilistic se apropie de bustul zeiţei Libertas de pe denarul care are pe revers pe consul între cei doi lictori precedaţi de un accensus (G. G. Belloni, *op.cit.*, pl. 47, 1777—1778).

[29] M. Bahrfeldt, *op.cit.*, p. 11.

Vulturul de pe aversul monedei „Koson" este identic, ca formă şi poziţie, cu cel de pe reversul denarului emis de Q. Pomponius Rufus în anul 74 î.e.n., după cronologia lui Grueber, sau în anul 71 î.e.n., după cea stabilită de Babelon şi Sydenham [30]. Numărul şi simbolul din cîmpul monedei romane[31] sînt însă omise, iar vulturul nu stă pe un sceptru (ca pe denarul descris de Cohen[32]) sau pe un fulger (cum crede Belloni[33]), ci pe un rînd de globule, ce delimitează exerga monedei ca o linie de sol. Dar, de fapt, această linie de sol — care se deosebeşte de cea de pe revers, unde e reprezentată, cum e firesc, printr-o linie continuă — este inspirată tot din model, căci pe piesa reprodusă de Belloni[34] se observă clar că sceptrul, pe care numismatul italian îl consideră ca fulger, este executat, ca şi pe aversul monedelor lui Q. Cassius, din cîteva globule mărunte şi una mai mare, ce indică mînerul[35]. Pe unele dintre monedele „Koson" se observă, de asemenea, o globulă mai mare (fig. 1/1-3, 5, 8), cam în acelaşi loc ca pe emisiunile lui Q. Pomponius Rufus.

Pentru oricare dintre datele de emitere propuse pentru moneda lui Brutus am opina, tipul luat ca model pentru reversul pieselor cu legenda ΚΟΣΩΝ este emis (cu unul pînă la trei decenii) înainte de modelul aversului, ceea ce n-ar constitui totuşi un impediment în admiterea acestor modele ca servind la crearea unei monede hibride [36] la o dată ulterioară, dacă emisiunea lui Q. Pomponius Rufus s-ar fi bucurat de o largă circulaţie ; dar ea face parte dintre cele mai puţin frecvente, Mommsen o consideră pe locul al doilea ca raritate (= selten²) [37], iar Cohen[38] şi Babelon o evaluează la 50 de franci[39], ceea ce arată că ea continuă să se menţină printre monedele rare. Moneda lui Q. C. Brutus e categorisită, dimpotrivă, ca frecventă (= häufig)[40] şi evaluată la numai trei franci[41].

Era firesc ca în cazul unei emisiuni hibride din argint, copie sau imitaţie după denarii romani, să se ia ca model tipuri monetare de o largă răspîndire, deoarece noua piesă urma să circule alături de acestea. Un indiciu ne oferă cele zece ştanţe de la Tilişca. Dintre tipurile copiate, numai unul singur[42] este considerat ca rar[43] (selten³), fiind evaluat la 30 de franci[44], pe restul ştanţelor[45] sînt reproduse tipuri monetare frecvente (häufig ; cu valoare

---

[30] T.R. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, II, New York, 1955, p. 449.
[31] E. Babelon, *op.cit.*, p. 366, nr. 23 ; G. G. Belloni, *op. cit.*, pl. 44, 1647.
[32] H. Cohen, *op. cit.*, p. 266, nr. 3.
[33] Cf. nota 31.
[34] G. G. Belloni, *op. cit.*, pl. 44, 1647.
[35] *Ibidem*, pl. 49, 1824—1827.
[36] M. Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 11 ; cf. şi Ö. Gohl, *op.cit.*, p. 65.
[37] Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 648, nr. 340.
[38] H. Cohen, *op. cit.*, p. 266, nr. 3.
[39] E. Babelon, *op. cit.*, p. 366, nr. 23.
[40] Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 626, nr. 266.
[41] H. Cohen, *op. cit.*, p. 174, nr. 21 ; E. Babelon, *op. cit.*, p. 114.
[42] N. Lupu, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilişca*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 7, 1964, p. 12, nr. 10.
[43] Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 223, nr. 262.
[44] E. Babelon, *op. cit.*, p. 309, nr. 2.
[45] N. Lupu, *op. cit.*, p. 9—12.

de 1—2 franci)[46]. Tot aşa şi ştanţa de la Ludeşti[47] are ca model una din cele mai frecvente emisiuni romane[48].

Situaţia monedei „Koson" nu poate fi asimilată cu a emisiunilor hibride, căci ea nu era destinată să echivaleze în circulaţia monetară din Dacia o monedă greacă sau romană, ci era emisă de un rege care se pregătea de război.

Introducerea schimbărilor pe reversul monedei şi a modificărilor minore de pe aversul ei în raport cu modelele romane, dar mai ales împerechierea acestor două tipuri nu este întîmplătoare ca în cazul denarilor hibrizi (prin analogie cu aceştia Bahrfeldt şi, după el, Gohl au considerat şi moneda cu legenda ΚΟΣΩΝ o simplă monedă hibridă, al cărei revers nu ne spune nimic despre legăturile existente între Coson şi Brutus[49]). În cazul monedei „Koson", care prin legenda ei (oricum ar fi ea interpretată) indică limpede intenţia emitătorului de a-şi individualiza moneda, trebuie să admitem — avînd în vedere şi rolul propagandistic al monedelor în antichitate — că preluarea reversului indică o legătură directă între Coson şi Brutus[50]. În condiţiile unor intense pregătiri pentru război, vulturul, imprimat pe aversul monedei, ţinînd în gheare cununa victoriei, era un simbol potrivit pentru o monedă destinată ca plată celor care urmau să lupte alături de ucigaşii lui Caesar.

Admiţînd o legătură directă între această monedă de aur şi denarul de argint cu legenda BRVTVS, se pune problema — dezbătută de multă vreme — cine a fost emitătorul monedei „Koson". Tezei că această monedă ar fi fost emisă de Q. C. Brutus pentru regele Coson i se opune, categoric, după cum a arătat Bahrfeldt, greutatea pieselor (pentru 109 piese cîntărite, s-a stabilit o greutate medie de 8,42 g[51]), care se deosebeşte de greutatea aureilor romani emişi între 44—42 î.e.n.[52], apropiindu-se de cea a staterilor emişi în lumea elenistică (la 241 stateri de la Lysimach s-a constatat o greutate medie de 8,51 g)[53]. La aceasta se mai adaugă şi deosebirile stilistice dintre reversul denarului de argint şi al aureus-ului, spre deosebire de tipurile monetare emise pentru Brutus, care corespund întru totul din punctul de vedere al nivelului stilistic cu acela al emisiunilor romane contemporane[54].

---

[46] Th. Mommsen, *op. cit.*; E. Babelon, *op. cit.* (indicaţiile bibliografice sînt date de N. Lupu, *loc.cit.*).

[47] E. Stoicovici — I. Winkler, în *AMN*, VIII, 1971, p. 478, nota 9.

[48] Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 615, nr. 250; E. Babelon, *op. cit.*, p. 203, nr. 9.

[49] Cf. nota 36.

[50] Acest revers similar a stat la baza tezei că moneda a fost emisă din ordinul lui Brutus pentru Coson, cf. lucrările citate la nota 3; numai V. Gardthausen, *op. cit.*, I, p. 159, II, p. 69, scrie că moneda a fost emisă în cinstea lui Brutus de către Coson; cf. *RE*, X, 1 (1917), 1007.

Faptul că n-a fost reprodus unul din tipurile de monede de aur ale lui Brutus se explică probabil de asemenea prin dorinţa lui Coson de a-şi individualiza moneda, care avea o valoare mai mare decît aureus-ul emis de Brutus.

[51] M. Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 4, 15.

[52] E. Babelon, *op. cit.*, I, p. 427—428; II, p. 115/36, 116/40, 117/43, 118/45—47, 119/50, 290/2, 316/11, 452/16, 453/23, 454/27, 30, 32, 455/36—37, 456/38, 41, 457/1 (greutăţile oscilează între 8,10 g şi 7,95 g, majoritatea fiind de 8 grame); M. v. Bahrfeldt *Die Goldmünzprägung während der Republik und unter Augustus* . . ., p. 64—69.

[53] M. (v.) Bahrfeldt, *Über die Goldmünzen des Dakerkönigs* Κοσων . . ., p. 15; F. Hultsch, *Griechische und römische Metrologie*, Berlin, 1882, p. 242—243 (arată că greutatea medie oscilează între 8,5—8,6 g pentru staterii emişi de Filip al II-lea şi Alexandru Macedon).

[54] Vezi monedele redate pe planşele din lucrarea lui A. Alföldi, *op. cit.*; cf. şi E. A. Sydenham, *op. cit.*; G. G. Belloni, *op.cit.*

Stilul monedelor „Koson", după cum a remarcat deja Bahrfeldt, e mult inferior monedelor romane republicane[55]. Această deosebire de ordin stilistic arată fără nici un echivoc că monedele „Koson" n-au fost emise de meşterii monetari care lucrau în monetăriile instalate de Brutus şi Cassius în Peninsula Balcanică. Degradarea treptată, care se manifestă prin maniera de gravare a literelor şi executarea figurilor, prin înlocuirea liniei continue ce desparte imaginea de exergă cu împunsături neregulate (fig. 1 ; 2 ; 4 ; 5), precum şi ştanţarea necentralizată a multor piese arată că monedele respective n-au fost emise într-un mediu de cultură greco-romană, într-o monetărie unde lucrau gravori cu experienţă îndelungată, ci în aria de răspîndire a emisiunilor geto-dacice, care vădesc aceeaşi evoluţie. Întîmplarea face ca în colecţia Muzeului de istorie din Odorhei să se afle trei aurei din această serie, ilustrînd sugestiv linia evolutivă a monedei „Koson" : alături de un exemplar bine executat, se găseşte altul cu legenda scrisă cu litere punctate şi un al treilea cu legenda înlocuită prin linii neregulate, indescifrabile (fig. 4/1—3)[56], aşa cum apare pe multe piese de argint imitate după tetradrahmele lui Filip al II-lea de către populaţiile din nordul Dunării de Jos. Această degradare stilistică, neîntîlnită niciodată în lumea greco-romană, contrazice teza despre emiterea monedei cu legenda ΚΟΣΩΝ în oraşul tracic Koseia[57] sau în vreun alt centru din sud, sprijinind teza emiterii ei de către un rege geto-dac, care trebuie să fi fost contemporan şi aliat al lui Brutus, căci altfel n-ar fi bătut monede cu acelaşi revers.

Teza că monedele n-au fost executate într-o monetărie greacă sau romană este sprijinită şi de existenţa a trei piese rebătute (fig. 1/1—3 ; 2/1—3). Monedele de acest gen fiind puţin frecvente[58], numărul lor raportat la totalitatea pieselor cunoscute (112 depistate de Bahrfeldt, cele 15 publicate ulterior[59] şi cele 21 nepublicate încă[60]) este relativ mare. Avînd în

---

[55] Cf. nota 6.

[56] J. Winkler, *op. cit.*, p. 40—41.

[57] N. P. Rozanova, *op. cit.*, p. 122, explică prezenţa acestor piese în Dacia prin aducerea lor de ostaşii lui Brutus şi Cassius după înfrîngerea de la Philippi. Explicaţia nu este documentată prin nici un izvor. Appian, în *Bellum civile*, IV, CXXIII, CXXXV, CXXXVIII ; V, III, arată, dimpotrivă, că legiunile lui Brutus şi Cassius au fost înglobate în armatele lui C. Augustus şi M. Antonius.

[58] Cf. nota 11.

[59] M. Dessewffy, *op.cit.*, 892 ; C. Moisil, în *Boabe de grîu*, IV, 1933, p. 714 ; M. Miller, *loc.cit.* ; Zd. Nemeškalová — Jiroudková, în *Numismatické Listy*, XII, 1, 1957, p. 3 ; N. P. Rozanova, *loc.cit.*, p. 118, pl. 18 ; M. A. Halevy, în *StCl*, III, 1961, p. 90 ; J. Winkler, *op.cit.*, p. 44 ; O. O. Iliescu, în *Caiet selectiv de informare asupra creşterii colecţiilor Bibliotecii Academici*, 1965, p. 280, fig. 33.

[60] La Biblioteca Academiei se păstrează 8 monede de acest gen : inv. B. 82 — 86 ; inv. Orghidan, 70—71 şi inv. A. 367 ; cf. şi nota 17 (dintre acestea una este publicată de C. Moisil (*loc. cit.*) şi alta de M. A. Halevy (*loc. cit.*). Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie din Bucureşti posedă şapte monede „Koson" : inv. 584—589 şi 235/1. Cabinetul numismatic din Budapesta posedă patru : inv. A. 41/1912, inv. Jankovich, 964 ; cf. şi nota 12 (dintre care două publicate de M. Bahrfeldt, *op.cit.*, p. 3—4, nr. 41, 81). Pentru cele din colecţia muzeului din Deva, vezi : fig. 1/9 (descoperită la Grădiştea Muncelului la est de terasa sanctuarelor, în 1970), fig. 5/1 (descoperită la Bucium jud. Hunedoara), fig. 5/2—3 (din locuri necunoscute ; cf. şi Gh. Lazin, în *Sargetia*, IX, 1972). Două piese se păstrează în colecţia Societăţii Numismatice Americane din New York (American Numismatic Society, New York) ; vezi fig. 1/8 (8,50 g ; diametrul 19—20 mm) şi fig. 1/9 (8,43 g ; diametrul 20 mm).

Unele dintre aceste piese, ca şi dintre cele indicate la nota 59, s-ar putea să fi provenit din colecţii particulare, din comerţ sau cunoscute de Bahrfeldt şi reproduse în diferite lucrări (M. Miller şi Zd. Nemeškalová — Jiroudková, *loc. cit.*, de exemplu nu precizează dacă monedele prezentate fac parte dintr-o colecţie sau sînt reproduse din material publicat).

vedere că, dintre cele 14 monede de la cabinetul numismatic din Viena, trei sînt rebătute şi două emise cu ştanţe greşit gravate, iar una „barbarizată”[61] (fig. 1/1—6; 2/1—6,) este admisibilă presupunerea că la o revizuire generală s-ar putea depista şi alte piese din aceste categorii. Întîmplarea joacă însă fireşte un rol foarte mare; astfel, după cum am arătat, piesele din colecţia Muzeului de istorie din Odorhei (fig. 4) ilustrează în chip sugestiv evoluţia prin care a trecut emisiunea „Koson”, pe cînd la cele patru piese din colecţia Muzeului arheologic din Deva (fig. 1/9; 5/1—3), lucrate într-un stil rudimentar, toate din seria celor fără monogramă, nu se constată deosebiri de ordin stilistic.

Pare cu totul neverosimil ca în timp ce emitea monede de aur după sistem metrologic roman, fie ca monedă comemorativă, fie pentru a o distribui ca dar şi recompensă comandanţilor, Brutus să fi emis o monedă specială de un tip cu totul deosebit, după sistemul metrologic elenistic, exclusiv pentru mercenarii sau aliaţii săi geto-daci, conduşi de Coson. Dealtfel, pentru nici unul dintre principii care i s-au alăturat lui Brutus, nu a fost emisă o monedă pe care să-i figureze numele, ceea ce e şi firesc: plata mercenarilor sau a subsidiilor se făcea întotdeauna în monedă de largă circulaţie, aşa încît baterea unei monede speciale pentru retribuirea unui rege geto-dac ar fi fost cu totul ieşită din comun.

Appian, cînd vorbeşte în *Bellum civile*, IV, C, despre plăţile făcute în ajunul luptelor, semnalează numai recompensele date ostaşilor romani („fiecărui soldat 1 500 de drahme atice, fiecărui centurion de cinci ori mai mult şi fiecărui tribun cît se cuvenea”)[62]. Nu există nici o probă că şi unităţile militare clientelare ar fi fost retribuite. Dimpotrivă, în cartea a IV-a, LXXV, Appian relatează că „Polemocratia, soţia unuia din regii băştinaşi, asasinat de vrăjmaşi, temîndu-se de soarta fiului său, care era încă copil minor, se duse cu acesta la Brutus ... Totodată îi încredinţă tezaurul soţului său. În tezaurul ce-i fusese încredinţat [Brutus] găsi o cantitate imensă de aur şi argint pe care o transformă în monedă”. Predarea unui tezaur regal pentru a obţine protecţia pentru un copil minor este desigur un caz excepţional, care nu constituie un indiciu că şi alţi regi din Tracia sau din preajma Dunării de Jos i-ar fi pus la dispoziţie tezaurele lor. Dar din faptul că Appian nu ne spune nimic despre retribuirea lor, am putea conchide că ei s-au alăturat lui Brutus şi Cassius nu pentru a obţine o recompensă în monede, ci din considerente politice, pentru a-l înfrunta pe succesorul lui Caesar, care pregătise un război împotriva dacilor. Fiind o alianţă de interes comun, Brutus nu i-a angajat ca mercenari şi deci n-a fost obligat să emită o monedă specială pentru retribuirea lor.

De altfel, tot Appian (*Bellum civile*, IV, CXXXIII) precizează că Brutus şi Cassius „s-au folosit şi de regi şi de prinţi; s-au servit în expediţii mai mici şi de parţi, deşi erau duşmani ai republicii; însă pentru luptele decisive n-au aşteptat sosirea lor, ca să nu obişnuiască acest popor barbar şi duşman să lupte împotriva romanilor”. Oare dacă Brutus şi Cassius n-au vrut să-i obişnuiască pe parţi să lupte împotriva romanilor, putem

---

[61] Pe baza greutăţii am putut stabili numai pentru patru piese numerele corespunzătoare din lista dată de M. Bahrfeldt: 4 = 34; 3 = 50; 2 = 92; 6 = 108. Printre monedele cu monogramă cu indicaţia că sînt păstrate la Viena, nici una n-are greutatea pieselor de la nr. 1 şi 5.

[62] Traducere luată din Appian, *Istoria Romei, Războaiele civile*, Bucureşti, 1957.

presupune să-i fi angajat ca mercenari pe geto-daci, care prin incursiunile lor în sudul Dunării constituiau o ameninţare pentru puterea romană? E foarte probabil că nu. Dar să-şi asigure neutralitatea lor printr-o alianţă era util cauzei lor şi dacă „toate popoarele cu care au purtat război au venit la ei ... ca aliate" (*Bellum civile*, IV, CXXXIII), nu există motive ca geto-dacii să fi făcut excepţie, cu toate că izvoarele nu-i menţionează nominal. (Ei pot fi cuprinşi în denumirea de populaţii tracice.) Singurul indiciu în acest sens îl constituie doar moneda cu legenda ΚΟΣΩΝ, care pe baza relatării lui Suetonius (*Augustus*, 63, 4) poate fi pusă în conexiune cu regele Coson.

V. Pârvan a respins categoric părerea lui Bahrfeldt privitoare la emiterea monedei „Koson" pe teritoriul Daciei, considerîndu-l pe Coson un rege get din sudul Dunării şi negînd implicit identitatea dintre Coson şi Cotiso, menţionat în izvoare ca un rege dac ce coboară din munţi [63]. C. Patsch [64] şi A. v. Premerstein [65], supunînd unei analize minuţioase evenimentele de după moartea lui Caesar, încearcă să reconstituie cronologia luptelor purtate cu dacii. Patsch îl consideră pe Coson din Suetonius identic cu cel din oda lui Horaţiu, iar Premerstein înclină să creadă că au fost dinaşti diferiţi. B. Mitrea arată că originea monedei „Koson", ca şi scopul pentru care ea a fost emisă rămîn încă în domeniul ipotezelor, făcînd însă precizarea justă că această monedă n-a pătruns în Dacia pe cale comercială şi că situaţia ei nu coincide întru totul cu a monedelor de aur emise de Lysimach, căci acestea din urmă se găsesc atît în Dacia, cît şi în alte părţi ale lumii antice [66]. Exprimîndu-şi îndoiala faţă de identitatea lui Coson cu Cotiso, C. Daicoviciu aduce precizarea că „Moneda — de aur — „Koson" ... trebuie pusă în conexiune cu o putere regală dacică, fie că piesele au fost emise direct din ordinul regelui Coson, fie de străini, pentru el"[67]. Pe baza izvoarelor literare, H. Daicoviciu consideră că istoria celor doi regi poate fi reconstituită în chip diferit : Coson un rege get, iar Cotiso un rege dac.[68] În ceea ce priveşte locul de emitere a monetei „Koson", el respinge în mod justificat teza emisă de Rozanova, despre emiterea monedelor în Koseia şi aducerea lor în Dacia de către ostaşi romani după înfrîngerea lui Brutus şi Cassius [69], socotind, ca şi C. Daicoviciu, că tezaurul a fost adus în capitala Daciei „fie ca pradă, fie ca moştenire firească" [70]. În aprecierea lui C. Daicoviciu [71], pasajul din viaţa lui *Augustus*, 63, 4 (din opera lui Suetonius) este ca şi la V. Pârvan[72], argumentul hotărîtor pentru a-l considera pe Coson un rege get. Este adevărat că în opera lui Suetonius denumirea de get este folosită numai în acest caz, în restul operei el foloseşte întotdeauna denumirea de dac ; dar cercetătorii operei lui Suetonius au

---

[63] V. Pârvan, *Getica*, p. 84.
[64] C. Patsch, *op. cit.*, p. 60, 63—70, 92—93.
[65] A.v. Premerstein, *op. cit.*, p. 66—67.
[66] B. Mitrea, *op. cit.*, p. 125, 127, nota 5, p. 128.
[67] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 276.
[68] H. Daicoviciu, în *AMN*, II, 1965, p. 109—110.
[69] *Ibidem*, p. 108, nota 6.
[70] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 276.
[71] *Ibidem*, p. 290.
[72] V. Pârvan, *Getica*, p. 84.

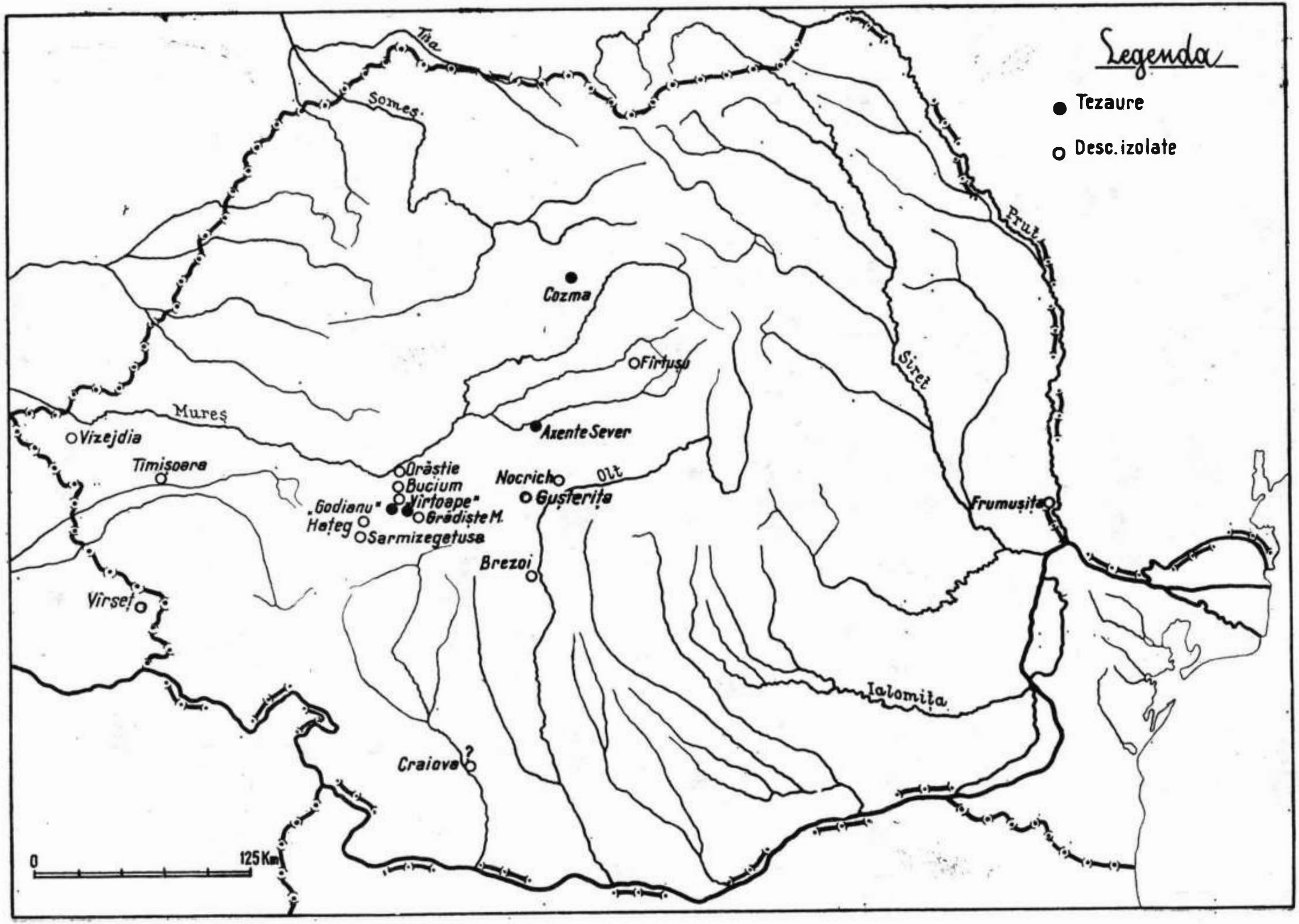


Fig. 7. — Harta descoperirilor monetare de tip „Koson".

arătat că el nu a inventat nimic [73], ci a redat exact ceea ce a cules din izvoare, selecţionînd doar materialul după problemele pe care intenţiona să le expună în opera lui. În pasajul care ne interesează, Suetonius ne spune explicit că el a preluat cele scrise de Marcus Antonius (M. Antonius scribit ...). Triumvirul fiind depăşit de cursul evenimentelor, nu mai găsim la Suetonius vreo altă referire la el în legătură cu dacii. Nu există dealtfel nici o probă hotărîtoare că Suetonius voia să facă distincţie între geţi şi daci. Întîmplarea a putut face ca în izvoarele folosite pentru viaţa celorlalţi caesares să nu mai apară denumirea de get. Rămîne în domeniul ipotezelor dacă Marcus Antonius a folosit termenul de get cu intenţia de a preciza că e vorba de un dinast din jurul Istrului.

Numele scris cu litere greceşti este citat de asemenea ca argument în favoarea tezei potrivit căreia Coson trebuie considerat un rege sud-dunărean [74]. Despre folosirea scrisului în Dacia în secolul I î.e.n.—I e.n., avem puţine dovezi : Dio Cassius (68,8) spune că burii şi ceilalţi aliaţi ai dacilor i-au prezentat lui Traian mesajul lor scris cu litere latine ; celebra ştampilă de pe vasul de la Grădiştea Muncelului e imprimată cu litere latine [75]. (Mai vagă este informaţia cu privire la scrisoarea lui Decebal, deoarece Dio Cassius (67,7) nu precizează în ce limbă a fost redactată şi face menţiunea că unii au considerat-o ca o plăsmuire a lui Domiţian). Acestea nu constituie însă un indiciu concludent că şi cu circa 150 de ani înainte geto-dacii foloseau litere latine. Legăturile lui Burebista cu cetăţile greceşti de la Marea Neagră [76], faptul că se foloseşte de un grec pentru a duce tratative cu Pompeius şi îndeosebi prezenţa unor litere sau grupuri de litere greceşti (ce reprezintă cuvinte sau nume dacice) pe blocurile de piatră [77] din cetăţile dacice din Munţii Orăştiei constituie o „dovadă sigură că în societatea dacică din secolul I î.e.n., cel puţin în cercurile înalte ale acestei societăţi, în mediul sacerdotal, mai ales, scrisul era folosit pentru însemnări cu caracter religios-politic, *cu litere greceşti*" [78]. Dacă literele greceşti sînt folosite „pentru însemnări" în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, nu este exclus ca pe o monedă emisă de un rege geto-dac în deceniul al VI-lea al secolului I î.e.n. legenda să fie gravată tot cu caractere greceşti.

O altă dificultate în soluţionarea atribuirii monedei o constituie monograma, care nu este clară şi prezintă numeroase variante, dînd posibilitatea unor interpretări diferite : BA (= BAσιλεύς), BR (= Brutus),

---

[73] Funaioli, în *RE*, IV A¹, (1931), 614—641 ; Suétone, *Vies des douze césars*, Texte établi et traduit par H. Ailloud, Paris, 1931, Introduction, p. XXXIII—XXXVIII ; Sueton, *Cäsarenleben*, Mit einer Einleitung von R. Till, Stuttgart [1939], p. XXIV — XXIX ; C. Suetonius Tranquillus, *Vieţile celor doisprezece cesari*, Bucureşti, 1958, cu un studiu introductiv de D. Popescu, p. XXIV.

[74] V. Pârvan, *Getica*, p. 604, cf. şi p. 609—610.

[75] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 294, fig. 77, p. 329.

[76] *Ibidem*, p. 284—286 ; D. M. Pippidi — D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, *Geţii şi grecii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1965, p. 266—287 ; R. Vulpe — I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968, p. 27—29.

[77] C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 78 ; H. Daicoviciu, în teza de doctorat *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, 1970, arată că numărul blocurilor de piatră pe care se găsesc diferite litere sau grupuri de litere este de 64.

[78] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 328.

LB (= Lucius Brutus), ΟΛΒ (= Olbia) [79]. După cum am arătat mai sus, avem două serii de monede : cu monogramă şi fără monogramă, mai numeroase fiind primele [80]. Stilul monedelor cu monogramă nu este unitar, dar printre ele găsim piese care, în executarea figurilor, urmează mai de aproape modelul roman (fig. 1/7), pe cînd piesele fără monogramă sînt executate într-un stil mai greoi (fig. 1/8—9), aşa încît trebuie să admitem că tipul cu monogramă a fost emis în primele serii, tipul fiind, de fapt, astfel proiectat. Dacă pe parcurs s-au emis paralel monede cu şi fără monogramă nu se poate preciza. Renunţarea la monogramă denotă că aceasta a avut un rol secundar, ceea ce nu ar fi fost posibil, dacă prin ea s-ar fi indicat că moneda a fost emisă pentru Coson din ordinul lui Brutus sau că a fost bătută în Koseia ori în Olbia.

Admiţînd însă că emiterea monedei a fost iniţiată de Coson, monograma ce indică rangul emiţătorului avea un rol secundar, cu atît mai mult, cu cît moneda urma să fie distribuită armatei din nordul Dunării de Jos. Pentru cei care cunoşteau scrisul, numele regelui era garanţie suficientă pentru valoarea monedei.

Importanţă pentru stabilirea locului de emitere a monedelor ,,Koson'' prezintă fără îndoială aria de răspîndire şi ambianţa în care ele au fost descoperite. Dacă Bahrfeldt — după cum s-a arătat — greşeşte cînd îl identifică pe Coson cu Cotiso [81], teza lui că locul de emitere trebuie plasat în regiunea unde ele apar cel mai frecvent, deci în Munţii Orăştiei, centrul fortificat al regilor daci, ni se pare cea mai verosimilă, dat fiind că nu există dovezi univoce care să ne oblige să-l considerăm pe Coson un rege în preajma Dunării.

Oricît de dependente de hazard ar fi cunoştinţele noastre despre circulaţia diferitelor tipuri monetare în antichitate, apariţia lor masivă într-o anumită regiune este un indiciu cert cu privire la locul lor de emitere. Nu cunoaştem nici un caz ca o monedă emisă într-un oraş sau într-un stat antic să nu fie atestată prin descoperiri de pe teritoriul unde a fost bătută. Pînă în prezent aceste monede sînt documentate numai prin descoperiri din Dacia. Nu ne este cunoscut cînd şi unde au fost descoperite pentru prima dată monede ,,Koson''. Din relatarea lui Erasmus din Rotterdam (Liber,

---

[79] M. Bahrfeldt, *op.cit.*, p. 10. După apariţia lucrării lui Bahrfeldt, Kahrstedt, în *RE*, XI, 2, (1922), 1499, M. Miller, *op.cit.*, şi A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jahrhundert v. Chr.*, extras din *Archivum Europae Centro-Orientalis*, VII, 1942, 1—2, p. 19, nota 71, şi alţii au continuat să susţină teza lui Head, *op.cit.*, că moneda ,,Koson'' a fost emisă la Olbia. Dar teza nu este confirmată nici prin aria de răspîndire, nici prin monogramă, căci aceasta nu poate fi interpretată ca reprezentînd cu certitudine literele ΟΛΒ. Trebuie avută în vedere, de asemenea, lipsa asemănărilor de ordin stilistic între moneda ,,Koson'' şi emisiunile din Olbia. Aspectul vulturului de pe emisiunile olbiene este cu totul diferit. În majoritatea cazurilor el stă pe un delfin, cu aripile întinse, dar nici celelalte poziţii nu se apropie de cea de pe moneda ,,Koson'', cf. A. N. Zograf, *Anticinîe moneti*, în *MIA*, 16, 1955, pl. 31—34, în comparaţie cu fig. 1, 2, 4, 5 ale lucrării de faţă.

Dintre monedele regelui scit Pharzoios, numai două cîntăresc 8 grame, cele mai multe avînd între 7—8 grame, cf. A. N. Zograf, *op.cit.*, p. 138.

[80] Cf. p. 2, nota 7, faptul că două treimi din monedele cunoscute de Bahrfeldt au monogramă (75 bucăţi) şi numai o treime (37 bucăţi) sînt fără monogramă se poate datora în parte şi unui simplu hazard, căci din cele şapte piese publicate de N. P. Rozanova, *op.cit.*, pl. 18, numai două au monogramă, iar din cele patru (fig. 1/9, 5/1—3) din colecţia Muzeului din Deva nici una.

[81] Cf. notele 63, 66—68.

XV, epistola, II) că au „pus pe mulţi la încercare", rezultă că deja în prima jumătate a secolului al XVI-lea ele au trezit interesul cărturarilor. Cunoscutul umanist transilvănean Ştefan Zamosius scrie în *Analecta* următoarele: „numus aureus altera ex parte aquilam habet, coronam oleaginam unguibus leuantem, cum litteris infra, ΚΩΣΩΝ, idest, Coos insulae, quae est in mari Icario Rhodo proxima. Altera parte tres uiri sunt Graeco habitu, uestibus poplite tenus demissis. Eorum primus ramum laureum gestat, pone qui sequitur, serto caput redimitus est. Tertius manu sublata patera tenet" [82]. La o dată ulterioară Zamosius revine asupra problemei, calificînd drept greşite cele expuse în *Analecta*; el arată că interpretările date pentru cei trei bărbaţi de pe o parte şi vulturul de pe cealaltă parte a monedei sînt neconvingătoare, iar legenda n-a putut fi explicată de nimeni. Afirmaţia autorului despre marea frecvenţă a acestor stateri [83] trebuie să se fi întemeiat pe descoperiri de tezaure sau piese izolate din Transilvania (în epoca lui sau în secolele anterioare), căci în colecţiile din statele vecine ele sînt puţin numeroase. Din indicaţia lui Zamosius că legenda se află sub vultur, deducem că el n-a văzut monedele, ci a preluat descrierea lor dintr-o lucrare anterioară. Greşeala nu mai apare în lucrarea *Schidiasma* ... (vezi nota 1), unde legenda e dată ca figurînd pe partea cu cei trei bărbaţi, ceea ce arată că între timp el a văzut exemplare în original.

Prima descriere corectă a pieselor dintr-o descoperire cu emisiuni „Koson" se găseşte la M. Sarepta: „Zu unseren Zeiten hat man in Siebenbürgen ein Gewölb gefunden, welches ein klafteriger Baum, der darauf gewachsen ist, im Umfallen entblösst hat, das ist steckvoll geschlagene Goldgülden gelegen, der ich einige gesehen: auf einem steht Basilii Lysimachu, auf einem andern stehen drey Bilder, darunter, wie ich lese, Koson, auf der andern Seite ist ein Phönix in seinem Neste. Es wiegt aber eine mehr als zwei ungarische Gülden. Diese Gülden hat endlich das Tagwasser aus dem Gewölbe im Grund geflösst, davon ein Küster ist reich geworden, welches sich endlich Georg Münch hat angemasset" [84].

Data predicii în care este cuprinsă relatarea de mai sus, anul 1554, ne duce spre timpul cînd a fost găsit marele tezaur „pe malul rîului Strei".

Informaţiile despre compoziţia şi condiţiile de descoperire ale acestui însemnat depozit nu sînt unitare, ceea ce face să planeze oarecare incertitudine asupra lui, după cum dovedesc diferitele relatări:

1. Lucrarea lui W. Lazius, tipărită în 1598, încheiată însă în anul 1551, după cum rezultă din introducere, trebuie considerată ca primul izvor: „At Biculus captiuus, cui res cognita erat, abditos thesauros indicauit. Haec ille. Caeterum inuenisse partem thesauri Dacici, indicat illa inscriptio quae isthic reperta est talis:

---

[82] St. Zamosius, *Analecta Lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. Patavii (Padova), 1593, p. 101—102; idem, anexă la W. Lazius (vezi lucrarea citată la nota 85), p. 41; cu privire la grafia ΚΩΣΩΝ în loc de ΚΟΣΩΝ, cf. J. Eckhel, *op.cit.*, p. 23.
Despre Stefan Zamosius, vezi I. I. Russu, în *AMN*, III, 1966, p. 439—440.

[83] *Schidiasma de veteribus monetis* (vezi nota 1).

[84] Această lucrare nu ne-a fost accesibilă, o cităm după F. X. Hene, *Beytraege zur dacischen Geschichte*, Hermannstadt, (Sibiu) 1836, p. 84 („Mathesius Sarepta im Jahr 1554 in seiner zweiten Predigt, pag. 22"); cf. şi I. Marţian, în *BSNR*, XVI, 1921, p. 16.

IOVI INVENTORI DIVI PATRI TERRAE MATRI DETECTIS
DACIAE THESAVRIS CAESAR NERVA TRAIANVS
AVG. SAC. P.[85]

Huius thesauri reliquum ante annos circiter octo, in eodem fluuio Sargetia, quem Walachi Istrigam appellant, inuetum est hoc euentu. Nauigabant ex Marisio per ostium Walachi piscatores in Istrigam, et cum forte ad truncum arboris cimbas admouissent, conspicati sub aqua aliquid quod valde splenderet : cum illud efferre fuissent aggressi, magnam vim aureorum extulerunt. Qua re alacriores effecti, fundum dilegentius rimati, peruenerunt postremo ad aedificium quoddam paruum sub undis, instar loculi : cuius fornicem quia arbor enata, vetustate decidens, ad ruinam tracto aedificio aperuerat, omni diligentia perscrutati, ingentem vim numorum aureorum (qui magna ex parte Lysimachi Thraciae regis Graecam inscriptionem ostendebant) milia (ut ex fide dignis audiuimus) plus quam quadraginta, et massas insuper auri sectiones grauis ponderis ... Res palam facta, Georgium Monachum, ... exciuit, ut rei inquisitionem faceret. Fecit ille quidem, et multa adhuc milia vel inuentoribus ademerat, vel de nouo in aedificio memorato inuenerat. Caeterum certiores ante facti, qui antesignani huius reperti erant, cum aliquot oneratis plaustris in Moldauiam procul aufugerunt" [86].

2. A doua informaţie o găsim într-o scrisoare a comitelui Hier. Martingunus din 7 martie 1552.

„Forsi, se..., farà ritratto delle medaglie d'oro, che, come già le scrissi, ci sono per mille ducati, et antiche e le maggior parte di Lysimacco, che già, tutte di queste sorte, ne furono trovate ragiunate insieme piu di XXX mille. Il resto del spoglio, che cosi di nuovo m'afferma il Castaldo, si rissolve in poca quantità apetto alla grande, che si sperava; et tanto minor si fà, quanto che buona parte di quella poca, è stata malmenata e disipata" [87].

3. A treia informaţie ne-a parvenit prin predica lui Mathesius Sarepta (vezi mai sus p. 188, nota 84).

4. A patra informaţie o datorăm istoricului italian Ascanio Centorio; în *Comentarii della querra di Transilvania*, IV, el scrie : „Imperoche Deua era una buonissima et abbondante terra, et in sito che participa del piano, e del colle con un Castello assai forte, appresso di cui non molti anni inanzi in un castello ouero palazzo antico poco discosto dalla terra tutto disfatto, e rouinato, fu ritrouato un grandissimo thesoro da alcuni uillani in questo modo, che essendo molti dì piouuto e per la uiolenza dell'acque che giu da quel poggio ueniuano precipitosamente correndo, fu discoperto un numero infinito di monete, o uogliamo dire, di medaglie d'oro, nelle quali era da un

---

[85] W. Lazius, *Reipublicae Romanae in exterris provinciis, bello ac-quisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*, Francofurti ad Moeonum, 1598, p. 927 : inscripţia a fost grupată de Th. Mommsen, în *CIL*, III, p. 9 *, nr. 69 *, între cele false.

[86] W. Lazius, *op.cit.*, p. 927 (această informaţie e citată foarte frecvent în literatura de specialitate, tradusă în limba română de Gh. Şincai, în *Hronica Românilor*, tomul II, Iasii, 1853, p. 182—183).

[87] Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. XXXIII, p. 686, nr. CCCCXXXVIII, reprodusă după Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium*, tom. II, p. 32.

lato la imagine di Lisimaco, e dall'altro una uittoria di peso di duoi in tre scudi l'una, soura lequali (cesato il nembo) percotendo il Sole, fece da loro uenire un splendore marauiglioso, dal quale fermati i detti uillani, e correndo colà a uedere ciò che poteua essere, rimasero attoniti per allegrezza nel remirare tanta. quantità di medaglie d'oro, et approssimandosi per pigliarle, ui trouarono un serpente d'oro, ilquale fu poi mandato dal Castaldo a Ferdinando, che l'hebbe nella morte di Frate Giorgio con una parte di quei Lisimachi, percioche anticamente coloro che sotterrauano i suoi thesori, ui poneuano in segno di fida custodia, e somma, uigilantia i serpenti appresso, e dopo che i uillani ne hebbero pigliato a piu non posso, se n'hebbe di quelle che auanzarono tanto, che ualeua piu di uenti mila ducati , perche fu fama per hauere in quel luogo habitato il Re Lisimaco, che ue ne fussero piu di cento mila, de'quali Ferdinando n'hebbe, come si disse, mille medaglie, et il Castaldo da trecento in circa, e tra l'altre cose notabili che ui si trouarono, furono due medaglie d'oro, una del Re Nino, e l'altra della Reina Semiramis ch'ambe si mandarono a donare a Carlo Quinto, e per tutta quella Prouincia non ci è huomo di qualchè aspettatione, che non ne habbia quantità, cosi grande fu la somma rittrouata" [88].

5. Trecînd în revistă tipurile monetare care au circulat în Dacia, Zamosius se oprește și asupra tezaurului descoperit în timpul domniei lui Ferdinand ; „Sed Lysimachei nummi praeter alios plures in Daciis supersunt. Refert Ascanius Centorius in *bello Transyluanico*, ... magnam Lysimacheorum uim inuentam ad Deuam oppidum fuisse, qui certis et incertis autoribus, uti solet, dissipati fuerint. Eorum plurimi imaginem Lysimachi ... habent" [89].

Numai două dintre cele cinci izvoare privind descoperirea tezaurului din anul 1543 cuprind o descriere amănunțită a împrejurărilor în care a fost găsit, dar, după cum am văzut, relatările lui Lazius nu coincid cu cele scrise de Centorio. Informația acestuia din urmă că tezaurul a fost descoperit „într-o fortăreață foarte veche aprope de Deva după ploi abundente și inundații" ni se pare mai corespunzătoare cu realitatea , căci și acum se întîmplă ca, după ploi abundente și inundații, să iasă la iveală monede izolate sau tezaure pe teritoriul unor așezări antice.

Faptul că Lazius identifică rîul *Strei* cu *Sargetia* și consideră că acest tezaur este similar cu cel despre care Dio Cassius scrie că a fost ascuns de Decebal, după ce a abătut apa rîului Sargetia, arată clar că întreaga relatare — despre condițiile de descoperire a tezaurului — nu este decît o fabulație a unor umaniști cunoscători ai operei lui Dio Cassius, ca și inscripția falsă redată de același Lazius.

Descrierea lui Centorio nu cuprinde nici un element neverosimil. Este regretabil că nu dispunem de amănunte despre șarpele de aur și cele două piese care reprezentau pe „Ninos și Semiramis". Pentru întocmirea operei sale, Centorio s-a folosit de manuscrisele celor doi istoriografi din armata

---

[88] Ascanio Centorio deglii Hortensii, *Commentarii della guerra di Transilvania*, Ferrari 1566, Con un saggio introduttivo di L. Gáldi, riproduzione fotografica, Budapest, 1940, p. 198, cf. și p. 154, 155.

[89] St. Zamosius, *Analecta* ..., p. 93—94 (în anexa la W. Lazius, p. 39).

lui Castaldo, precum şi de relatările unor martori oculari. Chiar dacă el a exagerat faptele prezentate de aceştia pentru a da o imagine cît mai favorabilă lui Castaldo sau a interpretat greşit unele pasaje[90], în preluarea datelor despre descrierea tezaurului nu avea motive să exagereze, acesta fiind un simplu fapt divers, fără legătură cu meritele lui Castaldo.

Prezenţa monedelor „Koson" în acest tezaur nu este semnalată decît de M. Sarepta. Lipsa unor precizări în acelaşi sens la ceilalţi autori se explică probabil prin uzanţa menţionată de Zamosius de a designa sub denumirea de Lysimachei — datorită marii frecvenţe a acestor piese — orice monedă de aur din Dacia[91].

Din confruntarea izvoarelor se constată că locul descoperirii poate fi plasat la sud de Mureş, nu departe de oraşul Deva. Neverosimil ni se pare detaliul că tezaurul s-ar fi găsit în „albia rîului Strei", sub undele căruia s-ar fi aflat o construcţie boltită ca o criptă, dărîmată de un copac căzut peste ea. Dimpotrivă, descrierea lui Centorio ne permite să emitem ipoteza că acel tezaur s-a găsit într-o cetate dacică din munţii Orăştiei.

Dintre cronicarii saşi ai secolului al XVII-lea, J. Troester adaugă la cele expuse de Lazius şi Centorio *unele elemente noi*, provenite fie din documente locale, fie din tradiţia orală ; el ştie că pescarii ce au descoperit tezaurul „locuiau în Grădişte, sat mic, lîngă un vechi oraş . . . , că în tezaur s-a aflat şi o mare cantitate de plăci neştanţate şi că guvernatorul Transilvaniei i-a trimis lui Ferdinand două mii de Lysimachei" (etliche . . . Fischer . . . in einem geringen Doerflein von ihnen Gradisca geheissen wohnen . . . dazu ein grosse Menge von ungepraegten Gold-Blechen)[92]. În acest pasaj nu pomeneşte despre moneda „Koson", dar într-o altă parte a operei sale, enumerînd monarhii ale căror emisiuni sînt prezente în Dacia, ne descrie şi moneda cu legenda ΚΩΣΩΝ (menţionînd însă şi unele tipuri denumite greşit de umanişti[93]).

În varianta dată de M. Milles, ca loc de descoperire se indică tot rîul Strei. Spre deosebire de predecesori, el scrie însă că tezaurul s-a găsit „aproape de Deva, unde înainte se afla Ulpia Traiana", iar descoperitorii ar fi fost „ţăranii care vroiau să-şi adape vitele la amiazi pe malul rîului Strei" (Nahe bei Deva, da vormahls Ulpia Trajana gestanden, an dem Fluss Strigh . . . haben die Pawren . . . , wie sie zu Mittag ihr Vieh wollen traenken. . . , haben . . . nachgegraben, bis sie einen . . . reichen Schatz ueberkommen)[94].

Încă şi în secolul al XIX-lea circulau diferite versiuni despre condiţiile de descoperire a tezaurului, după cum se poate vedea şi din cele scrise de M. Kenderesi : „din tradiţie orală am auzit că acel tezaur s-a găsit sub

---

[90] Gy. Szekfű, *Két hisztoriográfus Castaldo erdélyi seregében*, în *Századok*, XLVIII, 1914, p. 17—33.

[91] St. Zamosius, *Schidiasma de veteribus monetis* (vezi nota 1).

[92] J. Troester, *Das Alt- und Neue teutsche Dacia*, Nuernberg, 1666, p. 61—62 ; cf. *BSNR*, XVI, 1921, p. 17 ; în *ArchKözl*, V, 1865, p. 30, se arată că dintr-un document secret păstrat în arhiva imperială rezultă că în urma cercetărilor făcute după moartea lui Martinuzzi s-au găsit încă 1000 de monede de aur Lysimachei.

[93] J. Troester, *op.cit.*, p. 476 (descrierea e identică cu cea dată de Zamosius în *Analecta*, vezi mai sus p. 190).

[94] M. Milles, *Siebenbürgischer Wuerg-Engel, Oder Chronicalischer Anhang des 15 . Seculi nach Christi Geburth . . .*, Hermannstadt (Sibiu), 1670, p. 45 ; cf. *BSNR*, XVII, 1921, p. 16.

podul de la Simeria, dar dacă atunci s-au găsit şi monede „Koson" rămîne în incertitudine" [95].

D e s p r e a l d o i l e a t e z a u r de monede „Koson" avem informaţii mult mai precise din relatările unor contemporani:

„Den 30. Jun. d. J. wurden dem Karlsbürger Münzamte ... 400 Goldmünzen, jede $2^1/_4$ Dukaten an Gewicht, wobei die Feinheit des Goldes 23 Karate und 5 Grän beträgt, mit dem Vorgeben eingeliefert, sie hätten dieselben in dem Gebirge Muntsel ... auf der Oberfläche der Erde zerstreut, zum Theil aber nur ein Paar Zoll tief in der Erde gefunden ... bei genauerer Betrachtung der 400 Exemplare aber bemerkte ich drei Varietäten. Einige der Münzen sind um etwas grösser (jedoch im Gewicht den übrigen gleich) und haben durchgehends ein aus den Buchstaben LB bestehendes Monogramm, auf einigen der kleineren befindet sich dasselbe Monogramm, auf anderen keines. Das Gepräge ist übrigens bei allen folgendes: ... " [96].

Spre deosebire de J. K. Eder, M. Kenderesi, în lucrarea sa publicată cu un deceniu mai tîrziu, scrie că la începutul secolului al XIX-lea, la Grădiştea Muncelului (Muntsel): „s-au găsit de mai multe ori împreună monede de aur „Koson" şi emisiuni ale lui Lysimach, primele fiind mai numeroase ..., printre 100 de bucăţi abia dacă erau 4—5 piese de ale lui Lysimach şi de aceea se vorbeşte întotdeauna despre monede „Koson" " [97].

A l t r e i l e a t e z a u r, provenind tot de la Grădiştea Muncelului s-a găsit în primăvara anului 1804 în afara zidurilor incintei: „Am oberen Theile dieses Gebirsabhanges, ... wurden im Frühling des Jahres 1804 unter der Dammerde von Sebeseler Eisenwerksleuten gegen tausend zerstreute und wie hingesäete Goldstücke mit der Auffschrift ΚΟΣΩΝ gefunden und in das Karlsburger Münzamt eingeliefert" [98].

Acest tezaur a fost pînă acum considerat ca identic cu cel găsit în anul 1803; deosebirea în ceea ce priveşte data şi cantitatea de monede descoperite arată clar că e vorba de 2 tezaure.

În urma publicării documentelor privind ancheta întreprinsă de oficialităţi [99], dispunem de informaţii mai precise despre cantitatea şi împrejurările în care au fost descoperite, printre ruinele Sarmizegetusei Regia şi în împrejurimile acestei cetăţi, monede antice între 1802—1804. Din interogarea martorilor rezultă că s-au găsit probabil monede de aur şi în 1784 [100], iar la începutul secolului al XIX-lea, cînd s-a răspîndit zvonul

---

[95] A' ΚΟΣΩΝ *aranyakról. Vi'sgá'óló értekezések. Nagyérdemű S. Pataki professor Nagy Ferentzhez válaszsza Kenderesi Mihálynak, a' Kozón és Lysimach aranyakról*, Cluj (Kolo'svár), 1812, p. 61—62.

[96] Abbé [J. K.] Eder, *Antiquarische Erörterung neulich in Siebenbürgen gefundener Goldmünzen und Ruinen im Muntscheller Gebirge*, în L.v. Schedius, *Zeitsch. von und für Ungarn* ..., IV, 12, Pesth, 1803, p. 113—114; cf. şi X. F. Hene, în *Siebenbürger Bothe*, 1803, august, 1; M. Pechy, în *Siebenbürgische Provinzialblätter*, I, 1805, p. 249.

[97] M. Kenderesi, *op. cit.*, p. 46—47; cf. Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 67—68, 96—98; M. Kenderesi, *op. cit.*, p. 40—41, susţine că moneda „Koson" s-ar fi găsit numai printre: „ruinele aşezărilor de la Deva, Sarmizegetusa, Zeugma, Apulum şi Salinae". Felul cum ne sînt prezentate aceste descoperiri îndreptăţeşte presupunerea că provin din relatări cu totul neverificate şi în consecinţă trebuie puse sub semnul întrebării.

[98] M. J. Ackner, *Reisebericht... 1833...*, în *AVSL*, I, II, 1844, p. 20.

[99] S. Jakó, *Cercetările arheologice la cetatea Grădiştea Muncelului, în anii 1803—1804*, în *AMN*, III, 1966, p. 103—119; idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiştea Muncelului în anul 1803*, I, în *AMN*, V, 1968, p. 433—443 (vezi şi nota 111).

[100] Idem, în *AMN*, III, 1966, p. 105—106.

despre un tezaur de monede „Koson”, pe dealul Grădiştei se adunase„ o mulţime mai mare poate decît şase sate laolaltă şi toţi căutau bani printre ruine. Iar cei care găsiră cîte un galben-doi fiind foarte numeroşi, febra căutării nu slăbea cîtuşi de puţin” [101].

Din materialele publicate de S. Jakó, desprindem următoarele date :

Tabel

Data descoperirii	Numărul monedelor			Locul de descoperire
	„Koson”	Aur, fără alte precizări	Lysimach	
1784 ?		×		Grădiştea Muncelului [102]
Începutul lunii septembrie 1802		1		Ceata „La Dealul Anineşului” [103]
După 29 septembrie 1802			264	Ibidem [104]
Noiembrie—decembrie ? 1802			circa 264	Ibidem [105]
Sfîrşitul iernii 1803		100 circa 100		Ibidem [106]
Aprilie — 15 iunie 1803		+ × 1—2		Ibidem [107]
16 iunie 1803	400			Godianu I [108]
Iunie 1803	circa 35			Godianu II [109]
Septembrie 1803			×	Grădiştea, aproape de ruine[110]
24 martie 1804	987			Ibidem[111]
Total:	1412	+ ×203	+ × 528	

Numărul pieselor descoperite printre ruinele cetăţii şi dealurile din împrejurimi trebuie să fi fost mult mai mare decît îl putem noi reconstitui azi. Valoarea acestor monede în lumea geto-dacică nu ne este cunoscută, dar ea nu putea să fie mult diferită de cea a staterului. Ca indiciu în această privinţă poate servi informaţia din Appian (*Istoria romană, Macedonica, 18 ,1)* despre plăţile ce urmau să fie făcute de Perseu lui Cloilios (1000 de stateri de aur) şi ostaşilor acestuia (fiecărui călăreţ, 10 stateri şi

[101] *Ibidem*, p. 110.
[102] *Ibidem*, p. 105—106.
[103] *Ibidem*, p. 107.
[104] *Ibidem*, p. 108.
[105] *Ibidem*.
[106] *Ibidem*.
[107] *Ibidem* ; *AMN*, V, 1968, p. 434—435 (în literatură se considera că în 1803 a fost descoperit un tezaur de monede Lysimach chiar pe teritoriul satului Ocolişul Mic, cf. I. Winkler, în *SCN*, III, 1960, p. 138, nota 2).
[108] S. Jakó, în *AMN*, III, 1966, p. 108.
[109] *Ibidem*, p. 109.
[110] *Ibidem*, p. 116 ; V, 1968, p. 439.
[111] *Ibidem*, p. 119; pentru datele cuprinse în tabel, cf. şi *AMN*, VIII, 1971, p. 439—454.

fiecărui pedestraş, cinci) ; la fel şi decretele histriene ; într-unul ni se arată că : „Agatocles . . . i-a convins pe Zoltes şi pe traci cu preţ de 600 de galbeni, să nu pătrundă în teritoriu, nici să se apropie de oraş, ceea ce a îngăduit cetăţenilor să rămînă stăpîni pe toate grînele de pe ogoare" [112], iar din celălalt rezultă că la sfîrşitul secolului al III-lea sau în primii ani ai secolului al doilea oraşul a fost nevoit să contracteze un împrumut de 300 de stateri, pe care nu l-a putut restitui timp de mai mulţi ani [113]. Raportate la aceste sume (avînd în vedere că valoarea staterului s-a menţinut constantă între secolele III—I î.e.n., monedele „Koson" şi Lysimachei descoperite în Dacia reprezintă o valoare apreciabilă, indicîndu-ne o societate în plin avînt economic, nevoită să-şi părăsească bunurile în faţa unui duşman învingător.

Timp de aproape şaptesprezece decenii nu s-au mai semnalat monede „Koson" sau ale lui Lysimach printre descoperirile de pe dealul Grădiştei sau din regiunea munţilor Orăştiei. În septembrie 1970 un muncitor a găsit la est de terasa sanctuarelor, în afara zidurilor, la distanţă de circa un km, o monedă de aur „Koson" (fig. 1/9). Astfel avem pînă în prezent trei puncte topografice sigure cu descoperiri de monede „Koson" în regiunea Sarmizegetusei Regia (al patrulea punct, Godeanu II, este discutabil, deoarece piesele au putut ajunge aci din Godeanu I în urma unor lunecări). Emisiunile lui Lysimach sînt atestate în două puncte. Despre descoperirea în acelaşi loc a celor două tipuri monetare (Lysimach şi „Koson") nu găsim nici un indiciu în documentele prezentate de S. Jakó, ceea ce nu impune obligativitatea de a exclude posibilitatea veracităţii informaţiei date de Kenderesi pentru 1802 — 1804 şi cea a lui Sarepta pentru 1543, deoarece în izvoarele prezentate se spune doar că cele mai multe monede erau de la Lysimach.

Nu se poate stabili dacă locurile unde mulţimea de oameni pornită în căutarea aurului găsea „cîte un galben-doi" erau în jurul punctelor menţionate mai sus sau, ceea ce e mai probabil, în alte puncte, după cum nu se ştie în ce raport erau, printre galbenii găsiţi, monedele lui Lysimach şi „Koson".

Al patrulea tezaur cu emisiuni „Koson" a fost găsit în 1811 la sud de Tîrnava Mare, la Axente Sever (jud. Sibiu). Numărul pieselor nu e cunoscut ; într-o informaţie găsim „multe", iar în alta „20 de bucăţi" [114].

Locul de descoperire al celui de al cincilea depozit monetar cu piese „Koson" se află departe spre nord-est de regiunea cetăţilor dacice, la nord de cursul mijlociu al Mureşului, în Cîmpia Transilvaniei, pe teritoriul satului Cozma. Două monede din acest tezaur au fost văzute de L. Kelemen în 1902, la unul din locuitorii satului [115].

Descoperiri de cîte o piesă sînt semnalate în regiunea munţilor Orăştiei — pe lîngă cea găsită în 1970 şi cea de la Bucium (jud. Hunedoara) (fig. 5/1) — la Sarmizegetusa [116] (poate confuzie cu Grădiştea

---

[112] D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1967, p. 188—190; I.I. Russu, în *Apulum*, VI, 1967, p. 128.

[113] *Ibidem*, p. 54—56.

[114] J. F. Neigebaur. *Dacien*, Kronstadt (Braşov), 1851, p. 254, nr. 3 (Frauendorf, Frua) ; I. Winkler, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Cluj, seria III, VI, 1—2, 1955, p. 124, nr. 1.

[115] I. Winkler, *op. cit.*, p. 124, nr. 3. (Cosma).

[116] J. F. Neigebaur, *Dacien*, p. 39, nr. 123.

de Munte), Haţeg [117], Orăştie [118], „Vîrtoape" [119], la nord-est de această regiune, la Guşteriţa [120] (contopit cu oraşul Sibiu), Nocrich (jud. Sibiu) [121] şi Firtuşu (jud. Harghita) [122], la est de Carpaţi, la Frumuşiţa (jud. Galaţi) [123], iar la sud de Carpaţii meridionali, la Brezoi (jud. Vîlcea) [124] şi pe teritoriul judeţului Dolj, în împrejurimile Craiovei [125]; pe teritoriul Banatului sînt cunoscute descoperirile de la Timişoara [126], Vizeşdia (jud. Timiş) [127] şi Vîrşeţ în Banatul sîrbesc [128].

Nici una din descoperiri nu depăşeşte, aşadar, graniţa Daciei. Dar răspîndirea lor nu este uniformă, ci din cele cinci tezaure două —cele mai mari — se află lîngă Sarmizegetusa Regia, iar cel descoperit după unii în „malul rîului Strei", iar după Centorio într-o veche cetate, se leagă evident de complexul cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei, delimitat la sud-vest de rîul Strei. Distribuirea teritorială a descoperirilor izolate este concordantă cu a tezaurelor în sensul că şase din cincisprezece se află în regiunea Munţilor Orăştiei, restul de nouă fiind răsfirate în diferite părţi ale Daciei (fig. 7). Neigebaur a remarcat că monedele „Koson" au o culoare deschisă, identică cu cea a aurului ce se extrage din minele de la Abrud şi Roşia [129]. Confruntînd şapte monede romane din epoca republicii şi a dinastiei Iulio-Claudice din colecţia Cabinetului numismatic al Bibliotecii Acad. R.S.R. (Inv. A. 1642/7—8, 1652; Inv. O. 76—77, 79, 277) cu emisiunile „Koson", am constatat că acestea din urmă sînt mult mai deschise la culoare ca piesele romane. Proba certă a provenienţei aurului folosit la monedele „Koson" necesită desigur analize metalografo-chimice comparativ cu analizele emisiunilor triumvirului Marcus Antonius.

Informaţia lui Troester despre prezenţa unor „plăci neştanţate" în marele tezaur descoperit în 1543 ar putea constitui un argument în plus în sprijinul tezei lui Bahrfeldt despre emiterea în Dacia a monedei „Koson", căci numai într-o monetărie locală putem găsi „rondele neştanţate"; această relatare necesitînd însă o confirmare fie prin alte izvoare, fie prin alte descoperiri similare, valoarea argumentului rămîne ipotetică. Dar făcînd abstracţie de el, putem conchide pe baza celor arătate că este acceptabilă în problema locului de emitere soluţia propusă de Bahrfeldt, care consideră că acest

---

[117] Ö. Gohl, în *NumKözl*, XIII, 1914, p. 18 (Hátszeg).

[118] Ö. Gohl, în *NumKözl*, XIV, 1915, p. 84 (*Szászváros*).

[119] L. Ruzicka, în *BSNR*, XVII, 1922, p. 18

[120] Ö. Gohl, în *NumKözl*, XIV, 1915, p. 85 (Szenterzsébet).

[121] C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 233 (Leschkirch).

[122] M. Roska, *Repertorium*, Cluj, 1942, p. 169 nr. 129 (Martonos).

[123] *Academia Română, Anale*, tom. LII, Şedinţele din 1931—32, Bucureşti, 1932, p. 180.

[124] Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei, inv. A. 367.

[125] I. Winkler, *op. cit.*, p. 124. nr. 4.

[126] I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Temesvár (Timişoara), 1907, p. 45 (extras din *Történelmiés Régészeti Értesítő*, XXIII, 1907.

[127] F. Kenner, în *Archiv. f. öst. Geschtsq.*, XXXIII, 1865, p. 111 ; cf. I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 4.

[128] B. Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, Temesvár (Timişoara), 1897, p. 151.

[129] J.F. Neigebaur, *Alcune medaglie d'oro della collezione Esterhassi ed osservazioni sulle monete conosciute sotto il nome di* ΚΟΣΩΝ, în *Memorie numismatiche ... D. Diamilla*, Roma, 1847, p. 124 (această lucrare nu ne-a fost accesibilă; o cităm după M. Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 6—7).

tip monetar a fost emis de un rege sau de un „regulus", urmaş al lui Burebista[130].

În ipoteza propusă de noi că tipul reversului nu este ales la întîmplare, ci indică o alianţă între geto-daci şi Brutus, începutul emiterii se poate fixa prin anul 43 î.e.n., cînd Brutus vine în Macedonia şi îşi asigură alianţa populaţiei din Tracia şi cea din jurul Dunării de Jos, iar încetarea ei se leagă probabil de data căderii lui Brutus. Nu trebuie exclusă posibilitatea ca emiterea să fi continuat un timp oarecare şi după această dată, moneda aceasta fiind bine cunoscută în rîndul şefilor daco-geţi, care continuă să lupte între ei pentru supremaţia politică şi să invadeze teritoriile romane din sudul Dunării.

Data sugerată lui Bahrfeldt de versul horaţian (oda III, 8,18), anul 29 î.e.n.[131], este neconcludentă, deoarece acel vers nu se referă la moartea lui Cotiso, ci la dezastrul armatei sale; dealtfel, această dată este exclusă prin abandonarea tezei despre identitatea lui Coson cu Cotiso[132].

Pornind de la alte premise, B. Mitrea propune o datare apropiată de cea a lui Bahrfeldt: „L'unico elemento cronologico è quello della presenza nello stesso ripostiglio di aurei di Cesare e di Augusto, con *Asia Recepta* ecc. come ci informa l'Eder"[133].

Stilul decadent al unora dintre exemplare nu indică în mod necesar o perioadă lungă de emitere, căci într-o monetărie instalată în nordul Dunării de Jos, într-o perioadă de pregătire pentru război, puteau să lucreze gravori cu talent şi experienţă diferită, ceea ce ar putea explica deosebirile mari între stilul pieselor şi gravarea neglijentă a legendei. Lipsa verificării, precum şi ştanţarea greşită a unor exemplare arată de asemenea că nu s-a acordat prea multă atenţie executării lor, spre deosebire de monedele bătute de Brutus şi Cassius, care deşi prezintă tipuri numeroase, emise în cantităţi imense (cf. Appian, *Bellum civile*, IV, C) nu cuprind piese cu greşeli de batere sau cu stil rudimentar.

Îngroparea a avut loc în condiţii pe care nu le putem intui. Toţi cei care au găsit în 1802 — 1804 monedele au declarat că ele n-au fost la mai

---

130 M. Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 5, 14—15.

Atît monedele cu legenda ΚΟΣΩΝ, cît şi fabulaţia din pamfletul lui Marcus Antonius (Sueton, *Augustus* 63, 4) ni-l arată pe Coson ca unul dintre cei mai de seamă urmaşi ai lui Burebista. Izvoarele nu ne permit să precizăm raportul cronologic dintre Burebista, Coson şi Deceneu, deoarece lipsesc din izvoare indicii cu privire la data morţii lui Deceneu.

C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 294—295, consideră că Deceneu urmează la domnie după Burebista. V. Pârvan, *Getica*, p. 83, 154, 158, 159; I.I. Russu, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 123, consideră, dimpotrivă că Deceneu a fost numai mare preot. Textul lui Iordanes poate fi interpretat şi într-un sens şi în celălalt.

131 M. Bahrfeldt, *op. cit.*, p. 15.

132 Cf. notele, 63, 65—68.

133 B. Mitrea, *op. cit.*, p. 128; De fapt, Eder, *op. cit.*, p. 113 scrie că în tezaur erau 400 de monede, toate cu legenda ΚΟΣΩΝ, iar la p. 115, reproduce numai explicaţia dată de J. Harduin, care considera că moneda „Koson" a fost emisă pentru comemorarea eliberării Syriei de către Octavian, eveniment de care autorul leagă şi emisiunea cu legenda ASIA RECEPTA: „3) Es giebt eine Münze von Octavian mit der Aufschrift ASIA RECEPTA; Johann Harduin dichtet, *Asia* heise hier das dürch Octavian von den Parthern befreite Syrien; nun behauptet er in einer eigenen Abhandlung über die Münze mit der Inschrift ΚΟΣΩΝ (Opp. Select. p. 46), sie sei zum Andenken dieser Befreiung geprägt worden,... Aber die Dichtungslaune Harduins bewährt sich besonders durch die Erklärung von ΚΟΣΩΝ, aus welchem er, ... eine ganze Phrase formiert: Καῖσαρ Ὅλην Συρίαν Ὠνήσατο. (Cäsar half ganz Syrien).

mare adîncime decît o palmă, răsfirate, fără vreun recipient; o singură dată au fost găsite 100 de bucăţi într-o grămadă[134]. Informaţia lui László că unul din tezaurele de la Grădişte ar fi fost găsit într-un vas[135] nu este concludentă, căci poate fi o confuzie cu resturile unui „chiup" care s-a găsit independent de tezaur în aceeaşi regiune[136].

Din cele expuse reţinem în concluzie că moneda cu legenda „Koson", deosebindu-se prin stilul ei de emisiunile romane şi fiind atestată numai prin descoperiri de pe teritoriul Daciei, trebuie considerată ca o emisiune locală, care ne indică o alianţă a regelui Coson cu Brutus. Emiterea ei începe ca atare în anul 43 î.e.n., extinzîndu-se asupra unei perioade de relativ scurtă durată, dar neprecizabilă.

Confruntarea izvoarelor permite precizarea că cel mai mare tezaur de monede de aur „Koson" şi Lysimach n-a fost găsit în albia rîului Strei, ci într-una din cetăţile dacice.

BETRACHTUNGEN ÜBER DIE „KOSON"-MÜNZE

ZUSAMMENFASSUNG

Von den 14 Münzen mit der Legende „ΚΟΣΩΝ", die im Münzkabinett des Kunsthistorischen Museums in Wien aufbewahrt werden, unterscheiden sich sechs Stück durch gewisse technische Eigentümlichkeiten von den übrigen : drei davon müssen aufgrund des Reverses in die Münzserie eingereiht werden, bei der sich durch Doppelschlag Teile des Bildes wiederholen (Abb. 1/1—3; 2/1—3; 3/1—3); der Revers eines Exemplars, sowie beide Seiten eines anderen weisen Prägefehler auf (Abb. 1/4—5; 2/4—5; 3/4—5), während ein Stück „barbarisiert" ist (Abb. 1/6; 2/6; 3/6). Diese Eigentümlichkeiten wurden von Bahrfeld nicht erfaßt (siehe Anm. 4 und 61). Anläßlich von Untersuchungen im Wiener Münzkabinett fielen uns die Münzen auf. Die Direktoren Dr. B. Koch und Dr. R. Göbl stellten uns dieses interessante Material zur Verfügung und schickten auch Gipsabdrücke, wofür ihnen wärmstens gedankt sei.

Der Umstand, daß bei den Doppelschlägen sich die Spuren der Wiederprägung auf der Seite mit Legende befinden und daß hier das Bild deutliche Zeichen stilistischen Verfalls aufweist, deutet darauf hin, daß dafür mehr Stanzen verwendet wurden, als für die Seite mit dem Adlerbild, ein Hinweis, daß die Seite mit Legende der Revers der Münze war (siehe Anm. 18). Der Adler mit Siegeskranz in den Fängen vom Avers war ein geeignetes Symbol für eine Münze, die zur Bezahlung derjenigen bestimmt war, die an Seite der Mörder Caesars kämpfen sollten.

Die „Koson"-Münze kann den hybriden Prägungen nicht gleichgestellt werden, denn sie war nicht bestimmt, im Münzumlauf Daziens eine

---

[134] Cf. notele 103—111.
[135] G. Finály, în *ArchÉrt*, XXXVI, 1916, p. 18.
[136] *Ibidem*, p. 17.

römische oder griechische Münze zu ersetzen, sondern war von einem König geprägt, der als Verbündeter des Brutus den Krieg vorbereitete.

Daß die „Koson"-Münzen in keiner griechischen oder römischen Werkstatt geprägt waren, wie Bahrfeld aus ihrem Gewicht, Stil und Verbreitungsgebiet schließt (siehe Abb. 7), wird auch durch die Doppelschläge und durch die „barbarisierten" Ausgaben bestätigt.

Für die Prägung dieser Münze durch Koson spricht auch das Fehlen des Monogramms BA auf einigen Exemplaren. Dieses Monogramm, das den Rang des Prägeherrn bezeichnete, war für die Soldaten Kosons von geringerer Bedeutung.

Weiters wird gezeigt, daß es keinen schlüssigen Beweis dafür gibt, daß Suetonius in seinem Caesarenleben „Augustus", 63, 4, einen Unterschied zwischen Geten und Dakern machen will (siehe Anm. 71—73); es kann ein bloßer Zufall sein, daß in den anderen Caesarenleben die Benennung Geten nicht mehr erscheint. Es bleibt dahingestellt, ob Marcus Antonius die Benennung „Gete" in der Absicht gebrauchte, einen Herrscher am Istros zu bezeichnen; daher gibt es keinen eindeutigen Beweis, der einen zwingen könnte, in Koson einen König von der Unteren Donau zu sehen.

Die Überprüfung der Informationen über den 1543 gefundenen Schatz (siehe 189—190 Anm. 86—89) gestattet folgende Feststellung: der größte Goldhort aus Dazien, von dem in der Fachliteratur bekannt war, daß er nur aus Münzen des Lysimachos und verschiedenen Goldgegenständen bestand, enthielt auch „Koson"-Münzen (S. 188) und wurde nicht im Flußbett des Strei, sondern in einer dakischen Burg südlich von Deva (189 — 190 Anm. 88), wahrscheinlich in den Bergen von Orăştie gefunden.

Obwohl der Stil der Münzen mit Monogramm nicht einheitlich ist, gibt es darunter doch Prägungen, die in der Ausführung der Figuren dem römischen Vorbild nahe kommen (Abb. 1/7), während die monogrammlosen Münzen stilistisch schwerfälliger ausgeführt sind (Abb. 1/8—9, Abb. 5), woraus sich ergibt, daß die Exemplare mit Monogramm in der ersten Serie geprägt wurden. Für den Prägungsort der „Koson"-Münzen sind Verbreitungsgebiet und Fundzusammenhänge gewiß bedeutungsvoll. Alle Münzen wurden auf dem Gebiet Daziens gefunden (siehe Anm. 88, 96, 111, 114—128 und Abb. 7), was die Annahme Bahrfelds über den innerkarpatischen Ursprung der Münzen mit der Legende „ΚΟΣΩΝ bestätigt. Bisher gibt es drei sichere topographische Punkte um und in Sarmizegetusa Regia (Abb. 7 und Tabelle 1, S. 193, sowie Anm. 60); von der Gesamtzahl von 15 Einzelfunden sind sechs aus der Gegend der Orăştier Berge, die übrigen aus verschiedenen Teilen Daziens.

Da die „Koson"-Münzen sich stilistisch von den römischen Prägungen unterscheiden und nur durch Funde vom Gebiet Daziens belegt sind, müssen sie als Lokalprägungen angesehen werden. Ihre Ausgabe beginnt um das J. 43 v.u.Z. und umfaßt einen relativ kurzen, nicht näher bestimmbaren Zeitraum.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. — „Koson" - Münzen: *1— 6*, aus dem Wiener Münzkabinett; *7 — 8*, aus dem Münzkabinett von New York; *9*, in Sarmizegetusa Regia gefunden.

Abb. 2. — „Koson"-Münzen, zweimal vergrößert: *1 — 3*, mit Doppelschlag; *4 — 5*, mit Gravierfehlern; *6*, barbarisiert.

Abb. 3. — „Koson"-Münzen, zweimal vergrößert; *1 — 3*, mit Doppelschlag; *4 — 5*, mit Gravierfehlern; *6*, barbarisiert (Zeichnung).

Abb. 4. — „Koson"-Münzen aus der Sammlung des Historischen Museums von Odorhei (vergrößert).

Abb. 5. — „Koson"-Münzen aus der Sammlung des Archäologischen Museums von Deva (vergrößert).

Abb. 6. — Die Umschrift ΚΟΣΩΝ entstellt (vergrößert): *1 — 2*, unveröffentlicht (siehe Anm. 12); *3 — 4*, apud M. Dessewffy, *a.a.O.*, 892, 537; *5*, N. P. Rozanova, *a.a.O.*, Taf. 18/5; *6*, M. Miller, *a.a.O.*, Taf. VII/81; *7 — 8*, C. Preda, *a.a.O.*, Abb. 37.

Abb. 7. — Fundkarte der Münzen vom Typ „Koson".

DESPRE ORIGINEA UNOR TIPURI DE MONUMENTE FUNERARE DIN DACIA SUPERIOR

DE

LUCIA ŢEPOSU MARINESCU

Romanizarea, aşa cum au dovedit-o cercetările istorico-arheologice ample şi temeinice din ultimele decenii, este un fenomen de durată care îşi are premisele înainte de anul 106 e.n. şi continuă după părăsirea Daciei de oficialităţile romane în 271 e.n. Acest proces istoric fundamental nu se reduce doar la răspîndirea şi însuşirea scrisului şi limbii latine, ci are, de fapt, implicaţii mult mai largi. Romanizarea înseamnă adoptarea modului de viaţă roman în toate domeniile, de la instituţiile romane şi limba latină ca mijloc de comunicare, la credinţe, obiceiuri şi costum [1].

Arta provincială, rezultanta îmbinării elementelor clasice greco-romane cu cele tradiţionale băştinaşe, constituie una din expresiile concrete ale intensităţii procesului de romanizare [2]. Din acest punct de vedere monumentele de inspiraţie clasică evidentă au egală valoare cu cele îndepărtate de prototip şi neizbutite din punct de vedere artistic.

În contextul artei provinciale din Dacia romană monumentele funerare sînt, poate, cele mai pline de semnificaţie. Căci, lăsînd la o parte inscripţiile cu valoare inestimabilă, monumentele anepigrafe dau şi ele ştiri despre credinţe, port şi podoabe, atestă prezenţa unor meşteri pietrari veniţi de pe cuprinsul imperiului sau existenţa unor ateliere meşteşugăreşti locale.

---

[1] Privitor la problema romanizării vezi lucrările mai recente cu bibliografia respectivă: C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în *Apulum*, VII, 1968, 1, p. 261—271; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, Bucureşti, 1968; M. Macrea, *Viaţa romană în Dacia*, Bucureşti, 1969; *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970; *Buletin informativ*, I, Bucureşti 1971, cuprinzînd rapoartele la a VII-a Consfătuire de lucru a arheologilor (27 nov.—1 dec. 1971).

[2] L. Hahl, *Zur Stilentwicklung der provinzialrömischen Plastik in Germanien und Gallien*, Darmstadt, 1937; H. Koethe, *La sculpture romaine au pays des Trévires*, în *RA*, X, 1937, p. 199—239; H. Schoppa, *Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien*, Berlin-München, 1957; A. Balil, *Sobre el arte hispanoromano*, în *Hommages à Albert Grenier*, I, Bruxelles, 1962, p. 173—186; J.M.C. Toynbee, *Art in Roman Britain*, London, 1963; L. Ţeposu-David, *Points de vue sur l'étude de l'art provincial de la Dacie Superiéure*, în *Hommages à Marcel Renard*, Bruxelles, 1969, p. 550—557.

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 215—222

Monumentele funerare lipsite de inscripţii par să fi pătruns mai adînc în rîndurile populaţiei, atît în mediul urban, cît şi în cel rural, deoarece, cel puţin în primele decenii după cucerire, formulele abreviate latine erau mai puţin accesibile populaţiei băştinaşe, decît reprezentările figurative [3].

De la început trebuie subliniat faptul că din punct de vedere tipologic toate monumentele funerare din Dacia, cu excepţia leilor, îşi găsesc originea îndepărtată în arta clasică greacă şi în arta epocii elenistice, din care, cum este firesc, nu derivă direct, ci prin intermediul artei publice şi private de la Roma sau a artei provinciale din nordul Italiei [4]. În Dacia elementele greceşti preluate, asimilate şi transformate de artiştii lumii romane, au pătruns fie de-a dreptul din nordul Italiei, fie pe o cale ocolită, prin filiera provinciilor învecinate. Ca o ilustrare a celor spuse mai sus, din numeroasele tipuri de monumente funerare din Dacia (stele, edicule, medalioane, coronamente, bazamente, altare, altare-pilastru, statui) ne vom opri doar la statuile feminine drapate, nestudiate pînă acum în vreo lucrare consacrată pietrelor de mormînt, medalioane cele mai bine cercetate monumente funerare şi stele familiale, intrate nu de mult în circuitul ştiinţific.

Statuile feminine drapate, 32 la număr [5], cu rol funerar, provin, mai cu seamă, din mediul urban al Daciei: Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum şi Potaissa. De tip „Grande şi Piccola Ercolanese", „Pudicitia", „Ofrantă", „Core din Vatican" sînt replicile tîrzii ale unor opere din repertoriul artei publice romane, la rîndul lor copii ale unor originale greceşti din secolul al IV-lea î.e.n. sau al II-lea î.e.n. [6].

Majoritatea statuilor feminine din Dacia, judecînd după modul de dispunere a draperiei, au ca prototip statuia adăpostită astăzi în Museum Albertinum din Dresda şi denumită ‚La grande Ercolanese" după locul de descoperire — Herculanum — şi în opoziţie cu o altă statuie de dimensiuni mai mici, găsită în acelaşi loc — „La piccola Ercolanese". Ambele statui, care decorau scena teatrului din Herculanum, refăcut după anul 41 sub împăraţii Claudius şi Nero, reproduc opere atribuite lui Praxitele sau şcolii sale [7]. Aceste statui pătrund în gama reprezentărilor funerare încă din secolul I e.n.

Statuile din Dacia de tip „La grande Ercolanese" înfăţişează femei îmbrăcate cu tunică lungă pînă la pămînt şi o manta care le acoperă creştetul capului şi două treimi din corp, lăsînd libere doar mîinile care susţin

---

[3] Situaţie similară în Gallia. Vezi Fr. Braemer, *Les stèles funéraires à personnages de Bordeaux. Contribution à l'histoire de l'art provincial sous l'empire romain*, Paris, 1959, p. 107.

[4] Pentru aportul elementelor elenistice în arta romană şi manifestarea lor pe măsura intensificării procesului de romanizare vezi: G.A. Mansuelli, *Elementi ellenistici nella tematica monumentale della vale del Po*, în *Arte antica e moderna*, 10, 1960, p. 107—131; iar pentru caracterul provincial al artei din nordul Italiei vezi: idem, *Le caractère provincial de l'art romain d'Italie du Nord avant le bas-empire*, în *Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques* (Huitième Congrès International d'archéologie classique, Paris, 1963), Paris, 1965, p. 187—198.

[5] Un studiu asupra statuilor feminine drapate din Dacia Superior se află în pregătire.

[6] Vezi: G. Traversari, *Statue iconiche femminili Cirenaiche*, Roma, 1960, passim.

[7] M. Bieber, *The copies of the Herculaneum women*, în *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 106, nr. 2, aprilie 1962, p. 111—134.

capetele draperiei. Mîna stîngă ţine o margine a mantalei ce atîrnă pe lîngă corp, iar dreapta, ridicată pe bust, un capăt care urcă pe umărul stîng pentru ca să alunece în fascicol pe spate şi un altul care cade în diagonală peste antebraţul stîng.

Încadrarea cronologică a statuilor descoperite în Dacia se poate face cu mai multe şanse de exactitate pe baza coafurii celor patru statui păstrate în întregime, care alcătuiesc şi capete de serie : din a doua jumătate a secolului al II-lea datează statuia femeii vîrstnice de la Apulum (Muzeul Regional Alba Iulia) [8], cu coafură tip Crispina[9] (fig. 1/1), iar din prima jumătate a sec. III datează statuia femeii tinere de la Apulum (Muzeul de istorie al R. S. România)[10], cu coafură tip Plautilla [11] (fig. 1/2), statuia femeii de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa [12] (fig. 2/1) şi statuia femeii cu copilul de mînă de la Potaissa [13], cu coafură tip Iulia Domna [14] (fig. 2/2).

Prezente şi în celelalte provincii dunărene, în special în cele două Moesii [15] statuile feminine drapate sînt însă mai numeroase în Dacia. Aici este specifică preferinţa pentru tipul „La grande Ercolanese" şi adausul unor elemente adiacente cum sînt : cerceii globulari pandantivi şi colierul de mărgele rotunde al femeii de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa sau cerceii pandantivi alungiţi ai femeii tinere de la Apulum.

Medalioane libere, simple sau lucrate aparte, cum sînt denumite în literatura de specialitate, se cunosc din 17 localităţi de pe cuprinsul Daciei : oraşe (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa, Porolissum, Ampelum) ; aşezări cvasiurbane (Micia, Alburnus Maior) ; castre (Ilişua, Germisara, Gilău, Gherla) şi aşezări rurale (Cristeşti, Tîrnăvioara, Apold etc.).

În ceea ce priveşte originea acestor monumente funerare teza lui A. Schober [16], acceptată de Gr. Florescu [17] şi necontestată de vreun alt cercetător, este că ele derivă din *imagines clipeatae*. Atestate în Grecia în sanctuarul divinităţilor din Samothrace către anul 100 î.e.n., aceste „portrete pe scut" din metal (cum este celebrul bust al lui Menandru de la Ostia) [18] apar pentru prima oară la Roma, după relatările lui Pli-

---

[8] A. Hekler, în *Múzeum és Könyvtári Értesitö*, Budapest, IV, 1910, p. 18, nr. 43, fig. 4 ; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 296, fig. 387 ; *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 243, G. 79, pl. 71 (= *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 236, G. 43).

[9] Cf. M. Wegner, *Die Herrscherbildnissche in antoninischer Zeit*, Berlin, 1939, p. 57.

[10] *RömRum*, p. 244, G 82 (= *Civiltà*, p. 237, G 46, pl. XLVII).

[11] Cf. R. Paribeni, *Il ritratto nel arte antica*, Roma, 1934, pl. CCXCIV ; K. Buccholz, *Die Bildnisse der Kaiserinnen der severischen Zeit nach ihren Frisuren*, Frankfurt am Main, 1963, nr. 16—18 ; L. Matt-H. Kühner, *Die Cäsaren*, nr. 98.

[12] A. Hekler, în *MKÉ*, IV, 1910, p. 19, nr. 51, fig. 8 ; *RömRum*, p. 244, G 83 (= *Civiltà*, p. 237, G 43) ; S. Ferri, *op. cit.*, p. 297, fig. 389. Pentru coafură vezi : R. Paribeni, *op. cit.*, pl. CCCXI şi CCCXVI.

[13] A. Hekler, în *MKÉ*, IV, 1910, p. 14, nr. 35, fig. 1 ; S. Ferri, *op. cit.*, p. 269 sqq. ; *RömRum*, p. 243, G 78, pl. 79 (= *Civiltà*, p. 236, G 42).

[14] R. Paribeni, *op. cit.*, pl. CCCXII.

[15] S. Ferri, *op. cit.*, p. 203, fig. 223 ; p. 294—295, fig. 383 şi 384 ; p. 299, fig. 392 ; *Arheoloski Muzei Skoplje, Vodici niz lapidarium*, Skoplje, 1961, p. 93 şi pl. II ; N. Vulici, în *Spomenik*, XCVIII, 1941—1948, p. 188, nr. 390 şi 391, p. 189, nr. 392 ; K. Prijatelj, în *ArchJug*, I, 1954, p. 27—35, fig. 4 ; T. Nagy, în *Budapest Régiségei*, XXII, 1971, p. 148, nr. 77.

[16] *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923, p. 209—212.

[17] *I monumenti funerari della „Dacia Superior"*, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 143.

[18] R. Bianchi-Bandinelli, *Rome, le centre du pouvoir*, Paris, 1969, p. 90, fig. 98.

nius, în templul Bellonei, către anul 80 î.e.n. [19]. Multă vreme aceste imagini transpuse în piatră sau în pictură păstrează urmele tehnicii de lucru ale materialului originar [20]. Dacă de la aceste *imagines clipeatae* s-a trecut direct la medalioanele lucrate aparte din cîteva provincii ale imperiului sau dacă au existat verigi intermediare, este greu de spus în faza actuală a documentării noastre. Ceea ce pare sigur, este faptul că ele stau la baza evoluţiei unui tip de monument funerar — medalioanele lucrate aparte şi în acelaşi timp, a unui motiv ornamental — busturile defuncţilor în nişă rotundă înconjurată de cunună de pe stelele funerare şi sarcofage. O primă dovadă l-ar constitui bustul de copil în nişă înconjurată de ghirlandă de pe mormîntul Hateriilor de la Roma, datat în epoca lui Domiţian [21]. În Dacia medalioanele şi stelele cu medalion nu pot fi cronologic diferenţiate.

Medalioanele lucrate aparte lipsesc din Italia, provinciile vestice ale imperiului, Grecia, Thessalia şi Asia Mică. Aria lor de răspîndire se restrînge la Noricum, Pannonia [22], Dacia Superior şi Macedonia estică, nord-estică şi sudică [23]. În Dalmaţia ele constituie apariţii sporadice [24], iar în Moesia este cunoscut un singur exemplar la Oescus [25] şi unul asociat cu lei la Aquae [26].

În Dacia Superior medalioanele pătrund prin filieră pannonică din Noricum, unde cele mai vechi din serie — medalioanele cu fronton — datează din secolul I e.n., tip necunoscut în Dacia Superior. Aici, după clasificarea noastră, numărul medalioanelor se ridică la 37 exemplare [27]. Făcînd abstracţie de medalioanele, coronamente asociate cu lei funerari (3 buc.) şi de cele fragmentare (13 buc.), care nu permit consideraţiuni mai ample, numărul pieselor ce rămîn în discuţie continuă să fie totuşi apreciabil.

---

[19] Idem, *op. cit.*, p. 87 sqq.

[20] *Ibidem*,

[21] Idem, *op. cit.*, p. 218, fig. 245.

[22] A. Schober, *op. cit.*, p. 209—212.

[23] Dimiter P. Dimitrov, *I medaglioni sepolcrali isolati nella vale del medio Struma e nella Macedonia settentrionale*, în *Orme di Roma nel mondo*, VIII, Roma, 1947, p. 4—12 (extras); idem, *Das Porträt auf den Grabstelen römischer Zeit in Nordostmakedonien*, în *Isvestiia-Institut*, XIII, 1939, p. 42, fig. 59; p. 47, fig. 68; p. 51, fig. 74; p. 62, fig. 84; p. 63, fig. 85.

[24] Idem, *I medaglioni*, p. 12.

[25] A. Schober, *op. cit.*, p. 180—182.

[26] M. Veličković, *Un type spécifique du médaillon funéraire dans la région du Danube Inférieur* (Prahovo), în *Zbornic*, Beograd, III, 1960—61, p. 93—100.

[27] Gr. Florescu, *op. cit.*, pl. 123—128, publică un număr de 11 medalioane; D. Protase, *Un nou tip de medalion funerar în Dacia*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 329, nota 2, aminteşte un număr de 23 medalioane, dintre care 3 cu locul de provenienţă necunoscut, în Muzeul din Deva şi un medalion inedit de la Veţel, pe baza informaţiilor lui Oct. Floca. În realitate în Muzeul din Deva, există numai 2 medalioane cu loc de provenienţă necunoscut (inv. 116 şi 117). Al 3-lea cu locul de provenienţă necunoscut a fost publicat de S. Ferri, *op. cit.*, fig. 424, p. 323, şi se găseşte în Muzeul din Arad, iar medalionul de la Veţel (inv. 2452) fusese publicat de Oct. Floca în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 341—342, fig. 2; C. Pop, I. Aldea, I. Chifor, V. Lucăcel, *Cîteva medalioane funerare lucrate aparte din Dacia Superioară*, în *Apulum*, VII, 1968, 1, p. 413—420 publică o serie de medalioane şi le adaugă la lista lui D. Protase, sporindu-le numărul la 31 de piese. La numărul de 31 de piese adăugăm: 2 medalioane descoperite la Veţel (*AMN*, V, 1968, p. 115—116, fig. 4 şi p. 133—134, fig. 6, pl. 2); 1 de la Germisara (*Sargetia*, V, 1968, p. 118, fig. 11) şi 2 medalioane inedite din Muzeul regional Alba Iulia. Colegul C. Pop ne-a comunicat că în Muzeul din Alba Iulia există mai multe medalioane inedite şi că numărul total al lor s-ar ridica la 43 exemplare (C. Pop, V. Moga, I. Aldea, *Din nou despre medalioanele funerare lucrate aparte*, în *MN*, IX, (sub tipar).

Medalioanele lucrate aparte au aspectul unei nişe rotunde simple sau cochiliforme, înconjurate de o cunună prinsă din loc în loc cu o *taenia* şi, uneori, cu rozete. Cele mai multe au la partea superioară o proeminenţă în formă de con de pin, trapezoidală sau, într-un singur caz, în formă de acroteră înfăţişînd un leu culcat pe labe (medalionul de la Tîrnăvioara). La partea inferioară medalioanele au o proeminenţă trapezoidală cu caracter funcţional care permite fixarea monumentului pe un altar sau pe o coloană (cum este cazul medalionului de la Micia găsit *in situ*). În interiorul nişelor sînt reprezentate busturile defuncţilor : unul, două sau mai multe. În acest din urmă caz cîmpul reliefului este împărţit în două registre, busturile din registrul inferior, de obicei ale copiilor, fiind de dimensiuni mai mici. În unele cazuri busturile sînt separate printr-o ,,balustradă'' neornamentată. Deosebit de importante sînt elementele de costum şi podoabele pentru care medalioanele oferă un material variat de cercetare. Cu titlul informativ menţionăm fibulele de tip noric de pe medalionul de la Apold [28], cerceii romboidali de pe medalionul de la Ampelum [29] sau elementele de costum bărbătesc autohton de pe medalionul de la Aiud [30] (fig. 3/1).

D. Protase [31], pornind de la descoperirea unui medalion asociat cu lei funerari descoperit într-una din necropolele oraşului Apulum (probabil a municipiului Septimium), observă că acest monument este analog cu un altul din Muzeul Aiud şi unul din Muzeul Ploieşti. În continuare, avînd în vedere şi descoperirile din Noricum şi Pannonia, face următoarea clasificare : 1. medalioane cu fronton — secolul I — prima jumătate a secolului al II-lea ; 2. medalioane simple—secolele II—III ; 3. medalioane cu figuri de Genius, aşezate lateral — secolul al III-lea ; 4. medalioane cu lei apotropaici — secolul al III-lea. Constată că ,,alăturarea leilor funerari, de origine orientală, medalionului propriu-zis, răspîndite doar în cele trei provincii amintite (Noricum, Pannonia şi Dacia Superior) apare ca un fenomen specific Daciei, unde se dovedeşte că medalionul funerar a cunoscut o dezvoltare proprie'' [32].

Dacă asocierea unor elemente atît de diferite ca formă şi înţeles, medalionul şi leii, pare specifică Daciei, nu credem însă că este vorba despre o ultimă fază în evoluţia medalionului. După părerea noastră medalionul asociat cu lei de la Aiud, nu încheie, ci începe seria. El este mai puţin legat din punct de vedere morfologic (diferă forma nişei, modul de susţinere al medalionului, terminaţia de la partea superioară) de monumentul de la Apulum (fig. 3/2) şi cel din Muzeul Ploieşti, decît de stelele cu bustul defuncţilor în nişă cochiliformă şi cunună sau de medalioanele simple cu nişa de acelaşi tip.

Medalionul asociat cu lei descoperit la Aiud datează din prima jumătate a secolului al II-lea, după cum arată coafura femeii, asemănătoare

---

[28] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 124, nr. 80, fig. 68 ; S. Ferri, *op. cit.*, p. 321, fig. 430 ; *RömRum*, p. 138, D 66 (= *Civiltà*, p. 154, D. 72).

[29] A. Schober, în *DolgCluj*, II, 1911, p. 277 sqq. ; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 123—124, nr. 79, fig. 67 ; *RömRum*, p. 260, G 159, pl. 102 (= *Civiltà*, p. 247, G 100, pl. LXV).

[30] D. Protase, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 325—326, fig. 2 ; *RömRum*, p. 261, G 164 (= *Civiltà*, p. 248, G 104).

[31] D. Protase, *op. cit.*, p. 324—331, = *StCl*, III, 1961.

[32] Idem, *op. cit.*, p. 327.

cu a Plotinei, cămașa și pieptarul bărbatului și copilului, considerate piese de port autohton [33] și un medalion analog din punct de vedere stilistic, descoperit la Salonic și datat la începutul secolului al II-lea [34]. Nișe cochiliforme asemănătoare cu aceea a medalionului de la Aiud apar pe opt medalioane lucrate aparte, dintre care, cu o singură excepție, toate datează din secolul al II-lea [35]. Considerăm, așa dar, că medalionul de la Aiud a fost lucrat într-un atelier la Apulum, unde au fost executate și o parte din medalioanele simple cu nișă cochiliformă, ca și unele din stelele cu bustul defuncților în medalion.

Cu toate că medalioanele asociate cu lei nu reprezintă o formă de monument sepulcral frecventă în Dacia Superior și cu toate că nu are o circulație precis delimitată în timp, rămîne valabilă constatarea că asocierea leilor de origine orientală cu un motiv venit din vest, s-a făcut mai întîi în Dacia. Spiritul novator al artiștilor din Dacia se manifestă mai pregnant în îmbogățirea unor tipuri gata constituite. Așa cum s-a remarcat mai de mult [36] medalioanele din Dacia, prin cununa, prinsă cu o panglică, care înconjoară nișa rotundă, numărul mare de personaje reprezentate etc., sînt ele înșile o formă evoluată față de tipul din provinciile învecinate.

Stelele familiale, singurele dintre stele care redau în întregime figura defuncților, s-au descoperit numai în nordul Daciei, respectiv în Dacia Porolissensis. Cele șapte exemplare se grupează astfel, după locul de descoperire : Porolissum — 3, Potaissa — 1, Zam-Sîncrai (jud. Cluj) — 1 (fig. 4/1), Gherla (jud. Cluj) — 1 (fig. 4/2). În muzeul din Aiud se află o stelă fragmentară de acest tip cu locul de proveniență necunoscut [37].

Lucrate într-o tehnică mai puțin folosită în plastica funerară — alto-relieful — stelele familiale din Dacia au o serie de trăsături comune. Îmbrăcămintea este aceeași ; femeile poartă tunică lungă pînă la pămînt și deasupra manta, iar bărbații o tunică pînă la genunchi, cu mîneci lungi, încinsă mai jos de mijloc și o manta (*chlamys*) prinsă pe umăr cu o fibulă rotundă. Dacă simbolurile pe care le țin femeile în mînă sînt obișnuite (floare, fruct), cele ale bărbaților sînt mai ieșite din comun : *volumen*, pe stelele de la Zam, Potaissa, Porolissum — 2, Gherla și pe cea din Muzeul de istorie Aiud ; *calamaria theca* pe stela de la Zam și un lanț ornamental pe stelele de la Zam, Gherla, Porolissum — 2 și pe cea din Muzeul din Aiud.

Originare în arta romană de la sfîrșitul epocii republicane și începutul epocii imperiale [38], în afara Daciei, stelele familiale se găsesc în Bizanț, Dalmația, Raetia, Gallia, și Germania [39], dar numai în Dacia apare lanțul ornamental. Acest fapt permite să se emită ipoteza că am

---

[33] C. Daicoviciu, *Monumente inedite din Dacia*, în *AISC*, I, 1928—1932, p. 123—126.

[34] Dimiter P. Dimitrov, *I medaglioni*, fig. 15.

[35] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 102, nr. 43, fig. 37.

[36] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 143 ; Dimiter P. Dimitrov, *op. cit.*, p. 10.

[37] L. David, V. Pintea, *Un monument funerar din Dacia Porolissensis*, în *AMN*, III, 1966, p. 459—463 ; C. Pop, T. Soroceanu, *Cîteva stele familiale din Dacia Superioară*, în *SCIV*, 19, 1966, 2, p. 351—355.

[38] R. Bianchi-Bandinelli, *op. cit.*, p. 94, fig. 102 și p. 95, fig. 103 ; *Bordeaux, 2000 ans d'histoire*, Bordeaux, 1971, p. 55.

[39] Vezi L. David, V. Pintea, *op. cit.*, p. 461, notele 12—16.



Fig. 1. — *1*, Statuie feminină drapată (Apulum); *2*, Statuie feminină drapată (Apulum).



Fig. 2. — *1*, Statuie feminină drapată (Ulpia Traiana Sarmizegetusa); *2*, Statuie drapată reprezentînd o femeie cu copilul de mînă (Potaissa).



Fig. 3. — *1*, Medalion asociat cu lei (Aiud, jud. Alba); *2*, Medalion asociat cu lei (Apulum).



Fig. 4. — *1*, Stelă familială (Zam-Sîncrai, jud. Cluj); *2*, Stelă familială (Gherla, jud. Cluj).

avea de-a face cu o piesă de podoabă de tradiţie băştinaşe, lanţul ornamental intrînd în componenţa majorităţii tezaurelor de argint dacice[40].

Prezentarea succintă a trei categorii de monumente funerare descoperite pe cuprinsul Daciei intracarpatice, diferite nu numai ca formă, dar şi ca arie de răspîndire şi încadrare cronologică, a urmărit să evidenţieze faptul că, în ciuda acestor deosebiri, au două trăsături comune fundamentale: modelul clasic, adică „neprovincial" originar şi calea vestică de pătrundere în Dacia.

Documentarea lacunară în privinţa artei şi costumului din Dacia preromană face să devină deosebit de dificilă separarea componentei locale din arta provinciei Dacia. Aici nu găsim, ca în Hispania de pildă, monumente funerare unice, care transpun în piatră vechi motive de pe sculpturile în lemn [41] sau bogăţia elementelor de port feminin din Noricum şi Pannonia [42]. În schimb, în provincia de la nordul Dunării se întîlneşte o varietate de forme şi motive ornamentale de-a dreptul surprinzătoare. Chiar dacă monumentele funerare din Dacia au analogii în una sau alta din provinciile învecinate, aici avem întotdeauna de-a face cu tipuri modificate, fie că este vorba despre îmbogăţirea modelului sau despre simplificarea lui. Aceste transformări, la care se adaugă costumul şi bijuteriile specifice, reprezintă aportul populaţiei locale.

Varietatea de forme nu trebuie şi nu poate fi explicată numai prin colonizarea „ex toto orbe Romano", ci mai ales prin receptivitatea la forme de cultură superioare şi marea putere de asimilare a populaţiei băştinaşe. Lapicizii veniţi din provinciile mai de mult romanizate, meşterii locali care se deprind acum cu sculptura în piatră, inspirîndu-se din albumele de modele, răspund cerinţelor şi satisfac gustul populaţiei provinciei, în care toţi factorii — oficialităţi, armată, civili — din nevoia de a găsi un „modus vivendi" comun şi din nevoia de a o apăra, s-au străduit să o încadreze cît mai repede şi cît mai organic în viaţa lumii romane.

SUR L'ORIGINE DE CERTAINS TYPES DE MONUMENTS FUNÉRAIRES DE LA *DACIA SUPERIOR*

RÉSUMÉ

Les monuments funéraires découverts en grand nombre sur le territoire de la Dacie, dans le milieu urbain aussi bien que dans celui rural, constituent autant de preuves concrètes montrant l'intensité du processus de romanisation qui s'était déroulé au nord du cours inférieur du Danube.

La plupart des types de monuments funéraires remontent à l'art classique grec ou à l'art hellénistique, sans qu'on puisse dire pour autant

[40] D. Popescu, *Inventaria archaeologica. Trésors Daces en argent des Collections de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie*, Fasc. 5, R 19—23, 1968; *Trésors de l'art ancien en Roumanie*, Paris, 1970.

[41] A. García y Bellido, *Esculturas romanas de Hispaña y Portugal*, Madrid, 1949.

[42] J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht*, Frankfurt am Main, 1964.

qu'ils en dérivent de façon directe, car leur source immédiate est l'art public et privé de Rome ou l'art provincial du Nord de l'Italie.

L'article présente brièvement trois catégories de monuments : les statues de femmes drapées, qui n'ont pas attiré jusqu'à présent l'attention des chercheurs, les médaillons et les stèles à personnages. La majorité des statues de femmes à destination funéraire dérivent du type dit *La Grande Ercolanese*, tandis que les stèles à personnages remontent à l'art romain de la fin de la république et du commencement de l'Empire. Pour ce qui est des médaillons, l'auteur reprend une thèse plus ancienne, selon laquelle ils ont pour origine les *imagines clipeatae*. L'association médaillon-lions, caractéristique de la Dacie, ne date pas du III^e siècle de n.è., comme on l'a affirmé jusqu'à présent, mais bien de la première moitié du II^e siècle de n.è.

L'auteur conclut que, malgré l'absence de types qui ne soient spécifiques qu'à la Dacie, l'apport de la population locale peut être décelé dans sa préférence pour certaines formes, dans la modification de certains types, enrichis ou simplifiés par rapport aux formes prédominantes dans la métropole et dans les provinces voisines et, en dernier lieu, dans la présence de quelques éléments du costume autochtone incorporés aux monuments funéraires.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *1*, statue de femme drapée (Apulum) ; *2*, statue de femme drapée (Apulum).

Fig. 2. — *1*, statue de femme drapée (Ulpia Traiana Sarmizegetusa) ; *2*, statue d'une femme avec son enfant (Potaissa).

Fig. 3. — *1*, ensemble medaillon-lions (Aiud, dép. d'Alba) ; *2*, ensemble médaillon-lions (Apulum).

Fig. 4. — *1*, stèle à personnages (Zam-Sîncrai, dép, de Cluj) ; *2*, stèle à personnages (Gherla, dép. de Cluj).

CETATEA DACICĂ DE LA COVASNA

DE

ZOLTÁN SZÉKELY

Arcul Carpaţilor sudici înconjoară partea estică a judeţului Covasna care se leagă prin pasul Oituzului cu versantul dinspre Moldova al munţilor. Această regiune de munţi înalţi şi de văi adînci a adăpostit secole întregi o populaţie autohtonă dacică. Pe vîrfurile acestor munţi se păstrează ruinele multor cetăţi construite în diferite epoci istorice. Puţine dintre ele au fost cercetate arheologic şi chiar despre cele cercetate nu posedăm informaţii în izvoarele scrise. Populaţia locală le atribuie zînelor, uriaşilor şi altor fiinţe supranaturale. Resturile impozante ale unei astfel de cetăţi, de lîngă oraşul Covasna, sînt cunoscute sub denumirea de „Cetatea Zînelor" (Tündárvér).

Cetatea Zînelor de la Covasna a fost descrisă prima dată de B. Orbán, care pe baza cercetărilor sale de suprafaţă, a considerat-o drept cetate medievală, atribuind construirea ei populaţiei secuieşti[1]. Ceilalţi scriitori din secolul trecut, care au mai menţionat-o, au citat numai descrierea lui B. Orbán[2]. Pe baza cercetărilor sale de suprafaţă din anul 1938 şi apoi din 1949, C. Daicoviciu a încadrat-o în şirul cetăţilor dacice din estul Transilvaniei[3]. Pentru cunoaşterea precisă a obiectivului s-au făcut în anul 1942 cercetări sistematice de către arheologul clujean A. Ferenczi, însărcinat de direcţiunea Muzeului din Sf. Gheorghe cu conducerea săpăturilor de pe teritoriul cetăţii. Rezultatele acestor cercetări au rămas inedite, deoarece autorul lor a dispărut în cursul războiului, iar însemnările sale precum şi materialul descoperit şi transportat la Cluj, s-au pierdut[4]. În arhiva Muzeului din Sf. Gheorghe se păstrează doar un raport sumar şi o informaţie dată de A. Ferenczi ziarului „Székely Nép" la încheierea săpăturilor. Din raport şi din această informaţie[5] se desprind totuşi principalele concluzii la care a ajuns A. Ferenczi.

---

[1] B. Orbán, *A Székelyföld leirasa*, III, p. 154.
[2] M. Roska, *Repertorium*, I, 1942, 261, p. 137.
[3] C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1939—1940, p. 320; *SCIV*, I, 1950, 1, p. 119—120.
[4] Informaţia primită de la St. Ferenczi.
[5] Ziarul „Székely nép", X, nr. 197, din 1 septembrie 1942, p. 5; dosarul nr. 1 232 şi 710—1942 din arhiva muzeului.

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 201—214

Staţiunea a fost locuită într-o primă fază între anii 500—400 î.e.n., fiind apoi reutilizată între începutul secolului I e.n. şi mijlocul secolului II e.n. În această ultimă perioadă locuitorii cetăţii au fost daci. După

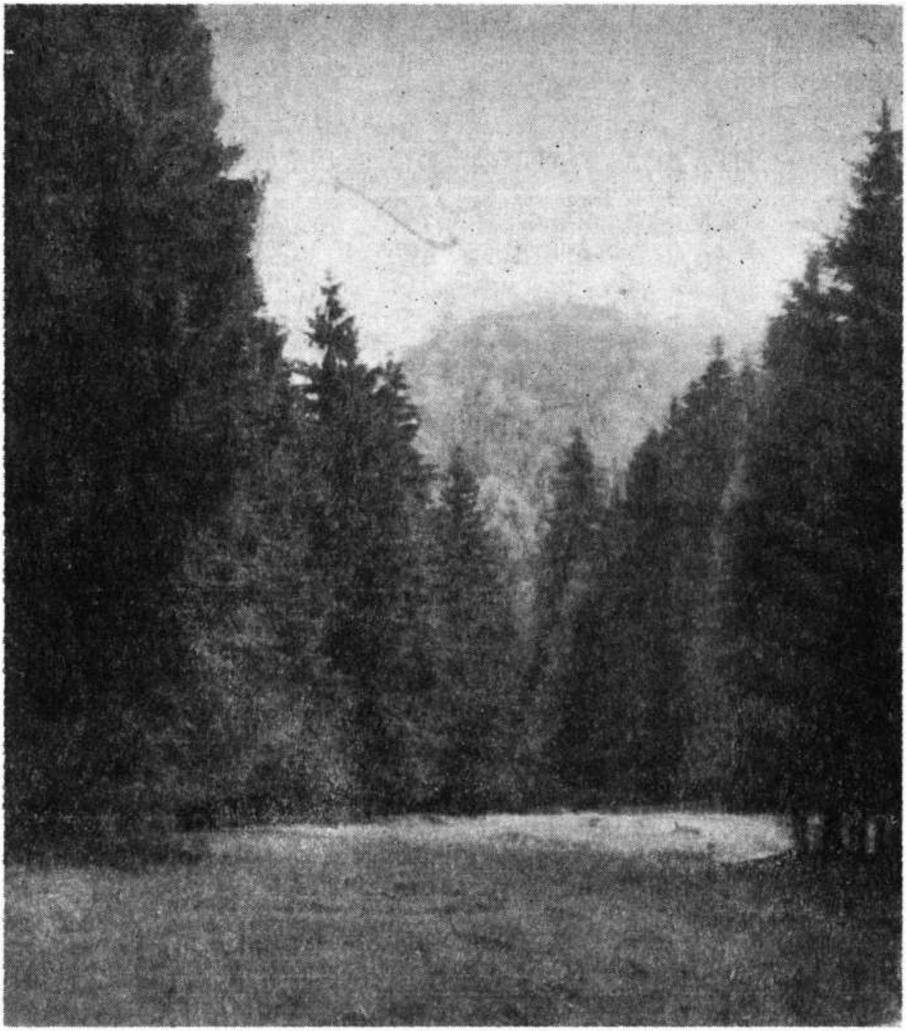


Fig. 1. — Muntele Cetăţii cu cetatea dacică de la Covasna.

indiciile oferite de bucăţile de var şi de cîteva fragmente de cărămizi romane găsite într-un colţ al cetăţii, nu se poate exclude eventualitatea ca romanii să fi avut aici o garnizoană temporară. Terenul fiind deranjat de căutătorii de comori, nu s-a putut stabili dacă romanii au construit aici o clădire de pază sau dacă dacii au completat fortificarea cetăţii după sistemul roman, eventual cu meşteri romani.

În continuare, A. Ferenczi a mai constatat că cetatea are patru terase amenajate şi că pe terasa de sus şi-a avut reşedinţa o căpetenie tribală dacică, pe care o socoteşte ca exercitîndu-şi autoritatea asupra părţii sud-estice a actualului judeţ Covasna. Locuinţa căpeteniei a fost o clădire modestă făcută din nuiele şi lipită cu pămînt. Pe podeaua locuinţei au fost găsite o statuie romană din bronz şi două fibule, una din argint şi una din bronz.

Terasele II şi III au fost înconjurate cu ziduri de piatră, groase de 2—2,55 m, construite îngrijit din lespezi de gresie exploatate la faţa locului. Pietrele au fost legate cu pămînt, dar bucăţile de var găsite în zona zidului l-au făcut pe autor să creadă că zidurile au putut fi iniţial legate cu mortar dar că nisipul a fost spălat în decursul timpului.

În descoperiri a fost foarte bine reprezentat meşteşugul olăritului, formele ceramice fiind destul de avansate şi ilustrînd faza de tranziţie de la ceramica descoperită în cetăţile dacice mai timpurii din părţile Hunedoarei, la aceea a cetăţilor mai tîrzii din judeţul Harghita. Locuitorii au evacuat cetatea înainte ca aceasta să fie asediată şi astfel se explică numărul foarte mic al uneltelor de metal descoperite, unelte care de obicei sînt numeroase în alte cetăţi dacice.

Pe temeiul uneltelor găsite, A. Ferenczi a constatat că locuitorii cetăţii s-au îndeletnicit cu vînatul, agricultura şi olăritul. În legătură cu poziţia cetăţii, s-au făcut lucrări de amenajare importante, tăindu-se în unele locuri stînca şi nivelîndu-se în alte locuri panta muntelui pentru obţinerea terenului orizontal necesar construirii incintelor de zid.

În afara acestor date şi concluzii s-a mai păstrat o fotografie destul de ştearsă a statuii de bronz, făcută de un locuitor din Covasna care a vizitat săpăturile. Pe baza relatărilor orale ale autorului săpăturilor, Ştefan Ferenczi afirmă că cetatea a fost cucerită pe la mijlocul secolului II e.n., mai exact între anii 150—158. Această datare se întemeiază pe ceramica descoperită în cetate [6].

O scrisoare din 24 septembrie 1942 adresată Muzeului din Sf. Gheorghe de către A. Ferenczi face cunoscut că lîngă faţa interioară a zidului de incintă din piatră s-a descoperit şi un mic tezaur de monede din anii 1553—1585, cuprinzînd denari de argint ungureşti de la Ferdinand, Maximilian şi Rudolf, precum şi monede poloneze contemporane. Cea mai mare parte a monedelor a fost perforată [7].

În concluziile sale A. Ferenczi a constatat că cetatea de la Covasna reprezintă forma de tranziţie dintre cetăţile din părţile Hunedoarei şi cele din răsăritul Transilvaniei, considerînd totodată că şi cetatea „Vapa" de la Bicsad (jud. Covasna) este tot dacică.

SĂPĂTURILE DIN ANUL 1968

Obiectivul se află pe un promontoriu de stîncă numit de săteni „Muntele cetăţii" (Várhegy) situat la est de oraşul Covasna, într-o vale adîncă înconjurată de munţi şi delimitat de două pîraie (fig. 1). Pe vîrful acestui promontoriu la cota 930 se află o suprafaţă obţinută prin nivelare,

[6] St. Ferenczi, *Római épületmaradványok Kovásznál* (*Resturile unei clădiri romane la Covasna*), *Erdélyi Múzeum*, LII, 1947, 1—4, p. 15, n. 13.

[7] Dosarul nr. 854/1942 în arhiva muzeului.

iar laturile dinspre nord, sud şi vest ale promontoriului sînt terasate. Spre est panta este abruptă. Terasele sînt înconjurate cu zid de piatră ce se leagă de marginile părţii abrupte a promontoriului (fig. 2). Pe platoul nivelat precum şi pe terase se mai văd gropile căutătorilor de comori şi şanţurile executate de A. Ferenczi.

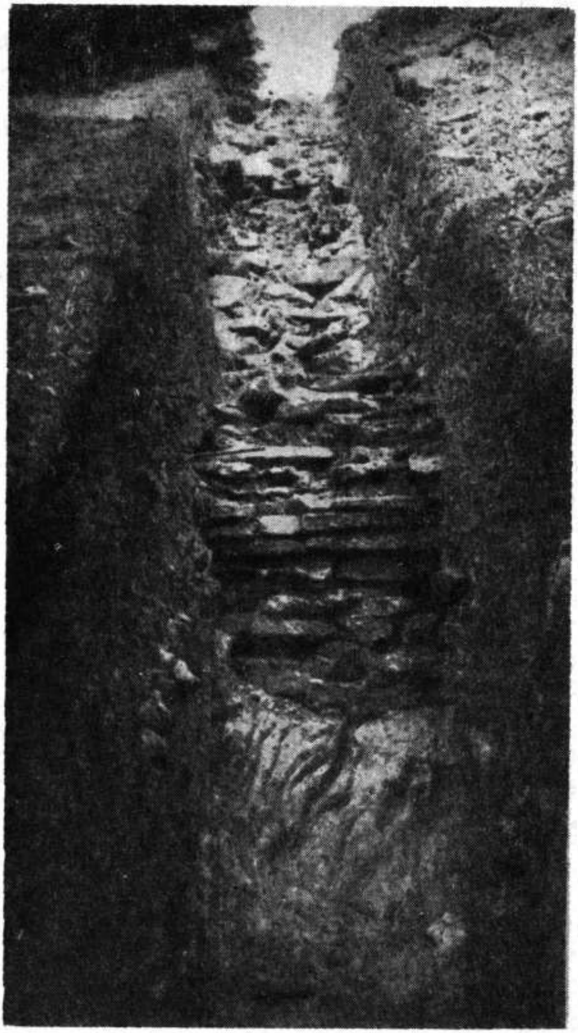


Fig. 2. — Zidul cetăţii făcut din lespezi de piatră fără mortar.

Platoul este de formă ovală, cu axul lung în direcţia est-vest, avînd diametrele de 30 respectiv 18 m. Săpătura noastră a început printr-un şanţ lung de 109 m şi lat de 1 m, care a pornit de la marginea platoului în direcţia sud-vest, secţionînd cele trei terase (S I). Platoul a fost secţionat prin două şanţuri orientate est-vest (fig. 3).

Secţiunea I. Şanţul a fost început chiar pe platou, la 4 m nord-est de marginea acestuia. În această porţiune, sub humusul gros de 0,20 m se găseşte un strat de pămînt de culoare brun-cenuşie, gros de 1,40 m, aşezat pe stînca nativă. Stratul brun-cenuşiu are în partea superioară o porţiune groasă de 0,20—0,50 m cu o culoare cenuşiu-roşiatică, arsă la bază; această porţiune cu urme de arsură a fost tăiată de un mormînt acoperit cu lespezi de piatră. La marginea platoului a apărut în secţiune un val din lespezi de piatră, cu legătură de pămînt, lat de 3 m.

Prima terasă are lăţimea de 16 m şi în capătul ei superior se află un val şi un zid din lespezi de piatră, lat fiecare de cîte 4 m (fig. 2). Distanţa dintre val şi zid este 1 m, iar diferenţa de nivel dintre ele este de 1,5 m. Zidul se păstrează pe o înălţime de 0,80 m. Pe această terasă, sub humus, stratul de cultură gros de 0,60—1,40 m a păstrat multe urme de incendiu, sub forma unor dungi de cenuşă, cărbuni sau a porţiunilor arse la roşu. În partea inferioară a terasei a fost construit un alt zid, lat de 3 m.

Terasa a II-a are lăţimea de 30 m şi în partea inferioară un zid gros de 8,80 m. Stratul de cultură are grosimea de 0,40—1,50 m. În apropierea zidului, sub humus, în stratul de cultură, pe o lungime de 5,5 m pămîntul este ars la roşu. Arsura atinge grosimea de 0,76 m.

De la marginea zidului amintit, panta coboară spre terasa a treia; stratul de cultură este aici mai subţire, de numai 0,20—0,60 m. Terasa a III-a este lată de 16 m şi nu este mărginită prin zid ci printr-un val de pietre nefăţuite, legate între ele cu pămînt. Acest val, gros de 5 m, se mai poate vedea cu claritate pe partea dinspre nord a terasei, secţionată de A. Ferenczi. În secţiunea noastră, valul fiind alunecat şi spălat de ape, s-a păstrat numai stratul de lut pe care au fost aşezate pietrele.

Pe platoul din vîrful cetăţii, lîngă latura estică a acestuia, unde începe panta abruptă, au fost efectuate două secţiuni lungi de cîte 3 m (S II — S III) prin care s-a stabilit că platoul a fost înconjurat complet cu ziduri. Această constatare este întărită şi prin observaţiile din secţiunile lui A. Ferenczi, dispuse la marginea de sus şi la aceea de nord a platoului.

Tot pe platou, în S I, la adîncimea 1,17 m, a fost descoperit un mormînt de înhumaţie acoperit cu lespezi de piatră. Scheletul zăcea pe spate, cu braţele lîngă corp, orientat nord-sud. Mormîntul nu a avut inventar (fig. 5). Pe laturile lui S I au fost trasate două casete de 3/2 m respectiv 2/1 m (C 1). În aceste casete s-au găsit, în grosimea stratului de cultură, fragmente de vase lucrate cu mîna şi la roată şi un cuţit de fier.

Pe terasa I au fost descoperite de asemenea fragmente ceramice şi o seceră din fier.

Pe terasa a II-a, în afara materialului ceramic, au mai fost găsite lîngă zid, pe partea exterioară a acestuia, la adîncimea de 0,40 m, un vîrf de lance şi 7 monede romane.

Prezentăm în cele ce urmează materialele arheologice descoperite.

Ceramica găsită pe cuprinsul cetăţii este foarte fragmentată. Ea se împarte în două categorii: ceramică de uz casnic, lucrată cu mîna, din pastă grosolană bine arsă, şi ceramică lucrată la roată, din pastă de calitate superioară, arsă cenuşiu sau cărămiziu.

Din prima categorie fac parte vase de tip borcan, vase-fructieră cu picior şi fragmente de ceşti cu toartă.

Vasele de tip borcan, cu dimensiuni variate, au buzele mai mult sau mai puţin răsfrînte în afară şi corpul zvelt (fig. 6/1—3, 7/1). Ele sînt decorate pe umăr cu patru butoni, cu amprente făcute cu degetele sau cu brîu alveolat. Butonii sînt de obicei aplatizaţi, avînd forma rotundă

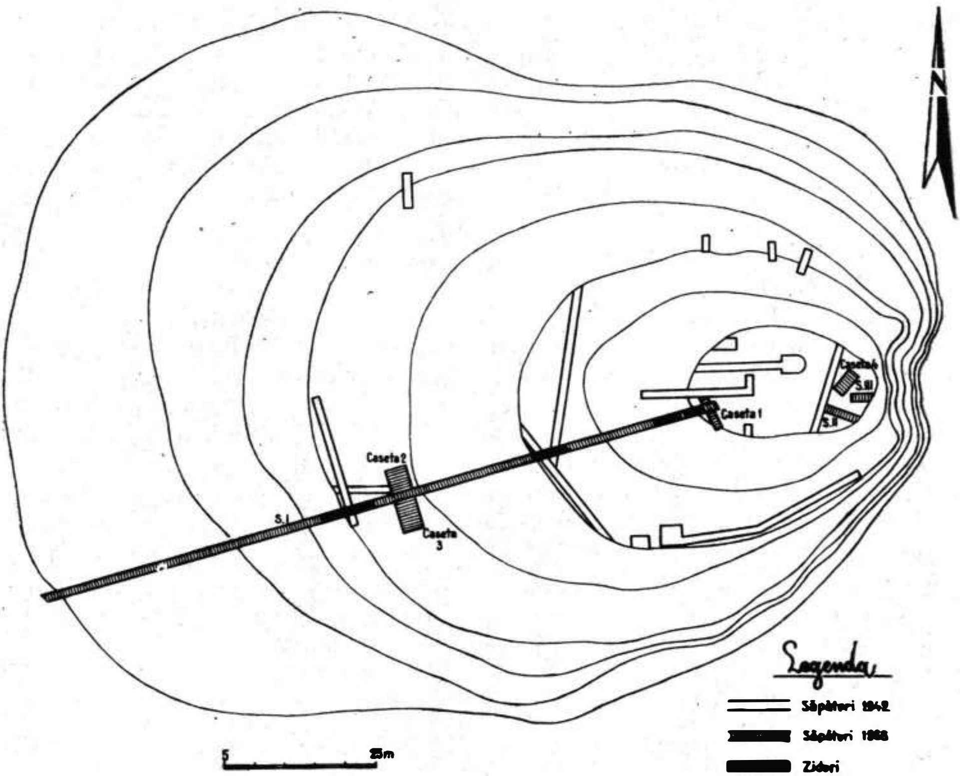


Fig. 3. — Planul cetăţii dacice.

sau alungită (fig. 6/6—8 şi 10—11). La unele borcane, brîul alveolat şi butonii se află pe pîntece. Brîul alveolat sau crestat (fig. 6/4, 7/2) este însoţit uneori de o bandă orizontală din linii incizate sau din linii în val (fig. 6/8 şi 10). Un fragment de la marginea unui vas borcan este decorat pe buză cu alveole (fig. 8/2), iar alt fragment are buza crestată şi faţa interioară a acesteia din urmă este decorată prin linii incizate oblic (fig. 8/3—3a). Un fragment gros de 1,3 cm, lucrat din pastă cu multe pietricele, poartă la exterior un decor cu linii incizate orizontal (fig. 7/5). Două fragmente de vase, de dimensiuni mari, arse la negru, sînt decorate cu butoni mari alungiţi (fig. 6/6).

Din fructierele cu picior nu s-au păstrat decît fragmente de margini. Ele sînt făcute din pastă cu nisip, bine arsă.

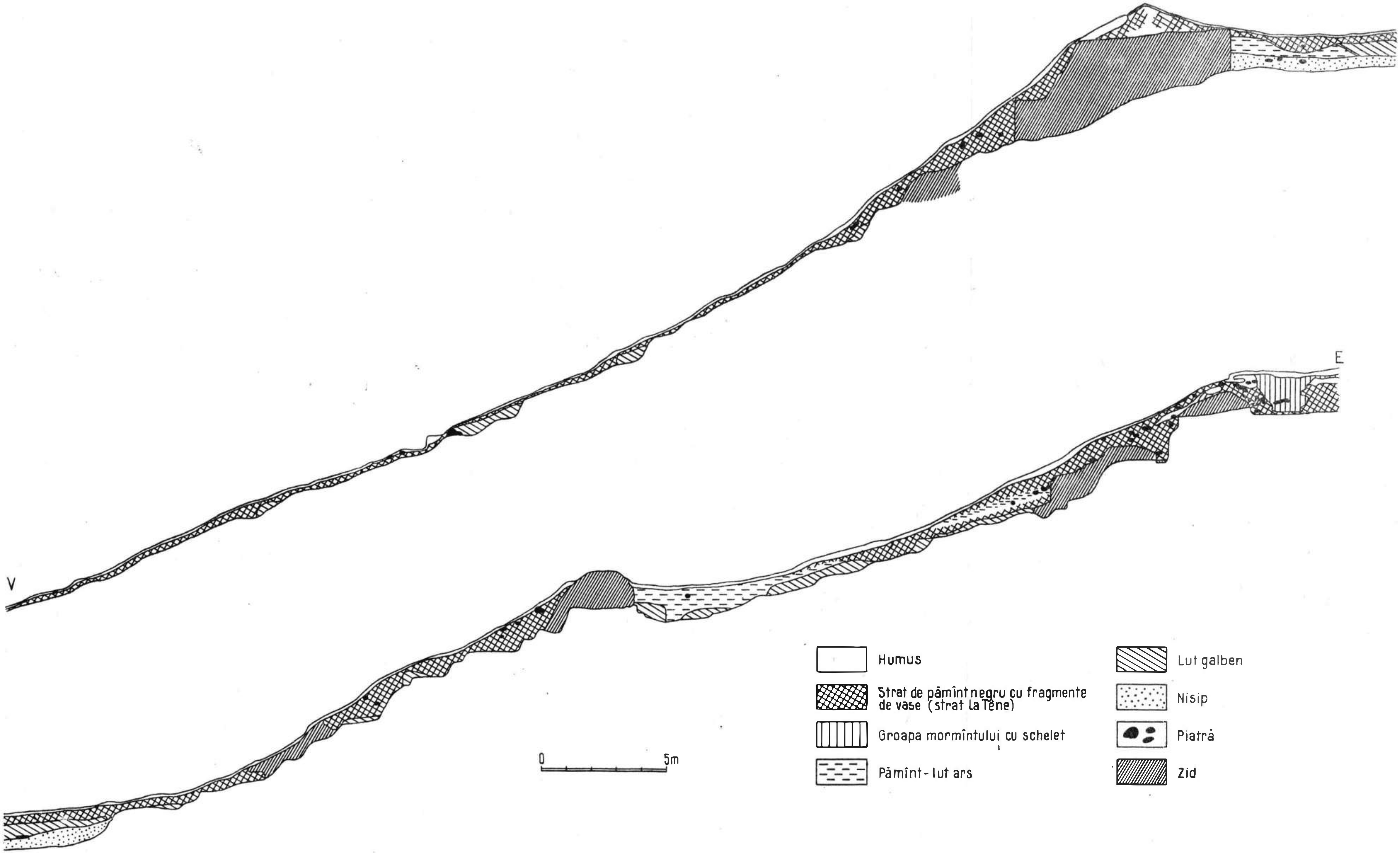
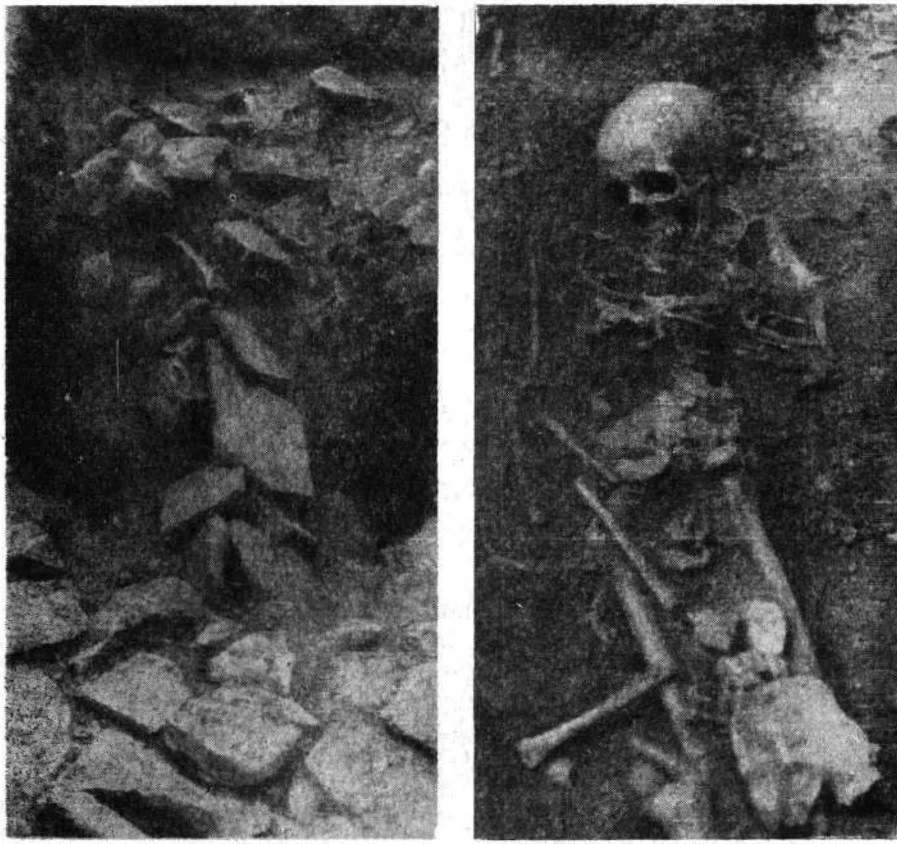


Fig. 4. — Secţiunea peretelui nordic al şanţului I.

Ceştile cu toartă (căţuile) păstrate şi ele fragmentar au dimensiuni diferite şi sînt în unele cazuri decorate. Decorul constă din brîu alveolat sau crestat, aşezat sub marginea buzei precum şi pe verticală, pînă la fundul vasului. Pe fundurile multor căţui s-au păstrat urme de fum (fig. 6/5, 7/4, 6 şi 10).



1 2

Fig. 5. — Mormînt de înhumaţie pe platoul cetăţii.

A doua categorie a ceramicii cuprinde fragmente de fructiere, lucrate din pastă fină, la roată (fig. 7/7—8), fragmente de borcane şi căni cu fundul inelar (fig. 7/9), ceşti cu toartă (fig. 7/4) şi vase mari cu decor de linii trasate paralel sau în val (fig. 7/5). Unele dintre aceste din urmă vase (Krausengefässe) au suprafaţa pereţilor lustruită.

O categorie ceramică aparte o formează cîteva fragmente de vase lucrate din pastă fină, arsă cărămiziu. Un fragment dintr-un vas mare de provizii (Krausengefäss) este decorat prin linii în val, cuprinse între benzi de linii paralele. Un alt fragment are buza îngroşată (fig. 8/5) iar altul are buza lăţită (fig. 8/1). Tot acestei categorii îi aparţine şi o ceaşcă cu două toarte, decorată cu pictură roşie, păstrată doar pe jumătate.

Pasta acestui vas este deosebit de fină, buza sa este dreaptă, iar sub buză se află două linii incizate. Toată suprafața vasului la care ne referim a fost decorată cu motive geometrice, linii orizontale şi triunghiuri păstrate pe partea sa superioară (fig. 7/3, fig. 9). Un fragment din marginea unei străchini, cu buza îngroşată, poartă pe alocuri urme de la un strat de pictură roşie (fig. 8/4).

Uneltele descoperite în săpătură sînt în număr mic. Amintim dintre ele prîsnelele lucrate din lut (fig. 10/3) şi secera din fier, păstrată fragmentar, cu vîrful şi mînerul rupte (fig. 10/1).

Armele sînt reprezentate numai prin două piese. Un vîrf de săgeată, din fier, are forma frunzei de salcie şi este prevăzut cu tub de înmănuşare. Lungimea sa este de 9 cm (fig. 10/4). Vîrful de lance este lucrat dintr-o bară de fier cu secţiune dreptunghiulară şi are de asemenea un tub de înmănuşare. Bara amintită, cu vîrful ascuţit, este lungă de 9,5 cm şi are capătul decorat printr-o incizie circulară şi prin mici tăieturi (fig. 10/2).

Statueta de bronz descoperită de A. Ferenczi ne este cunoscută, din păcate, doar dintr-o fotografie destul de ştearsă. Deoarece aceasta din urmă nu cuprinde indicaţii de scară, mărimea statuetei o putem doar aprecia ca fiind de 0,20—0,30 m. Ea reprezintă un personaj masculin cu trupul gol, purtînd o mantie pe braţul drept, sprijinit pe şold. Braţul stîng pe care îl ţinea întins, e rupt. Pe cap poartă o bonetă frigiană. Statueta pare a fi realizată cu deosebită măiestrie (fig. 11).

★

Sistemul de construcţie al cetăţii de lîngă Covasna este asemănător celui cunoscut deja la cetăţile dacice cercetate în zona Harghitei : înălţime terasată, înconjurată cu zid de piatră, construit din lespezi cu legătură de pămînt [8]. Grosimea zidurilor variază între 3 m şi 9 m. Terasa inferioară a fost înconjurată printr-un val de pietre de carieră, nefasonate, legate de asemenea cu pămînt. Acest sistem de fortificaţie, folosit în mod obişnuit la cetăţile dacice din regiunea Ciucului, a fost păstrat pînă într-o epocă tîrzie de către dacii liberi.

Pietrele zidurilor de incintă au fost arse la roşu, la fel ca şi pămîntul de lîngă zid. Pretutindeni au fost sesizate urmele unui puternic incendiu. Unele pietre de calcar din zid s-au transformat parţial, din cauza focului, în var, inducînd în eroare pe A. Ferenczi şi făcîndu-l să creadă că dacii au folosit varul ca legătură a pietrelor din zid.

Fortificaţia nu a fost prevăzută cu bastioane la colţurile teraselor. Cîteva cărămizi triunghiulare găsite în colţul dinspre nord al terasei I nu aveau pe ele nici o urmă de var. Nu avem deocamdată dovezi despre folosirea acestor cărămizi de către daci [9]. Ele nu au putut fi nici romane, deoarece în cuprinsul cetăţii nu s-a găsit nici o altă urmă de vieţuire romană. Aspectul acestor cărămizi pare a fi mai degrabă medieval şi este posibil ca să fi existat aici, în evul mediu, un punct de observaţie. Această ipoteză pare să se confirme şi prin tezaurul de monede medievale găsit de A. Ferenczi. De aceea credem că şi opinia lui Ştefan Ferenczi despre

[8] Z. Székely, *Zetevára*, 1948.
[9] I.H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1949, p. 203.

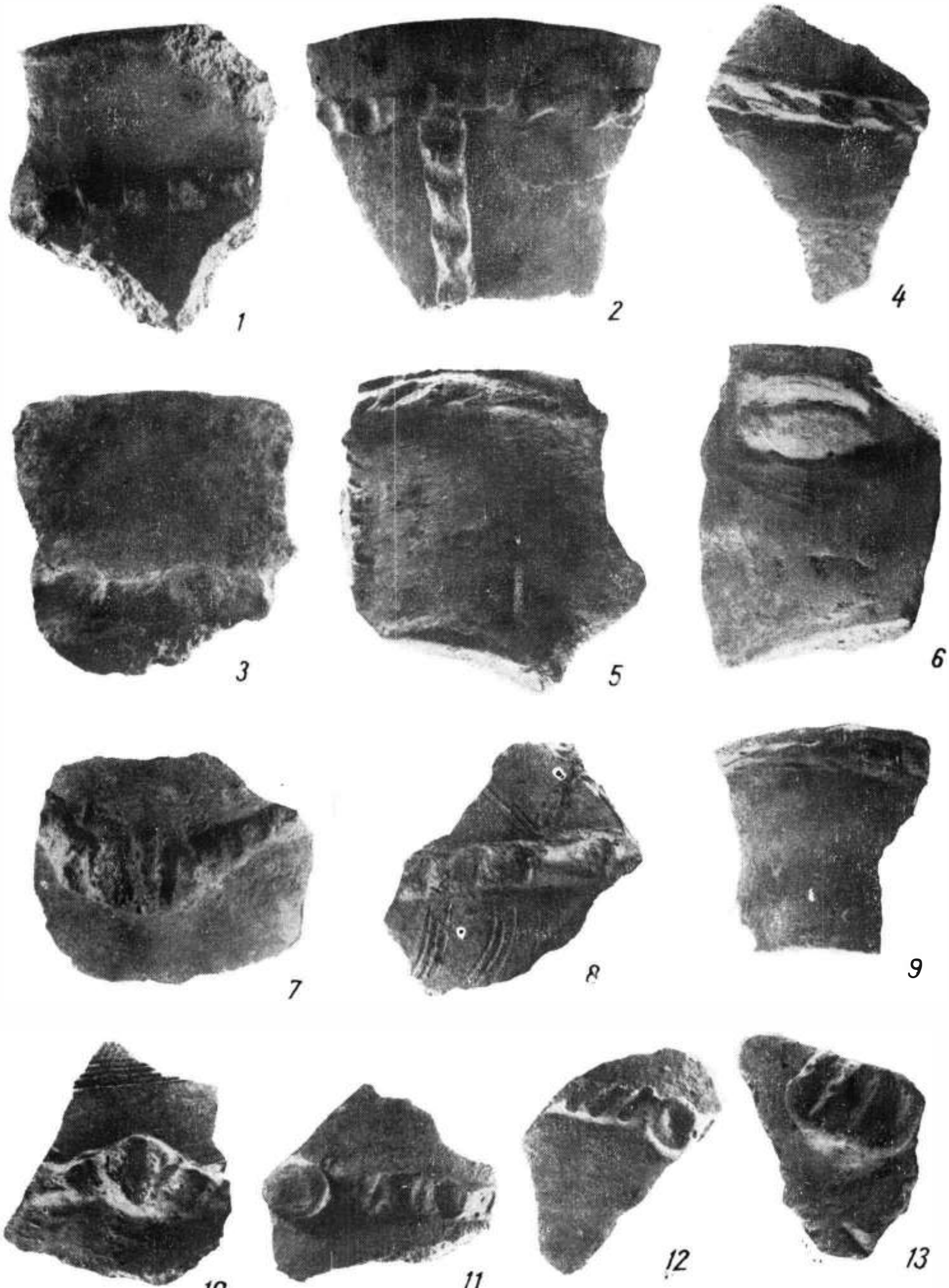


Fig. 6. — *1—13*, fragmente de vase făcute cu mîna.

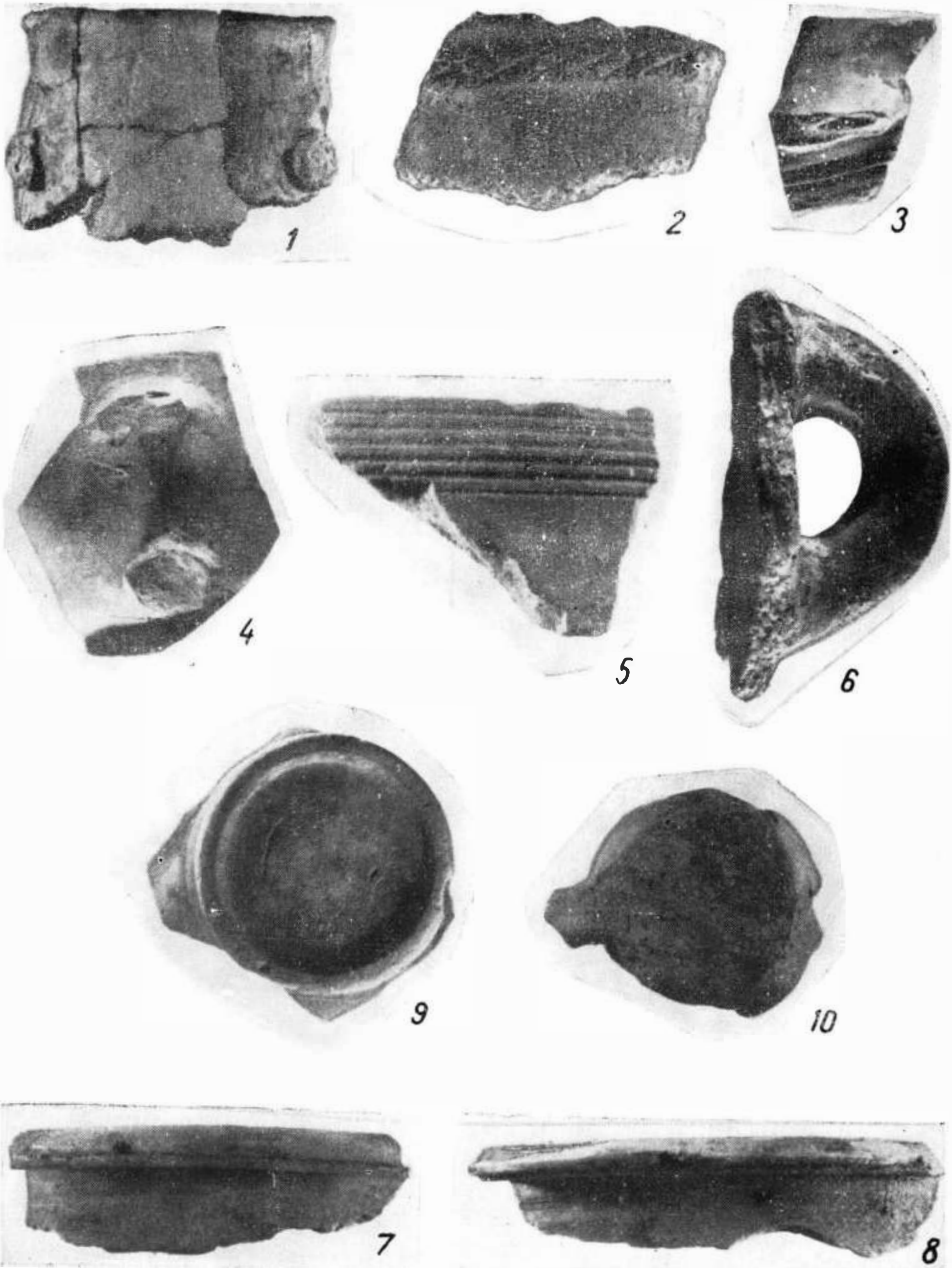


Fig. 7. — *1—10*, fragmente de vase făcute cu mîna și la roată.

existenţa în apropierea cetăţii a unei construcţii romane [10], fiind lipsită de dovezi concludente, trebuie revizuită.

Dacă sistemul de construcţii al cetăţii îşi găseşte analogii în mai multe dintre zonele locuite de daci, printre altele şi în părţile Hunedoarei, există totuşi şi anumite deosebiri; astfel, dacă cetăţile din părţile Hune-

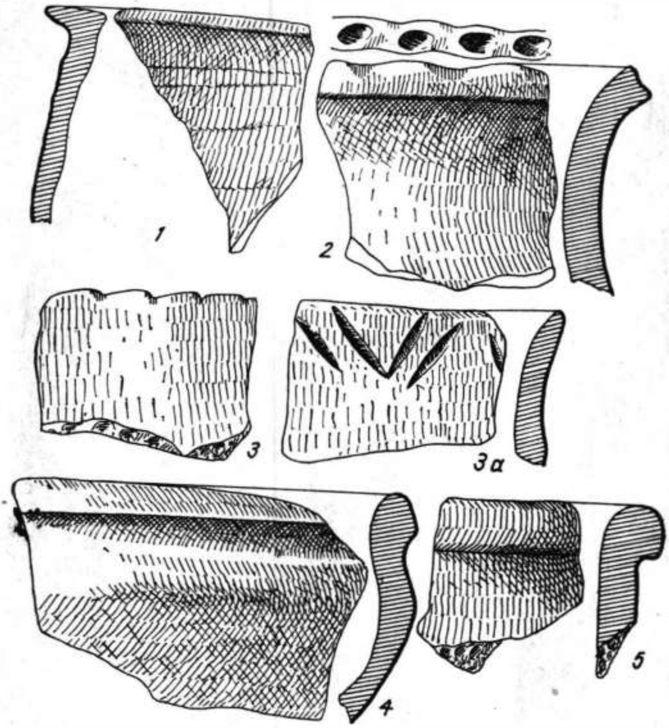


Fig. 8. — *1*, fragment de margine dintr-un Krausengefäss; *2—4*, fragmente de vase făcute la roată şi cu mîna.

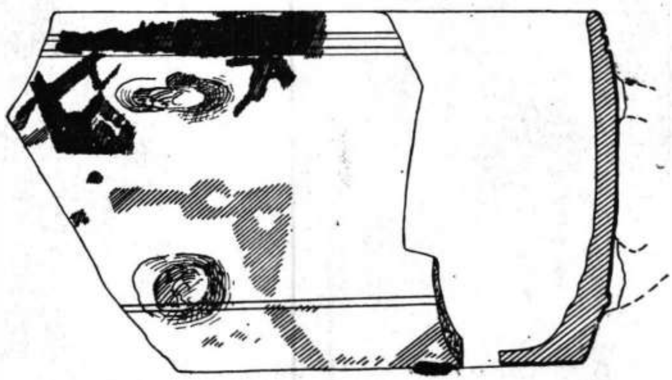


Fig. 9. — Vas pictat.

[10] St. Ferenczi, *op. cit.*

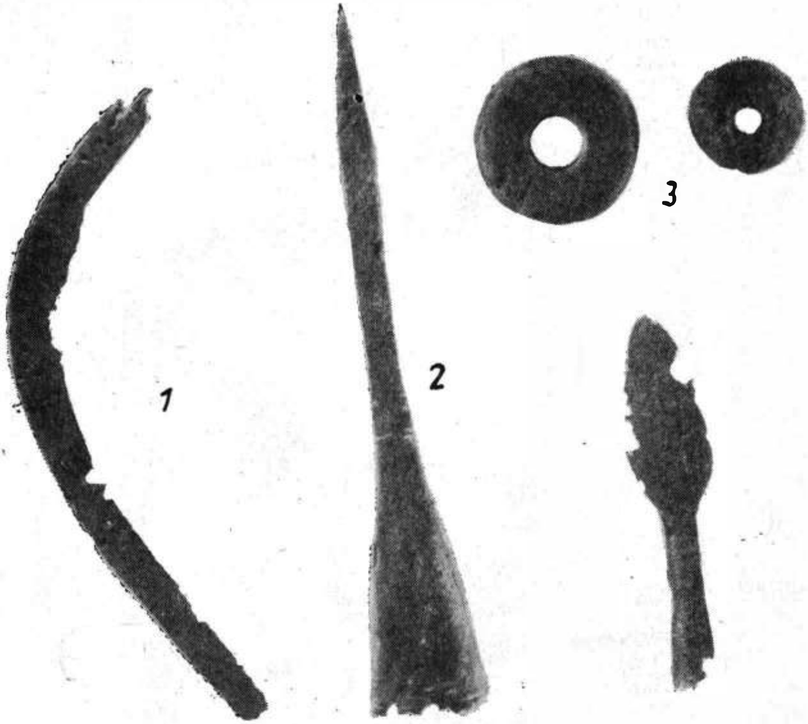


Fig. 10. — *1*, Seceră din fier ; *2*, Vîrf de lance ; *3*, Prîsnele de lut ; *4*, Vîrf de săgeată.

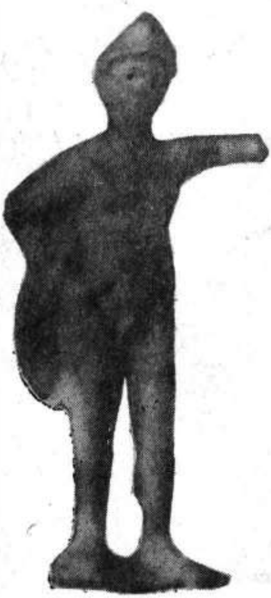


Fig. 11. — Statuetă de bronz.

doarei sînt construite din blocuri de piatră cu trei dintre laturi fățuite, unele dintre ele avînd și cîte un jgheab pe fața superioară [11], la cetatea de la Covasna lespezile de piatră au numai fața exterioară prelucrată. Grosimea zidului din cetatea de la Covasna corespunde în general grosimii zidurilor cetăților de la Costești, Piatra Roșie și din alte locuri. Excepție face zidul de incintă neobișnuit de gros care înconjoară terasa a II-a, grosime care se explică foarte probabil prin necesitatea de a face față particularităților configurației terenului.

Ceramica lucrată cu mîna descoperită în cetatea de la Covasna face parte din ceramica de uz casnic, ilustrînd tipuri de vase cunoscute atît din așezările și cetățile dacice din părțile Hunedoarei [12] cît și din cele aflate în estul Transilvaniei [13]. Mai rar se întîlnesc buzele decorate pe margine cu alveole și cu crestături. Decorul cu crestături este cunoscut totuși pe un vas găsit la Iernut, datat în secolele VI—V î.e.n., ca și pe o ceașcă de la Bicsad [14]. Butonii alungiți de pe fragmentele de vase lucrate din pastă grosolană arsă la negru au un aspect hallstattian.

Fragmentele de vase modelate la roată, din pastă fină, de culoare cenușie, reprezintă tipuri obișnuite în ceramica dacică de acest gen. Este de remarcat că toate fragmentele de fructieră cu picior au buza îngustă.

Fragmentul de cupă arsă cărămiziu, decorată cu pictură de culoare brun-roșie, se leagă de tipul vasului cu toartă descoperit la Timișoara [15]. Al doilea fragment pictat ilustrează tipul de strachină de origine celtică, lucrată din pastă fină cenușie, formă obișnuită la daci. Culoarea cărămizie a acestor vase provine din procedeul arderii lor. Referitor la originea acestui gen de ceramică au fost emise păreri diferite [16]. După G. Behrens și F. Maier, acest tip de vas aparține latène-ului tîrziu și epocii imperiale timpurii, de pînă la Flavi. I. H. Crișan îl consideră drept marfă de import [17]. După opinia noastră, aceste vase sînt de origine celtică, adaptate la gustul populației dacice, după cum ne-o dovedește forma fragmentului de strachină care atestă fabricația locală.

Materialul ceramic a fost găsit atît pe platou cît și pe terase, într-un singur strat de cultură. Fragmentele de vase pictate au fost descoperite pe platou aproape de baza stratului de cultură. Fragmentele de vase considerate ca aparținînd unei perioade timpurii au fost găsite în număr foarte redus. Credem că prezența lor dovedește persistența anumitor forme mai vechi pînă în latène-ul tîrziu. Ceramica pictată servește drept element de datare a întregului complex ceramic, în secolele I î.e.n. — I e.n.

Dintre obiectele de fier, secera descoperită își găsește analogii în cetatea dacică de la Piatra Roșie [18], la fel ca și vîrful de săgeată [19].

---

[11] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 36—39, fig. 7.
[12] *Ibidem*, pl. XVII—XVIII.
[13] Z. Székely, *Zetevára*, 1949.
[14] I.H. Crișan, *op. cit.*, pl. XI/6, XLVI/21.
[15] *Ibidem*, pl. CLXV/10; XCI/6, p. 198.
[16] *Ibidem*, p. 199.
[17] *Ibidem*.
[18] C. Daicoviciu, *op. cit.*, pl. VII/3, 9.
[19] *Ibidem*, pl. X/6.

Acest tip de săgeată mai este cunoscut şi din cetatea dacică de la Jigodin I [20]. Nu avem deocamdată analogii pentru vîrful de lance, dar ea trebuie considerată tot ca o armă dacică.

În privinţa statuetei de bronz, credem că nu ne înşelăm atribuind-o artei provinciale romane.

În cursul săpăturii au fost descoperite pe terasa a II-a, în stratul de cultură, următoarele monede :

1. *Q. Titius*
   Ar. Greut. 3,47 g, diam. 17 mm.
   Grueber, Roma, 2225, a. 87.
   Sydenham, 692, a. 88.

2. *L. Rubrius Dossenus*
   Ar. Greut. 2,82 g, diam. 19 m.
   Grueber, Roma, 2448, a. 86.
   Sydenham, 705, a. 87—86.

3. *Man Fonteius C.f.*
   Ar. Greut. 1,82 g, diam. 20 mm.
   Grueber, Roma, 2476, a. 85.
   Sydenham, 724, a. 84.

4. *Man. Cordius Rufus*
   Ar. Greut. 3,57 g, diam. 21 mm.
   Grueber, Roma, 4037, a. 46.
   Sydenham, 976, a. 46.

5. *Sex. Pompeius Magnus*
   Ar. Greut. 3,17 g, diam. 18 mm.
   Grueber, Sicilia, 7, a. 42—38.
   Sydenham, 1344, a. 42—38.

6. *M. Antonius*
   Ar. Greut. 2,83 g, diam. 17 mm.
   Grueber, Est, 202, urm, a. 32—31.
   Sydenham, 1228 şi urm, a. 32—31.

7. *Vespasian*
   Ar. Greut. 2,13 g, diam. 17 mm.
   Cohen[2] 66.
   RIC. II. p. 53 nr. 320. a. 70.

Mormîntul descoperit pe platou (fig. 5/1—2) nu aparţine epocii dacice. El este ulterior acestei locuiri dar nu avem nici o indicaţie asupra perioadei şi a apartenenţei sale etnice.

În concluzie, socotim că cetatea de la Covasna a fost una din cele mai importante fortăreţe dacice din sud-estul Transilvaniei. Săpătura nu a dat la iveală date care să pledeze pentru localizarea în acest loc a unei căpetenii tribale. Mai plauzibilă ni se pare interpretarea fortificaţiei ca loc de refugiu pentru populaţia dacică de pe aceste meleaguri.

În cuprinsul platoului, numeroasele fragmente de chirpici ars dovedesc că a existat acolo o construcţie de lemn, a cărei formă nu a putut fi stabilită datorită atît devastării sale din vechime cît şi deranjărilor ulterioare.

Sistemul de construcţie al cetăţii, cu terase, cu zid din lespezi de piatră şi cu val de pietre este obişnuit epocii dacice, în partea de răsărit a Transilvaniei. Pentru datare putem folosi materialul ceramic şi monedele. Ceramica ilustrează un aspect tardiv al evoluţiei acestui tip de materiale la daci, vasele pictate fiind îndeosebi databile în secolele I î.e.n. — I e.n. Această dată se confirmă prin monede. Cei şase denari republicani romani, aparţinînd secolului I î.e.n. sînt uzaţi şi au fost prin urmare

[20] Informaţie primită de la L. Kerezsi.

vreme mai îndelungată în circulaţie. Ultima monedă, de la Vespasian, este bine conservată.

Pe temeiul acestor argumente credem că putem stabili ca dată de construcţie a cetăţii cu incintă de piatră mijlocul secolului I î.e.n.

Aşezarea din secolele V—IV î.e.n. pe care A. Ferenczi a socotit-o ca existînd pe acest loc, nu a fost confirmată prin nici o descoperire, după cum nu a fost atestată nici existenţa vreunei aşezări mai noi decît aceea dacică, de după părăsirea ei.

Pentru fixarea momentului de sfîrşit al aşezării dacice ne putem servi de moneda de la Vespasian care are valoarea unui termen *postquem*. Urmele de incendiu observate peste tot dovedesc că cetatea a fost distrusă prin foc, foarte probabil în timpul războaielor de cucerire a Daciei. Data de sfîrşit a cetăţii nu poate depăşi în nici un caz anii 101—106 e.n. Această opinie este dovedită şi de observaţiile făcute în castrele romane din judeţul Covasna [21].

LA FORTERESSE DACIQUE DE COVASNA

(Dép. de Covasna)

RÉSUMÉ

A la limite de la ville de Covasna (dép. de Covasna) se trouvent les restes d'une forteresse dénommée « la Citadelle des fées ». C. Daicoviciu, dans les années 1938—1949, envisageant la surface, a encadré la forteresse dans le groupe des fortifications daciques du Sud-Est de la Transylvanie. Les résultats obtenus par A. Ferenczi, qui en 1942 a fait des fouilles dans la forteresse, n'ont pas été publiés.

Le Musée de Sf. Gheorghe a pratiqué des fouilles dans l'intérieur de la forteresse en 1968. A la suite des recherches effectuées on a constaté que le territoire a été nivelé et terrassé. Les terrasses ont été entourées par un mur en pierres, fait sans mortier. Au cours des fouilles, on découvrit les vases travaillés à la main ou au tour, caractéristiques pour la population dacique. Peu d'outils et d'armes ont été trouvés.

Sur la deuxième terrasse ont été trouvées 7 monnaies, dont 6 sont des deniers romains républicains, la septième appartenant à l'empereur Vespasien, de l'année 70 de n. è.

En nous guidant d'après cette monnaie et d'après les restes brûlés dans l'intérieur de la forteresse, nous croyons que la forteresse a été prise au cours de la guerre de l'empereur Trajan contre les Daces, en 105—106 de n.è.

---

[21] Z. Székely, *Contribuţie la cucerirea sud-estului Transilvaniei de către romani şi persistenţa elementului dacic*, în *Anuarul Muzeului Braşov*, V, sub tipar.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La colline de la Forteresse avec la forteresse dacique de Covasna.
Fig. 2. — Le mur de la forteresse en pierres sans mortier.
Fig. 3. — Plan de la forteresse dacique.
Fig. 4. — Section du fossé I — Le mur nord.
Fig. 5. — Tombe d'inhumation sur le plateau de la forteresse.
Fig. 6. — *1—3*, fragments de vases faits à la main.
Fig. 7. — *1—10*, fragments de vases faits à la main et à la roue.
Fig. 8. — *1*, fragment d'un *Krausengefäss*; *2—4*, fragments de vases faits à la main et à la roue.
Fig. 9. — Vase peint.
Fig. 10. — *1*, faucille en fer ; *2*, pointe de lance ; *3*, fusaïole en argile ; *4*, pointe de flèche.
Fig. 11. — Statuette en bronze.

DESCOPERIRI ATRIBUITE PALEOLITICULUI INFERIOR PE CURSUL MIJLOCIU AL ARGEŞULUI (JUD. ARGEŞ)

DE

PAUL I. DICU

Cercetările perieghetice efectuate în ultimul deceniu, în prundişurile Argeşului din zona oraşului Piteşti, au dus la descoperirea unui număr de 92 piese, atribuite tipologic şi tehnic, diferitelor culturi ale paleoliticului inferior *.

Pe baza acestor cercetări s-a putut constata că zona din care s-au cules cele mai multe piese este aceea cuprinsă între comunele Merişani (situată la circa 18 km nord de oraşul Piteşti) şi Căteasca (aflată la aproximativ 20 km sud de Piteşti).

Interesant de reţinut este faptul că toate uneltele au fost descoperite în depunerile remaniate, mai exact în aluviunile recente, după retragerea apelor, la suprafaţa prundişului şi nu în poziţie iniţială (*in situ*). Aceste depuneri remaniate se pot înţelege dacă aruncăm o scurtă privire asupra evoluţiei paleogeografice[1] a teritoriului cuprins între Carpaţi şi Dunăre. Se ştie de altfel că mişcarea de ridicare a lanţului carpatic s-a continuat din Levantin şi în timpul Pleistocenului. O consecinţă a acestei mişcări a fost şi aceea că rîurile care coborau din Carpaţi au avut în Pleistocen o puternică acţiune de eroziune şi transport care a determinat transportarea şi depunerea, în lacurile exterioare Carpaţilor, a unor depozite de pietrişuri şi nisipuri.

Oraşul Piteşti — centrul descoperirilor noastre — situat pe coordonatele geografice 24°30' longitudine estică şi 44°30' latitudine nordică — se află aşezat pe linia care separă Piemontul Getic de Cîmpia Română, la punctul de maximă apropiere între Piemontul Cotmenei, Piemontul Argeşului şi Piemontul Cîndeştilor, acesta din urmă fiind un piemont

* Mulţumim şi pe această cale lui Alexandru Păunescu pentru ajutorul acordat la redactarea textului precum şi pentru executarea ilustraţiei.

[1] N. Oncescu, *Geologia României*, ed. a III-a, Bucureşti, 1965, p. 510—513; D. Paraschiv, *Contribuţii la studiul geomorfologic al văii Argeşului*, în *Studii şi cercetări de geologie, geofizică şi geografie* — seria geografie, t. XVI, 2, Bucureşti, 1969, p. 171—180; Mircea Ilie, *Geologia judeţului Argeş*, în *Studii şi comunicări*, vol. II, Muzeul din Piteşti, Piteşti, 1969, p. 28—32.

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 223—234

cuaternar, cu pietrişuri de Cîndeşti, villafranchiene. Lacul cuaternar getic a pătruns adînc în zona actualei văi a Argeşului, aceasta constituind linia de contact dintre cele două mari compartimente ale Cîmpiei Române (vestică şi estică) [2].

În zona de care ne ocupăm au fost descoperite şi unele resturi de faună fosilă. De pildă, amintim resturile de proboscidieni, descoperite în trecut, în apropiere de Piteşti (în punctele Trivale, Malul Verde şi Vîlcele) şi studiate de Etienne Patte, precum şi pe cele mai recente de la Poenari (*Anancus arvernensis*), Başcov-Piteşti, Ştefăneşti-Piteşti, Merişani, Piteşti şi Vîlcele (*Archidiskodon meridionalis Nesti*) etc., aflate în aceleaşi depozite villafranchiene ale nisipurilor şi pietrişurilor de Cîndeşti [3].

Relativa densitate a punctelor fosilifere descoperite atît în zona oraşului Piteşti cît şi pe terasele şi dealurile vecine ar putea constitui un indiciu al existenţei unor hominizi, care aveau asigurate posibilităţile de hrană. De altfel, nu întîmplător s-au descoperit unele piese de silex în aluviunile Argeşului, chiar în zona respectivă sau la o mică distanţă de punctul fosilifer amintit.

În ceea ce priveşte materia primă din care au fost prelucrate uneltele paleolitice, trebuie să menţionăm că aluviunile Argeşului conţin o mare cantitate de bolovani de silex, de culoare cafenie, maroniu-gălbuie, vineţie, cu o patină de diferite nuanţe roşcate, alburii-albăstrii etc., îndeosebi în zona cuprinsă între Merişani-Budeasa-Piteşti-Başcov şi Goleşti, mai exact pe o distanţă de aproximativ 25 km. S-a putut observa totodată că la nord şi respectiv la sud de aceste localităţi silexurile sînt din ce în ce mai rare şi de dimensiuni mici. De altfel cele mai multe piese (circa 90%) au fost găsite în sectorul Başcov-Piteşti.

De o deosebită importanţă este observaţia după care alegerea şi cioplirea bolovanilor (galete) de silex dur şi rezistent, găsite în prundişuri, cu desprinderi de aşchii, rezultate în urma loviturilor echilibrate, aplicate la unul din capetele bolovanului pentru a se obţine un tăiş, nu se datoresc întîmplării, adică nu sînt efecte ale acţiunii unor factori naturali (mecanici, termici), ci un produs al unei activităţi intenţionate, realizată de o fiinţă inteligentă [4].

În cele ce urmează vom face o descriere tipologică a tuturor pieselor descoperite, grupate prin forma şi tehnica în care au fost prelucrate în patru tipuri:

A) 12 cioplitoare unifaciale (tip „choppers").

B) 58 cioplitoare bifaciale (tip „chopping-tools").

C) 4 piese bifaciale lucrate în tehnică abbevillo-acheuleană.

D) 15 aşchii.

---

[2] V. Mihăilescu, *Dealurile şi cîmpiile României*, Bucureşti, 1966, p. 161, 190—201, 292—308.

[3] E. Patte, *Sur les éléphants fossiles de Roumanie*, în *Mem. Secr. Sc.* (3), 14/4, Acad. Roumaine, Bucarest, 1936; L. Apostol, *Sur la présence d'Anancus arvernensis (Croiset et Jobert) et d'Archidiskodon meridionalis (Nesti) sur le territoire de Curtea de Argeş*, în *Travaux de Museum Grigore Antipa*, 5, Bucarest, 1965; L. Apostol, R. Stancu, *Resturi de Archidinskodon meridionalis (Nesti) descoperite în Judeţul Argeş*, în *Studii şi comunicări*, Muzeul din Piteşti, Piteşti, 1968, p. 163—176; R. Stancu şi colaboratori, *Noi date paleontologice privind prezenţa lui Archidiskodon şi Rhinoceros în bazinul mijlociu al Argeşului*, în *Studii şi comunicări*, vol. II, Muzeul din Piteşti, 1969, p. 33—45.

[4] C.S. Nicolăescu-Plopşor şi I.N. Moroşan, *Sur le commencement du paléolithique en Roumanie*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 9—33.

E) 3 lame.

Atît aşchiile cît şi lamele sînt lucrate fie în tehnica zisă clactoniană, fie Levallois. De asemenea este necesar să menţionăm că din cele 92 piese una singură —un cioplitor bifacial—este lucrată pe cuarţit de culoare albă.

A) *Cioplitoare unifaciale* (fig. 1/7 ; fig. 2/4 ; fig. 3/3 ; fig. 4/4 ; fig. 5/4, 5, 8).

Avînd o formă în general ovală sau oval-neregulată bolovănaşii de silex sînt ciopliţi numai pe una din feţe de la capătul mai lat sau mai îngust al piesei. S-au putut distinge patru subtipuri :

I. — 2 piese cu o desprindere largă

II. — 6 piese cu cîte două desprinderi

III. — 3 piese cu cîte trei desprinderi

IV. — 1 piesă care pe una din feţe a fost curăţată aproape în întregime de cortex, determinînd cu faţa opusă, plată, a galetului un tăiş larg, arcuit.

La celelalte piese tăişul este fie uşor sinuos, zigzagat sau uşor convex, fie rectiliniu, dar mai totdeauna tocit prin ştirbituri mărunte.

Ca mărime, trei cioplitoare unifaciale sînt de dimensiuni mijlocii (cel mai mic de 5,8 × 7,2 × 2,9 cm) iar nouă sînt macrolitice (14,3 × × 9,2 × 4,4 cm, cel mai mare).

B) *Cioplitoare bifaciale* (fig. 1/1—4,6 ; fig. 2/1—3,5 ; fig. 3/2, 4 ; fig. 4/1, 3, 5, 6 ; fig. 5/1, 3, 6, 7 ; fig. 6/1, 3, 5).

Lucrate prin cioplirі bifaciale (deci pe ambele feţe ale bolovănaşului de silex) aceste piese se pot grupa în următoarele patru subtipuri :

I. — Din această grupă fac parte 35 piese care la unul din capetele mai late sau mai înguste ale bolovănaşului de silex prezintă una pînă la 7 desprinderi mai mari sau mai mici pe fiecare faţă. Se disting astfel :

— 1 piesă cu cîte o desprindere pe fiecare faţă.

— 6 piese cu o desprindere pe o faţă şi cu două desprinderi pe faţa opusă.

— 5 piese cu o desprindere pe o faţă şi cu trei desprinderi pe faţa opusă.

— 6 piese cu o desprindere pe o faţă şi cu patru desprinderi pe faţa opusă.

— 1 piesă cu o desprindere pe o faţă şi cu şase desprinderi pe faţa opusă.

— 4 piese cu cîte două desprinderi pe fiecare faţă.

— 3 piese cu două desprinderi pe o faţă şi cu alte trei pe faţa opusă.

— 6 piese cu cîte trei desprinderi pe fiecare faţă.

— 1 piesă cu trei desprinderi pe o faţă şi cu şapte desprinderi pe faţa opusă.

— 2 piese cu patru desprinderi pe o faţă şi cu alte şase pe faţa opusă.

II. — Cele 16 piese ale acestei grupe sînt cioplitoare cu una din feţe cioplită parţial (circa 1/2 din suprafaţa ei) sau aproape total, ori prin lovituri puternice s-a ajuns la fracturarea (în două) a galetului respectiv. Se disting astfel :

— 11 piese cu una sau mai multe desprinderi pe o faţă şi cu numeroase desprinderi care au dus la înlăturarea completă sau aproape completă a cortexului de pe faţa opusă.

— 3 piese care pe una din feţe prezintă cîteva desprinderi, iar în rest păstrează cortexul; pe faţa opusă o mare desprindere acoperă aproape

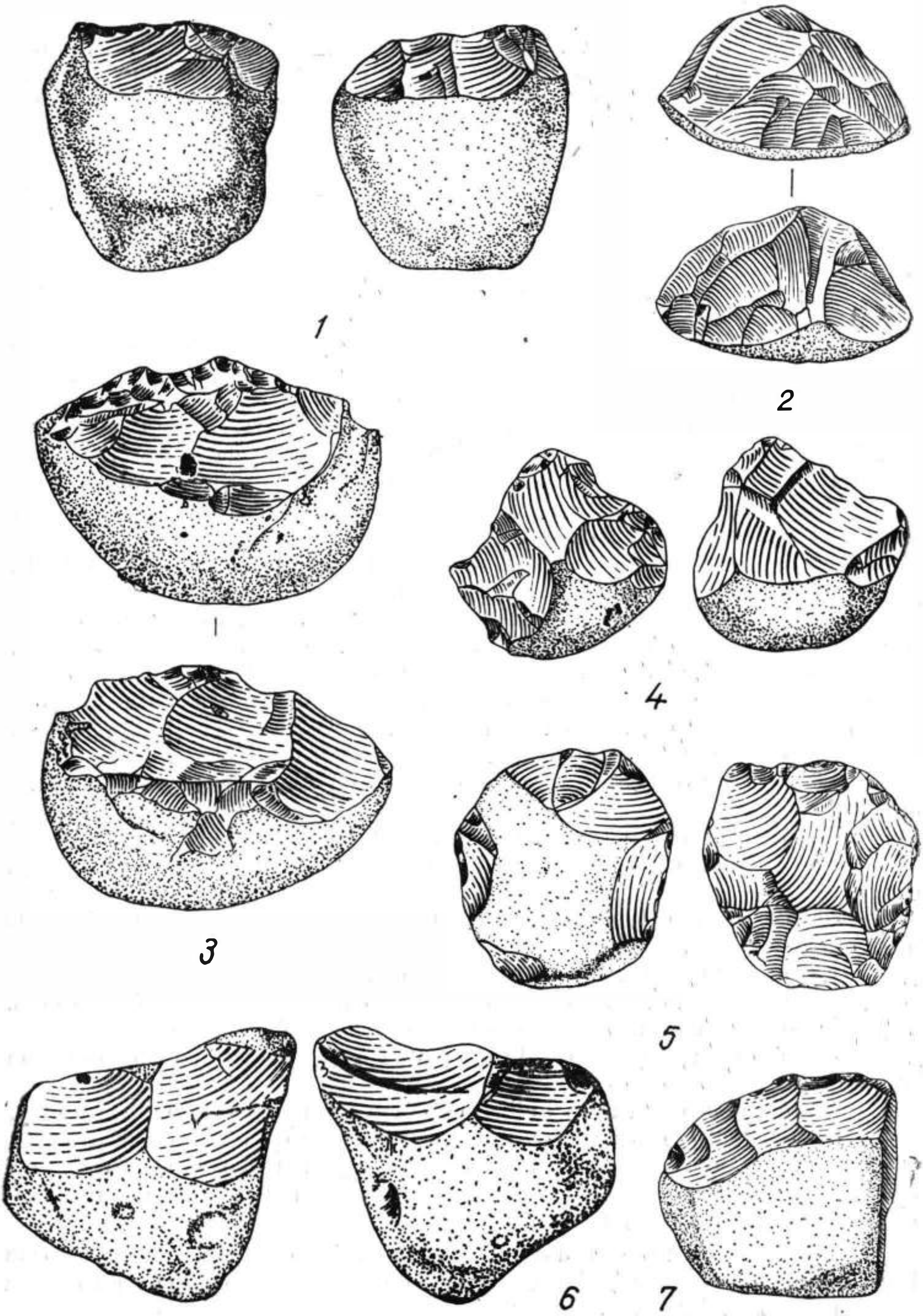


Fig. 1. — Valea Argeşului-Piteşti (*1—6*) şi Valea Muierii-Slatina (*7*); piese de silex: *1—4, 6—7*, cioplitoare bifaciale (galete prelucrate bifacial); *5*, piesă bifacială (Scara 1/2).

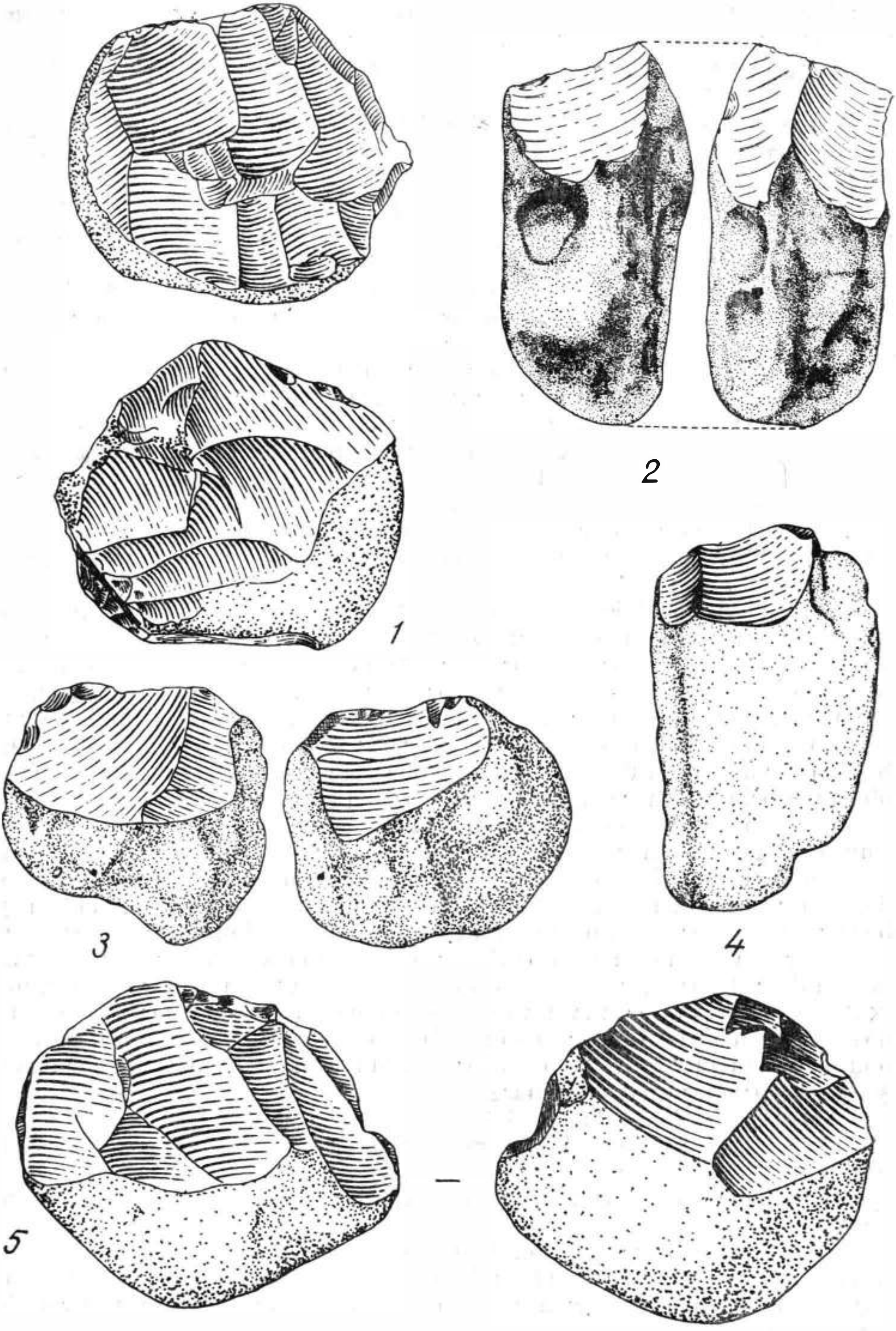


Fig. 2. — Valea Argeşului-Piteşti :
1—5, piese de silex : *1—3, 5*, cioplitoare bifaciale ; *4*, cioplitor unifacial (galet prelucrat unifacial). (Scara 1/2).

întreaga suprafață naturală, ceea ce dovedește că piesele au fost fracturate, printr-o lovitură puternică, în două părți.

— 2 piese care prin mai multe desprinderi au afectat circa 1/2 din suprafața naturală a galetului.

III. — Din această grupă fac parte 6 piese care prin numeroase desprinderi pe ambele fețe dau pieselor o formă fie poliedrică (4 piese), fie bifacială (2 piese).

IV. — Este vorba de un tip de piesă cunoscut și sub denumirea de „porțiune de galet" sau „tranche de galet". Ea a fost realizată prin intersecția suprafeței ventrale cu a celei dorsale pe care se văd negativele mai multor desprinderi. Pe latura stîngă a feței dorsale păstrează cortexul.

În ceea ce privește tăișul celor 58 cioplitoare bifaciale descrise, se poate spune că el este în general larg, mai mult sau mai puțin sinuos și destul de tocit de obicei prin știrbituri mărunte. În mai puține cazuri se întîlnește tăișul arcuit și foarte rar cel îngust sau larg concav.

Ca mărime, un număr de 24 piese sînt de dimensiuni mijlocii (cel mai mic avînd 4,1 × 6,7 × 3,3 cm), iar restul de 34 sînt macrolitice (cel mai mare atingînd 14,3 × 11 × 6,7 cm).

C) *Bifaciale* (fig. 1/5 ; fig. 3/1 ; fig. 5/2).

S-au descoperit patru piese bifaciale de silex din care una discoidă, una în secțiune cvazi-triedrică și două parțiale. Ele prezintă următoarele caracteristici :

a) piesă bifacială discoidă (8,3 × 7,6 × 4,2 cm) masivă, din silex de culoare maronie cu patină gălbui-roșiatică, cu baza groasă, pe care se observă negativele cîtorva desprinderi. Pe una din fețe se distinge o muchie mediană și negativele mai multor desprinderi. Pe fața opusă se întîlnesc, de asemenea, negativele unor desprinderi realizate de la margini spre centru.

b) Bifacială în secțiune cvazi-triedrică (6,3 × 4,4 × 2,9 cm) la bază păstrînd cortexul, din silex de culoare maronie. Una din fețe a fost obținută printr-o mare desprindere ; spre muchia dreaptă a acestei fețe se observă o serie de desprinderi mai mici. Celelalte două fețe au fost obținute prin două mari desprinderi avînd între ele o muchie mediană.

c) Două bifaciale parțiale, de formă oarecum triunghiulară, din silex de culoare maronie. Una, avînd dimensiunile de 5,5 × 3,7 × 1,6 cm și baza rotunjită, prezintă pe una din fețe negativele a două mari desprinderi și al alteia mult mai mici la bază, iar pe fața opusă se observă negativele mai multor desprinderi. Cealaltă bifacială este mult mai mare (8,5 × 6,7 × 2,2) și păstrează pe una din fețe, în cea mai mare parte cortexul (avînd doar unele mici desprinderi dispuse oblic pe margini) ; în schimb, pe fața opusă este în întregime cioplită, prezentînd o mare desprindere centrală și alte desprinderi mai mici marginale.

D) *Așchii* (fig. 4/2 ; fig. 6/4, 6, 7).

S-au găsit 15 așchii dintre care 11 păstrează pe suprafața dorsală, cortexul.

O singură piesă prezintă retușe intenționate pe o porțiune a laturii drepte.

În ceea ce privește talonul, 10 piese posedă un talon neted (opt din ele lat și oblic, iar două cu talon mic) și numai cinci cu talon pe cortex. De asemenea, se remarcă șapte așchii cu bulb de percuție relativ proeminent.

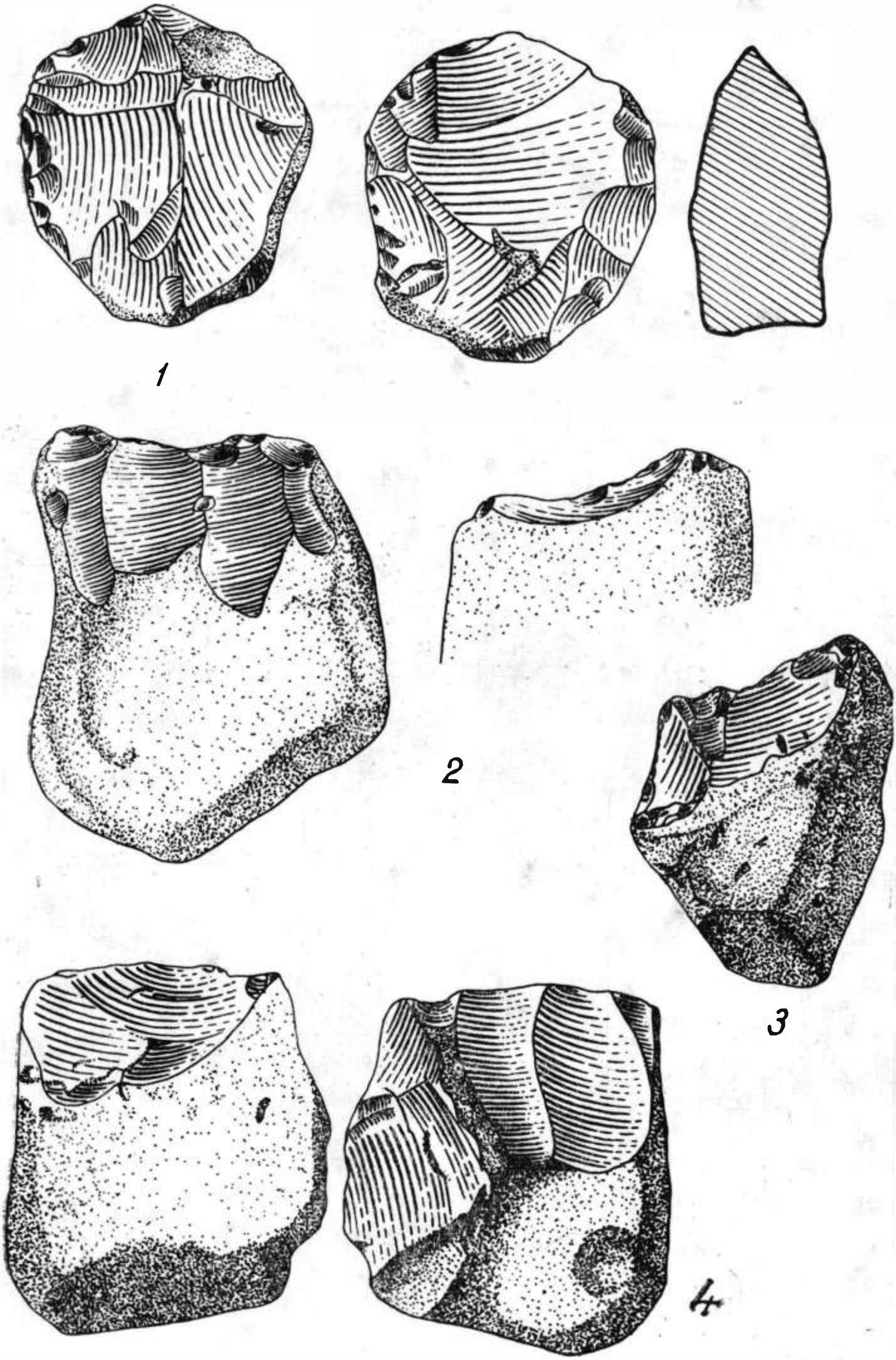


Fig. 3. — Valea Argeşului-Piteşti:
1–4, piese de silex: *1*, piesă bifacială; *2, 4*, cioplitoare bifaciale; *3*, cioplitor unifacial (Scara 1/2).

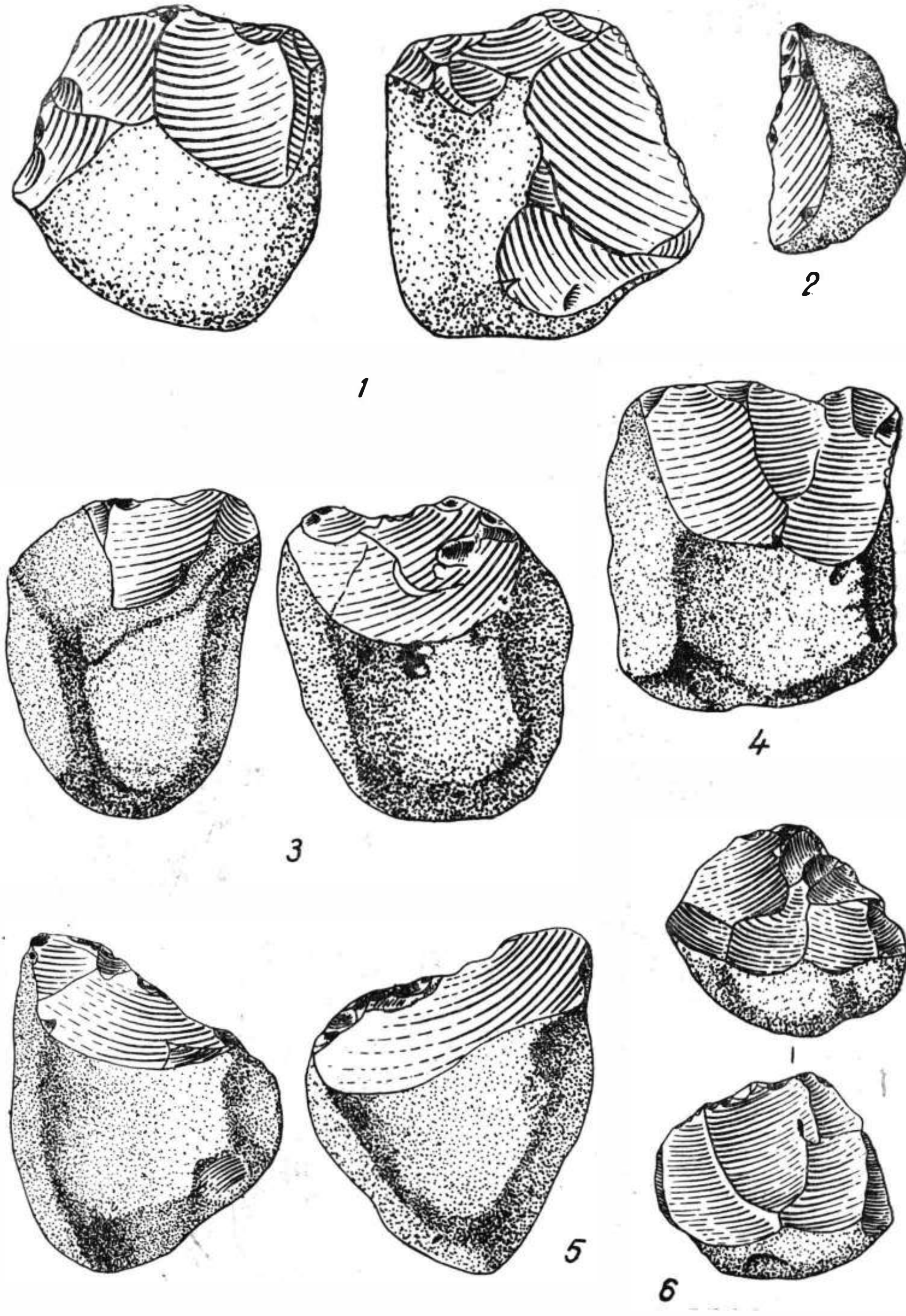


Fig. 4. — Valea Argeşului-Piteşti :

1–6, piese de silex : *1*, *3*, *5–6*, cioplitoare bifaciale ; *2*, aşchie ; *4*, cioplitor unifacial (*1* – scara 1/1 ; *2–6* – scara 1/2).

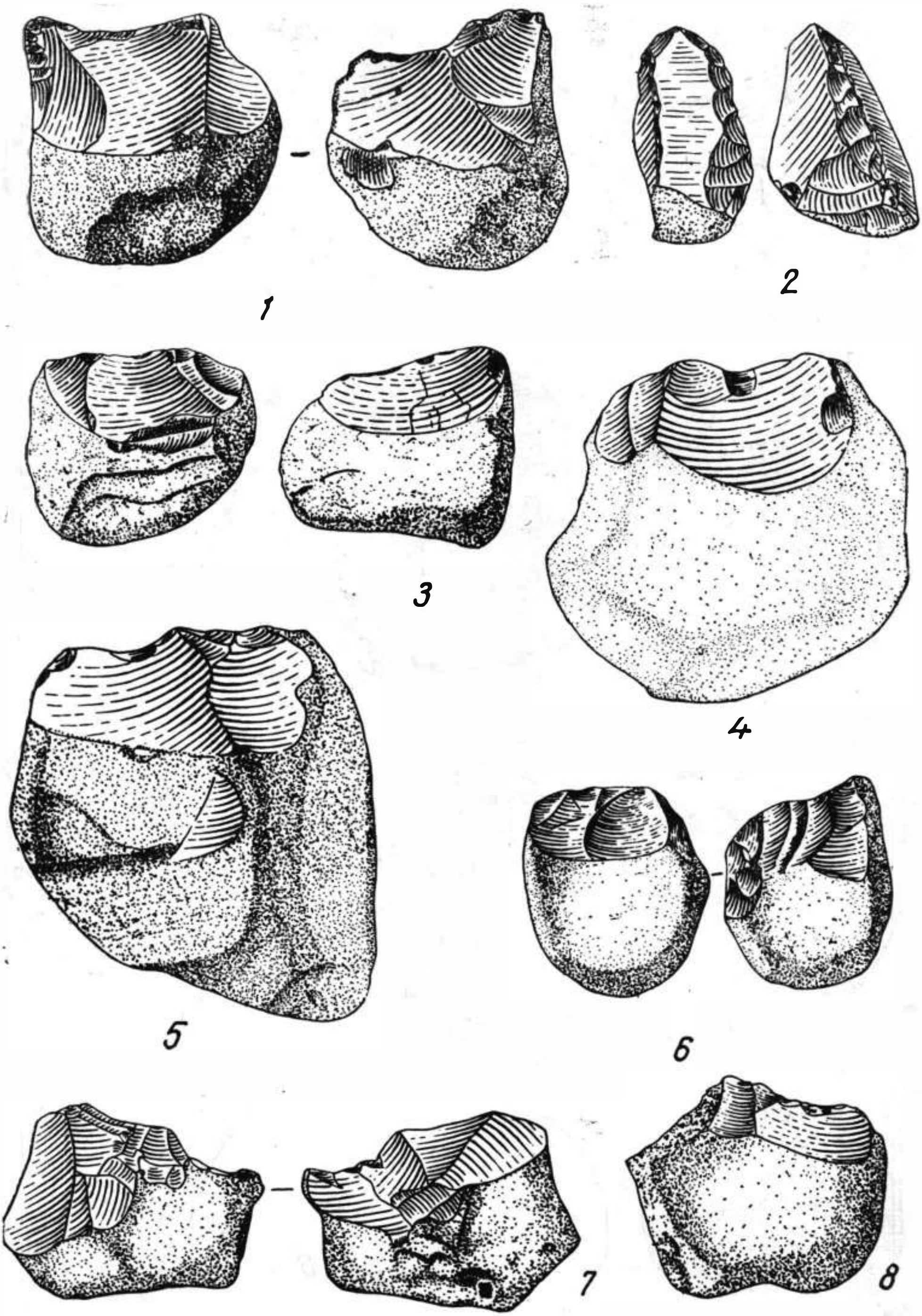


Fig. 5. — Valea Argeșului-Pitești :
1–8, piese de silex ; *1, 3, 6, 7*, cioplitoare bifaciale ; *2*, piesă bifacială ; *4, 5, 8*, cioplitoare unifaciale. (Scara 1/2).

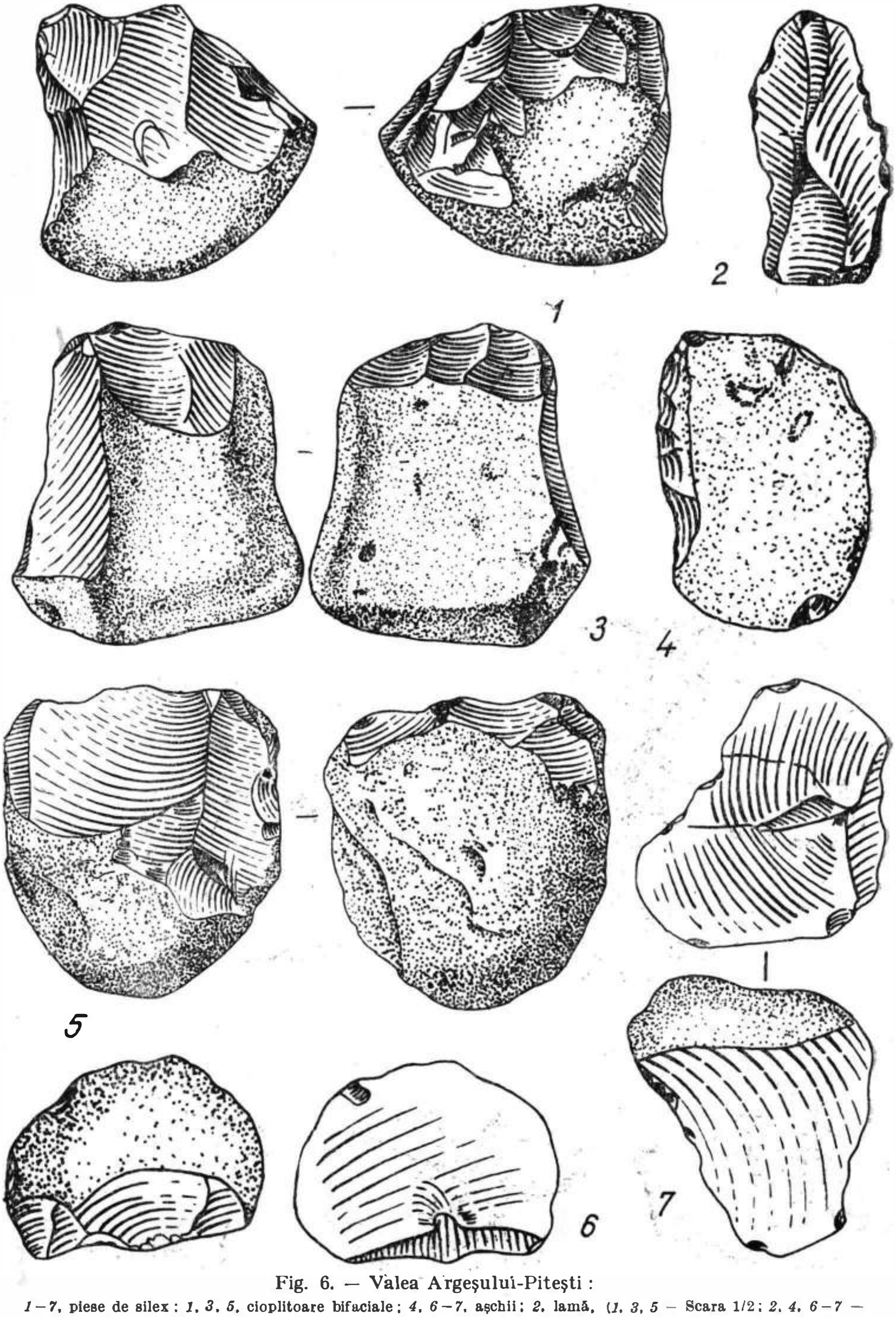


Fig. 6. — Valea Argeşului-Piteşti :
1–7, piese de silex : *1*, *3*, *5*, cioplitoare bifaciale ; *4*, *6–7*, aşchii ; *2*, lamă, (*1*, *3*, *5* – Scara 1/2 ; *2*, *4*, *6–7* – Scara 1/1).

Ca mărime, şapte piese sînt microlitice (cea mai mică fiind de 2,7 × 3,7 × 1,3 cm) iar opt sînt de mărime mijlocie şi mare (cea mai mare atinge 8,9 × 4,9 × 2,5 cm).

E) *Lame* (fig. 6/2).

S-au descoperit doar trei lame de silex, dintre care numai două păstrează pe o porţiune a extremităţii distale cortexul. O piesă posedă talonul pe cortex, o alta talonul neted, dar mic, iar a treia are talonul spart din vechime.

Dintre aceste piese cea cu talonul pe cortex prezintă un bulb de percuţie destul de proeminent.

Ca mărime, două sînt microlitice (3,9—4,1 cm lg.) iar una este mijlocie (6 cm lg.).

★

Descoperirea celor 92 piese culese din aluviunile recente de pe cursul mijlociu al Argeşului — zona Piteşti — aflate în colecţia autorului, reprezintă o contribuţie deosebită la cunoaşterea paleoliticului timpuriu de pe teritoriul României.

Prin forma şi tehnica în care sînt lucrate, aceste unelte aparţin tipologic diferitelor tehnici şi culturi ale paleoliticului inferior. Remarcăm, astfel, unele forme şi tehnici ale culturii de prund, precum şi forme ale culturilor abbevillo-acheulene, clactoniene şi a tehnicii Levallois.

Prin aceste descoperiri se fixează împrejurimile oraşului Piteşti ca zona cea mai nord-estică a ariei culturilor paleoliticului inferior de pe teritoriul cuprins între Carpaţi şi Dunăre[5].

DÉCOUVERTES ATTRIBUÉES AU PALÉOLITHIQUE INFÉRIEUR SUR LE COURS MOYEN DE L'ARGEŞ (DÉP. DE L'ARGEŞ)

RÉSUMÉ

Les récentes alluvions du cours moyen de l'Argeş (dans la zone de Piteşti) ont livré, durant la dernière dizaine d'années, un nombre de 92 pièces en silex, que leur forme et leur technique d'exécution font attribuer aux différentes cultures du paléolithique inférieur, à savoir : à la «pebbles-culture », à l'abbevillo-acheuléen, au clactonien et à la technique levalloisienne. Les pièces en question ont été rangées en quatre groupes : A) 12 couperets unifaciaux (type « choppers ») ; B) 58 couperets bifaciaux (type « chopping-tools ») ; C) 4 pièces bifaciales ; D) 18 éclats et lames.

Ces découvertes désignent la zone de Piteşti comme le point extrême nord-oriental de l'aire occupée par le paléolithique inférieur dans le territoire compris entre les Carpates et le Danube.

[5] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 11—14 ; I. Nania, *O nouă descoperire din paleoliticul inferior în regiunea Argeş*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 517—520 ; idem, *Noi descoperiri din paleoliticul inferior în judeţul Dîmboviţa*, în *Studia Valachica*, II, Muzeul din Tîrgovişte, Tîrgovişte, 1971, p. 73—77 ; idem, *O nouă descoperire atribuită paleoliticului inferior în judeţul Vîlcea*, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 291—293 ; Marin Nica, *Unelte ale culturii de prund descoperite la Fărcaşele (jud. Olt)*, în *Rev. Muz.*, 5, 1970, p. 430—433.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vallée de l'Argeş—Piteşti (*1—6*), et vallée de Muierii—Slatina (*7*); pièces en silex : 1—4, 6—7, « chopping-tools »; *5*, biface (échelle 1/2).

Fig. 2. — Vallée de I'Argeş—Piteşti; *1—5*, pièces en silex; *1—3*, *5* « chopping tools »; *4*, « chopper » (échelle 1/2).

Fig. 3. — Vallée de l'Argeş—Piteşti; *1—4*, pièces en silex; *1*, bifacial *2*, *4*, « chopping-tools »; *3*, « chopper » (échelle 1/2).

Fig. 4. — Vallée de l'Argeş : *1—6*, pièces en silex; *1*, *3*, *5*, *6*, « chopping-tools »; 2, éclat; 4, « chopper » (*1* — échelle 1/1; *2—6*-échelle 1/2).

Fig. 5. — Vallée de l'Argeş—Piteşti : *1—8*, pièces en silex : *1*, *3*, *6*, *7* « chopping tools »; *2*, bifacial; *4*, *5*, *8* « choppers » (échelle 1/2).

Fig. 6. — Vallée de l'Argeş—Piteşti : *1—7*, pièces en silex : *1*, *3*, *5*, « chopping-tools »; *4*, *6—7*, éclats; *2*, lame (*1*, *3*, *5* échelle 1/2; *2*, *4*, *6—7* — échelle 1/1).

UNELTE ALE PALEOLITICULUI INFERIOR DESCOPERITE PE VĂILE DÎMBOVNICULUI ȘI MOZACULUI (JUDEȚUL ARGEȘ)

DE

ION NANIA

Intensele cercetări întreprinse în ultimii 15 ani[1] au dovedit că zona cuprinsă între Olt și Argeș, zonă în care sînt incluse văile unor ape mai mari sau mai mici, cum ar fi, de pildă, Oltul, Dîrjovul, Tesluiul, Valea Muierii, Plapcea, Vedea, Teleormanul, Dîmbovnicul cu afluenții săi Berivoaia și Mozacul, și, în sfîrșit, Argeșul cu afluentul său de pe partea dreaptă, Neajlovul, a fost un puternic centru al activității umane în paleoliticul inferior.

În ceea ce privește materialul litic la care ne vom referi [2], este necesar să amintim că el a fost descoperit în urma a numeroase cercetări de suprafață, efectuate timp de 13 ani, pe văile Dîmbovnicului, Mozacului, Berivoaei și Teleormanului.

Menționăm că cele 16 piese găsite în prundișurile văii Dîmbovnicului provin de pe teritoriul comunei Negraș, iar cele 20 piese din prundișurile văii Mozacului au fost culese din zona de la nord de satul Teiu din Deal pînă la sud de satul Mozacu, la Puțul Iancului.

Astfel, de pe valea Dîmbovnicului provin: 5 cioplitoare unifaciale („choppers"), 3 cioplitoare bifaciale („chopping-tools"), 1 bifacială,

---

[1] C.S. Nicolăescu-Plopșor și I.N. Moroșan, *Sur le commencement du paléolithique en Roumanie*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 9—33; C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Paleoliticul în România*, *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 8—10; idem, *Cercetări privitoare la paleoliticul inferior*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 11—13; Ion Nania, *O nouă descoperire din paleoliticul inferior în regiunea Argeș*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 517—520; idem, *Aria culturii de prund în România*, în *Studii și comunicări, istorie-științele naturii*, I, Muzeul din Pitești, Pitești, 1968, p. 17—22; idem, *Noi descoperiri din paleoliticul inferior în județul Dîmbovița*, în *Studia Valachica*, II, Muzeul județean Dîmbovița, Tîrgoviște, 1970, p. 73—77 + 3 pl.; idem, *Contribuții la cunoașterea culturii de prund în nord-estul Olteniei*, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 291—293; Marin Nica, *Unelte ale culturii de prund descoperite la Fărcașele* (jud. Olt), în *RevMuz*, VII, 1970, 5, p. 430—433; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București. 1970, p. 11—14, 107—108.

[2] Mulțumim și pe această cale lui Al. Păunescu pentru contribuția adusă la îmbunătățirea textului precum și pentru executarea ilustrației.

S C I V, tomul 23, nr. 2, București, 1972, p. 235—244

4 așchii simple și 3 vîrfuri pe așchie (fig. 1/1—7; fig. 2/1—6; fig. 3/3; fig. 5/3, 5).

În schimb, pe valea Mozacului s-au găsit: 1 cioplitor unifacial, 6 cioplitoare bifaciale, 2 bifaciale, 10 așchii simple și 1 vîrf așchial (fig. 3/1, 2, 4, 5; fig. 4/2, 4—7). Numai două cioplitoare bifaciale au fost descoperite în afara acestor văi și anume unul în prundișurile văii Berivoaia (un afluent de pe dreapta al Dîmbovnicului), la sud de barajul de la Măgura Tătarului (fig. 4/1) și altul pe valea Teleormanului, pe teritoriul comunei Cornățel (fig. 4/3).

În cele ce urmează vom face o succintă descriere tipologică pe grupe de unelte.

A) CIOPLITOARE UNIFACIALE

Cele 6 piese sînt lucrate din bulgărași naturali de silex de culoare cafeniu-gălbuie, maroniu-gălbuie sau maroniu-vineție, avînd în secțiune o formă fie ovală sau plat-ovală, fie patrulater-neregulată sau pentagonal-neregulată.

Pe una din fețele de la capătul mai lat sau mai plat al bulgărelui prezintă negativele uneia sau a mai multor desprinderi. Se disting următoarele subtipuri: 1) un cioplitor posedă o singură desprindere; 2) un cioplitor cu două desprinderi; 3) două cioplitoare cu trei desprinderi (relativ paralele) și 4) două cioplitoare cu patru desprinderi obținute prin lovituri de intensități diferite.

Tăișul acestor piese este fie mai îngust, fie mai lung, uneori atingînd 7—8 cm lungime. El este de obicei tocit fie datorită folosirii, fie mai degrabă izbirii de celelalte pietre din prundiș.

Ca mărime, dimensiunile lor variază între 5,2 × 4 × 3 cm (cel mai mic) și 10,8 × 7,1 × 3,7 cm (cel mai mare).

B) CIOPLITOARE BIFACIALE

Cele 11 piese sînt lucrate ca și cioplitoarele unifaciale din bolovănași naturali de silex de culoare cafenie (mai închisă sau mai deschisă cu, sau fără pete vineții-gălbui, roșietice), ori gălbui-maronii-vineții, avînd în secțiune o formă de obicei ovală și mai rar rectangulară sau neregulată.

Ținînd seama de tehnica cioplirii aceste piese s-au putut clasa în trei mari subtipuri:

I) Cele 7 piese din această grupă la unul din capetele mai late sau mai înguste ale galetului au fost cioplite bifacial prin 1—2 sau mai multe lovituri pe fiecare față. Astfel se disting:

— o piesă cu două desprinderi pe o față și alte două pe fața opusă;

— o piesă cu două desprinderi pe o față și alte șase pe fața opusă;

— o piesă cu două desprinderi pe o față și o alta pe fața opusă, obținută printr-o lovitură puternică intercalată între cele două de pe fața cealaltă;

— o piesă cu cinci desprinderi pe o față și una pe fața opusă;

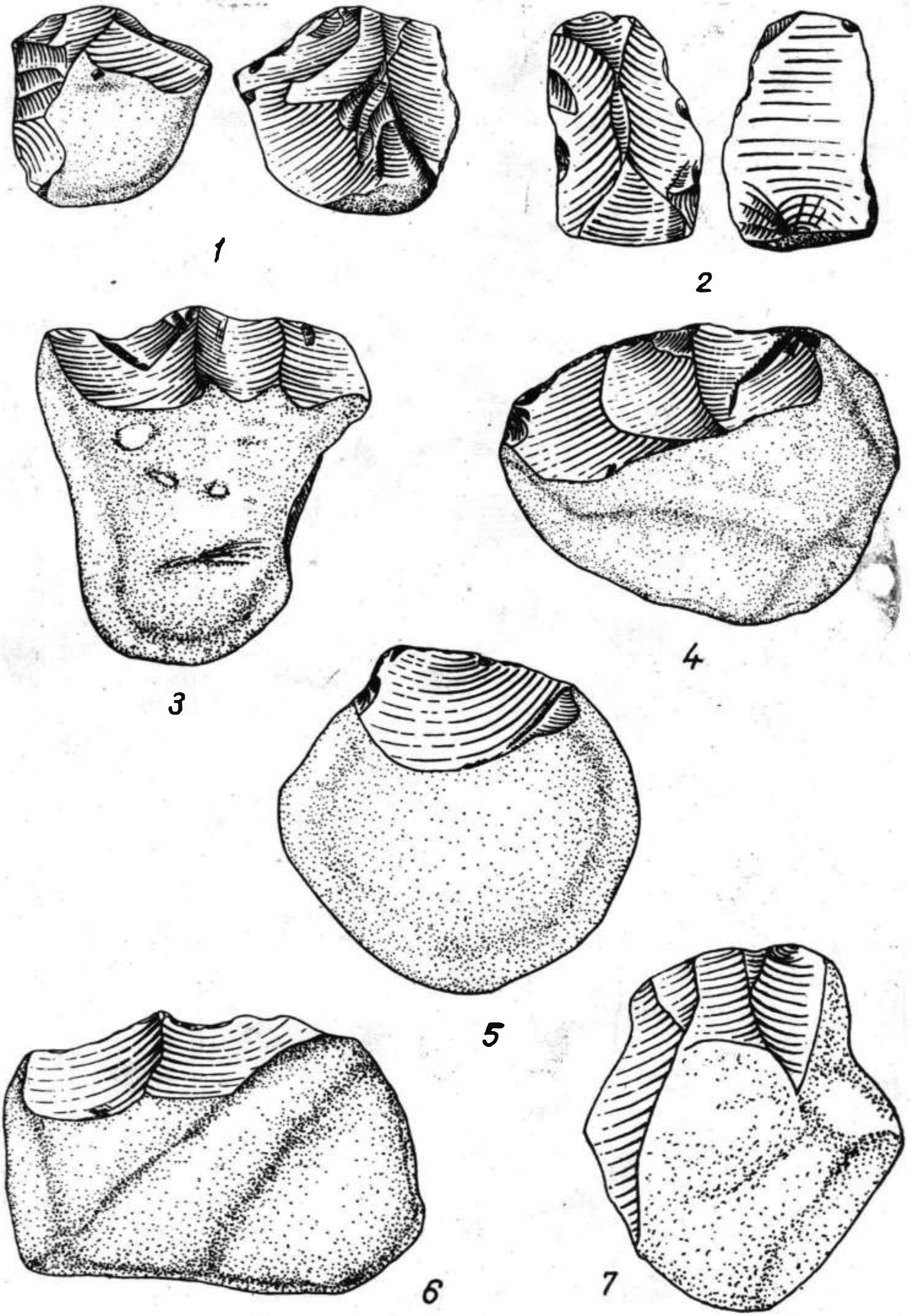


Fig. 1 — Valea Dîmbovnicului

1–7, piese de silex : 1, cioplitor bifacial trecînd spre bifacială ; 2, așchie ; 3–7, cioplitoare unifaciale ; (1,3–6 – scara 1/2 ; 2, 7 – scara 1/1)

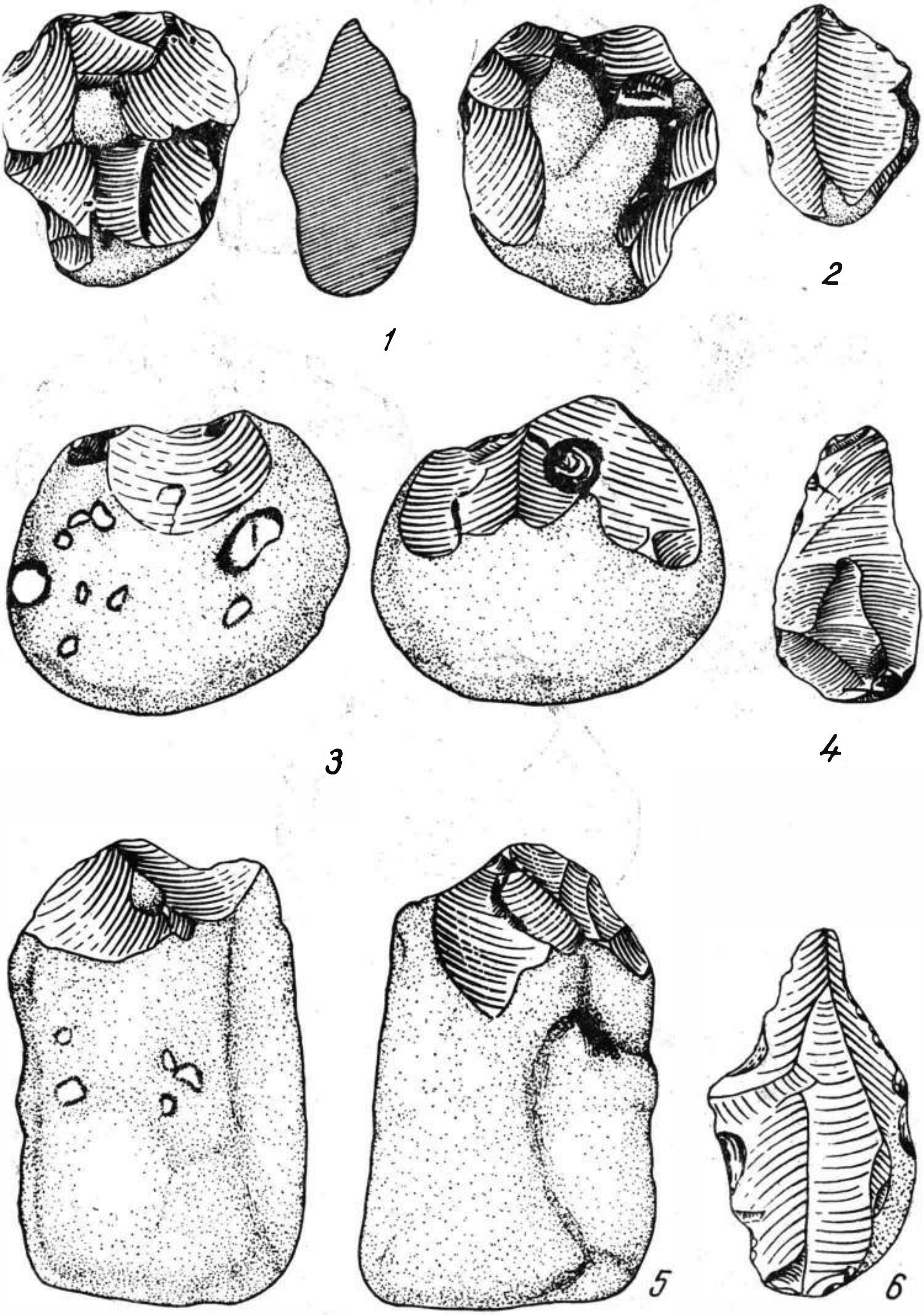


Fig. 2 — Valea Dîmbovnicului

1–6, piese de silex : *1*, bifacială ; *2*, *4*, *6*, așchii ; *3*, *5* cioplitoare bifaciale (*1* –*5* scara 1/2 ; *6* – scara 1/1)

— o piesă cu cinci desprinderi pe o faţă şi alte două pe faţa opusă;
— o piesă cu trei desprinderi pe o faţă şi alte trei pe faţa opusă care au afectat întreaga faţă a galetului;
— o piesă care pe o faţă posedă negativele a patru desprinderi iar pe faţa opusă negativele a şase desprinderi, creîndu-se un tăiş larg uşor sinuos. Această unealtă prezintă o deosebită importanţă deoarece a fost descoperită într-un strat de pietriş din Rîpa Gherlanului (de pe malul drept al Mozacului, din sud-vestul satului Leşile), strat aflat la o adîncime de circa 7,50 m faţă de nivelul superior al terasei şi la o înălţime de circa 2 m faţă de nivelul apei rîului, unde în anul 1958 a fost găsită o piesă lucrată în tehnica clactoniană. Menţionăm că acestea sînt singurele piese descoperite de noi într-o poziţie stratigrafică sigură. Ambele piese nu au fost rulate, ceea ce dovedeşte o staţionare îndelungată în stratul în care au fost descoperite.

II) Din această grupă fac parte trei piese care prezintă pe una din feţe mai multe desprinderi ce au dus la înlăturarea cortexului în întregime sau aproape total, sau la fracturarea galetului pe jumătate. Se disting astfel:
— o piesă avînd una din feţe în întregime cioplită prin desprinderi largi iar cealaltă faţă a primit lovituri mai echilibrate, bine intercalate;
— o piesă care posedă pe una din feţe o desprindere masivă, pe aproape toată suprafaţa galetului, urmată spre stînga de o mică desprindere plată şi de alte două desprinderi mai mari, iar pe faţa opusă prezintă două desprinderi masive (cea din dreapta neregulată din cauza rezistenţei silexului) şi alte cîteva mici desprinderi (spre stînga) realizate cu scopul de a retuşa tăişul;
— o piesă care pe o faţă prezintă două desprinderi obţinute prin lovituri puternice ce au dus la spargerea bulgăraşului pe jumătate, iar pe faţa opusă prezintă negativele a două mici desprinderi făcute mai mult pentru îndepărtarea cortexului.

III) Acestei grupe îi aparţine o singură piesă cioplită la ambele capete (avînd deci două tăişuri); la un capăt tăişul e mai lung şi în formă de semicerc obţinut prin 4—5 desprinderi realizate în urma unor lovituri date alternativ pe fiecare faţă; celălalt capăt posedă un tăiş realizat prin două mici lovituri, date alternativ.

Tăişul celor 11 piese este în general sinuos, uneori destul de lung sau arcuit. El este de obicei tocit, fie prin ştirbituri, datorită folosirii îndelungate a piesei, fie datorită izbirii de celelalte pietre din prundişul cărat de ape. Ca mărime aceste piese variază între 5 × 4,6 × 1,9 cm şi 10,5 × 8,3 × × 3,6 cm.

C) BIFACIALE

Au fost descoperite trei bifaciale, una pe valea Dîmbovnicului şi două pe valea Mozacului.

Astfel prima (găsită pe Dîmbovnic), de dimensiunile 7,2 × 6,5 × × 3,8 cm, a fost obţinută dintr-un bulgăraş de silex de culoare cafeniu-deschisă cu pete gălbui, prin desprinderi alterne; ea păstrează circa 1 cm^2 de cortex pe o faţă şi o suprafaţă ceva mai mare din cortex pe faţa cealaltă.

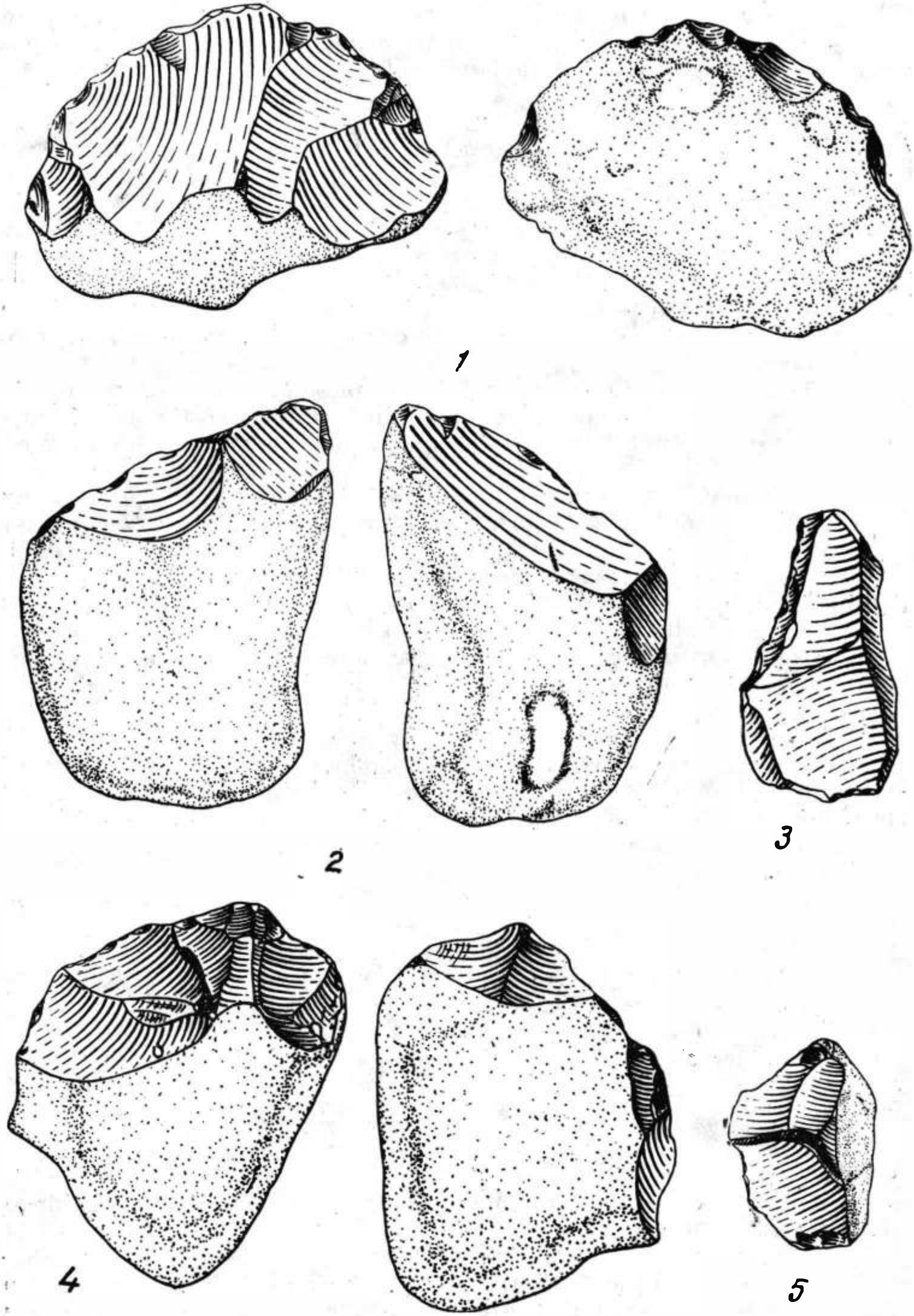


Fig. 3 — Valea Mozacului (*1*— *2*, *4*—*5*) şi Valea Dîmbovnicului (*3*)
1—5. piese de silex: 1. cioplitor unifacial; 2, 4, cioplitoare bifaciale; 3, 5 aşchii (1, 2, 4, 5—scara 1/2; 3—scara 1/1

O altă bifacială, de dimensiunile 8 × 4,5 × 3,2 cm, a fost realizată dintr-un bulgăraş de silex de culoare cafeniu-deschisă cu mici pete gălbui, prin tehnica cioplirii bifaciale. Se disting desprinderi prin lovituri date în mod alternativ, de jur împrejur; pe o faţă mai păstrează doar circa 1/2 cm^2 din cortex, iar pe faţa opusă menţine pe aproape toată lungimea o fîşie de circa 0,5 cm lăţime din această crustă. Muchia care înconjoară piesa este intens tocită ca şi la prima piesă.

În sfîrşit, cea de a treia bifacială, de dimensiunile 7 × 5,6 × 3,4 cm, reprezintă o bifacială nucleiformă, masivă, cioplită dintr-un bulgăre de silex de culoare gălbui-maroniu.

D) AŞCHII

Cele 14 aşchii sînt lucrate în tehnica clactoniană sau Levallois. Este interesant de relevat că dintre aceste piese, 11 au talonul direct pe cortex şi numai 3 au talonul pregătit, simplu şi neted.

Bulbul de percuţie este de obicei proeminent formînd un unghi deschis faţă de suprafaţa de desprindere. Cîteva piese au bulbul mai puţin proeminent, mic, sau înlăturat prin mici desprinderi.

Se observă de asemenea că 7 piese păstrează, pe o suprafaţă mai mare sau mică, cortexul pe faţa dorsală.

Materia primă din care sînt lucrate aşchiile este aceeaşi (silexul cafeniu sau maroniu cu diferite nuanţe) ca şi cea folosită la confecţionarea cioplitoarelor şi bifacialelor.

Ca mărime, piesele sînt de dimensiuni mici şi mijlocii (cuprinse între 3,3 × 2,2 × 0,9 cm şi 6,7 × 3,7 × 1,9 cm). O singură piesă este macrolitică (de dimensiunile 8,2 × 5,1 × 1,9 cm).

E) VÎRFURI AŞCHIALE

Cele patru vîrfuri de silex au talonul direct pe cortex. Trei dintre ele păstrează pe faţa dorsală urme de cortex. Mărimea lor variază între 3,9 × 3,5 × 1,3 cm şi 5,7 × 4,3 × 1,6 cm.

★

Pe baza descrierii pieselor de mai sus aflate în colecţia autorului, putem afirma că uneltele de tipul cioplitoarelor unifaciale şi bifaciale („choppers" şi „chopping-tools") atribuite tipologic culturii de prund, nu sînt altceva decît bolovănaşi de rîu (galete), rotunzi la capătul destinat prinderii în mînă, anume aleşi ca mărime în acest scop, uşor de mînuit, lucraţi intenţionat prin cioplituri sumare la unul din capete pentru a obţine o muchie activă sinuoasă. Ei sînt socotiţi ca unelte de uz permanent, corespunzînd nevoilor primare ale omului în muncă, pentru zdrobit, tăiat, răzuit, cioplit, lovit etc. Modul în care sînt lucraţi ne dovedeşte clar că nu avem în faţa noastră spărturi produse de fenomene naturale, ci unelte voit lucrate, cu o intenţie şi o intervenţie determinate de o raţiune umană, pe care nici un joc al naturii nu le putea realiza [3].

[3] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 12.

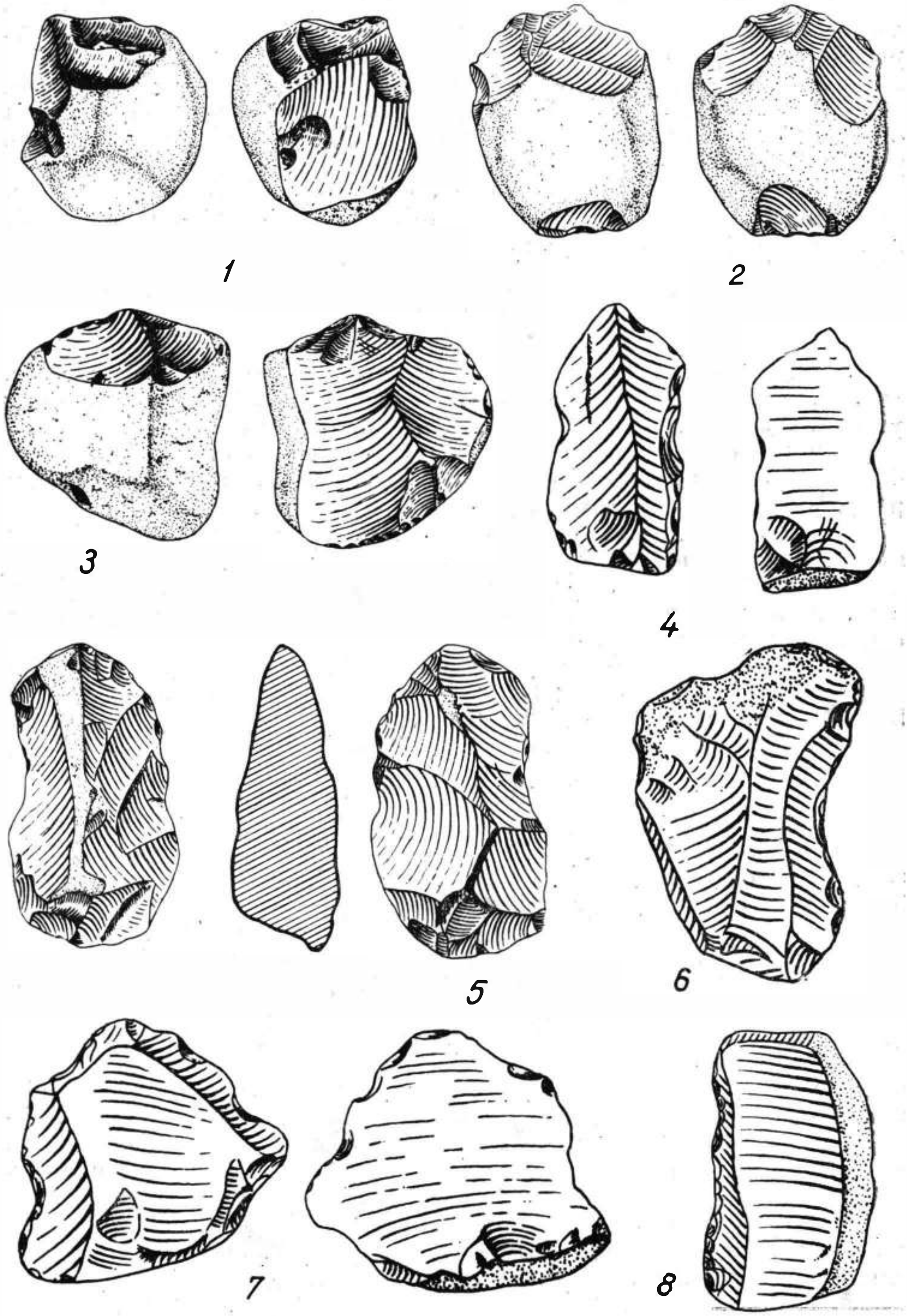


Fig. 4 — Valea Berivoaia (*1*), Valea Mozacului (*2*, *4—8*) şi valea Teleormanului (*3*)
1—8, piese de silex : *1—3*, cioplitoare bifaciale ; *4*, *6*, *7—8*, aşchii ; *5*, bifacială (nr. *1—3*, *5* — scara 1/2 ; nr. *4*, *6—8* — scara 1/1)

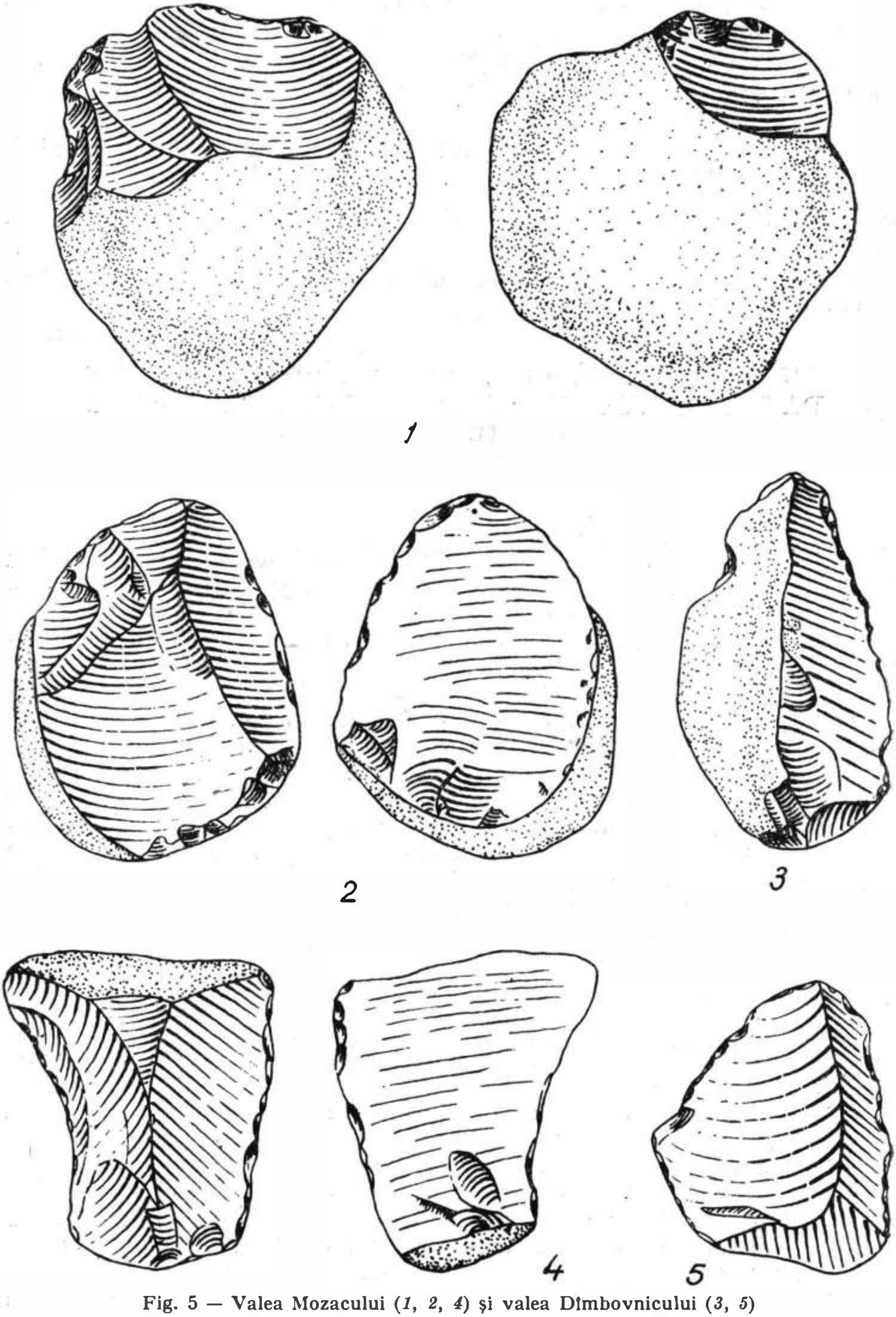


Fig. 5 — Valea Mozacului (*1, 2, 4*) şi valea Dîmbovnicului (*3, 5*)
1–5, piese de silex; *1*, cioplitor bifacial; *2–5*, aşchii – (*1*, scara 1/2; *2–5* – scara 1/1).

Demne de remarcat sînt şi cele trei piese bifaciale care prin forma lor pot fi atribuite tehnicii abbevillo-acheulene.

De o importanţă deosebită sînt şi uneltele lucrate pe aşchii, aparţinînd tipologic atît tehnicii Levallois cît şi celei clactoniene. Prin aceste tehnici se obţineau în general aşchii groase, prin lovituri date direct pe cortex, sau pe un talon lat, oblic şi neted, ce formează cu planul desprinderii un unghi deschis şi un bulb de percuţie proeminent.

Nu trebuie trecută cu vederea nici observaţia după care întregul material litic, atribuit tipologic diferitelor tehnici şi culturi ale paleoliticului inferior, au fost descoperite în depuneri remaniate. Excepţie fac doar două piese, un cioplitor şi o aşchie, descoperite în punctul „Rîpa Gherlanului" (satul Leşile).

OUTILS DU PALÉOLITHIQUE INFÉRIEUR TROUVÉS DANS LES VALLÉES DU DÎMBOVNIC ET DU MOZAC (DÉP. DE L'ARGEŞ)

RÉSUMÉ

On fait une succincte analyse typologique des 38 pièces de silex trouvées par l'auteur dans les cailloutis des vallées du Dîmbovnic et du Mozac. Seules deux de ces pièces ont été découvertes dans d'autres vallées du voisinage : l'une dans celle du Teleorman et l'autre dans celle de la Berivoaia, affluent du Dîmbovnic.

De la description typologique de ces 38 pièces on peut distinguer trois grands types : 6 couperets monofaciaux du type « choppers », 11 couperets bifaciaux du type « chopping-tools », 3 pièces bifaciales et 14 éclats, 4 pointes d'éclat.

Par leur forme et par la techninqe de leur exécution, ces outils peuvent être attribués aux différentes techniques du paléolithique inférieur : la « pebbles-culture », l'abbevillo-acheuléen, le levalloisien et le clactonien.

A retenir que le matériel lithique en question a été découvert dans des dépôts remaniés.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vallée du Dîmbovnic : *1—7*, pièces en silex : *1*, « chopping-tool » passant au bifacial (pièce intermédiaire entre le bifacial et le « chopping-tool ») ; *2*, éclat ; *3—7*, « choppers » (*1*, *3—6* échelle 1/2 ; *2*, *7* échelle 1/1).

Fig. 2. — Vallée du Dîmbovnic : *1—6* pièces en silex : *1*, bifacial ; *2*, *4*, *6*, éclats ; *3*, *5*, « chopping-tools » (*1—5* échelle 1/2 ; *6* — échelle 1/1).

Fig. 3. — Vallée du Mozac (*1—2*, *4—5*) et vallée du Dîmbovnic (3) ; *1—5*, pièces en silex ; *1*, « chopper » ; *2*, *4*, « chopping-tools » ; *3*, *5*, éclats (1, 2, 4, 5 — échelle 1/2 ; 3 — échelle 1/1).

Fig. 4. — Vallée de la Berivoaia (1), vallée du Mozac (*2*, *5—8*) et vallée du Teleorman (3); *1—8* pièces en silex ; *1—3*, « chopping-tools » ; *4*, *6*, *7—8*, éclats ; *5*, bifacial (*1—3*, *5* — échelle 1/2 ; *4*, *6—8* échelle 1/1).

Fig. 5. — Vallée du Mozac (*1*, *2*, *4*) et vallée du Dîmbovnic (*3*, *5*) ; *1—5*, pièces en silex : *1*, « chopping-tool » ; *2—5* éclats ; (*1* — échelle 1/2 ; *2—5* — échelle 1/1).

DATE DESPRE UNELTELE DE PIATRĂ ŞLEFUITĂ DIN EPOCA NEOLITICĂ ŞI DIN EPOCA BRONZULUI, DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI
(Istoricul problemei, tipuri — funcţionalitate)

DE

EUGEN COMŞA

Uneltele de piatră din vechime au atras curiozitatea arheologilor amatori de la noi, încă din prima jumătate a secolului trecut. Ele au fost adunate de colecţionari şi păstrate cu grijă, mai întîi în diferite colecţii particulare şi apoi în muzeele de stat. Unele piese, izolate, au fost menţionate şi chiar reproduse în lucrări de specialitate încă de la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea. Printre primele unelte semnalate sînt cele 4 topoare de piatră neagră, atribuite dacilor („aceste sînt arme dace"), descoperite întîmplător pe malul Argeşului şi păstrate în anul 1864 în colecţia „Muzeul Pappasoglu" [1]. Curînd după acel an şi-a început — din îndemnul lui Alexandru Odobescu — activitatea arheologică propriu-zisă Cesar Bolliac. El a cercetat prin săpături o serie de aşezări neolitice şi mai tîrzii, descoperind numeroase şi diverse materiale arheologice, printre care şi o serie de unelte de piatră şlefuită, cărora le-a acordat toată atenţia, le-a păstrat în colecţia sa şi le-a publicat în rapoartele privitoare la rezultatele săpăturilor întreprinse. De exemplu, într-un articol despre descoperirile de la Vădastra, C. Bolliac aminteşte, pe lîngă obiectele de silex şi „două topoare de granit verde" [2]. Referindu-se la rezultatele săpăturilor din 1872, din acelaşi punct, C. Bolliac menţionează şi „un topor de granit, dar negăurit" [3]. După cîţiva ani de activitate pe teren Cesar Bolliac scria că la Vădastra a scos la iveală : „ mai multe petre lustruite, ciocane şi topoare găurite, hache et hachette, de toată forma, de granit porfir, serpentin" [4]

---

[1] *Muzeul Pappazoglu*, Bucureşti, 1864, p. 45.

[2] Cesar Bolliac, *Vădastra*, „Trompetta Carpaţilor", anul X, 1872, nr. 965, 2/14 februarie.

[3] Idem, *Vădastra*, în „Trompetta Carpaţilor", anul X, 1872, nr. 1 010, 20 august.

[4] Idem, *Ceramica preistorică a Daciei, Vădastra*, în „Trompetta Carpaţilor", anul XIV, 1876, nr. 1 255, 27 iunie.

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 245—262

ca şi „oase de încleştat hachette, topoare şi hache" [5]. Ca urmare observaţiilor făcute în timpul săpăturilor din aşezările neolitice de la Vădastra şi din alte puncte, C. Bolliac făcea încă din 1870 interesanta observaţie că „la noi se găsesc mai multe obiecte de piatră decît de bronz, pot zice că bronzul se găseşte foarte rar în comparaţie cu obiectele de piatră" [6].

Un lot numeros şi important de astfel de unelte se cunoaşte datorită strădaniei lui Alexandru Odobescu [7], care în 1870 a iniţiat şi a pregătit „Chestionarul popular de arheologie...", adresat învăţătorilor şi intelectualilor din sate. În răspunsurile lor, învăţătorii din toate colţurile ţării au menţionat şi au descris diverse monumente, aşezări sau obiecte arheologice, printre care sînt amintite şi uneori reproduse în desen numeroase unelte de piatră [8].

În cursul pregătirii vastei sale lucrări de sinteză, *Dacia înainte de Romani* (prima lucrare de doctorat privind arheologia preistorică a României), Gr. Tocilescu a strîns şi diverse date despre uneltele de piatră descoperite pînă atunci, atît în regiunile extracarpatice, cît şi în regiunile intracarpatice [9]. În capitolul „Dacia înainte de metale", după ce defineşte epoca neolitică „caracterizată în genere prin piatră lustruită, prin animale domestice şi prin cereale" [10] trece la clasificarea uneltelor. El consideră că uneltele de piatră se pot reduce, după forma lor, la mai multe „clase", dintre care aici ne interesează : dălţile, topoarele, ciocanele sau tîrnăcoapele, măciucile sau buzduganele [11]. Pentru a exemplifica grija autorului pentru definirea unei categorii de unelte de piatră, pentru farmecul limbii şi pentru unii termeni care nu se mai folosesc astăzi, reproducem caracterizarea dălţilor de piatră făcută de autor : „Daltele sînt lătăreţe şi ascuţite la un capăt, şi bulbucate, adică inegale, la capătul celălalt; unele late cu muchie îngustă, altele sau fără muchie, sau cu muchia rotunjită ori ascuţită; altele în fine groase şi găurite cam pe la muchie spre a se înmîna mai bine coada instrumentului, pe cînd altele se pot înpumna lesne fără nici un alt mîner. Cele mari, nu trec obicinuit în lungime de o şchioapă şi în lăţime de un lat de mînă. Cele mici nici o dată mai lungi de trei degete şi mai late de două degete, serveau vîrîte într-un lemn drept cap de lance..." [12]. Unele dintre uneltele de piatră întregi au şi fost reproduse în lucrarea lui Gr. Tocilescu [13].

Intensificarea cercetărilor şi a săpăturilor din toate provinciile, din ultimul sfert al veacului trecut şi în primul deceniu al secolului nostru, a dus la descoperirea a numeroase unelte de piatră, care au îmbogăţit mult colecţiile particulare şi mai ales cele ale muzeelor de stat.

---

[5] *Ibidem.*

[6] Idem, în „Trompetta Carpaţilor", anul VIII, 1970, nr. 846.

[7] Al. Odobescu însuşi s-a preocupat de problema uneltelor din vechime, despre care a strîns o serie de date şi a publicat articolul : *Armele şi uneltele de piatră şi de os din epocele preistorice aflate în România*, în „Revista Sciinţifică", anul III, 1872 cu stampe.

[8] Tot materialul se păstrează în manuscris la Biblioteca Academiei.

[9] Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, Bucureşti, 1880, p. 419—424.

[10] *Ibidem*, p. 418.

[11] *Ibidem*, p. 419—424.

[12] *Ibidem*, p. 419.

[13] *Ibidem*, p. 426 şi tab. A, B.

Descoperirile de la Parţa, din Banat, au făcut cunoscute specialiştilor uneltele de piatră neolitice din sud-vestul ţării [14]. Săpăturile de la Turdaş [15], de la Valea Nandrului [16] din Transilvania permit, prin marele număr de piese adunate, să se facă clasificarea uneltelor de piatră din această provincie. În Oltenia, grupurile de arheologi amatori de la Tg. Jiu[17] şi de la Craiova[18] au dus o activitate intensă de colectare a obiectelor arheologice, inclusiv a topoarelor de piatră, realizîndu-se în cele două localităţi colecţii destul de bogate în astfel de unelte. Prin săpăturile efectuate în Muntenia în diferite aşezări neolitice ca de exemplu la : Calomfireşti [19], Zîmbreasca [20], Balaci [21] şi altele s-au găsit felurite unelte de piatră, care în cele din urmă au ajuns în colecţia Muzeului naţional de antichităţi. În Dobrogea, datorită pasiunii pentru arheologie a unor amatori s-au format primele colecţii din care făceau parte şi unele unelte de piatră, menţionate într-o lucrare de sinteză a lui Constantin Moisil [22]. Pe teritoriul Moldovei, impresionantele descoperiri de la Cucuteni [23] au dus la creşterea interesului pentru arheologie şi prin urmare la intensificarea cercetărilor de suprafaţă şi la efectuarea unui număr sporit de săpături, avînd drept urmare şi adunarea unui mare număr de unelte de piatră specifice grupului de aşezări cu ceramică pictată.

În unele ţări, încă din primii ani ai secolului s-a început vasta operaţie de inventariere şi clasificare a uneltelor de piatră, pe zone restrînse (de exemplu în Franţa [24]). Tot aşa şi la noi, cu încetul, s-a ajuns la ideea de a se strînge datele despre diferitele categorii de unelte, inclusiv despre cele de piatră găsite întîmplător şi prin săpăturile arheologice. O astfel de lucrare a realizat pentru Transilvania Iuliu Marţian, în al său Repertoriu arheologic, unde printre alte numeroase descoperiri arheologice a strîns şi datele cunoscute despre uneltele de piatră [25]. O lucrare similară, mai restrînsă, privind descoperirile din provinciile extracarpatice, a realizat (în 1910—1911) Const. Moisil [26]. Imediat după aceea, Ioan Andrie-

[14] Ioachim Miloia, *Săpăturile de la Parţa (Campania 1931)*, în *Analele Banatului*, IV, 1931, p. 171—186. Autorul se referă şi la materiale descoperite cu prilejul săpăturilor mai vechi din 1906.

[15] Roska Marton, *Din Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj (Kolozsvar), 1941, pl. XXXI—LX.

[16] *Ibidem*, pl. CXLVI/21—25.

[17] Publicate de Const. Moisil în *BCMI*, III, 1910, p. 174.

[18] Publicate de D. Berciu, în *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 65—66, 86—90.

[19] În aşezarea tell de lîngă sat a făcut săpături D. Butculescu.

[20] Săpături menţionate de I. Andrieşescu, *Contribuţii*, p. 12—13.

[21] Sondaje efectuate de D. Butculescu.

[22] C. Moisil, *Privire asupra antichităţilor preistorice ale României. Staţiuni preistorice. Staţiunile din Moldova şi Dobrogea*, în *BCMI*, III, 1910, p. 173, 174, 175 (fig. 2/10).

[23] Gr. C. Buţureanu, *Notiţa asupra săpăturilor şi cercetărilor făcute la Cucuteni din comuna Băiceni, judeţul Iaşi*, în *Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi*, 1890, p. 257 urm. ; Idem, *Note sur Coucouteni et plusieurs autres stations de la Moldavie du Nord*, în *Compte-rendu du Congrès International de Paris*, X, 1889, Paris, 1891, p. 291.

[24] Joseph Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, I, Paris, 1928, p. 512 (în nota 2 sînt menţionate mai multe lucrări de acest fel).

[25] Iuliu Marţian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistriţa, 1920.

[26] C. Moisil, *Privire asupra antichităţilor preistorice ale României*, în *BCMI*, III, 1910, p. 115—123, 171—176 ; Idem, *Privire asupra antichităţilor preistorice din România*, în *BCMI*, IV, 1911, p. 83—94.

şescu, tratează problema uneltelor de piatră [27]. În capitolul „Arme, instrumente, obiecte felurite" el preciza că uneltele „dau cea dintîi tentă fundametală unităţii neoliticului carpato-balcanic" [28]. În lucrare autorul a strîns pentru prima oară datele (atît din literatura de specialitate, cît şi pe baza studierii materialelor din muzee) despre uneltele de piatră (inclusiv despre cele de silex) descoperite pe întreg teritoriul României [29].

Cercetările şi săpăturile organizate în cel de al treilea deceniu, de către Vasile Pârvan, ajutat de Ioan Andrieşescu, au dus la descoperirea a numeroase unelte de piatră şlefuită, în cuprinsul unor aşezări din cele două epoci, în cursul unor săpături sistematice [30]. Studierea uneltelor s-a făcut în majoritatea cazurilor pe categorii de obiecte, aşa că, de regulă, în aşezările cu mai multe straturi şi niveluri, uneltele au fost prezentate în ansamblu, ceea ce permite numai atribuirea lor unei culturi. Subliniem faptul că de cele mai multe ori, în lucrările din perioada amintită, s-a ţinut seama de diferenţierea funcţională a uneltelor de piatră şlefuită [31].

În ultimul sfert de veac, arheologii noştri aplicînd metodele moderne de studiu în clasificarea materialelor — pornind adesea de la complexe închise — ţin seama de periodizarea internă a fiecărei culturi şi prezintă categoriile de obiecte pe faze şi eventual etape de evoluţie. Această situaţie favorabilă permite studierea în ansamblu, pe tot teritoriul ţării, a evoluţiei tipurilor de unelte de piatră şlefuită din epoca neolitică şi din epoca bronzului, pornind de la piesele descoperite în complexe închise, bine datate. Ele constituie un schelet de clasificare cronologică şi tipologică, compus din elemente datate precis, de la care pornind, pot fi încadrate şi datate (mai cu seamă în cazul pieselor tipice) numeroasele unelte izolate, descoperite întîmplător [32].

★

În ultima vreme, în arheologia românească se constată o accentuată tendinţă de a se preciza şi stabiliza terminologia specialităţii, pentru ca toţi cercetătorii să folosească aceiaşi termeni, în acelaşi sens. Pornind de la acest considerent, deosebit de util în viitor, în lucrarea noastră folosim termenul de (unelte de piatră) *şlefuită*, ţinînd seama de sensul principal pe care-l are acest cuvînt în limba noastră, anume acela de: „a prelucra o suprafaţă dură prin frecare, pilire... pentru a o netezi sau pentru a-i da o anumită formă" [33]. Celălalt termen utilizat adesea: (unelte de piatră) *lustruită* este nepotrivit, căci are sensul de: „a da lustru, a face să lucească suprafaţa unui obiect" [34]. Este evident că al doilea termen are un sens restrîns şi necorespunzător sensului exact al acţiunii

---

[27] Ioan G. Andrieşescu, *Contribuţie la Dacia înainte de Romani*, Iaşi, 1912, p. 26—36.

[28] *Ibidem*, p. 27, nota 1.

[29] *Ibidem*, p. 26—36.

[30] De exemplu: Ioan Andrieşescu, *Les fouilles de Sultana*, în *Dacia*, I, 1924, p. 51—107.

[31] De exemplu: Vasile Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boïan*, în *Dacia*, II, 1925, p. 259—260.

[32] În vederea strîngerii datelor necesare pregătirii seriei de lucrări despre uneltele de piatră şlefuită, care urmează, au fost cercetate colecţiile a circa 80 de muzee, de pe întreg întinsul ţării. Au fost desenate (la scara 1/1) toate uneltele descoperite întîmplător şi cele provenite din săpăturile mai vechi.

[33] *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958, p. 834.

[34] *Ibidem*, p. 470.

legate de realizarea uneltelor de piatră, de aceea propunem specialiştilor noştri să folosească numai termenul de şlefuit şi să renunţe la cel de lustruit.

*

Uneltele de piatră şlefuită [35] au fost realizate din cele mai felurite roci. Semnalăm că în unele zone şi culturi (în Muntenia, Moldova şi în SE Transilvaniei) uneltele de piatră neperforate se făceau de preferinţă din tuf vulcanic gălbui, pe cînd cele perforate erau lucrate, în principal, din roci vulcanice, mai dure. Numai în cîteva cazuri se cunosc topoare perforate realizate din tuf vulcanic [36]. Materia primă se alegea, de obicei, dintre pietrele rulate de formă utilă, adunate din albia cursurilor de apă apropiate sau din grohotiş. Alteori pietrele necesare erau desprinse direct din stîncă.

Începînd din perioada mijlocie a epocii neolitice sînt indicii că au existat „ateliere", în zonele de munte şi de dealuri, în preajma zăcămintelor de tuf vulcanic (de culoare gălbuie) sau de roci similare, din care se realizau uneltele. Acestea din urmă erau răspîndite apoi pe calea schimburilor dintre comunităţi, pe teritorii vaste pentru acea vreme. Cunoscutul depozit de unelte de piatră de la Bratovoeşti [37] (din sudul Olteniei) constituie o dovadă clară. În acelaşi sens pledează şi faptul că de exemplu în Muntenia zăcămintele de tuf vulcanic se află în zona de dealuri (la nord de Mizil [38]), iar unelte lucrate din astfel de rocă au ajuns pînă în diverse aşezări aparţinînd purtătorilor culturii Boian, din preajma Dunării. În cîteva complexe închise s-a studiat problema dacă topoarele de tuf vulcanic s-au făcut în cuprinsul fiecărei aşezări sau dacă erau aduse gata făcute, din altă parte. În aşezarea de la Giuleşti, toate obiectele de tuf vulcanic adunate proveneau numai din unelte gata făcute, fiecare fragment găsit avînd faţete de şlefuire din unealta din care provenea. În schimb, nu s-a scos la iveală nici o aşchie sau piatră neregulată de tuf vulcanic, care să fi servit ca materie primă. Observaţia a fost verificată în alte cîteva aşezări asemănătoare din sudul Cîmpiei Române, iar rezultatele au fost identice. Constatarea ne-a dus la concluzia că uneltele erau răspîndite în formă finită. Alte „ateliere", mai tîrzii asemănătoare, existente undeva în vestul Moldovei, prelucrau roci înrudite (de culoare gălbuie sau cenuşie) cu tuful, din ele se făceau unelte şlefuite pentru numeroasele comunităţi cucuteniene de pe întreg întinsul Moldovei şi pentru cele din estul Transilvaniei.

Avînd însă în vedere că erau utilizate în principal rocile locale, este evident că în fiecare arie culturală predomină uneltele făcute din rocile specifice regiunii respective.

Prin urmare, în cursul epocii neolitice şi a epocii bronzului au existat două grupuri mari de unelte de piatră şlefuită : unele cu variabilitate tipologică mai mare (în cadrul unor limite precise) produse aproape în fiecare aşezare (cu excepţia poate a celor din sudul ţării, din cîmpie, unde în veci-

---

[35] O astfel de unealtă era realizată de oamenii din vechime în aproximativ 24 ore de lucru.

[36] O unealtă de acest fel am descoperit în aşezarea Boian A de pe Grădiştea Ulmilor, din faza Vidra a culturii Boian.

[37] Romaşcanu Mihail. Gr., *Tezaurul neolitic de la Bratovoeşti Dolj*, Bucureşti, 1932, 13 p.

[38] Precizare făcută de regretatul prof. Em. Pache-Protopopescu.

nătate nu există rîuri cu pietriş destul de mare, dar unde în unele cazuri se puteau aduce pietrele necesare din nord sau din sud) şi altele cu variabilitate tipologică redusă (mai ales în cursul epocii bronzului), care erau produse în „ateliere” specializate.

★

Obiectele de piatră şlefuită la care ne vom referi, descoperite pe tot teritoriul ţării noastre (fig. 1), sînt de două feluri :

— *Neperforate.* Pe teritoriul României cele mai vechi piese de acest tip se cunosc de la sfîrşitul epocii epipaleolitice şi după ce au avut maxima înflorire în cursul epocii neolitice, ele s-au menţinut în uz în cursul perioadei de tranziţie la epoca bronzului şi pînă în perioada mijlocie a epocii bronzului, cînd au devenit din ce în ce mai rare, pînă au dispărut cu totul.

— *Perforate.* Primele unelte de piatră şlefuită, perforate, datate cu certitudine, sînt de la sfîrşitul perioadei timpurii a epocii neolitice. Notăm că sînt cunoscute mai multe cazuri, oarecum de tranziţie, în care unelte tipice prin formă celor neperforate, au fost refolosite, găurite pentru a deveni mai practice, schimbîndu-li-se în acelaşi timp utilizarea. Uneltele de piatră perforate au fost făcute şi folosite paralel cu celelalte categorii de unelte neperforate, pînă la sfîrşitul epocii neolitice şi mai tîrziu în cursul epocii bronzului, cînd numărul uneltelor de piatră perforate a crescut tot mai mult (ele fiind mai practice), iar acela al uneltelor neperforate a scăzut continuu pînă a încetat cu totul folosirea lor. Trebuie remarcat că spre sfîrşitul epocii neolitice au apărut şi pe teritoriul ţării noastre topoarele de aramă, care au avut o evoluţie paralelă cu uneltele de piatră amintite. În timpul epocii bronzului, uneltele de metal au înlocuit treptat uneltele de piatră, totuşi topoarele de piatră perforate au păstrat vreme îndelungată un rol secundar, fiind utilizate, mai cu seamă, ca topoare de luptă.

Ţinem să amintim că dintre cele 2 536 piese de piatră şlefuită clasificate pînă acum, de pe tot întinsul ţării noastre, din cursul perioadei de la începutul epocii neolitice şi pînă la sfîrşitul epocii bronzului : 1 465 sînt unelte de piatră şlefuită, neperforate (datînd majoritatea din epoca neolitică, iar restul, mult mai puţine, fiind din perioada de tranziţie şi din epoca bronzului), iar 1 071 sînt piese de piatră şlefuită perforate (o parte din ele sînt din neoliticul evoluat, iar restul, majoritatea, sînt din perioada următoare şi pînă la sfîrşitul epocii bronzului).

★

Majoritatea uneltelor de piatră şlefuită atît a celor neperforate, cît şi a celor perforate au avut coadă, pe care ele erau fixate în patru feluri :

a. Prin alăturare (lateral sau deasupra) şi legare cu fibre sau cu cureluşe subţiri.

b. Prin fixarea uneltei într-un manşon (piesă intermediară) găurit, de obicei făcut din corn de cerb, cu o adîncitură regulată la un capăt, pentru fixarea uneltei de piatră.

c. Prin perforarea cozii la un capăt şi prin fixarea uneltei în orificiu.

d. Prin perforarea piesei şi fixarea ei pe mîner.

Cele patru sisteme de fixare a cozii (fig. 2) au avut o îndelungată utilizare. Cu timpul, prin practică, oamenii din vechime au renunţat treptat

la unele din metode, care s-au dovedit a fi complicate şi greu de pus în aplicare. Cel mai vechi sistem de fixare a fost cel de tip a, descoperit întîmplător încă de timpuriu şi folosit pe scară redusă vreme îndelungată, cel puţin pînă la sfîrşitul epocii neolitice. Pentru inventarea celor două metode

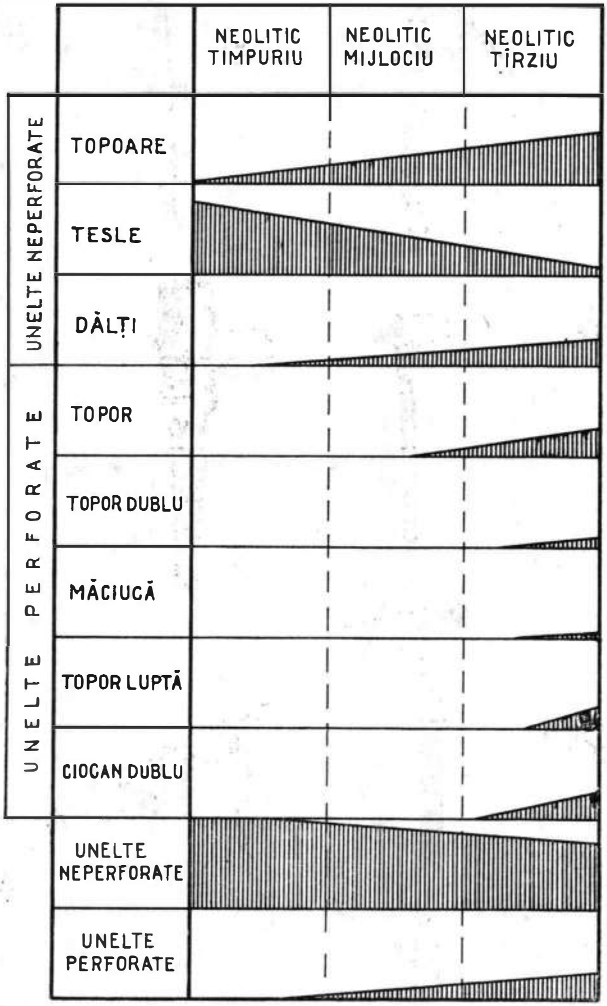


Fig. 1. — Tabel privind începutul şi intensitatea folosirii diferitelor tipuri de unelte de piatră şlefuită, din epoca neolitică.

următoare au existat condiţiile încă de la sfîrşitul epocii epipaleolitice, cert este că ele au fost folosite din plin în cursul întregii epoci neolitice, paralel mai ales cu modul de fixare de tip a. Rarele unelte de piatră şlefuită neperforate descoperite în condiţii clare, în aşezări din perioada mijlocie a epocii bronzului, indică perpetuarea pînă în acea vreme tîrzie a uneltelor fixate

prin cele trei sisteme amintite. Cel de al patrulea sistem de fixare a cozii a fost inventat la sfîrşitul epocii mezolitice (în legătură cu uneltele de corn de cerb), dar a fost aplicat la uneltele de piatră mult mai tîrziu, de-abia

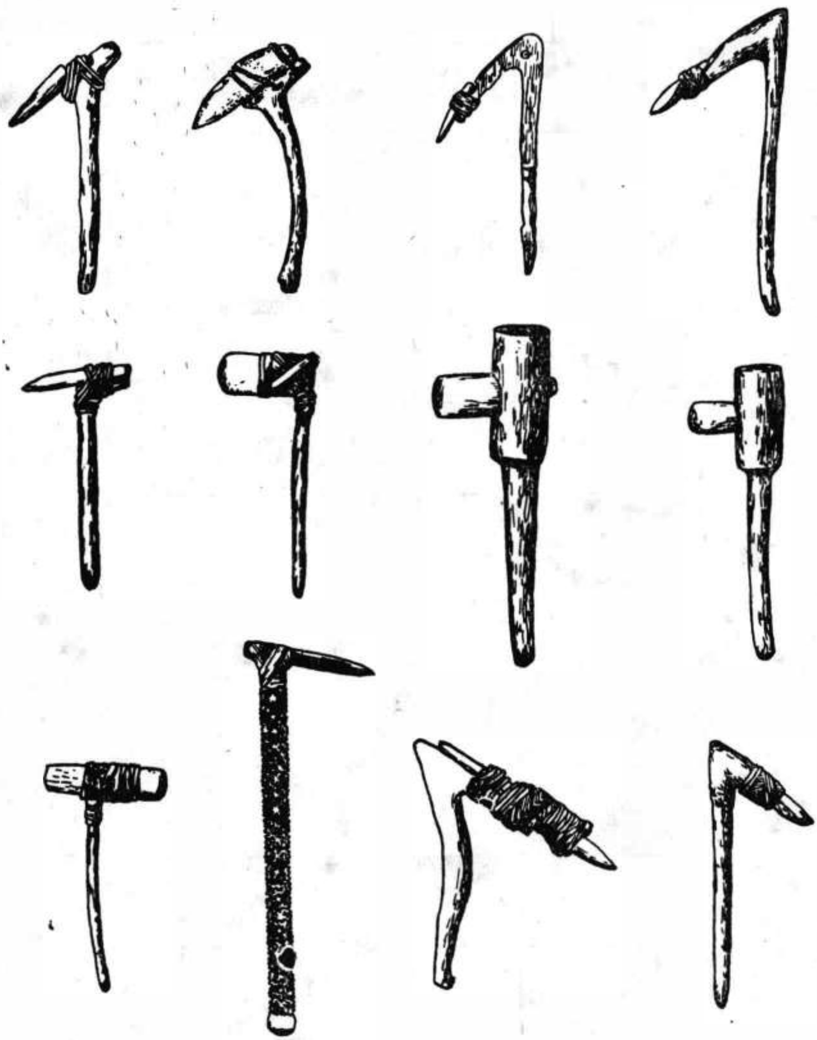


Fig. 2. — Diferite moduri de fixare a cozii (după V.I. Ravdonikas, *Istoria pervobîtnovo obşcestva*, Leningrad, 1947, p. 35).

în cursul epocii neolitice (perioada timpurie) şi dovedindu-se a fi cel mai practic a fost utilizat la uneltele de piatră pînă la sfîrşitul epocii bronzului şi chiar mai tîrziu.

Înainte de a analiza fiecare categorie de instrumente, socotim neapărat necesare o serie de precizări cu privire la clasificarea lor funcţională.

Uneltele neperforate au fost întrebuinţate ca : topoare, tesle, săpăligi, dălţi şi maiuri, iar cele perforate au fost utilizate ca : topoare, topoare duble (bipene), topoare de luptă, ciocane duble şi ca măciuci.

Pînă de curînd clasificarea funcţională a obiectelor de piatră şlefuită se făcea numai după criterii formale, ceea ce a dus adesea, în cazul uneltelor neperforate, la numeroase greşeli de atribuire funcţională. De curînd s-a trecut la studierea acestor unelte pe cale experimentală şi cu ajutorul microscopului şi astfel s-a ajuns la stabilirea unor criterii precise de atribuire funcţională a fiecărei categorii de unelte de piatră neperforate [39].

Uneltele de piatră şlefuită neperforate :

Toporul (fig. 3) a fost utilizat îndeosebi ca unealtă şi în caz de nevoie ca armă de vînătoare sau de luptă. Topoarele au fost întrebuinţate în principal la prelucrarea lemnului [40] şi mult mai rar la cioplirea osului sau a cornului.

Dimensiunile topoarelor au fost variabile. La începutul epocii neolitice unele topoare ajungeau pînă la circa 35 cm lungime (avînd greutate mare şi fiind greu de folosit), treptat prin practică s-a ajuns la dimensiuni mai utile. Pe teritoriul ţării noastre s-au întrebuinţat în principal topoare avînd între 8—12 cm lungime şi 4—6 cm lăţime (în dreptul tăişului).

Topoarele neperforate au anumite caracteristici prin care se deosebesc de celelalte categorii de unelte. Specifică este forma secţiunii transversale şi mai cu seamă a celei longitudinale. Topoarele de la începutul epocii neolitice au avut în secţiune transversală forma ovală sau rotundă (cu partea de mijloc mai groasă), iar mai tîrziu, de la sfîrşitul neoliticului timpuriu şi pînă în epoca bronzului, ele au avut în secţiune transversală forma rectangulară (cu unghiurile drepte sau cu colţurile rotunjite). Totdeauna secţiunea longitudinală în zona tăişului topoarelor are forma de V, iar partea de mijloc îngroşată simetric. Tăişul topoarelor a fost arcuit puternic în perioada iniţială a epocii, apoi arcuirea a ajuns să fie moderată. Uneori tăişul a fost drept, perpendicular sau adesea oblic faţă de axul lung al uneltei. Partea dinspre muchie a topoarelor a avut grosimi variabile în funcţie de modul de fixare a cozii.

Cercetarea la microscop a suprafeţei topoarelor a permis observarea, pe ambele lor feţe, în preajma tăişului, a unor zgîrieturi fine, toate oblice faţă de axul lung al topoarelor. „Urmele de acest fel — arată S. A. Semeonov — s-au putut forma numai ca rezultat al unei lovituri cu unealta, în aşa fel că ambele feţe ale tăişului suportă pe ele rezistenţa egală a materialului, ceea ce este posibil numai atunci cînd unealta este fixată în poziţia în care linia tăişului este situată pe aceeaşi linie cu coada, adică paralel cu axul" [41]. Zgîrieturile deci sînt explicate prin acţiunea de frecare a uneltei cu lemnul prelucrat. Toporul acţionat de mîna omului (fig. 4), privit din faţă, parcurge o linie dreaptă în prelungirea axului lung al uneltei de piatră. Toporul privit lateral acţionat parcurge prin aer o linie arcuită şi loveşte

---

[39] S. A Semënov, *Первобытная техника (Опыт изучения древнейших орудий и изделий по следам работы)*, în *MIA* 54, Moscova-Leningrad, 1957, p. 88—104, 157—164.

[40] Un experiment făcut cu un topor de piatră (de nefrit), neperforat, pentru tăierea unui brad, cu trunchiul de 25 cm diametru, a dus la concluzia că el poate fi tăiat în decurs de 20 minute, de o persoană nepregătită anume, dinainte (S. A. Semënov, *op. cit.*, p. 160).

[41] *Ibidem*, p. 153.

oblic lemnul, de aceea şi zgîrieturile de pe ambele feţe sînt oblice şi anume dacă toporul avea coada fixată în dreapta lui atunci vîrful de sus al liniilor oblice zgîriate va fi spre stînga, iar capătul lor de jos va fi spre dreapta şi invers [42].

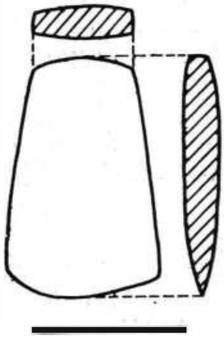


Fig. 3. — Topor neperforat, de piatră şlefuită.

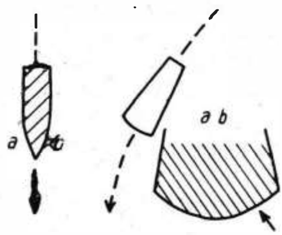


Fig. 4. — Traiectoriile parcurse de topor şi urmele care se păstrează pe el după folosire (după S.A. Semenov, *op. cit.*, p. 155).

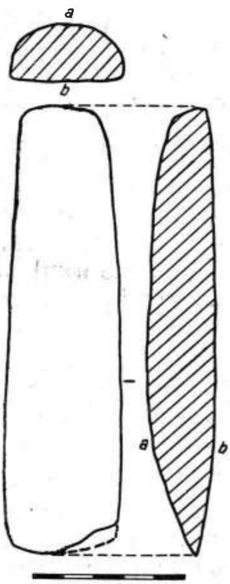
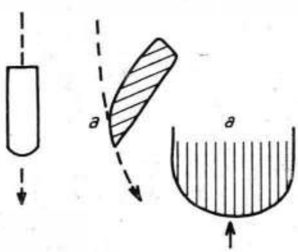


Fig. 5. — Teslă neperforată, de piatră şlefuită.

Fig. 6. — Traiectoriile parcurse de teslă şi urmele care se păstrează pe ea după folosire (după S.A. Semenov, *op. cit.*, p. 155).



A doua unealtă ca importanţă şi utilizare a fost în tot cursul epocii neolitice : *tesla* [43] (fig. 5). Primele unelte de acest tip au apărut la începutul perioadei timpurii a epocii. Ele au ajuns să aibă un maximum de utilizare în perioada de la sfîrşitul neoliticului timpuriu. Ca tip de unealtă teslele

[42] *Ibidem*, p. 153

[43] Teslele sînt de două feluri : tesle cu tăiş drept folosite la cioplirea lemnului şi teslele cu tăiş arcuit folosite la scobirea lemnului (pentru facerea monoxilelor).

s-au menţinut în uz la începutul neoliticului mijlociu, pentru ca după aceea, treptat, numărul lor să scadă foarte mult pînă la dispariţia lor, către sfîrşitul epocii. Teslele neolitice au avut o formă specifică. Oamenii din vechime au preferat, de obicei, teslele dreptunghiulare masive. În secţiune transversală ele sînt plan-convexe, iar în cea longitudinală faţa de jos este plană, eventual arcuită puţin în porţiunea dinspre tăiş. O caracteristică a teslelor de piatră şlefuită este aceea că de obicei corpul lor este prelung şi pe toată lungimea are aceeaşi lăţime. Mai rar, ele au porţiunea dinspre tăiş puţin mai lată decît muchia (probabil în cazul fixării prin intermediul unui manşon). Tăişul lor este de cele mai multe ori arcuit, mai rar este drept (element specific pentru piesele din anumite culturi). Muchia în majoritatea cazurilor are suprafaţa arcuită. Teslele erau legate de coadă de obicei, deasupra, pe un cot al acesteia, cel mult prin intermediul unui manşon. Faţă de coadă tesla formează un unghi ascuţit. Spre deosebire de topoare, teslele în acţiune (fig. 6), privite din faţă au linia tăişului perpendiculară pe linia cozii, iar dacă privim lateral tesla străbate prin aer o linie arcuită [44], dar spre deosebire de topor, datorită poziţiei tăişului, feţele teslei suportă în chip diferit rezistenţa materialului prelucrat. În cursul folosirii faţa arcuită a teslelor întîmpină principala rezistenţă a lemnului prelucrat (datorită frecării frecvente şi îndelungate, pe această faţă se formează cîte o faţetă lîngă tăiş), pe cînd faţa opusă, plană, suportă o rezistenţă mult mai redusă. Datorită folosirii, pe ambele feţe ale teslelor se formează dungi verticale paralele, mai evidente pe faţa arcuită. Privite la microscop ele au aspectul unor zgîrieturi fine, paralele, mai largi spre tăiş şi sub formă de linii fine la cealaltă extremitate [45].

Pînă de curînd unele dintre uneltele de piatră şlefuită, de dimensiuni mai mari, erau considerate de unii cercetători ca fiind *săpăligi*, apreciere funcţională nu totdeauna corespunzătoare cu realitatea istorică. În ultima vreme pe baza experimentelor s-a ajuns la concluzia că de cele mai multe ori drept săpăligi se foloseau unelte lucrate din corn de cerb, mult mai rezistente decît cele de piatră. O parte dintre uneltele de piatră şlefuită, neperforate (atunci cînd au devenit inutilizabile în alte scopuri) au fost întrebuinţate ca săpăligi. Pe baza cercetării lor la microscop se constată, că uneori, drept săpăligi au fost întrebuinţate unelte care mai înainte fuseseră utilizate ca tesle [46]. După tocirea sau spargerea parţială a tăişului lor, printr-o prelucrare sumară, era schimbat rolul lor funcţional, fiind transformate în săpăligi. Fixarea lor se făcea tot deasupra pe un cot al cozii, sub un unghi ascuţit (mai mare decît acela al teslelor), tăişul fiind ca şi la tesle perpendicular pe axul cozii. S-au preferat în acest scop teslele inutilizabile ca atare, deoarece ca şi în cazul lor, rezistenţa principală a pămîntului acţiona mai intens asupra feţei convexe, deşi cu tărie mai redusă, decît la tesle, datorită unghiului mai mare în raport cu coada uneltei. Cercetările recente dovedesc că săpăligile de piatră folosite efectiv în procesul muncii se tocesc foarte mult, deoarece rezultatul frecării cu solul este aproape egal cu acela al frecării uneltei de un material abraziv [47].

[44] *Ibidem*, p. 158.
[45] *Ibidem*
[46] *Ibidem*
[47] *Ibidem*

În plus se constată că urmele păstrate pe săpăligile de piatră sînt răspîndite pe o suprafaţă mult mai mare decît pe tesle. Pentru exemplificare în literatura de specialitate este menţionată o săpăligă, care iniţial servise ca teslă. Aceasta fusese scoasă din uz datorită deteriorării unei porţiuni dinspre tăiş, defecţiune care nu putea fi îndreptată prin reascuţire. Datorită folosirii ca săpăligă, tăişul uneltei s-a tocit foarte mult. Mai mult de jumătate din partea inferioară a uneltei era puternic lustruită, inclusiv micile adîncituri neretuşate atunci cînd s-a făcut unealta. Explicaţia este clară, în cazul săpăligilor orice punct de pe suprafaţa lor activă se freacă de pămîntul moale prelucrat. Urmele păstrate pe unealtă şi lustruirea intensă, dovedesc că astfel de săpăligi erau folosite la prelucrarea unui sol cu bobul fin, prăfos, care conţinea şi pietricele de cuarţ. Este important de subliniat că în cazul săpăligilor de piatră tăişul lor este de regulă foarte tocit, adesea spart (datorită lovirii de pietre) şi păstrează pe ambele feţe numeroase linii (zgîrieturi) în toate direcţiile, dovedind lovituri executate sub unghiuri diferite [48].

La noi săpăligile de piatră şlefuită au început a fi folosite încă din cursul neoliticului timpuriu. Ele au fost utilizate paralel cu cele de corn de cerb, probabil pînă în epoca bronzului.

Dalta (fig. 7) se întîlneşte într-un număr mult mai redus decît uneltele din celelalte categorii. De obicei, dălţile de piatră sînt de dimensiuni mai reduse decît topoarele şi teslele (lăţimea lor fiind de circa 3 cm, pentru a opune o rezistenţă cît mai mică materialului prelucrat). Datorită folosirii lor în poziţie înclinată, în majoritatea cazurilor, dălţile de piatră au în secţiune transversală forma plan-convexă. Spre deosebire de uneltele descrise, ele erau legate sau mai curînd înfipte într-un mîner.

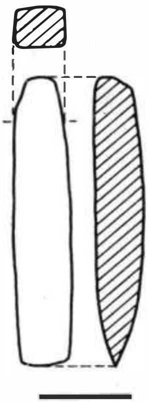
În stadiul actual al cercetărilor încă nu putem preciza perioada cînd s-a început întrebuinţarea dălţilor de piatră şlefuită. Este însă evident că ele au avut o utilizare mai intensă numai în perioada de sfîrşit a epocii neolitice. De altfel se cuvine să subliniem că diversificarea funcţională, oglindită de cea tipologică, a uneltelor de piatră şlefuită, s-a produs tocmai în perioada de sfîrşit a epocii neolitice, după părerea noastră, în directă legătură cu condiţiile optime de activitate, consecinţă firească a trecerii la viaţa sedentară.

Ultima dintre uneltele de piatră, din categoria celor neperforate, este aceea a *ciocanelor* masive (mai curînd cioplite decît şlefuite) lucrate de obicei din gresie sau din calcar (fig. 8). Forma lor este specifică, aproximativ cilindrică sau bitronconică, cu extremităţile arcuite puternic, neregulat. Pe mijlocul lor, perpendicular pe axul lung, de jur împrejur s-a cioplit o şănţuire nu prea adîncă, neregulată, servind la trecerea şnurului sau a fîşiei de piele, la legarea de coadă. Astfel de piese sînt caracteristice pe teritoriul ţării noastre, pentru perioada tîrzie a epocii neolitice, pentru perioada de tranziţie la epoca bronzului şi, probabil, pentru epoca bronzului. Ele sînt mai răspîndite în zona de dealuri şi de munte din nordul Olteniei şi sud-vestul Transilvaniei. După toate probabilităţile ciocanele masive au fost folosite la minerit.

★

[48] *Ibidem*, p. 163.

Apariţia uneltelor de piatră şlefuită perforate a constituit un mare progres (în cursul epocii neolitice) în privinţa creării unor unelte cît mai simple, cu randament mare. Pînă atunci pentru a se realiza o unealtă era nevoie de trei feluri de materiale: piatră, lemn şi o fîşie de piele sau un şnur de legat (în cazul primului sistem de fixare a cozii) sau piatră, lemn şi manşon din corn de cerb (în cazul celui de al doilea sistem de fixare a cozii) la care se mai adăuga uneori şi o substanţă care să fixeze piesa de piatră în adîncitura manşonului. Prin perforarea uneltelor s-au exclus toate mate-



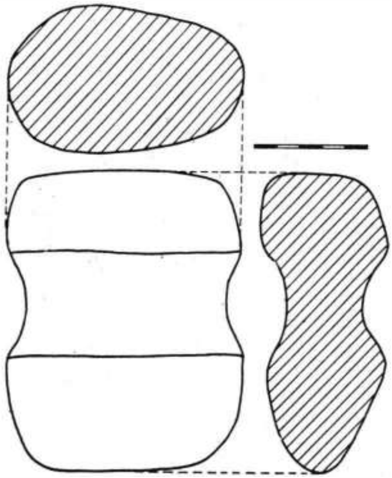


Fig. 7. — Daltă de piatră şlefuită.
Fig. 8. — Ciocan dublu, neperforat, masiv, de piatră.

rialele auxiliare de legătură şi s-a obţinut o stabilitate mai mare a uneltelor cu coadă.

Din observaţiile făcute pînă acum asupra uneltelor de piatră perforate, rezultă că găurirea s-a făcut după metode diferite, în chip progresiv. Cele mai vechi forme de perforare cunoscute sînt cele realizate cu un fel de „sfredel" (de rocă dură) cu un capăt de formă conică prelungă. Pe unealta care urma să fie găurită se pregătea mai întîi o adîncitură rotundă, cu profunzime mică şi de-abia după aceea se începea perforarea propriu-zisă prin folosirea „sfredelului" şi a nisipului de cuarţ fără apă [49]. Prin această metodă se acţiona asupra întregului volum al viitorului orificiu. Un alt sistem folosit destul de des, ceva mai tîrziu, aproximativ în cursul perioadei mijlocii a epocii neolitice, este acela al perforării conice din două direcţii opuse, ceea ce dădea orificiului forma de clepsidră. Adesea însă calculul nu era bine făcut şi se observă abaterea unei părţi a orificiului, formîndu-se de aceea un prag neregulat între cele două părţi. De la sfîrşitul neoliticului timpuriu şi pînă la sfîrşitul epocii bronzului s-a folosit metoda de perforare cilindrică, cu ajutorul unor tuburi (din oase lungi şi subţiri de la anumite

[49] Faptul a fost demonstrat experimental încă de la începutul secolului de către prof. Keller de la Zürich (J. Dechelette, *op. cit.*, I, p. 513).

animale sau cu trestia, cu nisip care servea ca substanţă abrazivă şi cu apă). Prin această metodă, cu un efort mai redus, se realiza o perforare cilindrică, rămînînd în mijloc un „miez" cilindric. De regulă, acesta, în timpul perforării, pe porţiuni era spart. În cursul săpăturilor în unele aşezări se găsesc şi miezuri cilindrice păstrate întregi. Ţinînd seama de urmele păstrate pe diferite unelte, se constată că în unele cazuri, pe aceeaşi faţă a piesei sînt urmele a trei sau chiar a patru cercuri de început de perforare (fig. 9). Ele indică probabil o dificultate de a fixa tubul perforator într-un loc precis, atunci cînd nu se făcea adîncitura rotundă pregăti-

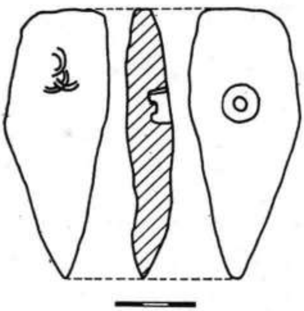


Fig. 9. — Unealtă de piatră, fragmentară, cu început de perforare.

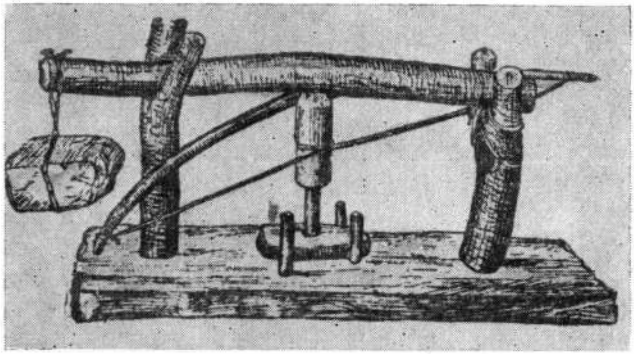


Fig. 10. — Dispozitivul de perforare („tubulară") a uneltelor de piatră (după V.I. Ravdonikas *op. cit.*, p. 194).

toare. Rotirea tubului perforator era realizată prin mai multe sisteme: de la rotirea simplă cu mîna şi pînă la cea necesitînd o adevărată „maşină" de găurit, în care acţionarea tubului, bine fixat, se făcea mult mai repede prin intermediul corzii unui arc făcut anume (fig. 10).

Cercetarea pieselor duce la concluzia că în numeroase cazuri mai întîi piatra aleasă pentru unealtă era şlefuită, spre a i se da forma dorită şi de-abia după aceea se făcea perforarea.

Astfel de unelte de piatră au prezentat un singur dezavantaj; prin perforare, porţiunea respectivă a uneltei (ne referim numai la topoare) era mult slăbită. La o lovitură mai puternică, unealta se spărgea în dreptul orificiului, din care cauză adesea era prelucrată pentru a fi refolosită printr-o nouă perforare şi prin şlefuirea porţiunii din dreptul fostului orificiu, pentru a i se face o nouă muchie. Oamenii din epoca bronzului au căutat să înlăture dezavantajul amintit prin realizarea unor topoare, care sînt îngroşate în dreptul orificiului, mărind astfel rezistenţa la loviturile tari.

Semnalăm că în cazuri rare, topoare obişnuite neperforate au fost găurite pentru a li se fixa coada.

O foarte largă răspîndire au avut-o pe tot teritoriul ţării noastre *topoarele* perforate [50] (fig. 11). În forma lor caracteristică ele apar din perioada mijlocie a epocii neolitice şi se continuă pînă după sfîrşitul epocii

[50] Nu folosim termenul de topor-ciocan, deoarece în vechime ca şi azi, topoarele de piatră, perforate, puteau fi folosite la nevoie cînd ca topoare, cînd drept ciocane.

bronzului. Astfel de piese au avut o utilizare dublă : ca unelte şi în caz de nevoie ca arme de luptă pe de-o parte, în sens restrîns ca topoare şi ciocane pe de altă parte.

Tipul cel mai obişnuit este acela de pană sau clin. În cursul evoluţiei lor topoarele au ajuns să aibă diferite forme şi dimensiuni, ceea ce indică o diferenţiere funcţională internă, ca şi intervenţia preferinţelor formale regionale, adesea specifice anumitor culturi.

Tăişul topoarelor perforate a avut forme diferite : drept, oblic sau

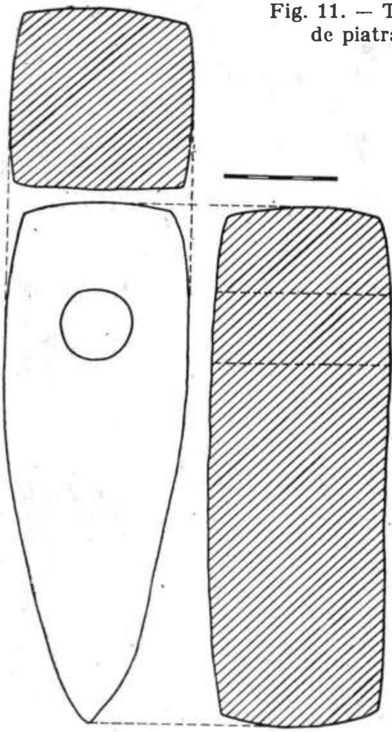


Fig. 11. — Topor perforat, de piatră şlefuită.

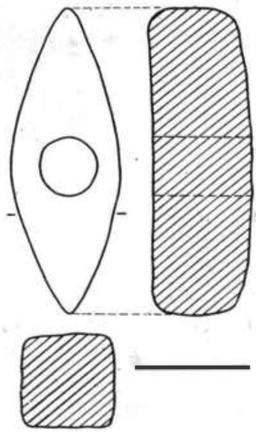


Fig. 12. — Topor dublu, perforat, de piatră şlefuită.

arcuit. Muchia [51] acestor unelte a fost fie rectangulară, cu suprafaţa netedă fie rotundă sau ovală cu suprafaţa bombată. Uneori tăişul este spart parţial sau este ştirbit datorită folosirii intense. Din cauza unor lovituri puternice muchia folosită drept ciocan se spărgea adesea în parte, păstrîndu-se astfel pînă în zilele noastre. La unele piese se observă că orificiul este puţin oblic în raport cu axul lung al obiectelor, iar la altele tăişul este puţin oblic în raport cu acelaşi ax.

Topoarele duble (bipenele) au avut o folosire redusă în timp (către sfîrşitul epocii neolitice) şi în spaţiu, pe teritoriul ţării noastre. Cele două tăişuri sînt pe acelaşi plan (fig. 12). Nu credem că ele au fost folosite ca unelte propriu-zise.

[51] Folosim termenul de *muchie* corespunzător limbii vorbite de poporul nostru. Este de dorit să se renunţe la folosirea termenului de ceafă întrebuinţat de unii dintre specialiştii noştri.

Ciocanele duble (fig. 13) perforate au avut o întrebuinţare restrînsă pe întinsul ţării noastre. Ele sînt documentate numai în perioada de la sfîrşitul epocii neolitice. Cele cîteva piese cunoscute au extremităţile cu secţiunea transversală de formă rotundă. Aceste unelte sînt perforate pe mijlocul lungimii. Axul lor lung este drept. Nu este exclus ca uneori ele să fi fost utilizate şi ca arme.

Ultimele două categorii de obiecte : topoarele de luptă şi măciucile au fost întrebuinţate numai ca arme şi de aceea au anumite elemente specifice, care le deosebesc de unelte. Ambele categorii de arme apar tîrziu, cel mai devreme la sfîrşitul epocii neolitice şi se menţin în uz şi după sfîrşitul epocii bronzului. Pînă la apariţia topoarelor de luptă şi probabil şi după aceea, în anumite situaţii critice, au fost folosite ca arme şi unele topoare obişnuite. Apariţia şi răspîndirea armelor de luptă este desigur strîns legată de anumite modificări din structura societăţii din perioada dată.

Toporul de luptă (fig. 14) este documentat pe teritoriul României începînd din perioada de tranziţie spre epoca bronzului şi este caracteristic epocii bronzului. Semnalăm că aproape în fiecare arie culturală a existat un anumit tip de topor de luptă. Pe baza tipologiei şi cartografierii lor se pot confirma ariile de răspîndire ale fiecărei culturi şi preciza eventualele conflicte sau contacte cu comunităţile culturilor vecine. Topoarele de luptă, în majoritatea cazurilor, au fost lucrate cu deosebită grijă, din roci vulcanice, cu anumite elemente formale specifice, indiciu probabil al realizării lor în anumite „ateliere''. Aşa cum am arătat mai înainte, la topoarele de luptă se observă o îngroşare a porţiunii din dreptul orificiului, pentru a i se da armei o rezistenţă mai mare la lovire. De obicei, topoarele de luptă au avut axul lung frînt în două în dreptul orificiului. Sînt însă şi o serie de topoare cu axul drept. Orificiul este totdeauna mai aproape de muchie. Datorită îngroşării porţiunii din dreptul orificiului, partea dinspre tăiş prezintă un unghi mai mare. Tăişul topoarelor de luptă de regulă este lăţit în ambele direcţii sau numai în jos, element specific, care reprezintă o transpunere în piatră a formei tăişului topoarelor de metal. Uneori tăişul este în formă de lopăţică. Partea dinspre muchie a topoarelor de luptă este de formă cilindrică sau de cele mai multe ori în formă de măciulie, cu suprafaţa muchiei diferită în privinţa formei, de la cultură la cultură : puţin bombată sau conică scundă. O serie de topoare au pe o faţă sau pe muchiile laterale cîte o creastă, dobîndind în secţiune forma poligonală. Unele piese, în principal cele ajunse pe teritoriul ţării noastre pe cale de schimburi cu alte culturi răspîndite în zone vecine, au pe ele dungi în relief sau gurguie mici.

O altă categorie de arme este reprezentată de *măciucă* (fig. 15), răspîndită în regiunile noastre la sfîrşitul neoliticului, mai ales în perioada de tranziţie, continuîndu-se şi în perioada timpurie a epocii bronzului. Pînă acum sînt documentate trei tipuri principale de măciuci perforate : cele sferice puţin turtite (din care cauză au ajuns să fie aproape piriforme), cele cu trei braţe şi cele cruciforme. După toate probabilităţile şi aceste arme au fost lucrate în anumite ateliere şi răspîndite în zone locuite de purtătorii anumitor culturi materiale. Este de presupus că primele măciuci au ajuns în regiunile noastre prin intermediul comuni-

tăţilor de crescători de vite din stepele nord pontice. Numărul măciucilor descoperite la noi este relativ redus.

Prin datele de mai sus am încercat să redăm pe scurt istoricul cercetărilor privind uneltele de piatră şlefuită de pe întinsul ţării noastre,

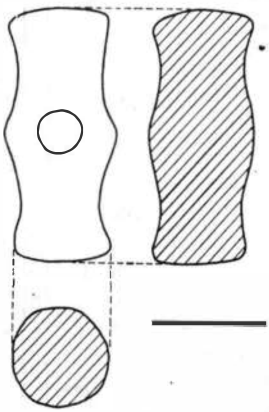


Fig. 13. — Ciocan dublu, perforat, de piatră şlefuită.

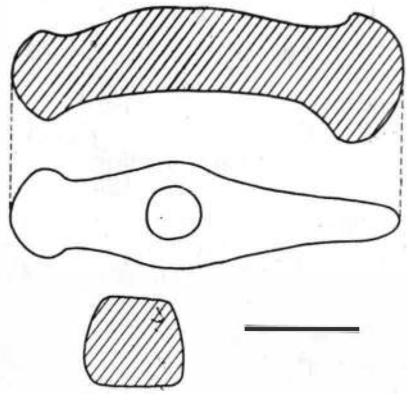


Fig. 14. — Topor de luptă, perforat, de piatră şlefuită.

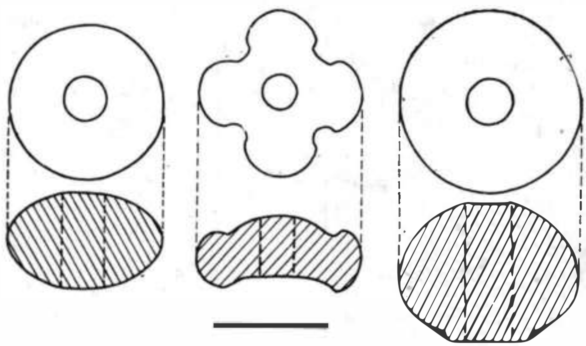


Fig. 15. — Măciuci perforate, de piatră şlefuită.

tipologia şi funcţionalitatea lor, considerînd că pentru a se evita greşelile de atribuire este necesară prezentarea caracteristicilor fiecărei categorii de unelte.

Analiza amănunţită a uneltelor ne ajută să înţelegem modificările de ordin economic şi social care s-au produs în timpul epocilor la care ne referim.

NOUVELLES DONNÉES RELATIVES À L'OUTILLAGE EN PIERRE POLIE DE L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE ET DE L'ÂGE DU BRONZE MIS AU JOUR EN TERRITOIRE ROUMAIN

— Historique du problème, typologie-fonctionnalité —

RÉSUMÉ

Les premiers outils en pierre trouvés sur le sol roumain ont été mentionnés vers le milieu du siècle dernier. Bon nombre de renseignements utiles à ce sujet ont été obtenus grâce au questionnaire de Al. Odobescu. Ensuite, Gr. Tocilescu et Ion Adrieşescu ont donné d'amples listes avec avec les noms des localités du pays qui avaient livré cette sorte d'outils.

Par suite de l'enquête entreprise par l'auteur dans environ 80 musées du pays, 2 536 outils en pierre polie ont été dessinés et étudiés. Sur ce nombre, 1 456 sont des outils non perforés et 1 071 perforés. La catégorie des outils non perforés est illustrée par des haches, des herminettes, des ciseaux, des serfouettes, de grands marteaux. Pour en établir les différences fonctionnelles, il convient d'étudier les traces conservées sur ces outils. Elles feront l'objet d'un examen microscopique, selon la méthode du prof. S.A. Semenov. Quant à la deuxième catégorie, celles des outils perforés, elle est illustrée par des haches simples et doubles, des marteaux doubles, des haches de guerre, des massues.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tableau reflétant le commencement et l'intensité de l'emploi de différants types d'outils en pierre polie d'époque néolithique

Fig. 2. — Différentes manières d'attache du manche (d'après V.I. Ravdonikas, *Istoria pervobytnogo obchtchestva*, Leningrad, 1947, p. 35)

Fig. 3. — Hache en pierre polie, non perforée

Fig. 4. — Les trajectoires parcourues par la hache et les traces qu'elle en a conservées après usage (d'après S.A. Semenov, *op. cit.*, p. 155)

Fig. 5. — Herminette en pierre polie, non perforée

Fig. 6. — Les trajectoires parcourues par l'herminette et les traces qu'elle en a conservées après usage (d'après S.A. Semenov, *op. cit.*, p. 155)

Fig. 7. — Ciseau en pierre polie

Fig. 8. — Double marteau, non perforé, massif, en pierre

Fig. 9. — Outil fragmentaire de pierre avec un début de perforation

Fig. 10. — Dispositif de perforation («tubulaire») de l'outillage en pierre (d'après V.I. Radvonikas, *op. cit.*, p. 194)

Fig. 11. — Hache perforée en pierre polie

Fig. 12. — Double hache perforée en pierre polie

Fig. 13. — Double marteau perforé en pierre polie

Fig. 14. — Hache de guerre perforée en pierre polie

Fig. 15. — Massues perforées en pierre polie

CÎTEVA PROBLEME ALE PERIOADEI DE TRECERE DE LA NEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI ÎN OLTENIA

DE

DOINA GALBENU

În numeroase lucrări de specialitate sînt menționate în ultimul timp descoperiri sau noi puncte de vedere referitoare la perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului[1]. Mai puțin cercetată în trecut din cauza lipsei de informații precise, perioada care desparte neoliticul de epoca bronzului este astăzi jalonată pe baza numeroaselor descoperiri cu stratigrafie sigură.

În lumina acestor descoperiri s-au putut valorifica și altele mai vechi care nu-și găseau locul, sau care, dintr-o necunoaștere a condițiilor stratigrafice precise, așteptau alte noi săpături pentru a le clarifica. Printre acestea din urmă se numără și unele descoperiri mai vechi făcute de cercetători ai Olteniei care au lăsat materialul nepublicat în depozitele muzeului din Craiova[2].

Reluarea de către noi a cercetărilor referitoare la această epocă, a adus noi informații de ordin stratigrafic și cronologic care vin să întregească unele date pe de o parte și să dezmintă unele ipoteze pe de altă parte.

Săpăturile de la Șimnic și Almăjelu dintre anii 1967—1969, ca și acelea de la Cerătu și Padea, au adus date stratigrafice și cronologice care ne îndreptățesc să credem că, în regiunea de cîmpie a Olteniei, a existat o perioadă lungă de timp în care culturile neolitice, aflate în ultima fază

---

[1] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, *Dacia*, XII, 1968, p. 17—45; Sebastian Morintz și Petre Roman, *Aspeckte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zum Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, *Dacia*, XII, 1968, p. 45 și urm., în aceste lucrări și bibliografia referitoare la această epocă; Colin Ranfrew, *The Autonomy of the South — East European Copper Age*, în *Proceedings of the Prehistoric Society for 1969*, vol. XXXV.

[2] Materialele de la Almăj au fost aduse în urma sondajelor făcute de Gh. Popilian în 1957 și 1964. Materialul ne-a fost încredințat nouă spre publicare, fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale. Materialele au fost socotite de descoperitor ca aparținînd culturii Coțofeni. Fragmentele de la Craiova, Baia de Fier etc., aparțin de asemenea acestei perioade. Cu ele se întregește oarecum harta descoperirilor din această epocă pe teritoriul Olteniei.

de dezvoltare, au suferit influenţe străine şi s-au transformat în culturi ale perioadei de tranziţie spre epoca bronzului.

Neoliticul tîrziu în Oltenia este reprezentat de cultura Sălcuţa, cultură care, în ultimele faze, are unele asemănări, interferenţe şi poate chiar identităţi cu cultura Gumelniţa din Muntenia de nord-vest.

Numeroasele transformări pe care le suferă această cultură în penultima fază de dezvoltare vor duce la naşterea ultimei faze denumită Sălcuţa IV.

Cultura Cernavoda I s-a extins anterior şi în lunca Dunării oltene, înaintînd puţin şi în cîmpie.

În restul Olteniei se dezvoltă mai mult sau mai puţin nestingherită de influenţele, de impulsurile şi de deplasările de populaţii răsăritene, cultura Sălcuţa pînă în faza Sălcuţa IV. În Sălcuţa IV, apar elemente noi printre care cele mai evidente sînt cele sudice.

Noile impulsuri sudice, după părerea lui Sebastian Morintz şi Petre Roman, au transformat culturile de pe malul Dunării. În felul acesta a luat naştere cultura Celei în partea de sud-vest a Olteniei (înrudită cu cultura Ezero din Bulgaria) şi cultura Cernavoda III, în imediata ei vecinătate, în Muntenia. Ultimele noastre săpături au adus o nouă documentare cu privire la perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului în Oltenia.

Influenţele venite din sudul Dunării de la culturile epocii bronzului din Grecia şi Macedonia şi de la culturile imediat apropiate, Ezero şi Mihalić, au adus în Oltenia, nu numai pe malul Dunării, ci şi în regiunea de cîmpie şi în cea imediat apropiată dealurilor, transformări care să facă şi aici saltul la o nouă epocă. Transformările culturale nu s-au limitat în cîmpia Munteniei într-o regiune din apropierea Dobroteştilor [3], ci au înaintat în toată cîmpia pînă în apropierea Porţilor de Fier. Pe toată această arie se formează o cultură unitară care păstrează tradiţia vechilor culturi neolitice (Gumelniţa şi Sălcuţa) în construirea locuinţelor, în unele forme ceramice, chiar şi în economie (cultivarea cerealelor avînd încă mai multă pondere faţă de creşterea animalelor), la care se adaugă felul nou de a se aşeza (nu mai au tell-uri), caracterul microlitic al uneltelor, modul de a prepara şi de a arde ceramica etc., aduse sau preluate de la alte populaţii.

Acum se formează un mare complex cultural care acoperă regiunile sud carpatice ale ţării noastre (cultura Cernavoda III) asemănător uneori pînă la identitate cu unele culturi din nordul şi vestul Ungariei şi din sudul Cehoslovaciei (cultura Boleraz), ca să nu mai vorbim de acelea din nordul Bulgariei (cultura Ezero).

Ca trăsături comune pe aproape întreaga arie din Europa Răsăriteană şi Centrală unde au existat culturile menţionate întîlnim vasul cu buza evazată şi corpul puţin bombat, străchini cu interiorul canelat, torţi tubulare, brîuri alveolate sau crestate.

Cîmpia Olteană, larg deschisă spre est şi aşezată aproape central în aria descrisă mai sus, din lipsa de cercetări minuţioase, era considerată

---

[3] Petre Roman, *Un nou aspect cultural de la începutul epocii bronzului (complexul de la Dobroteşti)*, în *SCIV*, V, 1966, 3, p. 445 şi urm.

ca rămasă în afara transformărilor, care, normal, trebuiau să se petreacă şi aici.

În urma săpăturilor de la Şimnic (oraş Craiova) s-a scos în evidenţă faptul că în centrul Olteniei este documentată cultura Cernavoda III. Urmele sale atestă o locuire îndelungată. Stratul de cultură gros de 0,60 m poate fi împărţit în două niveluri, indicînd încă din această perioadă un sedentarism care merită să reţină atenţia, fiind o dovadă a aşezării temeinice în aceste regiuni.

Marginea sudică a ariei de locuire a acestei populaţii o putem presupune pe o linie ce duce de la Padea spre Vînju Mare, coincizînd cu limita nordică a culturii Celei în partea de sud-est a Olteniei. Cultura Celei se înrudeşte strîns cu cultura Cernavoda III. Formele ceramice, ca şi folosirea brîului crestat şi a crestării buzei vaselor, sînt elemente de unire între cele două culturi. Limita nordică este punctată deocamdată de descoperirile de la Şimnic, Almăj, Baia de Fier.

Nu ne vom referi la fiecare descoperire ce ar avea importanţă în stabilirea datelor care ne îndreptăţesc să credem că şi în Oltenia centrală a existat o perioadă de trecere spre epoca bronzului suprapunînd cultura Sălcuţa. Vom arăta numai caracterele generale ale culturii descoperite, caractere care sînt în linii mari aceleaşi pe toată aria ocupată de cultura Cernavoda III.

Purtătorii culturii Cernavoda III s-au aşezat pe locuri nu prea înalte în apropierea apelor. Pînă acum nu s-au găsit şanţuri de apărare. Îşi fac locuinţe de suprafaţă de dimensiuni care, în cazul de la Şimnic şi Dobroteşti, nu depăşesc 5—6 m². În interior aveau vetre de foc deschise, făţuite de mai multe ori.

Uneltele sînt mai numeroase în aşezările din cîmpia Munteană şi mai puţin numeroase în cele din Oltenia, fapt constatat şi în neoliticul tîrziu din cele două regiuni învecinate cu culturi mult înrudite, cum sînt cultura Gumelniţa şi cultura Sălcuţa. De remarcat caracterul microlitic al uneltelor pe toată aria lor de răspîndire.

În ceramică se foloseşte ca degresant nisipul şi pietricelele mici albicioase precum şi scoica pisată. Arderea vaselor este diferită de la exteriorul la interiorul vasului; brun-cenuşiu, cenuşiu sau cărămiziu-cenuşiu.

Ca forme predomină vasele sac (fig. 1/7), vasele cu corpul puţin bombat, vasul cu gîtul scurt şi corp bombat pe care deseori sînt aplicate torţi tubulare sau în bandă (fig. 1/3, 4; fig. 2/3). Decorul specific este brîul aplicat imediat sub buză şi crestat, asociat cu crestarea buzei (fig. 2/2, 5; 3/1, 3; 4/1—2, 6). Nu s-au întîlnit mai multe şiruri de brîuri crestate ca în cultura Celei, decît în partea de est a ariei acestei culturi (Dobrogea). În ornamentarea vaselor se foloseşte şi brîul alveolar (fig. 2/1, 5—7; 3/2, 4, 5), scrijelirea în exteriorul vaselor cu corp bombat (fig. 2/6) şi canelura (fig. 1/4, 5). Ornamentarea cu şnurul e foarte rară (fig. 2/4).

Cultura Cernavoda III-Dobroteşti aparţine unor populaţii sedentare, care se ocupau cu creşterea animalelor şi cultivarea plantelor.

Cultura materială, ale cărei caractere generale le-am prezentat mai sus, a fost publicată de D. Berciu în urmă cu 10 ani ca faza a III-a a culturii Cernavoda[4]. Petre Roman a arătat că această fază, a treia a culturii Cernavoda, este de fapt o cultură de sine stătătoare[5].

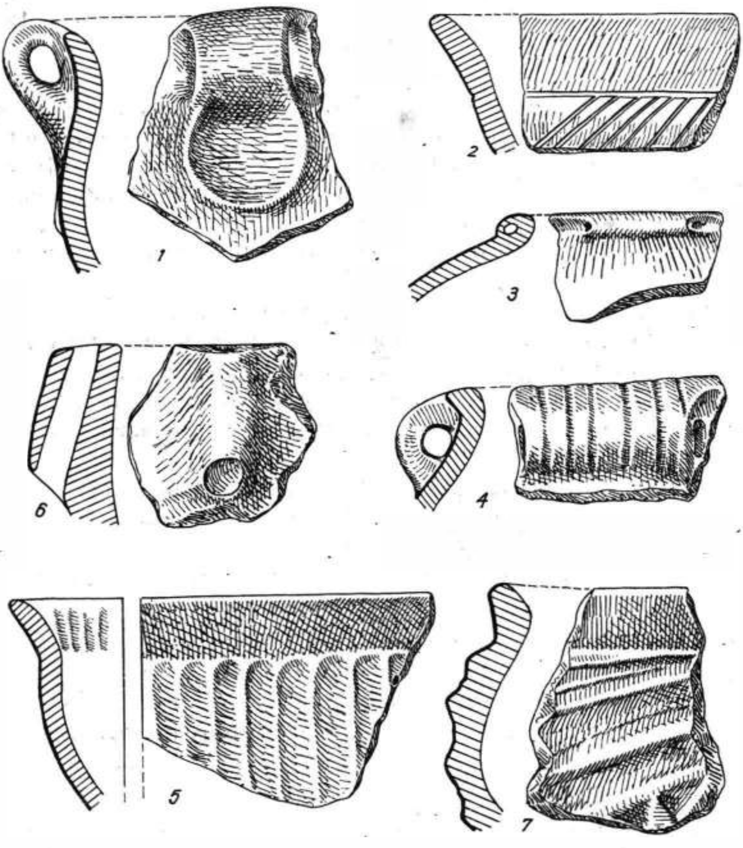


Fig. 1. — *1*, fragment ceramic de la Almăjelu, *2—7*, fragmente ceramice de la Şimnic.

Acum se operează în literatura de specialitate cu trei culturi diferite care poartă acelaşi nume, Cernavoda, dar cu specificaţii numerice. Cultura Cernavoda I este în ordine cronologică, cea mai veche. Îi urmează apoi cultura Cernavoda II şi cultura Cernavoda III, ele fiind în parte contemporane (ocupînd zone diferite). Aceasta duce la unele confuzii de ordin cultural şi cronologic. Pentru a înlătura eventualele confuzii care

---

[4] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1960, p. 135. Materialele descoperite în cele trei puncte de la Cernavoda au fost publicate ca aparţinînd unei singure culturi în cadrul căreia s-au deosebit trei faze. Atunci s-a arătat că există o legătură strînsă între faza I şi III.

[5] Petre Roman, *Unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpalice ale R.P.R.*, în *RevMuz*, I, 1964, 4, p. 314 şi urm.

s-ar putea face, socotim că ar fi bine ca ceea ce s-a numit pînă acum în literatura de specialitate cultura Cernavoda III, să poarte denumirea de cultura Cernavoda-Dobroteşti [6].

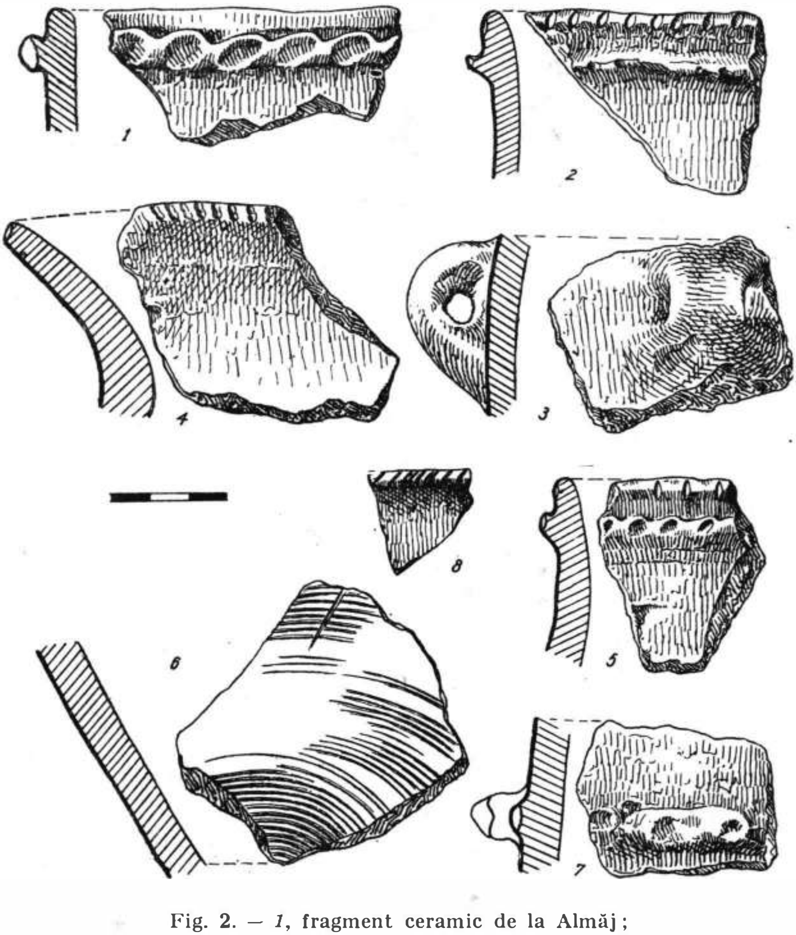


Fig. 2. — *1*, fragment ceramic de la Almăj; *3*, *6—7*, fragmente ceramice de la Almăjelu; *2*, *4—5*, fragmente ceramice de la Şimnic; *8*, fragment ceramic de la Cerătu.

În aşezarea de la Dobroteşti s-a găsit un singur strat de cultură, care poate fi împărţit în mai multe niveluri. Poziţia centrală în cîmpia Munteană a aşezării de la Dobroteşti poate întruni şi unele caracteristici culturale regionale, cum ar fi acela al numărului de aplicaţii de brîu crestat pe vasele acestei culturi (3—4 brîuri crestate în Dobrogea şi 1—2 în Oltenia) şi care, la un studiu superficial, ar putea face pe unii cercetători să le considere culturi diferite.

[6] Doina Galbenu, *Un aspect al perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului descoperit la Şimnic*, *Aluta*, II, 1970, p. 45 şi urm. (la p. 53 s-a notat greşit ordinea cronologică a culturilor Cernavoda. Se va citi astfel: „În plus ordinea stratigrafică inserează cultura Cernavoda I înaintea culturii Cernavoda III iar aceasta parţial contemporană cu Cernavoda II").

Săpăturile viitoare în aşezarea de la Dobroteşti ca şi în alte aşezări de pe întreaga arie de dezvoltare a acestei culturi vor aduce date referitoare la poziţia strict stratigrafică şi cronologică a acestei culturi în raport

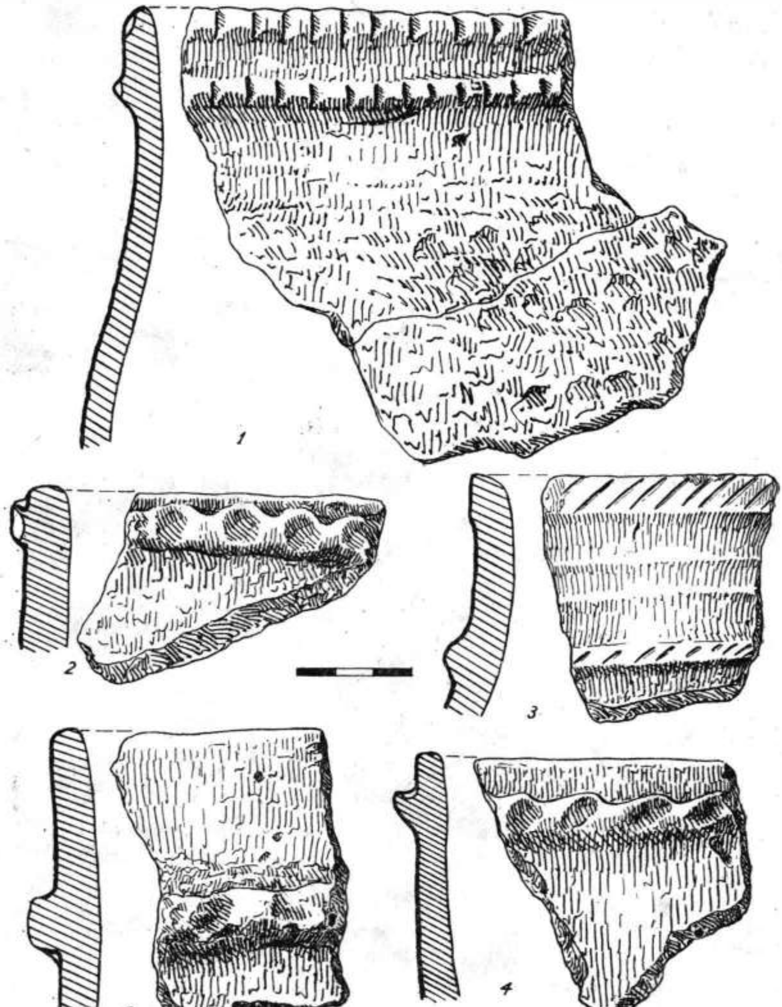


Fig. 3. — *1*, fragment ceramic de la Şimnic; *2—5*, fragmente ceramice de la Almăj.

cu fazele III şi IV ale culturilor neolitice Gumelniţa şi Sălcuţa. De asemenea, vor putea clarifica dacă, în regiunile de cîmpie imediat apropiate dealurilor, au locuit pentru o scurtă durată şi purtători ai culturii Cernavoda I, pe care noi nu i-am întîlnit.

Deoarece s-a constatat că cele trei culturi Cernavoda nu sînt faze ale aceleiaşi culturi ci culturi distincte, numai simpla renumerotare a lor

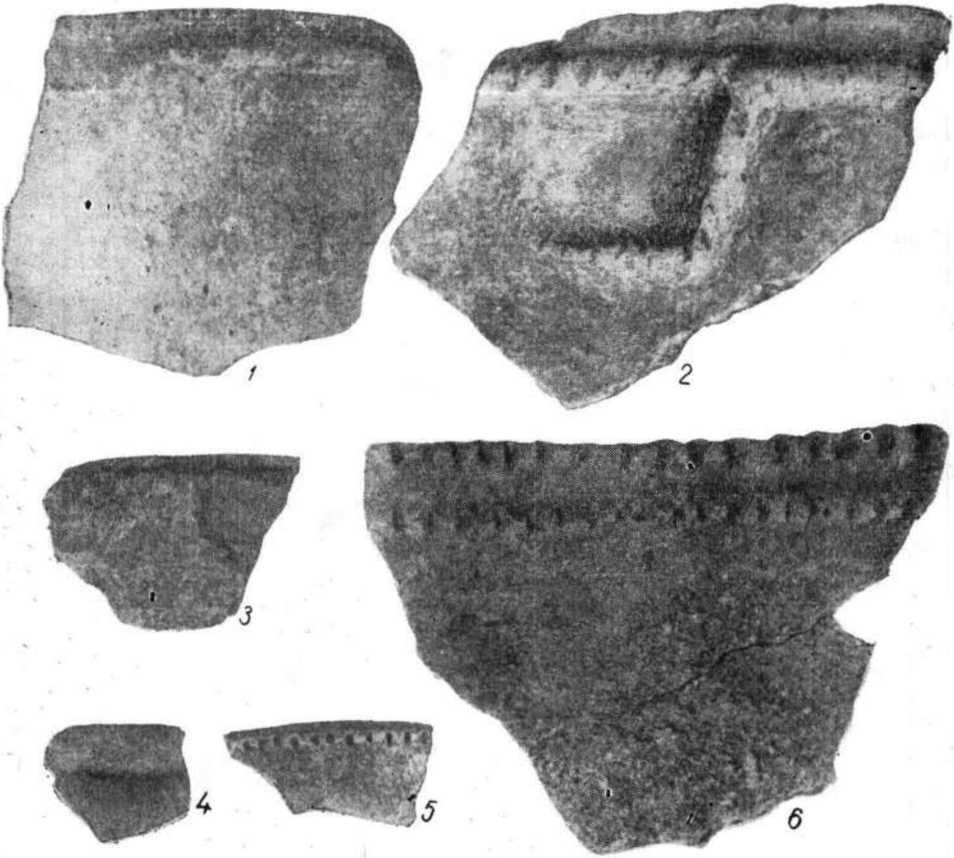


Fig. 4. — fragmente ceramice de la Şimnic.

nu ar restabili adevărul. Propunem deci ca şi pentru Cernavoda III să se procedeze ca şi pentru Cernavoda I[7], prin înlocuirea numărului cu numele unei aşezări unde s-a stabilit existenţa acestei culturi.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA PÉRIODE DE TRANSITION DU NÉOLITHIQUE À L'ÉPOQUE DU BRONZE EN OLTÉNIE

RÉSUMÉ

Dans les derniers travaux de spécialité on a discuté la période de transition du néolithique à l'époque du bronze sur une aire qui ne concernait pas l'Olténie.

[7] Ion Nestor şi Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 42—43.

Toutefois, ces derniers temps, des matériaux appartenant à cette période ont été mis au jour dans la région sous-collinaire et de plaine de l'Olténie, entre l'Olt et la ville de Turnu Severin.

Cette civilisation est représentée par des stations en terrasse, des habitations de surface, des outils microlithiques et par une céramique modelée dans une pâte, ayant comme dégraissant du sable blanc grossier. Le répertoire des formes céramiques comporte des vases-sacs, des vases à bord évasé, des coupes, des bols, etc. Le décor est réalisé soit par des incisions sur le bord soit par l'application d'une bande alvéolaire. Précisons que les bandes appliquées sont de 3 à 4 dans l'aire orientale de cette civilisation et de 1 à 2 en Olténie, mais ce fait ne saurait pour autant définir des civilisations ou des aspects chronologiques différents.

L'auteur recommande, comme il a été d'ailleurs proposé, d'utiliser au lieu de la seule dénomination de Cernavoda, avec des sigles diverses, pour des civilisations différentes, le terme de Cernavoda-Dobroteşti pour la civilisation de Cernavoda III, et de Cernavoda-Renie pour celle de Cernavoda I.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *1*, fragment céramique d'Almăjelu, *2—7*, fragment céramique de Şimnic

Fig. 2. — *1*, fragment céramique d'Almăj ; *3*, *6—7*, fragments céramiques d'Almăjelu ; *2*, *4—5*, fragments céramiques de Şimnic ; *8*, fragment céramique de Cerătu.

Fig. 3. — *1*, fragment céramique de Şimnic ; *2—5* fragments céramiques d'Almăj.

Fig. 4. — Fragments céramiques de Şimnic.

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA CULTURII VATINA — SĂPĂTURILE DE LA CORNEŞTI, JUD. TIMIŞ —

DE

ORTANSA RADU

Corneşti este numele nou al satului Jadani, situat în judeţul Timiş, la 2 km est de şoseaua Timişoara-Arad, în vecinătatea comunelor Murani şi Carani. Este una dintre cele mai vechi aşezări, atestată în documentul din 1230 („Villa Zanad"), cînd făcea parte din proprietatea Cetăţii Timişoara. La 1318 primarul satului era un oarecare George, despre care se spune că a fost martor într-un proces de posesiune[1]. În listele de zeciuială papală există de la 1332—33 „... sacerdos de Sadan solvit III grosos" — fără a se aminti numele, iar în alt an, preot în Zadan e Ştefan, care achita 3 groşi. În timpul ocupaţiei turceşti, nu este altă amintire despre comună, decît că la 1561 figurează ca bun al episcopiei de Cenad. În însemnările lui Marsigli nu e amintită. Conscripţia de la 1717 dă comuna Tschadan cu 10 case, în districtul Timişoara. Figurează ca locuită şi în harta de la 1723. În dicţionarul lui Korabinsky Sadan este situat la 1 milă de Timişoara, cu pămînt bun. Valyi o aminteşte ca Jadani, comună mixtă, în comitatul Timiş, proprietatea lui Gr. Saurau. Fényes Elek o menţionează tot ca Jadani, comună valahă, la 2 mile şi jumătate nord de Timişoara.

Adevărata vechime însă a acestei comune ne-o dovedesc resturile materiale ascunse în pămînturile ei.

În anul 1938, Ioachim Miloia — directorul muzeului din Timişoara, împreună cu prof. Marius Moga, actualul director, au efectuat o serie de cercetări : un sondaj la ringul avar care trece prin partea de SE a actualei aşezări, un alt sondaj la Jugosloveni într-un loc situat la intrarea în sat şi un sondaj într-un punct al dealului Cornet, situat la SV de sat[2].

În anul 1969, locuitorii satului au săpat canale pentru irigarea culturilor, pe toată coama dealului, în marginea aşezării de epoca bronzului, scoţînd vase, unelte din piatră şi os, fusaiole etc., pe care le-au donat muzeului.

---

[1] Dr. Borovsky, *Temes vármegye tört.*, p. 75.

[2] Materialul arheologic rezultat din sondajele anului 1938 se află în depozitul Secţiei de Istoric a Muzeului Banatului, Timişoara.

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 271—283

În primăvara următoare, 1970, am făcut un sondaj mai mare, pentru a verifica afirmaţiile donatorilor pe de o parte, şi pentru a scoate material — întrucît această cultură era slab reprezentată în expoziţia de bază — pe de altă parte.

Am străbătut — printre semănături — întreaga întindere a acestui deal numit de localnici ,,Cornet'' şi peste tot am găsit, scoase de plug, fragmente de vase neolitice, din epoca bronzului şi chiar din epoca feudală tîrzie, ceea ce dovedeşte o locuire intensă şi continuă din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi.

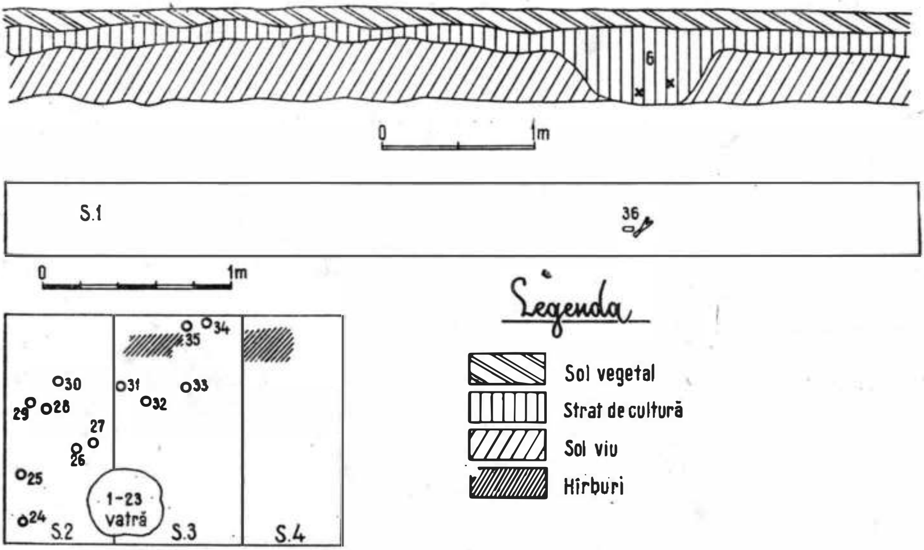


Fig. 1. — Corneşti. — Planul şi profilul secţiunii 1: planul secţiunilor 2, 3, 4 cu indicaţia descoperirilor.

Am săpat cinci şanţuri — cam în centrul aşezării (fig. 1). Nu departe trece şanţul ce o înconjura — ca pe o cetate — pentru ca aşezarea propriu-zisă să se întindă pe o suprafaţă enormă, în afara acestui şanţ.

Din cei 120 m² de săpătură s-a scos o mare cantitate de material ceramic fragmentar, cîteva obiecte de piatră, puţin chirpic, multă cenuşă, oase şi coarne de animale (majoritatea resturi de hrană şi puţine prelucrate). În sondajul din 1970 nu am putut deosebi decît un singur nivel de locuire din epoca bronzului şi, ţin să subliniez că m-a dezamăgit lipsa unor dovezi de locuire temeinică. Nivelul de locuire este marcat doar printr-un strat continuu de cenuşă fină, bucăţele de chirpic, două vetre în stare fragmentară. Menţionez de asemenea faptul că pe suprafaţa dezvelită nu am găsit nici o statuetă, nici un fel de reprezentare antropomorfă sau zoomorfă.

De evidenţiat în mod deosebit însă este vatra descoperită în S 2—3 la 0,80 m adîncime, pe care au fost monumental clădite 23 vase, majoritatea întregi. Sînt lucrate din pastă fină, bine arsă şi au suprafaţa acoperită cu un slip lustruit, de culoare cafeniu-gălbuie, care apare uneori

şi în interiorul vasului. Socot că pot socoti vatra ca destinată unor practici religioase, respectiv vatră de ofrandă.

Voi descrie pe rînd materialele primite de la localnici, în anul 1969.

1. Strachină mică (fig. 2/1) cu umbo obţinut prin apăsarea cu degetul mare din exteriorul spre interiorul vasului. Între buză şi corp este o toartă mică, perforată orizontal. Întregul corp este bogat ornamentat cu caneluri înguste, incizii dispuse în arcade, zig-zag, linii oblice, într-o simetrie perfectă. Înălţimea = 4,5; diametrul = 15,4; la umăr = 10,7 cm.

2. Picior de cupă (fig. 2/2) cu baza pătrată, tronconic, prevăzut cu patru ferestre triunghiulare, situate la distanţe egale între ele. Decorul constă din îmbinări de caneluri şi incizii în zig-zag mare, unghiuri, arcade, spaţii haşurate oblic. Înălţimea = 16,4 cm; grosimea pereţilor = 1,2 cm [3].

3. Partea inferioară a unei căniţe cu picior inelar (fig. 2/3), corp bitronconic, păstrat pînă la baza gîtului. Decorul este format din patru arcade — fiecare din trei linii incizate — cu vîrful în jos. Suprafaţa, arsă pînă la negru, nu mai păstrează lustrul caracteristic. Înălţimea = = 5 cm; diametrul corpului = 6,2 cm;

4. Fusaiolă bitronconică (fig. 2/4), de culoare cărămizie, din pastă fină, ornamentată cu cercuri orizontale incizate. Înălţimea = 2,8 cm; diametrul maxim = 3,4 cm.

5. Jumătatea dinspre vîrf a unui topor de piatră, cu lama tăişului arcuită vertical în funcţie de orificiul de înmănuşare (fig. 2/5) bine şlefuit şi lustruit, de culoare neagră-verzuie. Tăişul prezintă urme de uzură. Lungimea = 7 cm; înălţimea tubului de înmănuşare = 3 cm [4].

6. Topor plat de bronz (fig. 2/6), avînd o formă dreptunghiulară, cu tăiş ascuţit pe ambele feţe. Pe tăiş prezintă urme de uzură. Este acoperit uniform de o patină nobilă de culoare verde-închis. Lungimea = 11,2 cm; lăţimea muchiei este de 7,4 cm; lăţimea tăişului = 8,3 cm; grosimea = 0,6 cm [5].

Din săpăturile anului 1970 au rezultat mai multe categorii de materiale: voi începe cu descrierea vaselor întregi şi întregite.

Toate vasele descrise în continuare (de la nr. 1 la 23) au fost descoperite pe vatra amintită mai sus. Pe vatra propriu-zisă era strachina nr. 23 şi în ea celelalte, dispuse în formă de piramidă.

1. Amforetă cu picior (fig. 3/1), corp bitronconic împărţit în patru registre prin nervuri proeminente întîlnite în patru proeminenţe conice cu vîrful în jos. O canelură demarcă separarea corpului de gîtul înalt, terminat printr-o gură foarte largă. Din marginea buzei sînt trase şi supraînălţate cele două torţi (*ansae lunatae*) prinse la baza gîtului. Decorul constă din nervuri proeminente limitate de caneluri, brîu din şase caneluri pe gît, pe marginea torţii de asemenea caneluri. Exteriorul marginii este ornat cu linii incizate oblic, iar pe corp sînt două rînduri de arcade, din cîte două linii incizate. Înălţimea la nivelul torţilor 13,6 cm; diametrul maxim = 10,2 cm.

2. Amforetă cu picior plin, corpul tronconic în partea inferioară, bombat în partea superioară, gîtul cu gura foarte largă şi cu buza uşor răsfrîntă. Din marginea buzei sînt trase cele două torţi (*ansae lunatae*), prinse la baza gîtului (fig. 3/2). Decorul: un brîu din trei caneluri pe mijlocul bombat, trei caneluri late sub buză; grup de patru linii verticale la baza torţii;

---

[3] „Ertesitö", XXI, 1905, p. 38 şi pl. XVII/1 şi 2. Colecţia Muzeului din Vîrşeţ — prezintă forme aproape identice.

[4] Prezintă analogie cu fragmentul găsit la Periam şi cu un topor întreg descoperit la Orşova, ambele existente în colecţia Muzeului Banatului Timişoara.

[5] Zoltan Székely, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 202, fig. 1, 2 şi 2a — încadrează toporul plat de la Sînzieni, jud. Covasna în culturile Bodrogkerestúr sau Coţofeni.

pe umăr şi pe gît un motiv incizat în zig-zag; pe corp cîte două arcade din trei linii incizate; două linii incizate pe exteriorul torţilor. Vasul este ars secundar. Înălţimea (peste torţi) = 14,2 cm; diametrul maxim = 9,7 cm.

3. Amforetă cu picior prevăzut cu umbo, corp bitronconic, la limită patru proeminenţe cu vîrful în jos; torţile sînt de tip *ansa lunata* (fig. 3/3). Decorul: pe linia de mijloc a corpului, la baza gîtului şi sub margine, cîte trei benzi incizate, avînd în interior o linie în arcadă, iar spaţiul rămas deasupra, incizat oblic; pe corpul vasului se află cîte două arcade dispuse vertical, două alveole şi cîte o arcadă dublă, cu spaţiul dintre ele incizat oblic. Grupuri din cîte trei alveole mici completează şi delimitează ornamentica vasului. Incizii transversale şi longitudinale există şi pe cele două torţi. Din cauza crustei groase de calcar, lustrul vasului s-a degradat. Înălţimea (peste torţi) = 11,1 cm; diametrul maxim = 8,8 cm.

4. Amforetă cu picior înalt, prevăzut cu umbo. Pe linia de mijloc a corpului, dispuse simetric şi îndreptate energic cu vîrful în jos, sînt patru proeminenţe conice încadrate de arcade semicirculare, incizate. Cele două torţi sînt de tip *ansa lunata*, (fig. 3/4). Decorul, executat în mare prin tehnica inciziei, constă dintr-o linie în zig-zag pe margine, un brîu din trei linii la margine şi la baza gîtului; linii verticale, orizontale şi arcade triple, grupate în două registre pe corpul vasului; cîte două grupe din cîte trei linii dispuse transversal pe torţi. Fără lustrul caracteristic. Înălţimea = 11,5 cm; diametrul maxim = 8,9 cm.

5. Amforetă cu picior inelar, corp bitronconic cu gură foarte largă şi marginea uşor răsfrîntă. Cele două torţi sînt de tip *ansa lunata* (fig. 4/1). Decorul este realizat în incizii late pe margine, pe torţi şi pe corp. Pastă de calitate bună, în interiorul vasului se păstrează pe alocuri şi lustrul; prezintă pete de culoare neagră din cauza arderii suplimentare. Înălţimea = 10,5 cm; diametrul mijlocului: = 8,5 cm.

6. Amforetă cu picior inelar foarte mic, corp bitronconic pîntecos, gît relativ scurt; gura largă, torţi de tip *ansa lunata* (fig. 4/2 a—b). Mijlocul este accentuat de cele patru proeminenţe ascuţite şi care îi conferă un contur aproape pătrat. Deasupra fiecărei proeminenţe sînt cîte patru caneluri constituind o arcadă mărginită de o linie incizată, în zig-zag. Sub margine este un brîu din trei linii realizate prin incizie lată (respectiv caneluri). Se mai păstrează puţin din lustrul caracteristic. Din cauza arderii secundare — vasul prezintă o deformare uşoară. Înălţimea = 8,5 cm; diametrul corpului = 8,5 cm.

7. Amforetă (fig. 4/3) cu picior prevăzut cu umbo, corp bitronconic cu patru proeminenţe organice pe extremitatea maximă. Torţile de tip *ansa lunata* sînt prinse pe linia de demarcare a gîtului, de corp. Decorul este executat în tehnica inciziei fine. Pe maxima extremitate, la baza gîtului şi sub margine se află cîte un brîu din trei linii. Spaţiul dintre ele este umplut cu haşuri fine. Deasupra lor se află un motiv în arcade mărginit în partea superioară de o linie orizontală. Spaţiul dintre arcade şi această linie este de asemenea haşurat. Haşuri oblice se observă pe exteriorul marginii şi în spaţiul dintre liniile incise ce redau decorul de pe corp (arcade şi grupe de linii verticale). Pe exteriorul torţilor se află cîte două linii incizate longitudinal. Mai păstrează urme de slip. Înălţimea = 19 cm; diametrul maxim = 14,5 cm [6].

8. Ulcioraş cu picior inelar, corp pîntecos, gît larg cu marginea gurii evazată şi buza răsfrîntă. Din buză este trasă toarta de tip *ansa lunata*. În partea opusă torţii, marginea este prelungită, formînd un lob triunghiular (fig. 4/4 a—b). Decorul este executat în tehnica inciziei, linii orizontale sub margine, mai jos brîu în zig-zag. Pe corpul vasului sînt patru proeminenţe mamelonare încadrate de linii verticale. Decorul de pe corpul vasului este format din trei grupe de linii orizontale, între care se află cîte o linie în zig-zag. Lustrul caracteristic se mai

[6] „Ertesitö", XXI, 1905, planşa XVI, 1, 2, 3 — Colecţia Muzeului din Vîrşeţ.
Vasele descoperite la Vatina, existente în colecţia Muzeului Banatului, în parte sînt similare celor de la Corneşti, deşi proporţia diverselor părţi componente este diferită; cele de la Vatina sînt cenuşii, cele de la Corneşti, majoritatea gălbui.
M. Hoernes, *Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa*, 1915, p. 407.

păstrează doar în interior. Vasul este spart şi puţin deformat, din cauza arderii secundare. Înălţimea = 10,2 cm ; diametrul pîntecului = 8,7 cm.

9. Ulcioraş cu umbo, corp bitronconic, gît tronconic înalt, gura largă. Din marginea buzei, în partea opusă torţii de tip *ansa lunata* este tras un lob unghiular. La prima privire, distribuirea decorului aminteşte o reprezentare plată, antropomorfă (fig. 4/5 a—b). Decorul, foarte bogat este distribuit pe întregul corp al vasului şi constă din trei incizii late umplute cu haşuri oblice pe exteriorul lobului ; alte linii similare fără haşuri pleacă din partea superioară a torţilor pînă la mijlocul lobului. Pe gît, pornind din regiunea mediană a lobului, se desfăşoară trei linii verticale, care se întîlnesc într-un spaţiu haşurat. Partea superioară a corpului este împărţită în două registre prin două benzi verticale cu decor haşurat, iar pe mijloc două linii incizate. În registre patru arcade completează ornamentul părţii superioare a corpului şi se încheie cu şase dungi verticale, distribuite simetric, de la mijloc şi pînă la fundul vasului. Se păstrează o parte din lustrul caracteristic ; O parte din suprafaţa vasului este de culoare neagră, restul gălbuie, din cauza arderii secundare. Înălţimea (peste lob) = 12,7 cm ; diametrul corpului = 9 cm.

10. Ulcioraş cu picior prevăzut cu umbo, corp globular, gît uşor tronconic, marginea răsfrîntă. În partea opusă torţii, de tip *ansa lunata* se află un lob triunghiular (fig. 5/1 a—b). Decorul constă din trei linii realizate din incizii late asemănătoare canelurilor, sub marginea haşurată oblic, alte două linii verticale pe banda torţii iar pe corp trei benzi din linii duble al căror spaţiu intermediar este haşurat ; spaţiul dintre acestea din urmă este ornamentat cu două rînduri de arcade duble. Suprafaţa vasului este de culoare gălbuie, cu pete de la arderea secundară. Lustrul caracteristic este păstrat integral. Înălţimea (peste lob) = 12,3 cm ; diametrul corpului = 7,6 cm.

11. Ulcioraş cu picior inelar, corp pîntecos, gît tronconic cu gura largă şi marginea evazată. Din margine este trasă o toartă, *ansa lunata* şi, opus ei, este tras un lob unghiular (fig. 5/2 a—b). Decorul : pe mijlocul înălţimii lobului o nervură proeminentă verticală. Exteriorul marginii este haşurat cu incizii oblice. Pe gît, un brîu din şase linii incizate. Pe corp două brîie din trei şi din patru linii incizate, deasupra şi dedesubtul mijlocului bombat. Spaţiul dintre brîie este împărţit în două registre, delimitate de două grupe din cîte trei linii verticale. În interiorul registrelor sînt cîte două arcade din cîte trei linii. Din lustrul caracteristic se mai păstrează doar porţiuni mici. Înălţimea (peste lob) = 10,3 cm ; diametrul corpului = 7,8 cm.

12. Ulcioraş cu umbo pe fund, corp globular cu mijlocul demarcat printr-o muchie, gît tronconic şi gură foarte largă. Din margine este trasă o toartă, *ansa lunata*, iar opus ei un lob mare unghiular (fig. 5/3, a—b). Decorul : sub margine şi pe gît se desfăşoară un brîu lat din şapte linii incizate, limitat în partea inferioară de o linie în zig-zag. Pe mijlocul corpului, în dreptul lobului, două grupe, din cîte două linii paralele cu spaţiul dintre ele haşurat, împart vasul în două registre. În ambele registre se află arcade din cîte trei linii. În partea inferioară a corpului, trei linii incizate orizontal încheie decorul acestui vas, care, spre deosebire de altele, este lucrat cu mai puţină îndemînare. Pasta de calitate bună mai păstrează lustrul caracteristic. Înălţimea (peste lob) = 12,2 cm ; diametrul = 7,7 cm.

13. Ulcioraş cu umbo pe fund, corp bitronconic, gît cu gura largă. Din margine este trasă şi toarta, *ansa lunata*. Opus căreia este tras, tot din margine, lobul unghiular (fig. 5/4, a—b). Decorul : brîu de linii incise larg pe gît şi arcade din cîte trei linii pe partea superioară a corpului. Lustrul exterior nu se mai păstrează. Înălţimea (peste lob) = 8,8 cm ; diametrul corpului = 6,6 cm.

14. Ulcioraş cu umbo pe fund, corp bitronconic, gît cu gură foarte largă. Din margine este trasă toarta, *ansa lunata*, în partea opusă este tras lobul unghiular (fig. 6/1). Decorul : haşuri oblice pe exteriorul maginii, iar dedesubt, pe gît, un brîu din cinci incizii late. Două linii orizontale pe extremitatea maximă. Partea superioară a corpului este împărţită în patru registre — prin linii duble umplute cu haşuri. În interiorul fiecărui registru se află cîte o arcadă din cîte

patru linii. Lustrul se păstrează integral pe porţiunea colorată în negru, dispărînd total pe porţiunea de culoare gălbuie. Înălţimea (peste lob) = 12,7 cm ; diametrul corpului = 8,5 cm.

15. Ulcioraş cu fundul inelar, corp globular, gît cu gura largă şi marginea evazată. Din margine este trasă toarta (*ansa lunata*) iar din partea opusă ei este tras lobul unghiular (fig. 6/2, a—b). Decorul constă din trei şiruri din cîte trei linii incizate, pe lob, brîu din patru caneluri orizontale pe gît, patru arcade din cîte trei linii incizate larg, pe corp, care îşi sprijină capetele pe un brîu tot din trei incizii largi. Înălţimea (peste lob) = 11 cm ; diametrul corpului = = 6,7 cm.

16. Ulcioraş cu picior, corp bitronconic, gît cu marginea uşor evazată, din care s-a tras un lob unghiular. În partea opusă lobului este trasă toarta (*ansa lunata*) (fig. 6/3). Decorul e format din : brîu din patru linii incizate sub buză. Gîtul e separat de corp prin două linii incizate. Aceleaşi linii sînt şi pe maxima extremitate a corpului. Acesta este împărţit în două registre prin patru linii verticale. În interiorul fiecărui registru sînt cîte două arcade duble, iar spaţiul de deasupra lor este haşurat oblic. Suprafaţa are urme de ardere secundară. Înălţimea (peste lob) = 10,5 ; diametrul corpului = 7,6 cm.

17. Ulcioraş cu picior îngust şi plin, corp bitronconic, marginea răsfrîntă. *Ansa lunata* este trasă din margine. În partea opusă ei este tras lobul unghiular, care prezintă o proeminenţă mică în exterior (fig. 6/4, a—b). Decorul constă din trei caneluri pe gît sub marginea haşurată oblic pe partea exterioară ; o linie incisă la baza gîtului ; pe corp arcade din cîte trei linii, iar la baza lor, pe circumferinţa maximă, patru linii incizate larg. Suprafaţa vasului poartă urme de ardere secundară. Înălţimea (peste toartă) = 10,1 cm ; diametrul corpului = 7 cm.

18. Ulcioraş cu picior circular, corp bitronconic, gît înalt cu gura foarte largă şi buza puternic îngroşată în exterior. Din margine este trasă *ansa lunata*, opus ei este tras lobul unghiular (fig. 6/5). Decorul constă din incizii oblice pe exteriorul marginii, brîu din patru linii incizate pe gît, două linii incizate la baza gîtului şi trei pe extremitatea maximă a corpului. Acesta din urmă este ornat cu arcade duble. Nu păstrează nimic din lustrul caracteristic. Înălţimea peste toartă = 9,8 cm ; diametrul corpului = 6,3 cm[7].

19. Căniţă cu corp globular, fără stabilitate, gît cilindric cu buza uşor răsfrîntă. Din marginea buzei este trasă o toartă mică plan convexă, în secţiune de tip *ansa lunata* (fig. 6/6). Nu prezintă decor. Pereţii groşi, păstrează lustrul caracteristic. Culoare cărămizie pe o parte, neagră pe alta[8]. Înălţimea = 7,8 cm ; diametrul corpului = 5,6 cm.

20. Strachină cu picior inelar corp semisferic şi marginea răsfrîntă în afară. Din margine sînt traşi patru lobi unghiulari, cel de-al patrulea fiind dublu ; din acesta din urmă este trasă o toartă mică tubulară (fig. 7/1, a—b). Decorul este realizat din ghirlande incizate, combinate cu spaţii haşurate, atît în exterior cît şi în interior, pe margine. Ornamentele sînt distribuite de la buză şi pînă la fund, în patru registre demarcate de cei patru lobi. Pereţii vasului mai păstrează puţin din lustrul caracteristic, care este de culoare gălbuie cu pete de la arderea secundară, îndeosebi în interior. Înălţimea (peste lobi) = 7,5 cm ; diametrul marginii = 21 cm[9].

21. Strecurătoare cu corp globular, perforat mărunt, cu marginea lată şi răsfrîntă spre exterior. Din margine este trasă o toartă lată, din bandă de secţiune plan-convexă, de tip *ansa lunata*. (fig. 7/2, a—b). Decorul : în exterior, sub margine sînt două linii incise larg, paralele.

---

[7] Analogii pentru această formă de vas sînt în Muzeul din Arad inv. 12 020, P. 12 180 — descoperite în stratul IV de la Socodor în 1930 ; inv. 5 963, descoperit în 1924 la Pecica, în porţiunea cu mult material eneolitic, de la Şanţul Mare.

,,Ertesitö'', XXI, 1905, p. 38, Pl. XVI—7, Col. Muz. din Vîrşeţ.

[8] Ca formă, îndeosebi partea inferioară a corpului, prezintă legături cu grupul cultural Periam-Pecica.

[9] Forma şi lobii de pe buză prezintă unele analogii cu exemplarele de acelaşi fel descoperite aproape frecvent în mormintele necropolei de incineraţie de la Cîrna şi cu unele de la Cruceni. Inv. 12037 — Socodor, strat IV, Col. Muzeului arădean *Arheološki Institut Posebna izodanya*, 6, fig. 24.

Suprafaţa mai păstrează porţiuni din lustrul caracteristic şi este de culoare gălbuie cu pete negre, cauzate de arderea secundară. Înălţimea = 6,5 cm ; diametrul gurii = 16 cm.

22. Corpul unui vas de formă tronconică în partea inferioară, semisferică în partea superioară, cu mijlocul marcat printr-o „ramă" lată de 1,2 cm (fig. 7/3). Decorul este realizat din incizii dispuse în ghirlande, din arcade duble şi incizii oblice în spaţiile libere, pe maxima extremitate a pîntecului. Această „ramă" nu este de lăţime uniformă : în trei locuri ea este adîncită semicircular şi perforată. Partea superioară a corpului este ornamentată cu un brîu din trei linii, cu spaţiul dintre ele haşurat, şi cu cîte trei arcade, realizate tot din benzi haşurate oblic. În spaţiul dintre arcade, pe umăr, o bandă din două linii haşurate mărgineşte un motiv decorativ alcătuit din triunghiuri haşurate. Partea superioară a vasului nu s-a conservat. Suprafaţa de culoare cenuşie-închisă. Din cauza crustei groase de calcar a pierdut lustrul caracteristic. Înălţimea = 15,6 cm ; diametrul mijlocului = 28 cm[10].

23. Strachină mare de formă tronconică, cu umărul rotunjit. Din margine sînt traşi trei lobi unghiulari şi o *ansa lunata* tubulară, care se contopeşte cu muchia umărului. (fig. 7/4). Între toartă şi cei trei lobi, decorul se distribuie în patru registre şi constă din : brîu din şase linii incizate pe exteriorul marginii şi pe lob, precum şi cîte două arcade. Fiecare registru este încadrat de trei linii incizate sub umărul vasului şi cîte două pe margine. În interiorul registrelor, de sus în jos, sînt cîte un şir de cîte două arcade cu spaţiul deasupra incizat, o bandă liberă, apoi acelaşi decor, trei benzi libere, pînă spre fundul vasului. Toarta însăşi este decorată cu „dinţi de lup" haşuraţi oblic, dedesubt două grupe din cîte patru alveole, iar marginea ei, care de fapt se contopeşte cu umărul vasului este accentuată de o nervură proeminentă, crestată. Înălţimea = 21 cm ; diametrul gurii = 37,4 cm.

În continuare, voi descrie vasele întregi şi fragmentare, descoperite în diverse puncte ale săpăturii.

24. În capătul de nord al şanţului nr. 2, la 1,70 m adîncime, s-au descoperit, la un loc, cioburile dintr-un vas de uz comun (fig. 8/1) în formă de amforă, cu gura dreaptă, gît îngust, corp bombat. Se păstrează una din cele două torţi tubulare situate pe pîntece. Pereţii groşi, de culoare gălbuie cu suprafaţă netedă, fără decor. Înălţimea = 45 cm ; diametrul maxim = 23 cm.

25. La 0,65 cm adîncime, într-un strat gros de cenuşă al şanţului 2, s-a descoperit jumătatea unei amforete cu picior ; corp bitronconic a cărui circumferinţă este marcată, la distanţe egale, de patru proeminenţe mici, cu vîrful în jos şi care împart vasul în patru registre (fig. 8/2). Partea superioară a corpului este ornamentată cu arcade din cîte două incizii late. Din gîtul vasului se păstrează doar un fragment. Fără lustru. Înălţimea = 5,5 cm ; diametrul corpului = 8,8 cm.

26. La 1,10 m adîncime, în şanţul 2, s-a descoperit un vas ce servea probabil pentru măsurat lichide, de formă tronconică, cu fund profilat, cu marginea dreaptă şi uşor îndoită în interior. În peretele vasului, sub marginea buzei, se află o deschidere în formă de jgheab, lungă de 4 cm, prin care se golea conţinutul vasului (fig. 8/3). Pastă de calitate bună. În exterior, slip de culoare gălbuie. Fără decor. Înălţimea = 12,5 cm ; diametrul gurii = 24 cm[11].

27. La 0,75 m adîncime, în partea mediană a şanţului 2, s-a descoperit o amforetă (fig. 8/4), căreia îi lipseşte piciorul. Este de formă tronconică în partea inferioară ; o muchie cu patru proeminenţe colţuroase, îndoite în jos, marchează maxima circumferinţă ; parte superioară a corpului este împărţită în patru registre, delimitate de cîte o alveolă adîncă. Din alveole se desfă-

[10] Analogia perfectă cu inv. 02 663—802, descoperit la Pecica Şanţul Mare, în anul 1902. Colecţia Muzeului din Arad. „Ertesitö", p. 33, pl. XII c, găsit la Vatina, colecţia Muzeului din Vîrşeţ; *Arheološki Institut Posebna izodanya*, 6, Belgrad, 1968, pl. 32.

[11] *Arch Ert*, XLIV, 1930, fig. 42, p. 44 — pentru analogie.

şoară o bandă din trei şiruri de incizii late ; tot din alveole pleacă şi cîte o arcadă constituită din trei linii incizate. În spaţiul din interiorul arcadei este incizată o linie în unghi cu vîrful în sus. Lustru caracteristic în exterior. Înălţimea = 5,6 cm ; diametrul mijlocului = 9,2 cm. Lipseşte partea superioră.

28. La SE de vasul nr. 27, la 0,75 m adîncime, în stratul gros de cenuşă al şanţului 2, s-a descoperit corpul unei amorforete fără picior, gît şi torţi (fig. 8/5), avînd pe mijloc o muchie cu patru proeminenţe. Decorul constă din : două linii incizate, deasupra proeminenţelor şi patru alveole din care pleacă arcade duble, linii verticale şi orizontale pînă sub baza torţilor. Vasul este puternic ars secundar şi nu mai păstrează nimic din luciul caracteristic. Înălţimea = 4,7 cm ; diametrul mijlocului = 8,2 cm.

29. Lîngă vasul nr. 28, la aceeaşi adîncime, s-a găsit un altul căruia îi lipseşte marginea şi torţile, cu fund inelar, corp bitronconic şi cu muchia mijlocului accentuată (fig. 8/6). Decorul constă din linii incizate, dispuse orizontal, oblic şi în ghirlande din cîte trei arcade, grupate în patru compartimente. Suprafaţa nelustruită. Înălţimea = 7,4 cm ; diametrul mijlocului = 6,4 cm.

30. Spre capătul de sud al şanţului 2, peste stratul de cenuşă, la 0,65 m adîncime, s-a descoperit corpul unei amforete cu umbo şi mijlocul marcat printr-o muchie (fig. 8/7), fără gît şi toartă. Decorul este alcătuit din trei registre cu arcade din cîte trei linii. Înălţimea = 4 cm ; diametrul mijlocului = 5,5 cm.

31. În partea de mijloc a şanţului 3, la 0,60 m adîncime, aproape de pardoseala de cioburi (fig. 1) s-a găsit un fragment de amforetă cu picior inelar şi corpul foarte bombat. Partea superioară lipseşte. A avut o singură toartă. Pe extremitatea maximă a corpului se mai păstrează vag o nervură, terminată cu trei proeminenţe mici ; dedesubtul nervurii, o linie incisă lată. Suprafaţa netedă, fără lustru, arsă pînă la negru. Înălţimea = 6,9 cm ; diametrul mijlocului = 7,9 cm.

32. Spre mijlocul şanţului 3, la 0,65 m adîncime, s-a descoperit corpul unei amforete cu picior circular, de formă bitronconică (fig. 8/9). La baza gîtului a fost prinsă toarta — care, împreună cu gîtul, lipseşte. Decorul constă din patru ghirlande din cîte trei linii larg incise, o linie adîncă la baza gîtului şi altele pe gît. Jumătate de vas este de culoare gălbuie, jumătate neagră, lustruită, din pastă de calitate bună. Înălţimea = 5,7 cm ; diametrul mijlocului = 6 cm.

33. La 0,70 m adîncime, în şanţul 3, s-a descoperit 1/3 dintr-un capac (fig. 8/10) cu marginea lată de 2,2 cm ; are o ramă proeminentă cu orificii prin care probabil trecea un fir pentru a putea fi atîrnat. Partea bombată a corpului este ornamentată cu linii orizontale şi verticale iar spaţiul din interior este haşurat transversal. Pastă de calitate bună, cu degresant — nisip şi pietricele mărunte — arsă pînă la negru. Suprafaţa fără lustru. Înălţimea = 4,5 cm.

34. La 0,60 m adîncime, în colţul SV al şanţului 3, s-a găsit o amforetă cu picior înalt (fig. 8/11) avînd corpul bitronconic, a cărui maximă curbură este marcată printr-o muchie flancată de două linii incise adînc. În partea superioară sînt patru arcade, formate din cîte trei linii. În spaţiul liber de la baza gîtului, este cîte o alveolă mică (în total patru alveole). La baza gîtului sînt două linii adînci iar sub margine altele. Marginea, lobul şi parte din toartă lipsesc. Atît în interiorul cît şi exteriorul vasului sînt lustruite puternic. Pastă fină. Suprafaţa de culoare gălbuie, iar piciorul, parte din corp şi toarta, de culoare neagră. Înălţimea = 9,2 cm ; diametrul mijlocului = 6,8 cm.

Dacă împărţim numeroasele fragmente ceramice pe adîncimi, avem următoarea situaţie : pe un singur şanţ, între 0—20 cm, cioburi puţine, în genere de factură fină. Între 20—40 cm fragmente ceramice din vase mici şi mijlocii, avînd buza crestată vertical, brîuri late crestate oblic şi vertical, brîuri ondulate, brîuri cu alveole, — de diferite grosimi şi lăţimi — pe vase fără lustru (fig. 9/1—5). Între 40—60 cm este abun-

denţă de material ceramic, apar fragmente cu buza răsfrîntă scurt peste marginea gurii, gîtul ornamentat cu caneluri sau impresiuni de canelură (fig. 9/6—10). Între 60—80 cm predomină fragmentele din vase mari, de factură fină, cu lustru în exterior şi în interior, buze cu lobi — ornamentate foarte variat, triunghiuri haşurate, decor din linii în zig-zag, împunsături, spaţii haşurate care completează motive decorative, în majoritatea lor arcade duble şi chiar triple (fig. 10). Acesta este nivelul cel mai bogat în material şi care cuprinde formele şi ornamentele cele mai reprezentative ca strachina mare ornamentată, ulciorul cu o toartă şi lob mare, amforeta cu *ansae lunatae*, decorate asemenea vaselor întregi prezentate mai sus sub nr. 1—23.

Între 80—100 cm predomină ceramica fină cu torţi trase din buză, torţi prinse sub buză, torţi tubulare, funduri simple, puţine în formă de picior inelar, tronconic etc. (fig. 11), fragmente lustruite, cu decor variat din triunghiuri mari haşurate.

Între 100—130 cm am găsit fragmente din vase mari, de factură grosolană, majoritatea neîntregibile, de vas mare cu brîu alveolar sub buză, şi multe cioburi din corpuri de vase, de culoare galben-cărămizie, ce nu au putut fi întregite[12].

— *Unelte de lut*

1. Fusaiolă (fig. 12/4) plană pe o parte şi semisferică pe cealaltă parte, perforată larg pe partea bombată, îngust pe cea plană. Pastă fină de culoare gălbuie. Înălţimea = 1,4 cm ; diametrul = 3,8 cm ; diametrul canalului median = 0,5—1 cm.

2. Fusaiolă sferică (fig. 12/5) de lut, neglijent executată din pastă de lut cu nisip, nelustruită. Înălţimea = 2,7 cm ; diametrul = 3,1 cm ; al canalului = 0,6 cm.

3. Fusaiolă sau rotiţă miniatură (fig. 12/6), perforată pe mijlocul bombat, asimetrică, de culoare neagră. Înălţimea mijlocului = 1,5 cm ; a marginii = 0,4 cm ; diametrul = 3,1 cm ; al canalului median = 0,2 cm.

4. Greutăţi piramidale din lut (fig. 12/7, 8) găsite în nivelul de arătură, la 0,20 m adîncime, în şanţul 4, la un loc cu fusaiolele amintite. Cel din fig. 12/7 are ambele baze pătrate, înălţimea de 11,5 cm ; baza mare = 5,8 cm ; baza mică 2,5 cm ; Cel din fig. 12/8 are bază circulară trunchiul pătrat, înălţimea = 8,4 cm ; baza mare în diametru = 5,4 cm ; baza mică = 2 cm Ambele sînt perforate transversal, spre capătul îngust, în apropierea bazei mici.

— *Unelte din corn de cerb*

1. Unealtă casnică (fig. 12/1), găsită la 1,10 m adîncime, în capătul vestic al şanţului 1. Este confecţionată din ramificaţia unui corn, prezentînd la ambele capete perforaţii dreptunghiulare, îngrijit executate. Faţa interioară a uneltei este scobită pe ramificaţie şi lustruită, de asemenea cele trei extremităţi prezintă un lustru puternic, probabil datorită uzurii. Lungimea totală = 43 cm ; lungimea unui braţ = 16 cm ; dimensiunile perforaţiilor = 4,3 × 1,3 cm ; lungimea pînă la ramificaţii = 27 cm ; grosimea capătului plin = 4,3 cm.

2. Din corn de cerb s-au mai descoperit şi nişte împungătoare fragmentare, iar alături de unealta menţionată (fig. 12/1), s-a găsit şi un brăzdar (fig. 12/2), cu muchia foarte uzată, vîrful rupt, iar canalul de înmănuşare lucrat îngrijit. Lungimea = 11,9 cm ; lăţimea = 6 şi 3,6 cm ; înălţimea = 7,8 şi 4 cm.

3. Fragmente de corn de cerb tăiate cu grijă s-au mai găsit (fig. 12/3), în acest sondaj, fără însă a putea determina precis scopul căruia au fost destinate.

---

[12] Analogii de forme şi decor în : *Materiale*, II, 1956, fig. 28/2 ; fig. 21/1—14 ; fig. 24/1—7.

— *Unelte de piatră*

Este impresionant numărul redus al acestor unelte în sondajul efectuat: trei fragmente de topoare, două percutoare şi patru lame de silex.

1. Jumătatea dinspre tăiş a unui topor din piatră (fig. 12/9), de culoare cenuşie-albastruie, cu cele două feţe plane şi marginile arcuite, perforat îngrijit, bine şlefuit şi lustruit. Lungimea = 6,6 — 7,7 cm; înălţimea pe canal = 4 cm[13].

2. Un fragment dintr-o lamă din piatră dură (fig. 12/10), de culoare roşiatică, bine şlefuită. Lungimea = 7,2 cm; înălţimea = 4 cm; lăţimea = 2,4 cm.

3. (fig. 12/12) — percutoare din silex, cel mai mare avînd diametrul de 5,5 — 6 cm; cel mic = 4,2 cm.

4. (fig. 12/13, 14, 15) lame dreptunghiulare din silex, cu una dintre laturile lungi zimţate. Lungimea lor = 3,3 cm; 2,7 cm; 2,2 cm.

5. (fig. 12/16) o ghiară triunghiulară din silex, cu tăiş foarte ascuţit, cu următoarele dimensiuni: 3,5 × 2,2 cm.

În legătură cu modul de vieţuire al locuitorilor acestei vechi aşezări de epocă a bronzului, se observă următoarele: fragmentele de chirpic, deşi puţine, prezintă urme de nuiele, ceea ce ne îndreptăţeşte să credem că locuinţele erau construite din pari, pe care se împleteau nuielele şi se bătea lutul, şi care au dispărut prin incendiere. Se observă un strat gros de 35—40 cm de cenuşă fină, albicioasă.

În afară de uneltele de piatră prezentate, menţionez prezenţa a numeroase fragmente din rîşniţe de piatră, nucleie-frecătoare pentru zdrobit boabele — singurele indicii care ne îndreptăţesc că credem că se cunoştea cultura primitivă a cerealelor. În sprijinul acestei constatări vine şi marea cantitate de fragmente din vase de provizii.

Greutăţile piramidale din lut ars puteau fi utilizate la războiul de ţesut, dar mai puteau fi utilizate ca suporturi de oale.

Puţinele fragmente de silex vădesc că erau utilizate la răzuit, dar mai ales la tăiat.

În afară însă de acestea, marea cantitate de oase de animale cornute mari, mici şi cai, demonstrează că se ocupau în mod serios şi cu creşterea animalelor domestice. La un loc cu resturile menţionate sînt prezente oasele şi coarnele de cerb mare, căprioară, iepure, ceea ce ne dovedeşte că oamenii se ocupau şi cu vînătoarea pe scară largă.

Ca hrană foloseau şi moluştele: melcul şi scoica de apă dulce, ale căror cochilii şi valve au fost descoperite în grămezi.

Meşteşugurilor casnice li se datorează şi prezenţa uneltei din corn de cerb, precum şi a topoarelor din piatră.

Nici prelucrarea metalului nu le era străină; dovadă stă toporul plat de bronz găsit la localnici în 1969. Vasele mici — ulciorul şi amforeta — prezintă caractere Vatina în formă şi decor, cu unele împrumuturi din cultura Otomani. Canelura (de fapt incizia lată), brîul alveolar, striul, crestăturile pe buză etc., au asemănări la Pecica, la Socodor, la

[13] Analogii cu cîteva exemplare din colecţia veche a muzeului Banatului, descoperite a Periam. „Ertesitö", XXI, 1905, pl. III, fig. 4 a-b şi 8 a-b.

Jebel, jud. Timiş[14]. Se dovedeşte totodată extinderea acestor culturi din vecinătatea Mureşului în cîmpia Banatului, probabil în perioada de sfîrşit a epocii bronzului. Ele vădesc contemporaneitatea şi convieţuirea în anumite perioade, chiar în cadrul aceleiaşi culturi.

Pînă la descoperirea ceramicii de la Corneşti, cultura Vatina era greu a fi despărţită de cultura Periam-Pecica pe de o parte şi de cultura Gîrla Mare — pe de altă parte[15].

Momentul desprinderii de cultura Periam-Pecica cred că este marcat de aspectul Corneşti şi Jebel[16], care în ceramica fină prezintă forme caracteristice : ulcioarele cu lob, amforetele cu picior şi două torţi lunate, fructiera mare cu picior gol şi ferestruit şi capacul cu calotă sferică cu ramă.

Ţin să subliniez faptul, că în depozitul de la Prunişte, situat în apropierea aşezării de la Pecica, s-au găsit alături de şaiba de aur decorată „au répoussé", 48 conuri de tablă de aur, două cochilii de scoică şi o amforetă cu un decor asemănător celor de la Corneşti[17]. Acest depozit, prin tipul şaibei de aur, permite o legătură cu depozitul de aur de la Ţufalău şi prin aceasta cu aşa-zisul orizont de depozite Hajdú-Sámson[18]. Aceste elemente ajută la datarea mai precisă a fazei culturii Vatina reprezentată la Corneşti.

Este incontestabil rolul culturii Vatina în contextul aspectelor culturale din vestul României, cu care convieţuieşte — se lasă influenţată — imprimîndu-şi în acelaşi timp unele caracteristici, ca amprente, în culturile amintite şi care ajută la determinarea legăturilor dintre triburile epocii bronzului şi contribuţiilor lor la formarea noilor culturi ale hallstattului timpuriu.

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DE LA CULTURE VATINA

RÉSUMÉ

A la suite du sondage effectué à Corneşti, sur la colline de Cornet, on a extrait un matériel céramique intact, qu'on peut compléter par des objets ménagers, confectionnés avec de l'argile brûlée, d'os et de ramures de cerf, de pierre et de silex. Tous ces objets complètent le tableau des occupations et des métiers de l'homme dans le cadre de la communauté.

---

[14] D. Popescu : *Materiale*, II, 1956, fig. 28/2 şi toate fragmentele cu incizii în ghirlande, zigzag, spaţiu haşurat. Vasele de la Pecica-Col. Muzeului din Arad. Fragmentele culese în perieghеză de la Jebel. Colecţia Muzeului Banatului, Timişoara.

[15] I. Nestor, *Istoria României*, I, 1960, p. 108.

[16] Materialul se află în colecţia Muzeului Banatului.

[17] Analogie cu cele de la Corneşti — Vladimir Dumitrescu, *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 127 şi urm. Materialul se află în depozitul M.N.A. — Bucureşti.

[18] A. Vulpe, *Äxte und Beile in Rumänien*, I, München, 1970, (PBF, IX2), p. 50.

On a constaté des restes d'habitations dans les traces faibles et même sporadiques le bousillage, mais surtout dans la grosse couche de cendre fine.

On doit mentionner la présence d'un petit âtre — probablement de culte — sur lequel on a trouvé accumulée la plupart de la vaisselle non endommagée.

Le complexe de Corneşti paraît être un aspect de la culture Vatina dans la plaine du Banat.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Corneşti — le plan et le profil de la section 1, le plan des sections 2, 3, 4 avec l'indication des découvertes.
Fig. 2. — Corneşti — découvertes fortuites.
Fig. 3. — Corneşti — le dépôt des vases trouvés sur l' âtre.
Fig. 4. — Corneşti — le dépôt des vases trouvés sur l'âtre.
Fig. 5. — Corneşti — le dépôt des vases trouvés sur l'âtre.
Fig. 6. — Corneşti — le dépôt des vases trouvés sur l'âtre.
Fig. 7. — Corneşti — le dépôt des vases trouvés sur l'âtre.
Fig. 8. — Corneşti — vases de l'habitat.
Fig. 9. — Corneşti — céramique de la partie supérieure de la couche. (0 — 0,40 m).
Fig. 10. — Corneşti — céramique de la zone moyenne de la couche.
Fig. 11. — Corneşti — céramique à la base de la couche.
Fig. 12. — Corneşti — objets de l'habitat.

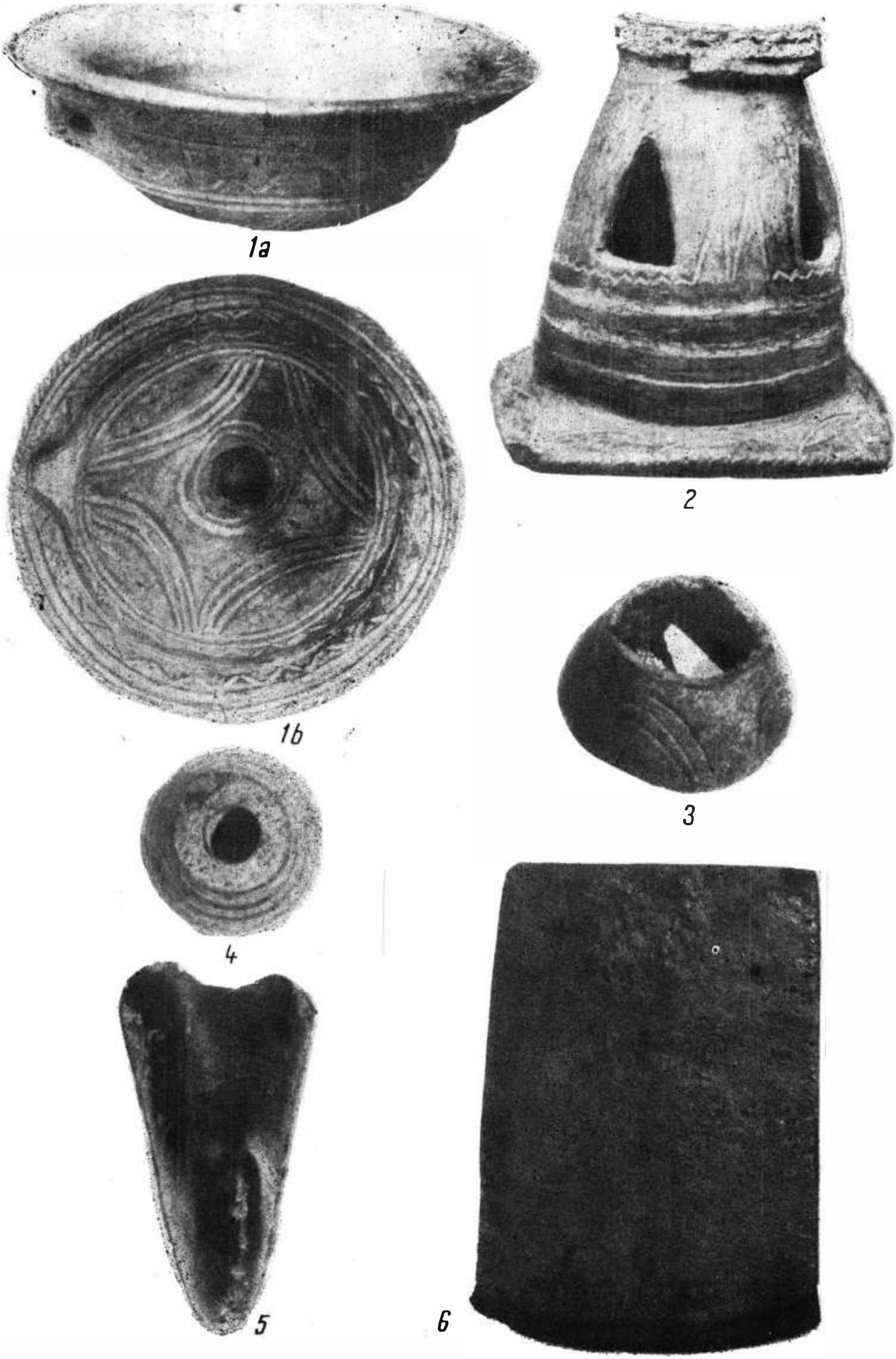


Fig. 2. — Cornești — descoperiri întîmplătoare.

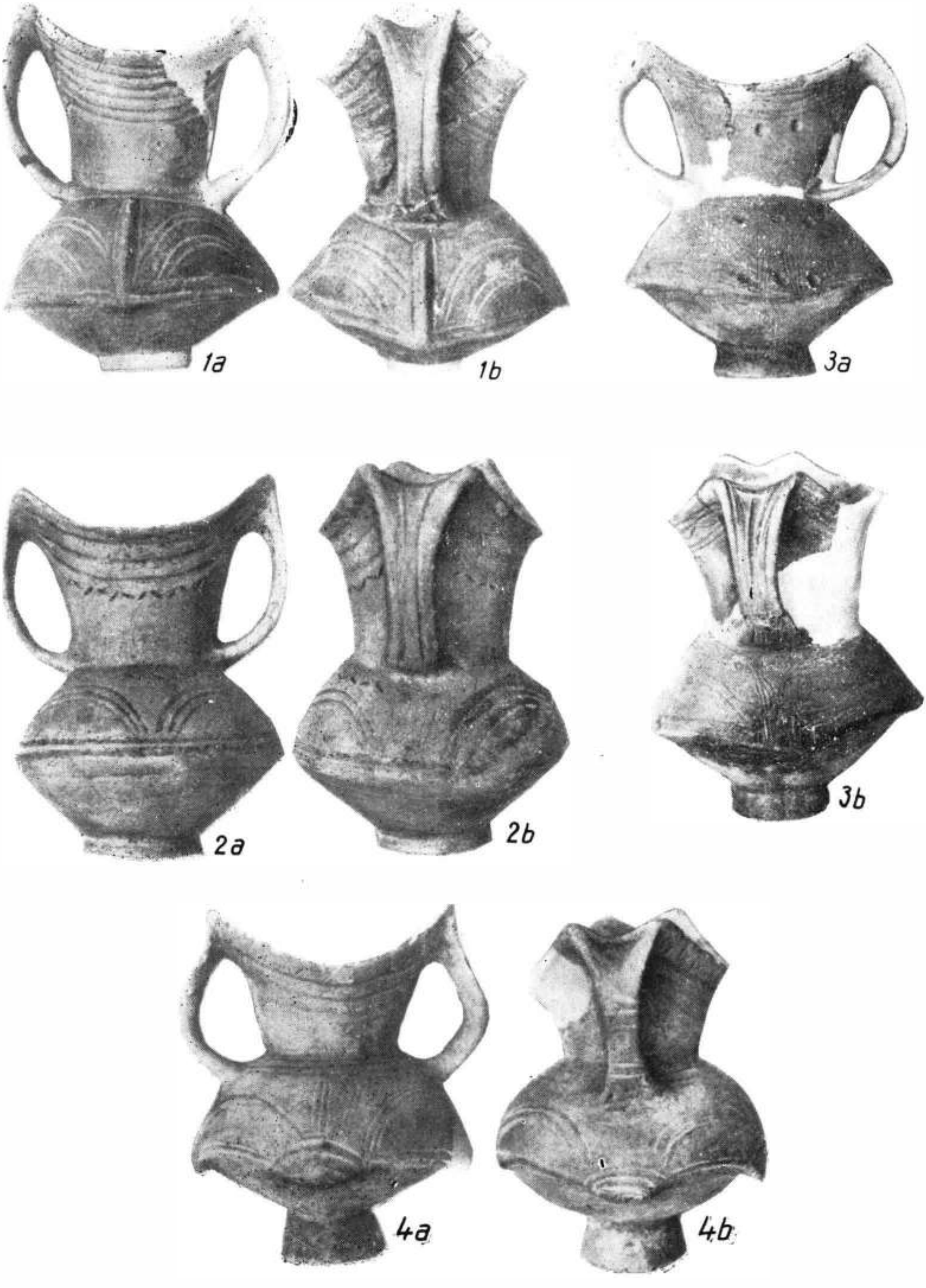


Fig. 3. — Cornești — depozitul de vase de pe vatră.

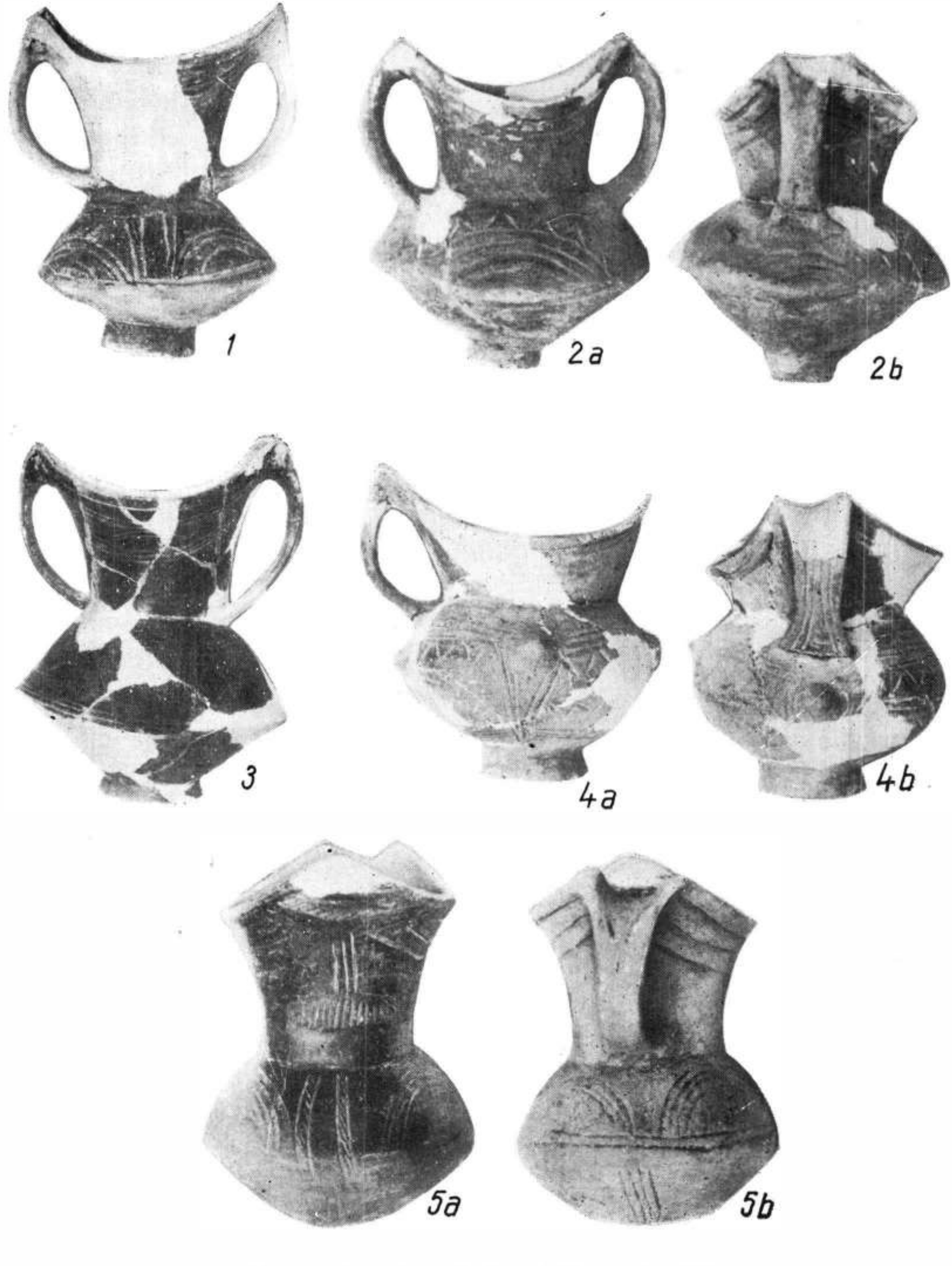


Fig. 4. — Cornești — depozitul de vase de pe vatră.

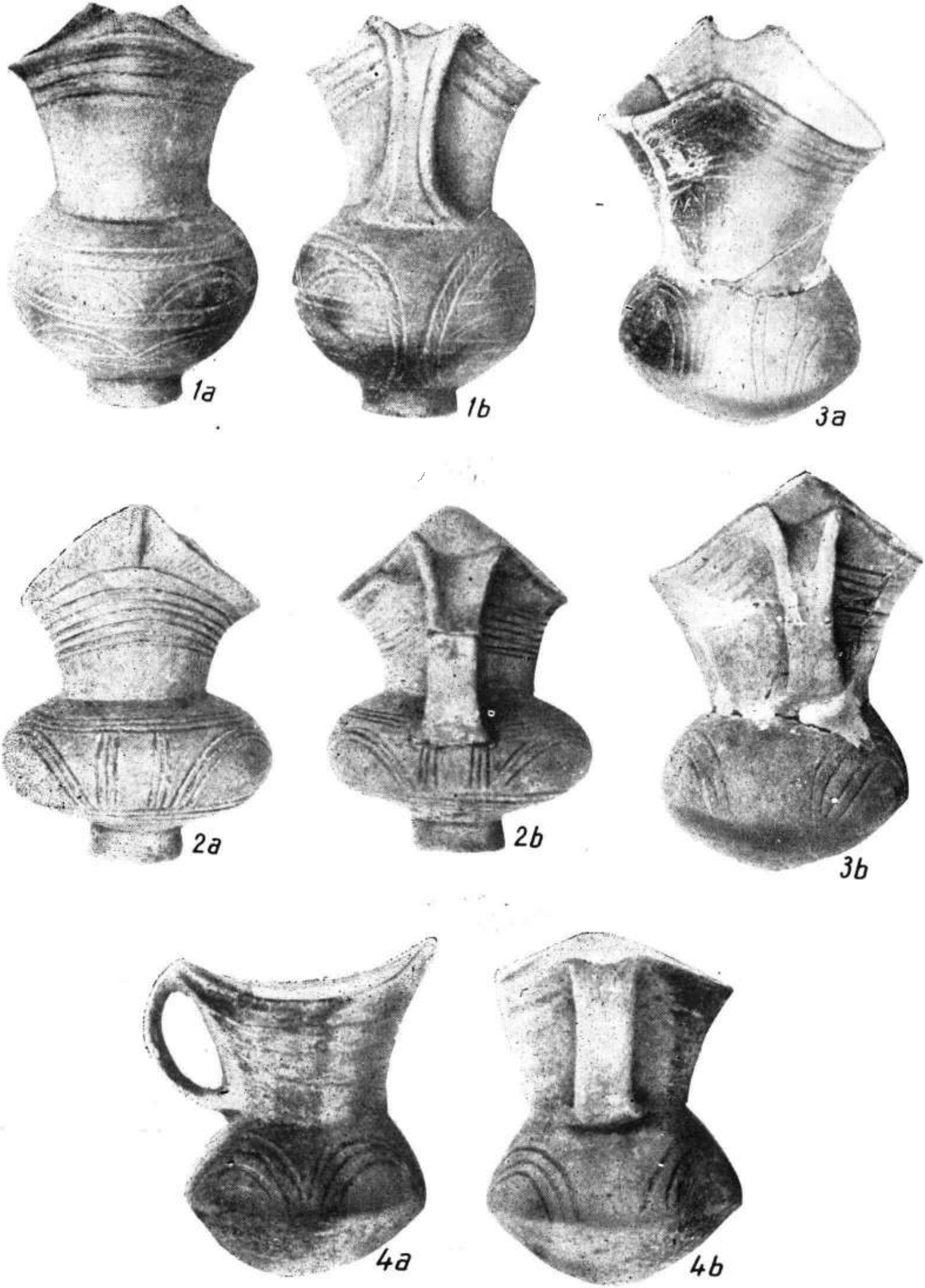


Fig. 5. — Cornești — depozitul de vase de pe vatră.



Fig. 6. — Cornești — depozitul de vase de pe vatră.

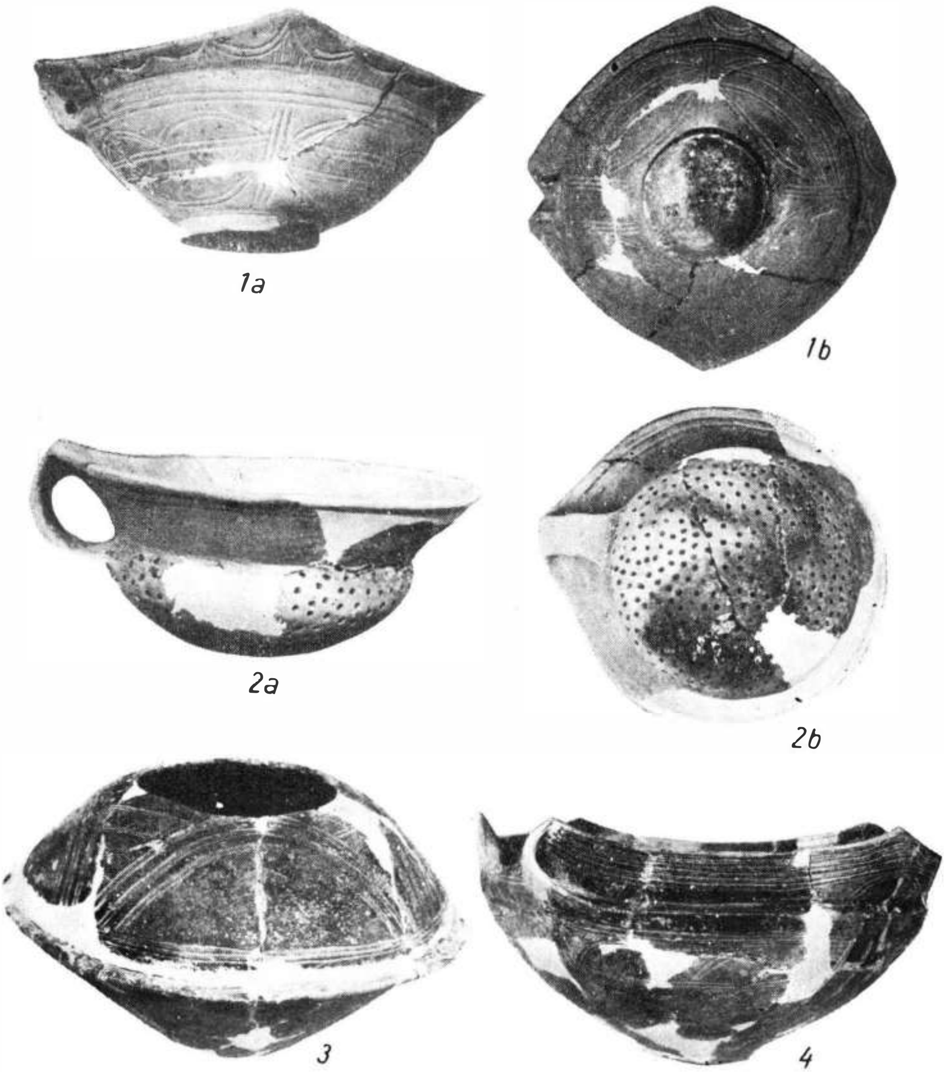


Fig. 7. — Cornești — depozitul de vase de pe vatră.

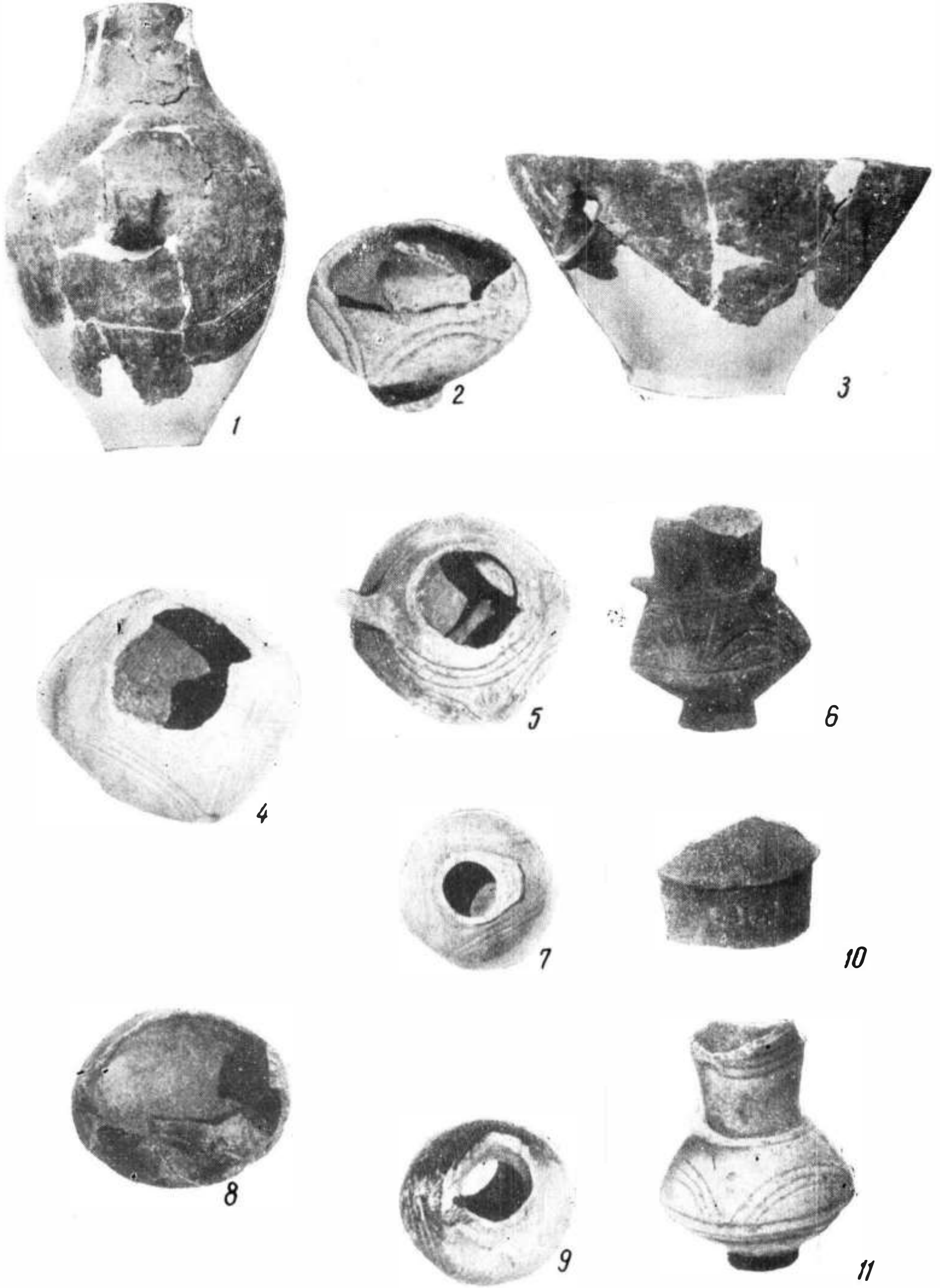


Fig. 8. — Corneşti — vase din aşezare.

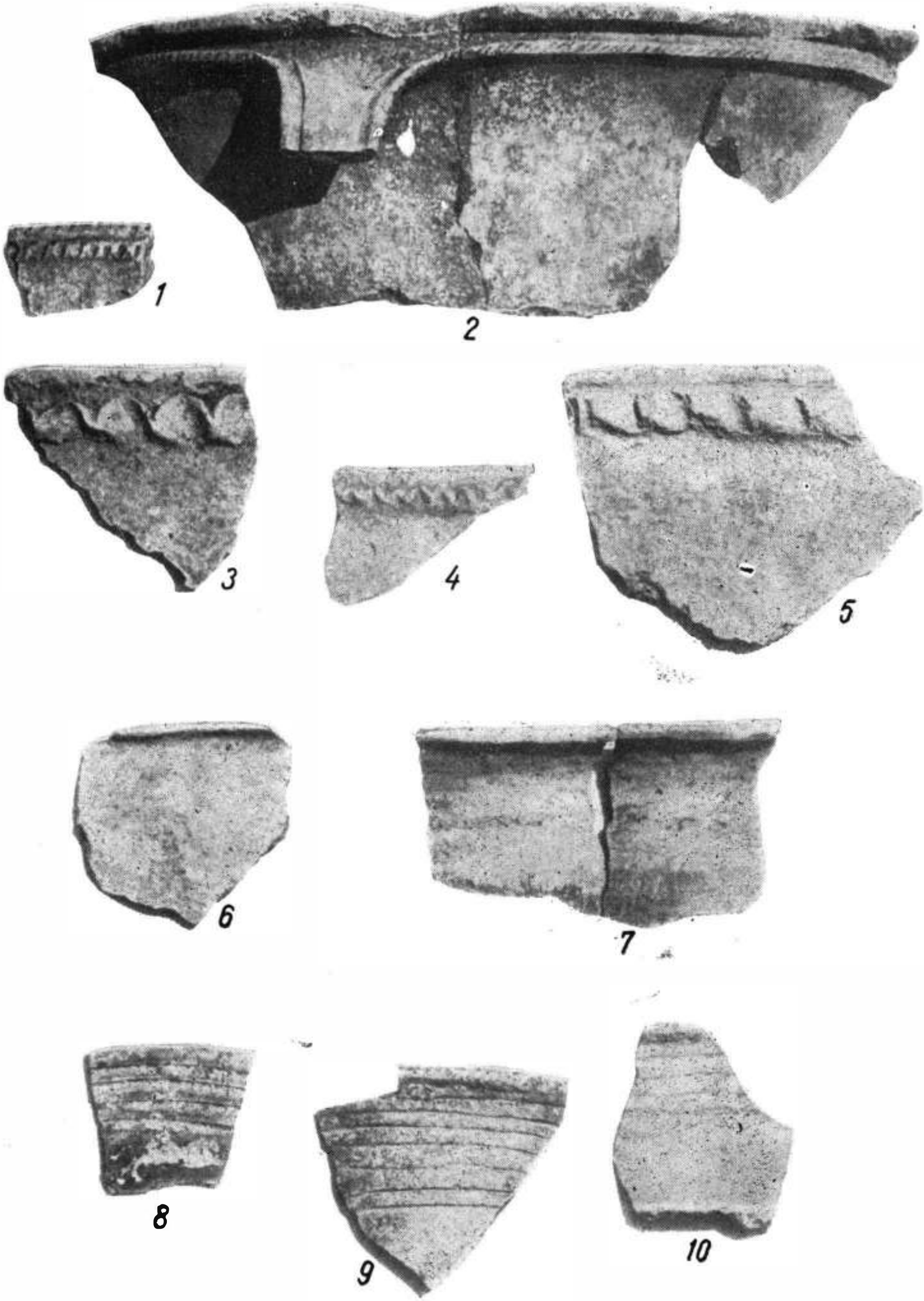


Fig. 9. — Cornești — ceramică din partea superioară a stratului (0—0,40 m).

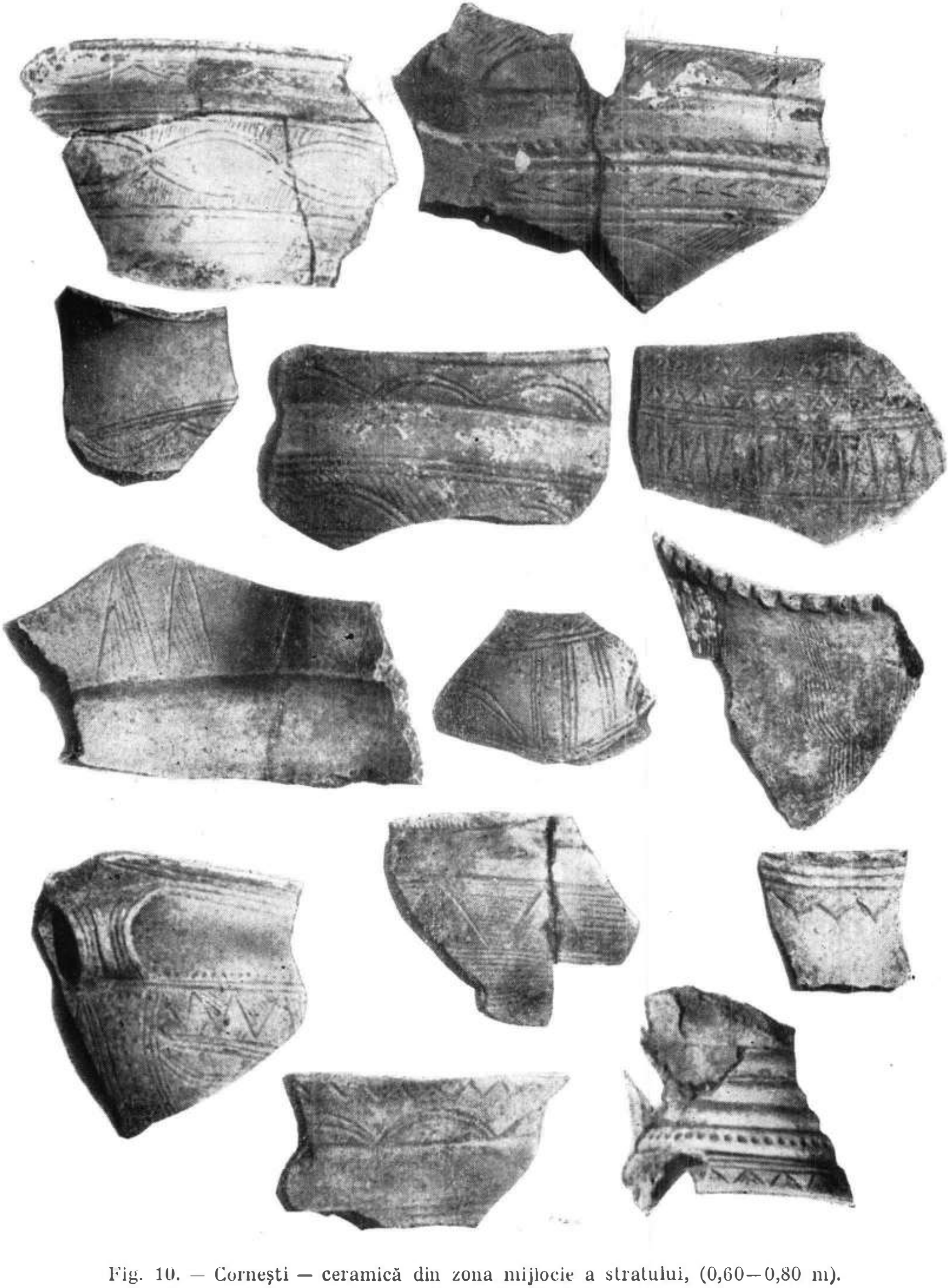


Fig. 10. — Cornești — ceramică din zona mijlocie a stratului, (0,60—0,80 m).

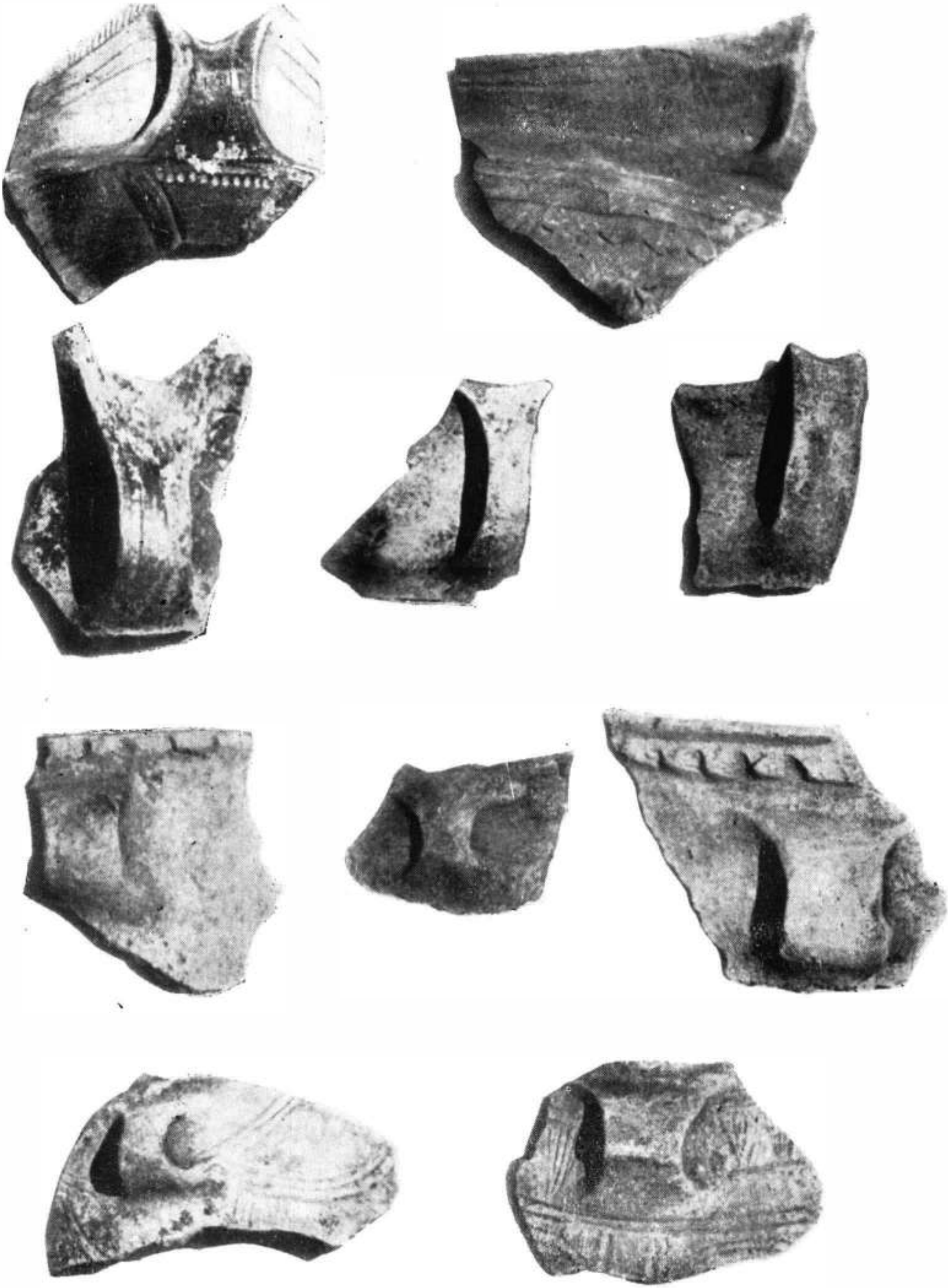


Fig. 11. — Cornești — ceramică de la baza stratului (0,80—1 m).

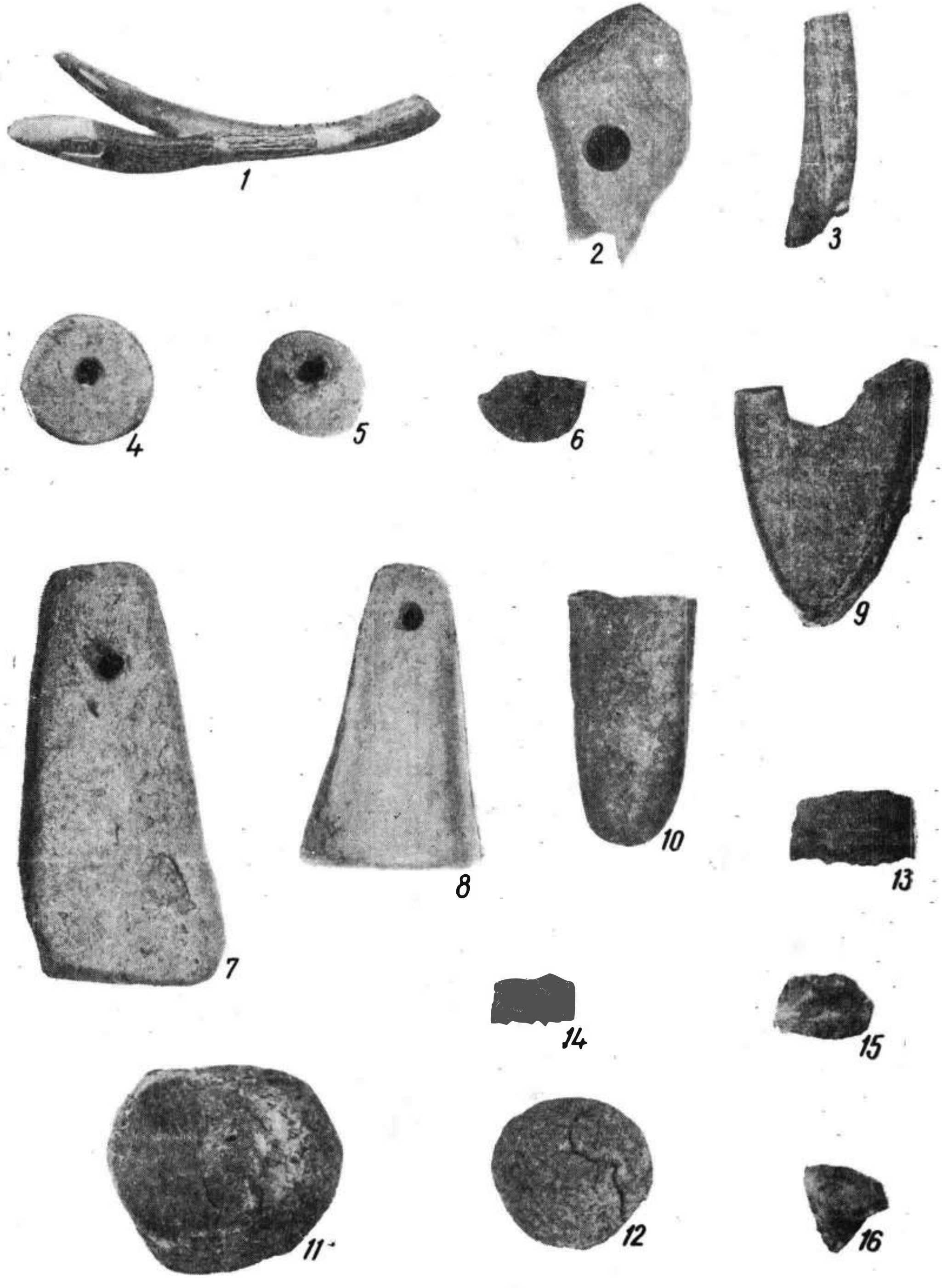


Fig. 12. — Cornești — obiecte de așezare.

NOI DESCOPERIRI SCITICE ÎN JUDEȚUL VASLUI

DE

VASILE PALADE și NICOLETA CIUCĂ

Primele menţiuni privind existenţa pe teritoriul Moldovei a unor tipuri de arme care au fost puse pe seama sciţilor sînt descoperirile de pumnale de tip akinakes de la Boureni, Bîcu şi Comarna, urmate apoi de cele de Măcişeni, Zăiceşti, Văratec, Cristineşti, Ghindăoani, Năneşti şi Agapia[1] (fig. 1).

O trăsătură comună tuturor acestor descoperiri este faptul că, toate trebuie considerate ca făcînd parte din grupa descoperirilor întîmplătoare şi izolate, fapt care n-a permis să se stabilească cu certitudine dacă pumnalele provin sau nu din morminte.

Excepţie fac descoperirile de la Bîrseşti-Vrancea deosebit de importante pentru Moldova, deoarece aici apar pentru prima dată elemente de cultură materială de aspect scitic (pumnale) în morminte, împreună cu alte materiale şi ceramică nescitice şi care precizează aspectul etnic al unor populaţii din Moldova din perioada de sfîrşit a hallstattului[2].

Două descoperiri recente de pe teritoriul judeţului Vaslui vin să îmbogăţească harta monumentelor de cultură materială scitică din Moldova. Este vorba despre descoperirea unui mormînt de înhumaţie la Mînzăteşti, comuna Măluşteni, avînd ca inventar un pumnal cu antene şi trei vîrfuri de săgeţi şi despre descoperirea întîmplătoare a unui pumnal de tip akinakes lîngă satul Suseni, comuna Băcani.

Recent, cetăţeanul Ion S. Petre din satul Mînzăteşti, săpînd lut pentru chirpici în partea de est-nord-est a satului, lîngă cişmeaua de la punctul numit „Sînpetru", a dat de un mormînt de înhumaţie. Din iniţiativa învăţătorului din sat — Ştefan Cazimir — descoperirea a fost semnalată Muzeului „Vasile Pârvan" din Bîrlad, nu înainte însă de a fi fost scos scheletul de la locul lui, dar fără să se mai sape în locul unde a apărut

---

[1] G. I. Brătianu, *Dacia*, II, 1925, p. 417; A. Niţu, *Materiale*, I, 1953, p. 6 şi p. 8; V. Palade, *ArhMold*, II—III, 1964, p. 488; S. Raţă, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 575; V. Mihăilescu Bîrliba, *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 331; V. Perian, *RevMuz*, IV, 1969, 1; I. Mitrea, *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 453; idem, *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 491; V. Mihăilescu Bîrliba şi Ilie Untaru, *MemA*, III, 1971, p. 441.

[2] S. Morintz, *Materiale*, VII, 1958, p. 205.

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 285—292

mormîntul. La fața locului, cu ajutorul cetățeanului care a descoperit mormîntul și al învățătorului, am stabilit detaliile principale cu privire la mormîntul identificat.

S-a putut stabili astfel, pe baza celor relatate de către martori și pe baza observațiilor asupra gropii mormîntului, că scheletul zăcea întins pe spate, cu brațele pe lîngă corp, orientat cu capul spre nord, la o adîncime de 1 m față de solul actual.

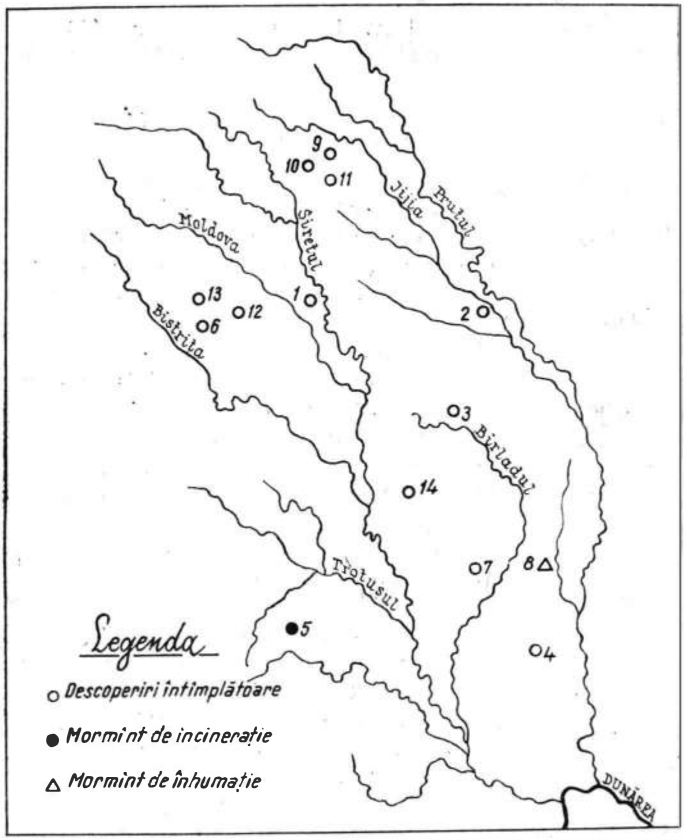


Fig. 1. — Descoperiri de pumnale scitice în Moldova.
1, Boureni; *2*, Comarna; *3*, Bîcu; *4*, Măcișeni; *5*, Bîrsești; *6*, Văratec; *7*, Suseni; *8*, Mînzătești; *9*, Zăicești; *10*, Hilișeu; *11*, Cristinești; *12*, Ghindăoani; *13*, Agapia; *14*, Nănești.

Peste schelet, deasupra bazinului, pe partea dreaptă, zăcea un pumnal de fier, așezat cu mînerul în spre umăr și cu vîrful spre picioare. Alături de pumnal, s-au găsit trei vîrfuri de săgeți din bronz, cu trei muchii, două avînd găuri de înmănușare (fig. 2/1—3).

Controlîndu-se groapa în care a zăcut scheletul și care nu fusese săpată în întregime de către cel care a identificat mormîntul, s-a constatat că aceasta era largă de 0,70 m și lungă de aproximativ 1,85 m. Această

aproximație vine de la faptul că o parte a gropii (spre picioare) a fost tăiată prin săparea pămîntului, sub nivelul fundului ei. Continuîndu-se cercetarea gropii n-au mai fost identificate nici un fel de obiecte. S-a mai putut remarca doar faptul că groapa avea fundul albiat și colțurile mult rotunjite (la cap).

Pumnalul descoperit în mormînt, este puternic oxidat și în parte distrus. El este lucrat dintr-o singură bucată și face parte din tipul de pumnale „akinakes", avînd lama cu două tăișuri și mînerul terminat cu antene. Lungimea sa totală este de 35,2 cm, lungimea lamei de 25,7 cm și lățimea de 3 cm, iar grosimea de 0,8 cm.

Lama pumnalului este de formă ovală turtită în secțiune, avînd tăișurile paralele pe circa 2/3 din lungimea sa, ascuțindu-se treptat în ultima treime (fig. 2/4 și 3/1).

Mînerul constituie o continuare a lamei, care în dreptul gărzii, se prezintă sub forma a două tije puternic lățite, împreunate. El are marginile rotunjite, iar la mijloc pe ambele fețe prezintă o adîncitură longitudinală (fig. 2/4). Pe suprafața mînerului se observă urmele unei înfășurări care a lăsat imprimate striuri (incizii) dese, dispuse transversal. Prin aceste detalii ale mînerului — adîncitura longitudinală și inciziile transversale — piesa de la Mînzătești se aseamănă cu pumnalul descoperit în tumulul 44, de la Ferigile[3].

Cele două plăci ce ar fi trebuit să alcătuiască garda pumnalului s-au desprins probabil și nu au mai putut fi recuperate. Nu excludem însă existența unei variante de pumnal fără gardă metalică, sau cu garda realizată dintr-un alt material, dar care s-a descompus în întregime. Din acest punct de vedere, pumnalul își găsește unele corespondențe în pumnalele de la Cristinești[4] și Hilișeu-Botoșani[5], unde pumnalelor descoperite le lipsește garda, fără însă ca autorul să facă vreo precizare în legătură cu existența sau inexistența urmelor lor.

Revenind la pumnalul de la Mînzătești, la care de fapt nu se observă nici un fel de urme ale existenței gărzii metalice sau lucrată din alte materiale amintim faptul că pe teritoriul U.R.S.S. au fost întîlnite pumnale fără gardă metalică (aceasta fiind lucrată uneori din os etc.)[6].

În ce privește partea terminală a mînerului, la pumnalul de la Mînzătești, aceasta constă dintr-o relativă îngroșare din care pleacă cele două antene ce formează o volută (buclă) deschisă, (fig. 2/4, 3/1) asemănătoare cu cele ale pumnalului descoperit în curganul 1 G, din necropola de la Marîțîn[7] și în parte cu cea a pumnalului de la Nănești.

Dată fiind sărăcia inventarului mormîntului de la Mînzătești, încadrarea cronologică se poate stabili cu oarecare aproximație numai pe baza tipologiei pumnalului descoperit în mormînt. Cea mai apropiată analogie a pumnalului nostru se întîlnește la akinakesul cu antene descoperit

[3] A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967, p. 61 și 103, fig. 28/2, p. XV/4.

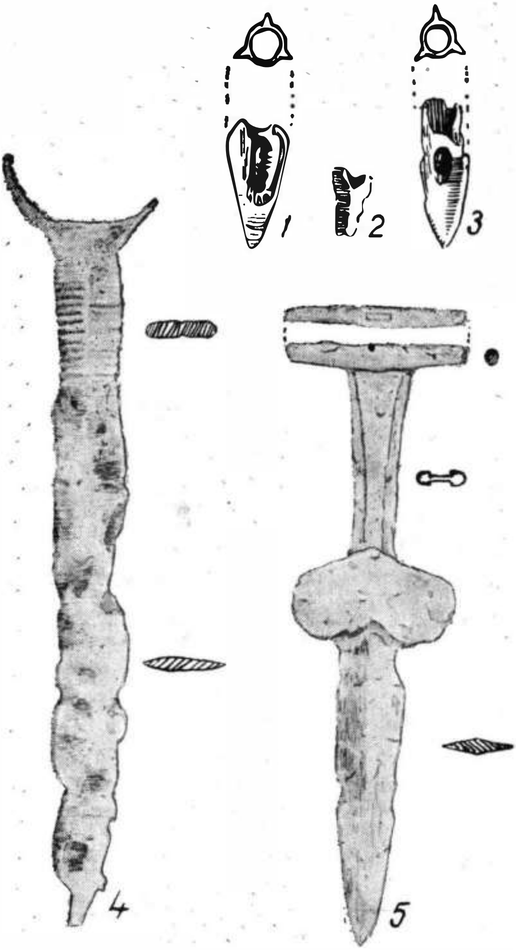
[4] V. Perian, *op. cit.*, p. 83.

[5] *Ibidem*.

[6] W. Ginters, *Das Schwert der Skyten und Sarmaten in Südrussland*, Berlin, 1929, p. 40, pl. 39/a.

[7] A. I. Meliukova, *Vooruјenie skifov*, 1964, fascicula D 1—4, p. 54.

Fig. 2. — *1—4*, Mînzăteşti ; *5*, Suseni (Saca).



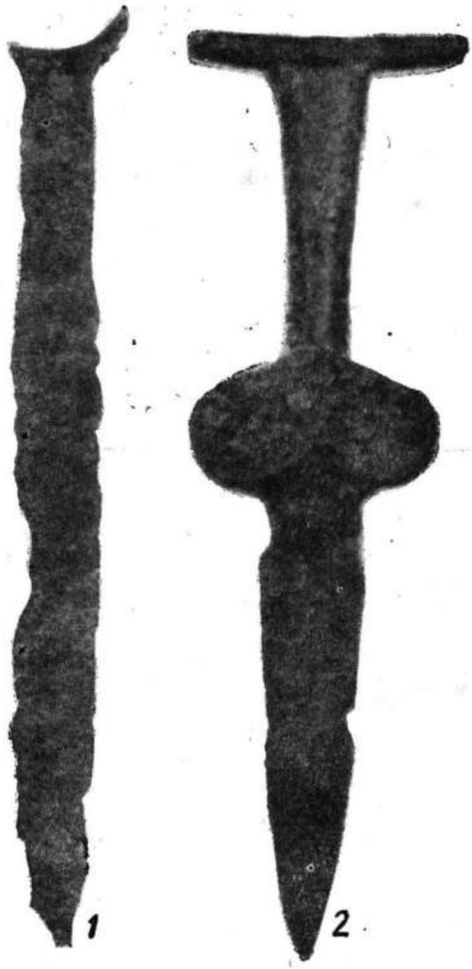


Fig. 3. — *1*, Mînzăteşti ; *2*, Suseni (Saca).

la Bîrseşti-Vrancea[8] şi datat în secolele VI—V î.e.n., ca şi în cel descoperit în tumulul 44, din necropola hallstattiană de la Ferigile, care de asemenea se încadrează în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi începutul secolului al V-lea î.e.n.[9].

Cercetătoarea sovietică A.I. Meliukova, ocupîndu-se de armamentul scitic, documentează existenţa pumnalelor avînd mînerul terminat în bară cu antene, încă de la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al VI-lea î.e.n.[10]. Pumnale asemănătoare sînt cunoscute şi pe teritoriul sarmatic din regiunea Volgăi şi Uralului, datate de cercetătorii sovietici pe baza unui bogat inventar, ca fiind de la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n. [11].

În clasificarea tipologică a pumnalelor cu antene făcută de A.I.Meliukova, pumnalul de la Mînzăteşti îşi găseşte cele mai apropiate corespondenţe în seria pumnalelor cu antene, ca o variantă a tipului doi, datată în secolele VI—V î.e.n. Printre aceste pumnale, există unele care au mînerul terminat cu volute deschise, ca cele de la Kiev şi Jurovka[12] identice cu pumnalul din mormîntul de la Mînzăteşti.

În ce priveşte construcţia mînerului, pumnalul de la Mînzăteşti, prin striurile orizontale şi adîncitura mediană îşi găseşte cea mai apropiată asemănare cu mînerul de la Ferigile şi cu pumnalul descoperit în curganul de la Jurovka[13].

Prin analogiile pe care inventarul mormîntului de la Mînzăteşti le are în descoperirile amintite din ţara noastră şi de pe teritoriul U.R.S.S., acest mormînt poate fi încadrat, fără rezerve, în limitele secolelor VI—V î.e.n.

Faptul că pumnalul cu antene, împreună cu săgeţile amintite constituie inventarul unui mormînt de înhumaţie, apropiindu-se prin aceasta de mormintele scitice de pe teritoriul U.R.S.S. şi deosebindu-se în acelaşi timp de mormintele tumulare cu schelete incinerate de pe teritoriul ţării noastre, ne îngăduie să atribuim ipotetic mormîntul de la Mînzăteşti unor reprezentanţi ai populaţiei scitice pătrunse temporar în Moldova.

Este locul să amintim că înhumarea era unicul rit practicat de neamurile scitice din vremea lui Herodot, indiferent dacă este vorba de şefi sciţi sau de restul membrilor acestui grup etnic[14].

Cercetările arheologice întreprinse în ultima vreme în regiunile limitrofe din vestul Sciţiei (România, Polonia, Bulgaria, Cehoslovacia) confirmă informaţiile lui Herodot, cu privire la practicile funerare ale sciţilor, deosebite de cele ale neamurilor tracice din hallstattul tîrziu[15].

Desigur, lipsa ceramicii din mormînt ca şi a altor obiecte scitice nu ne permite să atribuim acest mormînt cu toată certitudinea unui luptător scit. Dacă se are în vedere însă faptul că în mormintele luptătorilor

[8] S. Morintz, *op. cit.*, p. 205.
[9] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 61.
[10] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 54.
[11] K. F. Smirnov, *Sovromati*, Moskva, 1964, p. 297, 303 şi 333, fig. 5, 11/1, 2, 3 şi 39/5.
[12] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 54, pl. XX/12.
[13] *Ibidem*, pl. XX/14.
[14] Herodot, *Istorii*, Cartea IV (Ed. Ştiinţifică 1961), p. 335—337.
[15] Vezi, M. Dusek, *ArhMold*, II—III, 1964, p. 290—292.

sciţi pumnalul reprezintă simbolul zeului războiului[16], fiind nelipsit şi atribuindu-i-se un caracter ritual religios, atunci probabilitatea etnicităţii scitice a celui înmormîntat aici este evidentă.

★

În mai 1969, cu ocazia unor lucrări agricole, pe teritoriul fermei zootehnice Suseni a I.A.S. Bîrlad, a apărut un pumnal de tip scitic recuperat de cetăţeanul Filipescu Constantin şi adus la Muzeul din Bîrlad.

Din cercetările făcute la faţa locului rezultă că pumnalul a apărut întîmplător (la prăşit) pe locul numit Saca, în partea de vest a satului Suseni, comuna Bacani, jud. Vaslui. Pumnalul face parte din seria binecunoscutelor akinakes-uri cu gardă la mîner şi bară orizontală, descoperite pe teritoriul Moldovei.

Lungimea totală a pumnalului este de 25,4 cm. Mînerul este de formă trapezoidală avînd marginile ridicate pe ambele părţi (fig. 2/5 şi 3/2). Lungimea mînerului împreună cu bara este de 8,4 cm, lăţimea mînerului la gardă este de 1,7 cm, iar la bară de 2,6 cm. El se termină cu o bară transversală rotundă în secţiune, cu capetele tăiate drept, prinsă de mîner printr-un cep (fig. 2/5 şi 3/2). Garda mînerului în formă de inimă puternic turtită este lucrată din două foi cordiforme, prinse între ele prin batere pe margine, asemănîndu-se în mare măsură cu gărzile în formă de „rinichi" — după clasificarea cercetătoarei sovietice A.I. Meliukova[17]. Cei doi lobi, formează o gardă masivă cu umerii rotunjiţi lăsaţi în jos (fig. 2/5, 3/2) dar cu marginea superioară frîntă în unghi obtuz. Lama pumnalului prezintă o slabă nervură mediană pe ambele feţe (fig. 2/5). Întreg pumnalul este oxidat, iar stratul de rugină nu îngăduie observarea şanţurilor de scurgere a sîngelui, caracteristice cîtorva asemenea tipuri de pumnale descoperite pe teritoriul Moldovei[18]. Este posibil ca el să facă parte din seria pumnalelor fără asemenea şanţuri de scurgere.

În ce priveşte încadrarea cronologică a pumnalului descoperit la Saca, întrucît nu dispunem de nici un fel de alte elemente de datare, ne vom sprijini doar pe tipologia pumnalelor de tip akinakes. Dintre descoperirile din Moldova, cea mai apropiată analogie şi-o găseşte în pumnalul de la Boureni, pe care autorul îl datează cu oarecare rezerve între secolele VI—IV î.e.n.[19].

Asemănările cu pumnalul de la Boureni se referă la dimensiunile lor aproape egale (24—25 cm), la forma mînerului, mai lată spre bara transversală şi mai îngustă spre gardă, cît şi în ce priveşte modelarea gărzii şi a lamei. Ambele pumnale au garda cordiformă, uşor turtită, dar cu marginea superioară frîntă în unghi obtuz, ca şi pumnalul de la Bîcu de altfel, deosebindu-se prin aceasta de pumnalele de la Măcişeni, Văratec şi Ghindăoani, care au garda cordiformă cu marginea superioară rotunjită.

Lama triunghiulară scurtă şi relativ lată la punctul de întîlnire cu garda, constituie o altă trăsătură comună celor două pumnale de la

[16] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 46.
[17] *Ibidem*, p. 48—49.
[18] Vezi A. Niţu, *op. cit.*, p. 7; V. Mihăilescu Bîrliba, *op. cit.*, p. 333; I. Mitrea, *op. cit.*, p. 453.
[19] G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 418, fig. 1.

Saca şi Boureni deosebindu-se prin caracteristicile enumerate de toate celelalte pumnale de acest tip descoperite pînă în prezent în Moldova.

Există însă şi unele trăsături care apropie pumnalul de la Saca în oarecare măsură de pumnalele de la Măcişeni, Văratec şi Ghindăoani. Printre acestea amintim forma lamei şi în primul rînd lungimea barei orizontale de la capătul mînerului.

Dar întrucît toate aceste descoperiri au fost încadrate cronologic, avîndu-se în vedere tipologia lor, este dificil, dacă nu chiar imposibil, să se poată stabili o datare diferenţiată a lor, grupate pe baza trăsăturilor comune şi a deosebirilor evidente după cum au fost modelate lama, garda, bara şi mînerul.

Întrucît prin condiţiile de descoperire pumnalul de la Saca nu face excepţie, pentru încadrarea sa cronologică, singura posibilitate ce ni se oferă este apropierea sa tipologică de pumnalele de la Boureni, Măcişeni, Văratec şi Ghindăoani, toate datate în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi începutul secolului al V-lea î.e.n.[20].

Pumnalul de la Saca îşi găseşte asemănări şi printre pumnalele scitice descoperite pe teritoriul U. R. S. S. Cercetătoarea sovietică A. I. Meliukova consideră tipul de pumnal cu bara dreaptă şi garda cordiformă ca fiind o variantă a tipului 2, specifică mai ales regiunilor din vestul Sciţiei şi celei carpato-dunărene, plasîndu-l cronologic în limitele secolelor VI—V î.e.n.[21].

Luînd în consideraţie analogiile tipologice ale pumnalului de la Saca, cu pumnalele amintite descoperite în Moldova, ca şi cu unele dintre cele descoperite pe teritoriul U.R.S.S., opinăm pentru încadrarea sa cronologică în limitele sfîrşitului secolului al VI-lea şi începutul secolului al V-lea î.e.n.

Atît pumnalul de la Saca, cît şi celelalte pumnale descoperite în Moldova în mod întîmplător, deşi se încadrează în tipologia pumnalelor scitice, nu pot constitui dovada unei prezenţe scitice în Moldova. Pot fi considerate eventual, ca descoperiri care reprezintă mai curînd vehicularea unor asemenea arme de provenienţă scitică de către populaţia locală din Moldova, sau indicînd producerea unor asemenea arme în unele centre din afara hotarelor Sciţiei, imitîndu-se tipurile de pumnale specifice luptătorilor sciţi, aşa cum au opinat unii cercetători români şi străini [22].

Singura descoperire, care poate fi pusă pe seama populaţiei scitice în Moldova, rămîne deocamdată mormîntul de înhumaţie de la Mînzăteşti, care se apropie atît prin rit şi ritual, cît şi prin inventarul său, e drept destul de sărac, de monumentele de cultură materială aparţinînd neamurilor scitice.

---

[20] *Ibidem*; V. Mihăilescu Bîrliba, *op. cit.*, p. 334; I. Mitrea, *op. cit.*, p. 455; Pumnalul de la Măcişeni a fost datat de autor în secolele V—III î. e. n. (vezi V. Palade *op. cit.*) dar descoperirile ulterioare şi noile analogii tipologice, au determinat o nouă reîncadrare a sa în seria pumnalelor databile în limitele sfîrşitului secolului al VI-lea şi începutul secolului al V-lea î. e. n. În acest sens opinează A. Vulpe (*Ferigile*, p. 61), V. Mihăilescu Bîrliba, I. Mitrea etc.

[21] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 49—50.

[22] D. Popescu, *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 23—32; idem, *SCIV*, 18, 1967, 2, p. 339—341; A. I. Meliukova în *SA*, XXII, p. 249; M. Dusek, *op. cit.*, p. 282—285; idem, în *SlovArch*, VI, Bratislava, 1966, p. 36—38.

NOUVELLES DÉCOUVERTES SCYTHIQUES DANS LE DÉPARTEMENT DE VASLUI

RÉSUMÉ

On présente deux découvertes faites dans les communes des environs de Bîrlad et qui mènent à la conclusion de la présence ou de l'influence scythique dans cette région.

Une découverte est l'identification occasionnelle d'une tombe d'inhumation, avec inventaire spécifique (village de Mînzăteşti, commune de Măluşteni), et la deuxième découverte est un poignard du type « akinakes », trouvé accidentellement pendant les travaux agricoles.

C'est la tombe d'inhumation, avec son inventaire spécifique aux Scythes, qui présente une importance particulière. Il s'agit d'une tombe d'inhumation, sans tumulus, le squelette assis horizontalement, la tête dans la direction nord et les mains jointes au corps.

La tombe contenait un inventaire funéraire composé d'un poignard en fer, type « akinakes », ayant des antennes, le long du corps et, à côté, quelques bouts de flèches en bronze, pourvues de trous emmanchés.

Etant donné les objets de l'inventaire trouvés à côté du mort, objets toujours présents dans les tombes des Scythes et constituant le symbole du dieu de la guerre chez les Scythes, et considérant aussi le rite d'enterrement — l'inhumation —, la tombe peut être attribuée à un guerrier scythe, ce qui indique une présence temporaire des Scythes dans cette région limitrophe de la Scythie.

Ne possédant pas un inventaire plus représentatif, on a fait l'encadrement chronologique de la tombe en tenant compte du poignard aux antennes, comme appartenant à la deuxième moitié du VI^{e} siècle et au commencement du V^{e} siècle av.n.è.

Le poignard de Bacani, trouvé à l'occasion de travaux agricoles, est une découverte accidentelle et ne confirme pas le présence des Scythes dans la région. Il reflète surtout le transport de telles armes en dehors de la Scythie ou leur fabrication à l'imitation des Schythes dans les ateliers du pays, dans notre cas dans le monde thrace nord-danubien du VI^{e}—V^{e} siècle av.n.è. (car typologiquement le poignard dont il est question est surtout spécifique à cette période).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La carte des poignards découverts en Moldavie. *1*, Boureni ; *2*, Comarna ; *3*, Bîcu ; *4*, Măcişeni ; *5*, Bîrseşti ; *6*, Văratec ; *7*, Suseni ; *8*, Mînzăteşti ; *9*, Zăiceşti ; 10, Hilişeu ; *11*, Cristineşti ; *12*, Ghindăoani ; *13*, Agapia ; *14*, Năneşti.

Fig. 2. — *1* — *4*, Mînzăteşti ; *5*, Suseni (Saca).

Fig. 3. — *1*, Mînzăteşti ; *2*, Suseni (Saca).

CÎTEVA OBSERVAȚII ASUPRA UNOR PROBLEME ALE LATÈNE-ULUI GETO-DACIC

DE

EMIL MOSCALU

Intervenția de față mi-a fost prilejuită de teza de doctorat a lui H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, care, fără îndoială, este o sinteză bine venită și utilă în același timp. Realizarea ei a fost impusă și a devenit posibilă datorită acumulării în ultimele decenii a unei documentări arheologice, care permite elucidarea în măsură mai mare a multor probleme ale perioadei analizate.

Între acestea se situează descoperirea și cercetarea cetăților de la Piatra Craivii, Tilișca, Bănița, Bîtca Doamnei-Piatra Neamț, Barboși, a unei serii de tezaure monetare și de podoabe și a unei serii de așezări geto-dacice nefortificate, depozite de unelte necunoscute în urmă cu 20 de ani. Toate acestea aruncă o lumină cu totul nouă asupra stadiului social-economic, culturii materiale, economiei și potențialului economic al geto-dacilor, ceea ce permite în ultimă instanță conturarea mai precisă a locului și rolului acestora între populațiile Europei contemporane, geto-daci care prin dezvoltarea economică și ca o consecință a acesteia, prin forța de care dispuneau, s-au impus atenției Imperiului roman.

Autorul utilizează rezultatele cercetărilor personale ca și pe ale altor cercetători, interpretîndu-le într-o manieră personală, prin opinii dintre care multe ne sînt cunoscute din publicațiile anterioare.

Îmi permit să atrag atenția asupra statisticii pe care o folosește autorul pentru a demonstra creșterea numărului așezărilor daco-getice din Transilvania, din secolele III—II î.e.n., față de secolele V—IV î.e.n. : „(66 față de 25 în Transilvania, după o statistică întocmită de I. H. Crișan)" [1]. La capitolul documentării pentru perioada secolelor V—III î.e.n., Transilvania este încă deficitară, și cred că o asemenea statistică nu trebuie luată prea mult în seamă, întrucît în urma unor cercetări de teren mai atente s-ar putea ca raportul numeric al documentelor arheologice fixe, dintre cele două perioade să se inverseze.

---

[1] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Universitatea „Babeș Bolyai", Cluj, Facultatea de Istorie-Filozofie, 1970. Rezumatul tezei de doctorat, p. 1.

SCIV, tomul 23, nr. 2, București, 1972, p. 293—297

Cred că este suficient un exemplu. La Conferinţa naţională de arheologie din decembrie 1969, desfăşurată la Craiova, s-a afirmat că în secolele IV—III î.e.n., Cîmpia Dunării ar fi fost slab locuită (Al. Vulpe). Desigur că aceasta reflectă o situaţie de moment, datorită lacunelor cercetării noastre de teren şi nu o situaţie istorică reală. Numai cercetările din anul 1970 au dus la descoperirea pe teritoriul judeţului Teleorman a patru puncte noi din această perioadă care se adaugă celor trei cunoscute anterior, dintre care descoperirea mormîntului de la Peretu aduce un argument a cărui greutate nici nu mai trebuie subliniată. Cercetările ulterioare vor amplifica mult dovezile de locuire a acestei zone în perioada amintită.

Aceste statistici sînt supuse fluctuaţiilor datorită mobilităţii cantitativ ascendente a documentării arheologice.

La problema premiselor politice ale apariţiei statului dac nu trebuia neglijată, fie măcar şi în treacăt, analiza primelor formaţiuni unional tribale, de la Dunărea de jos, unde acestea apar atestate documentar încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. : uniunea de triburi a acelui „rex histrianorum", cea care luptă cu Alexandru Macedon şi în sfîrşit cea condusă de Dromychaites. Ele sînt atestate documentar în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., dar sîntem obligaţi să presupunem că ele au apărut la o dată anterioară menţionării lor, cel puţin la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., dacă nu în prima jumătate a acestui secol. În Transilvania contemporană nu cunoaştem un fenomen similar.

Deci uniunile de triburi apar la Dunărea de Jos cu circa 150 de ani înaintea celor din Transilvania, conduse de Oroles şi Rubobostes. Dacă se admite opinia tentantă exprimată de Vladimir Iliescu privind interpretarea numelui Rubobostes-Burebistes-Burebista[2], atunci dispare şi această eventuală formaţiune politică din Transilvania. C. Preda, stabileşte pe baza a patru tipuri monetare, care prezintă multe elemente tehnico-stilistice şi o circulaţie comună în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. şi primele 2-3 decenii ale secolului I î.e.n., existenţa unei uniuni de triburi geto-dacice în sudul Transilvaniei, de-a lungul văii Mureşului şi a afluenţilor lui [3].

Toate acestea indică un decalaj de dezvoltare social-economică defavorabil Transilvaniei, în secolele IV—III î.e.n. Urmează că premisele economico-politice ale apariţiei statului dac, într-o primă fază, sînt de căutat mai degrabă în zona extra carpatică.

În lucrare se arată că : „inscripţia lui Acornion din Dionysopolis nu se referă, în primele rînduri păstrate, la tatăl lui Burebista ca stăpîn al Argedavei, ci la cu totul altă căpetenie, care trebuie plasată mai degrabă prin sudul Dobrogei decît în Cîmpia Munteană" [4].

Problema localizării stăpînirii tatălui lui Burebista sau a altei căpetenii în sudul Dobrogei, trebuie privită cu multă prudenţă. Indiferent de argumentele care se aduc în sprijinul acestei ipoteze, documentarea arheo-

---

[2] Vladimir Iliescu, *Rubobostes oder Burobostes? zu Trog Pomp. Prol. XXXII, StCl.*, X, 1968, p. 115—122.

[3] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, (în manuscris).

[4] H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 3; Idem, *Burebista şi Dobrogea, Pontice*, 4, 1971, nota 9, unde citim : „. . . Argedava (sau Sargedava) trebuie căutată undeva în Dobrogea meridională, nu departe de cetatea de baştină a lui Acornion şi că în stăpînul ei trebuie să vedem un predecesor al lui Rholes sau al lui Daphyx". Acum ipoteza pierde din substanţă.

logică existentă în acest moment nu susţine o asemenea localizare. În sudul Dobrogei nu cunoaştem nici o cetate sau măcar o aşezare getică mai importantă, din perioada Burebista-Decebal [5]. Se cunosc numai cîteva fragmente ceramice la Buceag [6], cîteva vase şi două ceşti geto-dacice între Tutracan şi Ruse [7]. Cetăţi dacice cunoaştem doar în nordul Dunării la Barboşi-Galaţi [8], de la Orlovka-Cartal [9]. Aşa stînd lucrurile, de ce nu am încerca să localizăm această căpetenie getică în importanta aşezare de la Piscul Crăsanilor sau într-una din cetăţile menţionate, din nordul Dunării ? [10].

În ce priveşte argumentul de ordin arheologic menit să demonstreze imposibilitatea trecerii lui Burebista din Cîmpia Munteană în munţii

---

[5] Cf. şi C. Scorpan, *Aspecte ale continuităţii şi romanizării băştinaşilor din Dobrogea în lumina recentelor cercetări*, *Pontice*, 3, 1970, nota 16.

[6] C. Scorpan, *Săpăturile arheologice din aşezarea getică de la Bugeac, Valea lui Mariniciu*, *Pontica*, 2, 1969, p. 43—54, fig. 7, 9, 21, 29, 31. Rezultatele acestor săpături au fost prezentate de C. Scorpan în comunicarea *Geţii în Dobrogea romană*, la Conferinţa naţională de arheologie din decembrie 1969, de la Craiova. Cu acest prilej M. Babeş şi Gh. Bichir au atras atenţia asupra faptului că unele fragmente ceramice de la Bugeac datează din secolele II—I î. e. n., ceea ce indică existenţa unei aşezări, fapt sesizat de toţi cei ce cunosc ceramica din Latène-ul tîrziu. Cf. şi M. Babeş, *Necropola daco-romană de la Enisala*, *SCIV*, 22, 1971, 1, nota 88. Observaţia este întărită şi de existenţa celor două monede republicane romane din argint, ce datează din sec. I î. e. n. (cf. C. Scorpan, *op. cit.*, p. 75), şi de observaţia autorului, făcută în timpul săpăturii, conform căreia ar putea exista două nivele (*ibidem*, p. 43). În articolul *Aspecte ale continuităţii şi romanizării băştinaşilor din Dobrogea, în lumina recentelor cercetări*, *Pontica*, III, 1970, p. 141, C. Scorpan spune: „cîteva fragmente ceramice, printre care o fructieră lucrată cu mîna, toarta unei căni de lux cenuşie şi alte cîteva, ca şi cele două monede republicane de argint din secolul I î. e. n., au făcut să se nască bănuiala că la Bugeac — Valea lui Mariniciu, trebuie să existe un strat mai vechi, poate chiar din secolul III—II î. e. n. (!). În primul rînd, acest lucru nu se verifică stratigrafic, întrucît stratul de cultură existent şi cercetat, din epoca romană, este direct pe pămîntul viu (iar săpătura a atins în multe locuri o mare adîncime în acest pămînt viu). Dacă am avea de a face cu două nivele, la distanţă cronologică unul faţă de celălalt, (distanţă cronologică care în cazul de la Bugeac nu poate fi mai mare de 100—150 de ani! E. M.) ar fi obligatorie înregistrarea în pămînt a unei întreruperi, dacă nu chiar a unui hiatus". În ceea ce priveşte afirmaţia că: „stratul de cultură din epoca romană suprapune direct pămîntul viu, săpătura a atins în multe locuri o mare adîncime în acest pămînt viu", — indică faptul că autorul a căutat nivelul Latène tîrziu sub pămîntul viu. Şi era normal să nu-l găsească acolo! El trebuie căutat deasupra pămîntului viu, la baza stratului de cultură care are o grosime de 50—60 cm (cf. C. Scorpan, *Pontice*, II, p. 43). Asupra obligativităţii de a exista o întrerupere sau un hiatus între două nivele, nu mai este necesar să insist. Evoc numai fenomenul solificării, care face ca structura şi compoziţia a două nivele să se uniformizeze în punctul lor de contact. La Bugeac trebuie continuată săpătura.

[7] Н. Ангелов, *Новооткрити селища по брега на Дунава между Русе и Тутракан*, *UAU*, XVIII, 1952, p. 376 şi 378, fig. 381 şi 382/a şi b.

[8] N. Gostar, *Cetăţi dacice din Moldova*, *Apulum*, V, p. 145; Idem, *Cetăţile dacice din Moldova*, Ed. Meridiane, 1968, p. 29—34.

[9] I. D. Golovko, R. D. Bondar, A. G. Zaghinailo, în *KS* Odessa, 1963, p. 68—80. N. Gostar, *Aliobrix*, *Latomus*, 1967, XXVI, 4, p. 987—995.

[10] H. Daicoviciu, în *Pontice*, II, 1971, nota 9, respinge ipoteza formulată de N. Gostar, în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi* (seria nouă, secţ., III, a, Istorie, t. XVI, 1970, fasc. I, p. 65—66), că Argedava din inscripţie este de fapt Sargedava sau Zargedava, că este identică cu Zargidava menţionată de Ptolemeu la miazănoapte de Piroboridava şi de Tamasidava şi că prin urmare reşedinţa căpeteniei la care mergea Arconion se afla în Moldova. În lumina argumentului de ordin arheologic care se opune deocamdată localizării căpeteniei getice în sudul Dobrogei, ipoteza formulată de N. Gostar, are în stadiul actual al documentării arheologice multe şanse de a se dovedi justă, deşi trebuie să ţinem seama că şi în favoarea localizării Argedavei la Popeşti au fost aduse argumente destul de consistente.

Orăştie, la Conferinţa naţională de arheologie de la Craiova s-a afirmat (H. Daicoviciu), că în cetăţile de aici lipsesc capacele de vase avînd drept mîner o reprezentare a capului de vultur, pe care le găsim însă la Popeşti pe Argeş.

Această constatare ar putea constitui o indicaţie în sensul existenţei unei deosebiri culturale regionale în această perioadă, dar nu cred că un detaliu ornamental ar putea constitui un argument decisiv într-o problemă de importanţa acesteia. Tipologic, ceramica lucrată cu mîna şi cu roata este unitară pe toată aria ei de răspîndire. Dacă din cetăţile geto-dacice situate în Munţii Orăştie ar lipsi capacele de vase ca tip atunci argumentul ar fi valabil.

OBSERVATIONS SUR QUELQUES PROBLÈMES EN RAPPORT AVEC LE LA TÈNE GÉTO-DACIQUE

RÉSUMÉ

L'auteur discute certaines opinions sur le La Tène géto-dacique exprimées par Hadrian Daicoviciu dans sa thèse de doctorat, intitulée « La Dacie de Burebista à la conquête romaine ».

Il s'arrête en premier lieu sur la statistique utilisée par H. Daicoviciu pour démontrer l'accroissement du nombre des établissements géto-daciques de Transilvanie aux III^{e}—II^{e} siècles av. n.è. par rapport aux V^{e}—IV^{e} siècles : (66 contre 25 en Transylvanie, d'après une statistique de I.H. Crişan) [1]. Or, les possibilités de documentation pour la période comprise entre les V^{e} et III^{e} siècles sont tellement réduites, qu'une telle statistique ne peut être admise que sous bénéfice d'inventaire. Des recherches plus poussées sur les lieux pourraient fort bien inverser le rapport numérique des documents archéologiques fixés entre les deux périodes mentionnées, ces statistiques étant soumises à des fluctuations dues à l'amplification quantitative continuelle de la documentation archéologique.

En ce qui concerne le problème des prémisses politiques de l'apparition de l'Etat dacique, H. Daicoviciu — montre l'auteur — n'aurait pas dû omettre d'analyser les premières unions tribales du Bas-Danube, attestées dès la seconde moitié du IV^{e} siècle av. n. è. : l'union tribale de ce « rex Histrianorum », celle qui a lutté contre Alexandre le Grand et celle conduite par Dromichaïtes. Ces formations sont attestées par des documents de la seconde moitié du IV^{e} siècle, mais on est forcé d'admettre qu'elles sont apparues avant la date de leur mention, au moins vers le milieu, sinon dans la première moitié du siècle. Or, on ne connaît pas de phénomène similaire en Transylvanie.

Les unions tribales apparaissent dans la région du Bas-Danube près de 150 ans avant celles de Transylvanie, conduites par Oroles et Rubobostes. Si l'on admet l'opinion de Vl. Iliescu sur l'interprétation du nom de Rubobostes — Burobostes — Burebista (voir note 1), même cette formation disparaît de l'horizon transylvain. En échange, C. Preda se fonde sur la diffusion de quelques types de monnaie dans le Sud de la

Transylvanie, le long de la vallée du Mureş et de ses affluents, à la fin du II^{e} siècle et au cours des premières décennies du I^{er} siècle av. n. è., pour y localiser une autre union tribale à cette époque. Tout ceci dénote l'existence, dans le processus de développement social-économique des Géto-Daces, d'un décalage en défaveur de la Transylvanie.

On ne saurait non plus accepter la thèse suivant laquelle « l'inscription d'Acornion, découverte à Dionysopolis, ne se réfère pas, dans ses premières lignes qui nous sont parvenues, au père de Burebista en tant que maître d'Argedava, mais à un autre chef, qu'il faudrait plutôt situer quelque part dans le Sud de la Dobroudja, et non pas dans la plaine valaque ». D'après l'auteur du compte rendu, quelque puissent être les arguments théoriques invoqués en faveur de cette hypothèse, la documentation archéologique ne permet pas de soutenir une telle localisation, étant donné que l'on ne connaît dans le Sud de la Dobroudja aucune citadelle, ni même aucun établissement géto-dacique de quelque importance datant de la période Burebista-Décébale. Tout ce qui apparu jusqu'à ce jour au sud du Danube, ce sont certaines fragments céramiques à Bugeac, quelques vases entre Tutracan et Ruse (Bulgarie), ainsi que, au nord du Danube, les citadelles de Barboşi-Galaţi et de Piatra Cartalului.

din Bizanţ [4] îl menţionează numai. Unele date despre poziţia geografică şi istorico-politică a oraşului Alopeconnesos le aflăm de la Demostene şi Pomponius Mela. Cel dintîi, în cuvîntarea ţinută împotriva lui Aristocrates relatînd despre campania sa împotriva piraţilor şi tîlharilor din oraşul Alopeconnesos, ne informează că oraşul respectiv era situat pe un promontoriu ce înaintează spre Imbros şi se găsea cel mai îndepărtat de Tracia [5]. Tot lui Demostene îi datorăm ştirea, potrivit căreia, după ce în anul 352



Fig. 1. — Monedă de bronz a oraşului Alopeconnesos.

î.e.n., oraşul se aflase sub dominaţia lui Filip II, în urma unui tratat de alianţă încheiat cu acesta din urmă, el (Demostene) [6] a reuşit să reia de la Filip oraşele Sestos, Eleus, Matitos şi Alopeconnesos şi să le redea tuturor acestora patriile, legile şi libertatea celor sfinte. La rîndul său Pomponius Mela scrie că între golful Melos (astăzi Sarov) şi o apă, numită azi Geri, se aflau în antichitate două oraşe — Alopeconnesos şi Cardia [7] (fig. 2).

În legătură cu localizarea şi numele actual al oraşului dispărut dispunem de cîteva informaţii contradictorii. De pildă, Albert Farbiger, în lucrarea sa de geografie [8], arată că Alopeconnesos se afla aproape de capul Burun. Deşi comentatorul operei lui Pomponius Mela afirmă că vechiul oraş este un sat cu numele de Kavari [9], Am. Hauvette-Besnault [10], care a făcut o expediţie în zona acestor oraşe vechi n-a găsit nici un sat cu astfel de nume. Doar în apropiere de capul Suvla-Burun, într-o cîmpie, transformată în cea mai mare parte în saline, din partea de est a satului Kucuk Anaforta a găsit un cimitir antic atribuit de el oraşului Alopeconnesos. În Pauly-Wissowa găsim menţiunea că oraşul în discuţie este o colonie eoliană situată în vestul Chersonesului [11]. E. Babelon [12] afirmă

[4] Liv., XXXI, 16.

[5] Demostene (*Împotriva lui Aristocrates*), XXIII, 166; Despre faptul că era adăpost pentru piraţi a se vedea şi *The Cambridge Ancient History*, VI, *Macedonia 401—301*, Cambridge, 1969, p. 201. Traducerile din Demostene făcute de Liana Lupaş căreia îi mulţumim călduros şi pe această cale.

[6] Demostene (*Despre coroană*), XVIII, 92 şi *The Cambridge Ancient History*, p. 236—237; 252—253.

[7] II, 27.

[8] Albert Farbiger, *Handbuch der alten Geographie*, Leipzig, 1848, *Europa*, III, 1 079.

[9] J. J. Huot, *Description de la terre de Pomponius Mela*, p. 34.

[10] Am. Hauvette-Besnault, *Sur quelques villes anciennes de la Chersonnèse de Thrace*, în *Bulletin de Correspondance hellénique*, an IV, ian. 1880, p. 519—520.

[11] Hirschfeldt, în *RE*, I, col. 1597.

[12] E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, Paris, 1932, partea a II-a, vol. IV, p. 990.

O MONEDĂ A ORAŞULUI ALOPECONNESOS (CHERSONESUL TRACIC) DESCOPERITĂ LA ZIMNICEA

DE

MARIA CHIŢESCU

Este îndeobşte ştiut faptul că numele unor oraşe greceşti sînt cunoscute nu atît, sau nu numai, din datele oferite de izvoarele scrise, ci şi prin intermediul monedelor autonome ale acestora. Adevărul acesta este valabil şi pentru oraşul Alopeconnesos, ce face obiectul prezentării de faţă, ca urmare a descoperirii în 1968, la Zimnicea, a unei monede emise de oraşul respectiv. Moneda s-a aflat în nivelul ce corespunde secolului al III-lea î.e.n., la adîncimea de —0,90 m de la suprafaţa solului actual de călcare. Exemplarul face parte din aşa-zisele tipuri monetare clasice ale oraşului (fig. 1).

Av. Capul tînăr a lui Dionysos, spre dreapta, părul lung, cu o coroană de iederă.

Rv. $\overset{\text{A}}{\Lambda\ \Omega}$ Cantharos. În cîmp dreapta, vulpe mergînd spre dreapta, în cîmp stînga, strugure. Efigia de pe avers şi revers pare a fi înconjurată de o coroană de frunze (?), greu de identificat.

7,15 g; 20,5 mm. Moneda este lucrată frumos, dar tocită. Acest tip este în *Sylloge Numorum Graecorum, Thracia,* II, 856, pl. 17, nr. 836 şi Head[2], p. 258.

Întrucît în dicţionare sau lucrări de istorie generală se cunosc destul de puţine date despre oraşul Alopeconnesos din Chersonesul tracic, iar puţinele informaţii existente se găsesc în lucrări disparate, pentru o mai bună cunoaştere a faptelor, nu socotim că este de prisos să facem o scurtă trecere în revistă a ştirilor pe care le deţinem pînă în prezent.

Herodot[1] povesteşte că, în jurul anului 550 î.e.n. în timpul lui Pisistrate, o serie de oraşe din Chersonesul tracic — între care şi Cardia — au fost fondate de atenienii ce s-au exilat aici, sub conducerea lui Miltiades din puternica familie Filaides. Tot Herodot ne aduce, în continuare, ştirea că oraşele înfiinţate de atenienii lui Miltiades s-au grupat într-o federaţie cu capitala la Cardia, federaţie din care făcea parte şi Alopeconnesos. Plinius îl consideră în chip eronat drept o insulă[2], iar Strabo[3] şi Ştefan

---

[1] *Istorii*, VI, 34 şi urm.

[2] Plinius Secundus, *Hist. nat.*, 4, 12.

[3] Strabon, VII, 333 şi urm.

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 299—306

că oraşul se află aproape de salinele de la Sari-Bahr, pentru ca Head [13] să completeze tabloul de mai sus, afirmînd că primii locuitori ai acestui oraş au fost aduşi aici în urma consultării oracolului.

Oricum ar fi, din datele de care dispunem pînă acum rezultă limpede că oraşul Alopeconnesos era un port la Marea Egee, servind ca punct de tranzit şi ca adăpost pentru piraţi. El se găsea într-o cîmpie situată între golful Sarov şi apa Geri, în faţa oraşului Cardia. Din aceleaşi ştiri



Fig. 2. — Oraşul emitent şi locul de găsire al monedei.

mai reiese de asemenea că oraşul a făcut parte din cel puţin două confederaţii [14].

Există informaţii că toate oraşele din Chersonesul tracic au emis monede în epoca autonomă. Cele mai vechi monede sînt reprezentate de tetradrahmele bătute în vremea lui Miltiades, tiran al Chersonesului

---

[13] B. V. Head, *Historia Numorum*, Londra, 1963, p. 258.

[14] Se pare că ar fi făcut parte şi din Confederaţia de la Delos (478—463 î.e.n.), aşa cum se vede în harta nr. 2 din *The Cambridge Ancient History*, V, Athena 478—401, Cambridge, 1969.

prin anul 515 sau începutul lui 493 î.e.n. Acestea erau emise după etalonul euboico-attic, avînd greutăți ce nu depășeau 17 g. După cît se pare, orașul Alopeconnesos va bate monede în cursul secolului al IV-lea î.e.n. Din cîte se cunosc în această privință, orașul a emis numai monede de bronz. Se mai știe de asemenea, că primele emisiuni ale chersonesienilor au pe revers și capul mic al Athenei [15], care este o copie după tipurile arhaice ale metropolei. Aceeași reprezentare a capului Athenei apare și pe cîteva exemplare, nr. 1—3, emise de Alopeconnesos [16].

Orașul Alopeconnesos emite monede care au pe revers un singur tip de reprezentare. Este vorba de cantharos, care are în cîmp dreapta sau stînga o vulpe, ce apare destul de frecvent, numai pe revers, secondată, destul de des, de un strugure și mai rar de un spic de grîu. Legenda este scrisă circular de la stînga la dreapta în forma prescurtată ΑΛΩ sau ΑΛΩΠΕΚΟΝ. Vulpea care apare aproape de fiecare dată pe monedele acestui oraș, este socotită ca simbol al acestuia [17]. Alopeconnesos însemnînd de fapt Insula Vulpii. Reprezentările de pe avers sînt mai variate. Cel mai frecvent apare capul lui Dionysos, tînăr, spre dreapta, cu părul scurt sau lung și cu o cunună de iederă. Se întîlnește apoi efigia Athenei, efigie ce apare pe monede ale orașelor din Chersones. La acestea ar mai fi de adăugat monedele cu chipurile Demetrei sau Persephonei și a lui Apollo.

Greutatea monedelor este cuprinsă între 2—7,39 g.

Ca urmare a studiului monedelor și cu ajutorul izvoarelor literare s-ar putea vorbi despre unele aspecte ale vieții economice a orașului Alopeconnesos. Din informațiile scrise reiese mai întîi, așa cum am spus, că orașul Alopeconnesos era un port, poate de tranzit, la Marea Egee și refugiul pentru pirații din acea vreme. Împrejurarea că Alopeconnesos era situat într-o zonă de cîmpie, la care se adaugă unele simboluri de pe monede, ne determină să credem că ocupația de bază era viticultura (Dionysos, strugurele, cantharosul) și agricultura (Demetra, spicul de grîu). Monedele Alopeconnesosului apar în toate marile cataloage monetare din lume, și în unele cu mici comentarii privind poziția geografică sau importanța lui [18]. Am ținut să prezentăm cîteva date asupra orașului Alopeconnesos, mai puțin cunoscut nouă, ca urmare a descoperirii în 1968, în așezarea getică de la Zimnicea, a unei monede autonome a orașului amintit. Tot cu acest prilej ne-am gîndit să facem și o trecere în revistă a diferitelor emisiuni de la Alopeconnesos.

Deoarecere puținele emisiuni ale orașului Alopeconnesos apar destul de disparat în cataloage ale muzeelor sau colecțiilor mari din lume, pentru

[15] B. V. Head, *op. cit.*, p. 157.

[16] Monedele sînt cuprinse în următoarele cataloage: A. von Sallet, *Beschreibung der Antiken Münzen, The Chersonesus*, Berlin, 1888, p. 245, nr. 5; T. E. Mionnet, *Description des médailles antiques, grecques et romaines*, Paris, 1822, Supplément, II, p. 522—523, nr. 1; Victor de Renner, *Catalog de la collection des médailles grecques de M. le Chevalier Léopold Walcher de Moltheim*, Paris, 1895, p. 65, nr. 841 c.

[17] Pentru prezența, evoluția și semnificația cantarosului de pe monede a se vedea studiul lui R. Ross Holoway, *The Crown of Naxos*, în *Museum Notes*, X, New York, 1962, p. 1—9, și pl. I; H. P. Borrell, *Unedited autonomous and imperial greek coins*, în *Numismatic Chronicle*, IV, aprilie 1841 — ianuarie 1842, p. 2—3.

[18] A se vedea bibliografia de la nota 16, plus S. W. Grose, Fitzwillian Museum, *Catalog of the Mc Clean collection of Greek coins*, II, Cambridge, 1926, p. 130; P. H. Borell, *op. cit.*, p. 2—3; Collection C. N. Lischine, *Monnaies grecques. Thrace Macon*, 1902, p. 117.

o mai uşoară urmărire şi înţelegere a lor am găsit de cuviinţă să le prezentăm pe scurt în cele ce urmează. De altfel, această operaţie ne va ajuta şi la formularea unor concluzii numismatico-istorice[19].

1 — 3 Capul Athenei cu cască, spre dreapta

A

rv. 1[20] — 2[21] Λ Ω Cantharos cu vulpe? şi strugure.

3[22] ΑΛΩΠΕΚΟΝ — strugure.

2,50 g.

4 — 28[23] Capul lui Dionysos spre dreapta, cu părul lung sau scurt, are o cunună de iederă. De obicei, totul în cerc perlat.

rv. Cantharos, vulpe în cîmp stînga sau dreapta, secondată de cele mai multe ori de un strugure, mai rar un spic de grîu. Spicul de grîu apare uneori şi în exergă sau deasupra cantharosului.

?? 4,50 g; 3,50 g; 2 g; 3 g; 3 g; 4 g; 4,50 g; 4,50 g; 4,50 g; 3 g; 3 g; 7,36 g; 6,97; 3,62 g; 2,22 g; 3,63 g; 4,79 g; 2,07 g; 3 g; 2,56 g;

29 — 33[24] Av. Capul Demetrei sau Persephonei, spre dreapta avînd cunună de spice.

Rv. ΑΛΩ sau ΑΛΩΠΕΚΟΝ.

Cantharos, vulpe, strugure, sus sau jos spic.

34[25] Av. Capul lui Apollon spre dreapta.

Rv. Ca mai sus

35[26] Av, Cap din faţă.

Rv. Ca mai sus

36 — 37[27] Capul lui Dionysos spre dreapta.

Rv. ΑΛΩΠΕΚΟΝ, ca mai sus, dar monograma ☧ sau X .

---

[19] Prezentul catalog nu credem că este complet întrucît nu ne-au fost accesibile toate publicaţiile cunoscute de noi, ca, de exemplu: A. Postolakas, Κατάλογος τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τοῦ 'Αθήνησιν 'Εθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, Athena, 1872, p. 122—179; F. Imhoof-Blumer und Otto Keller, *Tierund Planzenbilder auf Münzen und Gemmen des klassischen Altertums*, Leipzig, 1889, în *Thrakischen Münzen werden aufgeführt.*

[20] T. E. Mionnet, *Description de médailles antiques, grecques et romaines*, Paris, 1822, Supplément, II, p. 522, nr. 1.

[21] Victor de Renner, *Catalog de la collection des médailles grecques de M. le chevalier Léopold Walcher de Moltheim*, Paris, 1895, p. 65, nr. 841 c.

[22] A. von Sallet, *Beschreibung der Antiken Münzen*, Berlin, 1888, Thracian Chersonesus, p. 245, nr. 5.

[23] Toate aceste monede se găsesc în următoarele colecţii:

nr. 1—2; A von Sallet, *op. cit.*, p. 345.

1—3; T. E. Mionnet, *op. cit.*, supplément, II, p. 522—523.

2—4; Collection C. N. Lischine, *Monnaies grecques, Thrace Macon*, 1902, p. 117, nr. 1 009—1 013; *Sillcge Numorum Graecorum*, Copenhaga, 1943, Thrace II, pl. 17, nr. 856—860 şi foto nr. 856—860; L. Forrer, *The Weber collection, Greek coins*, II, Londra, 1924, p. 133, nr. 2 442—2 443; Victor de Renner, *op. cit.*, p. 65, nr. 841 a; H. P. Borell, *Unedited autonomous and imperial Greek coins*, în *Numismatic Chronicle*, IV, aprilie 1841 — ianuarie 1842, p. 2—3; S. W. Grose, Fitzwilliam Museum, *Catalog of the Mc Clean collection of Greek coins*, II, Cambridge, 1926, p. 130, nr. 4134; N. A. Muşmov, *Античнеты Монети*, Sofia, 1912, p. 308, nr. 5 458—5 460.

[24] *BMC*, nr. 3; T. E. Mionnet, *Description des médailles antiques, grecques et romaines*, Paris, 1806, I, p. 425; G. P. Oikonomos şi E. Varoucha — Christodoulopoulos, Νομισματικὴ Συλλογὴ 'Αναστασίου Π. Σταμούλη, Athena, 1955, p. 9; N. A. Muşmov, *op. cit.*, p. 308, nr. 5 456—5 457.

[25] Victor de Renner, *op. cit.*, p. 65, nr. 841 b.

[26] *Silloge*, pl. 17, nr. 861 şi foto nr. 861.

[27] A. von Sallet, *op. cit.*, p. 245—246, nr. 4; Collection C. N. Lischine, p. 117, nr. 1 014.

Catalogul de mai sus ne dă posibilitatea să constatăm că pînă în prezent se cunosc, 38 monede emise de orașul Alopeconnesos. Deși nu avem pretenția de a prezenta o ordine cronologică strictă a emisiunilor orașului în discuție, ni se pare că monedele cu efigia Athenei reprezintă — cele mai vechi emisiuni ale orașului. Ar mai urma apoi, în timp, tipul cu Dionysos pe avers și cantharosul pe revers, care este și cel mai frecvent. O indicație în acest sens ne-ar putea oferi prezența monogramei ⳩ sau Χ prezentă pe monedele de la nr. 36 și 37. Ambele piese sînt identice, avînd pe Dionysos pe avers, iar pe revers cantharosul cu vulpe, strugure și legenda : ΑΛΩΠΕΚΟΝ.

În vremea lui Alexandru cel mare, tiran al Cardiei era un anume Hecataios. E. Babelon [28] leagă monograma Χ sau ⳩ , care apare pe unele monede, de numele acestui tiran. De altfel, monograma respectivă apare pe emisiuni ale orașelor din Chersonesul tracic. Hecataios a fost contemporanul lui Alexandru cel Mare, aliat cu acesta, și antrenat în lupta pentru satrapii din 323. În timpul acestor războaie lungi și complicate Hecataios dispare, iar Cardia, Alopeconnesos și altele sînt distruse de Lysimach în 309 î.e.n. Dacă monograma ⳩ sau Χ , ce apare pe cele două monede emise de Alopeconnesos reprezintă numele tiranului Hacataios, și nu vedem de ce n-ar fi așa, atunci putem surprinde deocamdată, la Alopeconnesos trei etape cronologice succesive. Prima dintre aceste etape căreia îi atribuim monedele cu capul Athenei pe avers ar coincide cu începutul mijlocului secolului al IV-lea î.e.n. Ar urma a doua, care este reprezentată de tipurile cu Dionysos, Demetra sau Persephona, de altfel, cea mai bogat reprezentată și care poate fi datată în a doua jumătate a secolului IV î.e.n. Ultima etapă ar cuprinde emisiunile de tipul cu Dionysos și cu monograma ⳩ sau Χ , ce s-ar putea atribui perioadei de timp dintre anii 330—309 î.e.n. Deoarece moneda de la Zimnicea nu are monogramă ar putea să facă parte din a doua serie a tipului cu Dionysos și să preceadă timpului de domnie al lui Hecataios.

Descoperirea unei monede emisă în orașul Alopeconnesos, la Zimnicea, prezintă o foarte mare importanță, nu numai pentru istoria monetară a orașului emitent ci și pentru istoria așezării getice. Este primul exemplar aflat într-un mediu arheologic, adică cu loc de proveniență sigur. Toate celelalte exemplare cunoscute și care sînt inserate în cataloage cu monede grecești nu au locul de găsire precizat. Se știe că unele au fost cumpărate din bazarele de la Smirna, Salonic sau Constantinopol [29]. În legătură cu moneda din Alopeconnesos găsită la Zimnicea, fiind o descoperire cu totul izolată, situată la o mare depărtare de centrul de emitere, nu este ușor să găsim o explicație a prezenței ei într-o așezare getică. Deci, va trebui să vedem dacă avem de-a face cu o pătrundere a ei ca urmare a unui

---

[28] E. Babelon, *op. cit.*, p. 990, nu am văzut monedele și deci nu putem fi siguri dacă e vorba de monograma ⳩ sau Χ .

[29] Ne referim la monedele din colecțiile lui Leopold Walcher de Moltheim, T. E. Mionnet, C. N. Lischine, H. P. Borrell.

proces de circulaţie sau ea poate fi pusă în legătură cu unele evenimente politice.

Datorită unui articol publicat de Gh. Poenaru Bordea [30] putem arunca o privire asupra pătrunderii unor monede din sudul şi nordul tracic la noi în ţară. Este drept că, din punct de vedere numeric descoperirile sînt puţine şi se referă mai ales la Dobrogea. Oricum, avem dovada de necontestat, atît prin cele publicate de Gh. Poenaru Bordea, cît mai ales prin descoperirea de la Zimnicea, că monede din Chersonesul tracic au pătruns la geto-daci. Referitor la modul în care aceasta a ajuns la nordul Dunării se poate presupune că ea s-a făcut direct sau prin mijlocirea unui alt oraş. De pildă, în aceleaşi medii autohtone se cunosc o serie de monede din Apollonia [31] sau Mesembria [32]. Această monedă de bronz poate reflecta, aşa cum arată L. Robert, circulaţia oamenilor [33]. Dacă acceptăm venirea ei pe cale comercială, atunci putem presupune că a pătruns prin intermediul oraşelor Thasos, Mesembria, pe cursul rîului Mariţa şi apoi apa Iantra pentru a putea ajunge la Zimnicea. De altfel, în Bulgaria există monede din Chersones [34], Apollonia [35] şi din Mesembria (Tracia) [36] sau Odessos. La Zimnicea s-au găsit trei exemplare ale oraşului Odessos [37], dar acestea sînt într-un nivel ce corespunde etapei de sfîrşit a secolului II î.e.n.

Exemplarul alopeconnesiac a putut ajunge şi pe cale militară, adusă sau pierdută de un ostaş. Avem în vedere faptul că o asemenea monedă poate fi legată şi de una din cele două campanii militare care au afectat direct cetatea getică de la Zimnicea.

Întrucît moneda de la Zimnicea nu are monograma ☧ sau Χ şi s-ar putea eventual data anterior emisiunilor ce aparţin lui Hecataios, atunci ea a putut fi adusă de un ostaş din armata lui Alexandru cel Mare. Se ştie că una din distrugerile de la Zimnicea este atribuită de Vasile Pârvan, iar recent de A.D. Alexandrescu, lui Alexandru cel Mare [38].

A doua posibilitate, şi care pare a fi mai posibilă, datorită nivelului în care a fost găsită moneda, este de pus în legătură cu campania lui

---

[30] Gh. Poenaru Bordea, *Discuţii pe marginea cîtorva monede străine din Dobrogea antică*, în *SCIV*, 21, 1971, 1, p. 133—134. Pentru legături comerciale între sudul tracic şi geto-dacic a se vedea Em. Condurachi, *Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne*, în *VIII-e Congrès International d'Archéologie Classique* (*Paris 1963*), 1965, p. 315—332.

[31] C. Moisil, *Creşterea colecţiilor Cabinetului numismatic*, Academia Română, 1944, p. 5, nr. 42; Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 134—137.

[32] C. Moisil, *op. cit.*, p. 3—5, nr. 1—40; B. Mitrea, *Cronică*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 571, n. 11.

[33] L. Robert, *Monnaies antiques en Troade*, în *Hautes Etudes Numismatiques*, 1, Paris, 1966, p. 113—114; acelaşi lucru prezentat mai recent de Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 140—141.

[34] T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XIII, 1939, p. 345.

[35] T. Gerasimov, *Монетита от некропола Аполония* în *Аполония Разкопките в некропола на Аполония през 1947—1949*, Sofia, 1963, p. 331—334.

[36] T. Gerasimov, în *Izvestiia-Institut*, XI, 1939, p. 319.

[37] Bucur Mitrea, *Monede antice şi feudale descoperite la Zimnicea*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 252, nr. 13 şi 14; în ce priveşte datarea nivelului în care s-au găsit monedele ne-a fost comunicată de A. D. Alexandrescu căruia îi mulţumim călduros şi pe această cale.

[38] V. Pârvan, *Getica*, p. 46 şi 133—134; confirmarea recentă prin stratigrafie a acestui eveniment aparţine lui A. D. Alexandrescu.

Lysimach. Fiind și orașul Alopeconnesos distrus în 309 ca și alte orașe din Chersonesul tracic, pintre care și Cardia, ostașii amintitului rege au putut purta monede din Alopeconnesos în Dacia. Știm că Lysimach a purtat lupte cu Dromichete, deci moneda este posibil să fi fost pierdută sau adusă de un ostaș macedonean în drum spre capitala lui Dromichete [39]. Indiferent de calea pe care a folosit-o moneda orașului Alopeconnesos ca să ajungă la Zimnicea, prezența ei la nord de Dunăre este de mare importanță. În primul rînd pentru că s-a găsit într-o așezare getică. În al doilea rînd, deși este o monedă de bronz și se știe că aceste exemplare nu depășeau mult zona de emitere, reflectă o legătură economică între orașele din sudul tracic și geți. În acest fel, numărul emisiunilor, și așa foarte redus, al orașelor din zona amintită, crește. În al treilea rînd, dacă e s-o acceptăm ca schimb comercial, ea a putut veni prin intermediul orașelor Thasos și Mesembria (Tracia). Adusă ori pierdută de un ostaș din armata lui Alexandru cel Mare sau Lysimach, atunci cînd au avut loc campaniile militare ale acestora pe teritoriul Daciei, dacă acceptăm venirea ei în urma unui eveniment politic.

UNE MONNAIE DE LA VILLE D'ALOPÉKONÈSE [CHERSONÈSE DE THRACE] DÉCOUVERTE À ZIMNICEA

RÉSUMÉ

L'auteur publie une monnaie de bronze de la ville d'Alopékonèse [Chersonèse de Thrace] (fig. 1) trouvée dans l'établissement gétique de Zimnicea (fig. 2). Comme les émissions de cette ville sont publiées dans divers catalogues, l'auteur les a réunies en s'essayant en même temps à une clasiffication. Il propose pour date de leur émission la seconde moitié du IV[e] siècle av.n.è. jusque vers l'an 309 av.n.è., époque où la ville est anéantie par Lysimaque.

La présence à Zimnicea de cette monnaie témoigne, avec quelques autres indices numismatiques, des liens commerciaux réunissant le Sud thrace et les Géto-Daces. Cette présence peut s'expliquer de deux manières : soit par la voie commerciale qui passait par l'île de Thasos, la Méssembrie thrace, le cours de la Maritza et de la Iantra, soit comme représentant la perte faite par l'un des soldats d'Alexandre le Grand ou de Lysimaque, ayant pris part aux expéditions militaires dirigées contre les Géto-Daces et qui ont affecté l'établissement de Zimnicea.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Monnaie en bronze de la ville d'Alopékonèse.

Fig. 2. — La ville émettrice et l'endroit de la découverte de la monnaie.

---

[39] Opinie potrivit căreia Lysimach, în drum spre geții lui Dromihete, a trecut pe la Zimnicea, aparține lui A. D. Alexandrescu care ne-a comunicat-o nouă. Îi mulțumim și pe această cale.

DESPRE DATAREA „CIRCUMVALAȚIEI" ŞI A „BISERICII TREFLATE" DE LA NICULIȚEL

DE

PETRE DIACONU

Partea redactată de I. Barnea a volumului III *Din istoria Dobrogei* [1] este sincopată de numeroase descrieri de monumente arheologice.

Prezentarea acestor monumente e, în general, corect făcută. Din păcate, însă, datarea şi atribuirea etnică a unora dintre ele intră în contradicţie cu datele pe care ni le oferă cercetarea arheologică.

Un exemplu în acest sens îl constituie „Valul de la Niculiţel" [2] şi „bisericuţa treflată" [3] din aceeaşi localitate.

Pentru o mai lesnicioasă înţelegere a problemelor vom face, înainte de orice, o sumară descriere a acestor obiective arheologice.

Valul de la Niculiţel [4] este în fapt un „ring" adică o circumvalaţie cu un perimetru de 27 km care închide o suprafaţă de 48 km². Pentru urmărirea traseului circumvalaţiei vom lua ca loc de pornire un punct de pe şoseaua Isaccei, situat în marginea de nord a Niculiţelului. Plecînd de aici, valul străbate zona viilor [5] din partea de apus a satului şi urcă panta nordică a dealului Ţugulea pînă ajunge pe creasta acestuia. De aici, valul se îndreaptă spre vest şi în apropierea mănăstirii Cocoş înscrie un puternic arc, orientîndu-şi traseul spre sud, adică spre satul Geaferca Rusă. În dreptul acestui sat valul coteşte brusc spre nord-est. Traseul său urmează apoi coama dealului Boclogea şi, după ce trece pe la nord de satul Meidanchioi, traversează Valea Morilor şi ajunge pînă la vest de satul Teliţa unde-şi schimbă direcţia apucînd-o spre nord-vest. În

---

[1] I. Barnea şi Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, Bucureşti, 1971, p. 7—335 şi p. 379—405.

[2] I. Barnea, *op. cit.*, p. 117—120.

[3] *Ibidem*, p. 238—242.

[4] În urmărirea traseului valului ne vom întemeia pe propriile noastre observaţii, dar şi pe descrierea lui I. Barnea făcută, la rîndu-i, pe baza notelor sale şi a datelor oferite de bibliografia citată la p. 117—118, nota 1. La bibliografia consemnată de I. Barnea mai adăugăm pe V. N. Zlatarski, *История на българската държава през средните векове*, I, partea I, Sofia, 1938, p. 32—133.

[5] Valul este, în mare parte, distrus aci (vezi I. Barnea, *op. cit.*, p. 117). Distrugerea a afectat şi partea de val din dreptul şoselei care leagă Niculiţelul de Isaccea.

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 307—319.

cele din urmă, valul coboară pe panta sudică a dealului Piatra Roşie ca să atingă marginea nordică a Niculiţelului, exact în punctul de unde am început urmărirea traseului.

Rambleul, adică valul propriu-zis, format peste tot din pămînt galben (loess), are — astăzi — o înălţime medie de 3 m şi o lăţime, la bază [6], de circa 17 m. În faţa rambleului se află un şanţ rezultat din scoaterea pămîntului necesar la ridicarea valului — lat de 4 m şi adînc de 2 m. Şanţul, al cărui rost era de a dubla linia de rezistenţă a valului, se întîlneşte numai în zonele unde rambleul străbate terenuri joase, adică numai acolo unde era posibilă săparea lui. El lipseşte din zonele în care rambleul urmăreşte pantele şi culmile dealurilor, fapt explicabil dacă se ţine seama că executarea unor şanţuri în spinarea stîncoasă a dealurilor era o operaţie extrem de anevoioasă [7]. Nu-i mai puţin adevărat că în astfel de locuri funcţia şanţului de apărare era suplinită de înseşi pantele repezi ale dealurilor.

Circumvalaţia de la Niculiţel a fost înzestrată cu patru fortificaţii, întărite şi ele cu valuri. Prima fortificaţie — Cetatea Florilor — se află în partea nord-vestică a circumvalaţiei; a doua — Cetăţuia [8] — amenajată pe platoul unui deal cu acelaşi nume — este situată în partea de sud-vest (fig. 1); a treia — Gurguiu — se găseşte în partea nord-estică; în sfîrşit, a patra şi cea mai mică — Malko Kale — se află cam în mijlocul suprafeţei încinse de ring.

În interiorul circumvalaţiei mai există două valuri, care, prin traseul lor, dau aspectul unei linii mediane de apărare [9].

Valul de la Niculiţel ocroteşte un teren variat reprezentat de dealuri stîncoase, văi adînci, rîpe şi platouri mărginite de pante abrupte, ceea ce nu trebuie să ne mire dacă se are în vedere că cea mai mare parte [10] a suprafeţei cuprinse de circumvalaţie o constituie „resturile" unor munţi Hercinici.

În timp ce pămîntul folosit la ridicarea valului în zonele joase provine — aşa cum s-a spus — din şanţul din faţa acestuia, pămîntul folosit la înălţarea valului de pe pantele şi coamele dealurilor este adus din altă parte[11], probabil, de pe platourile de la nord de Niculiţel.

Cercetări arhelogice, sub forma unor săpături sistematice, avînd drept ţel studierea valului, s-au făcut numai în Cetăţuia[12] de pe dealul cu acelaşi nume. Fortificaţia din acest loc are o formă oarecum dreptunghiu-

---

[6] Vezi toate aceste detalii la I. Barnea, *op. cit.*, loc. cit.

[7] Stînca dealurilor iese chiar la suprafaţa solului.

[8] Fortificaţia „Cetăţuia" era numită înainte vreme şi Golemo Kale, ceea ce în traducere înseamnă „Cetatea cea mare".

[9] I. Barnea, *op. cit.*, loc. cit.

[10] Circumvalaţia cuprinde, în zona de la nord şi nord-vest de Niculiţel, o porţiune de teren care, din punct de vedere geomorfologic, ţine de terenul ce se întinde de aici şi pînă la Isaccea.

[11] Transportul acestui pămînt de la locul de unde a fost scos şi pînă pe culmile cele mai înalte ale unor dealuri ca Ţugulea sau Boclogea dă măsura mijloacelor puse în funcţiune pentru o atare operaţie. Astfel, populaţia care a construit circumvalaţia trebuie să fi fost relativ numeroasă, iar pe deasupra, beneficiară a unui număr de care şi vite de tracţiune.

[12] Gh. Ştefan şi colaboratori, *Şantierul arheologic Garvăn* (*Dinogetia*). *Sondajul de la Niculiţel*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 182—188; idem, *Şantierul arheologic Garvăn-Dinogetia. Sondajul de la Niculiţel*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 735—743.

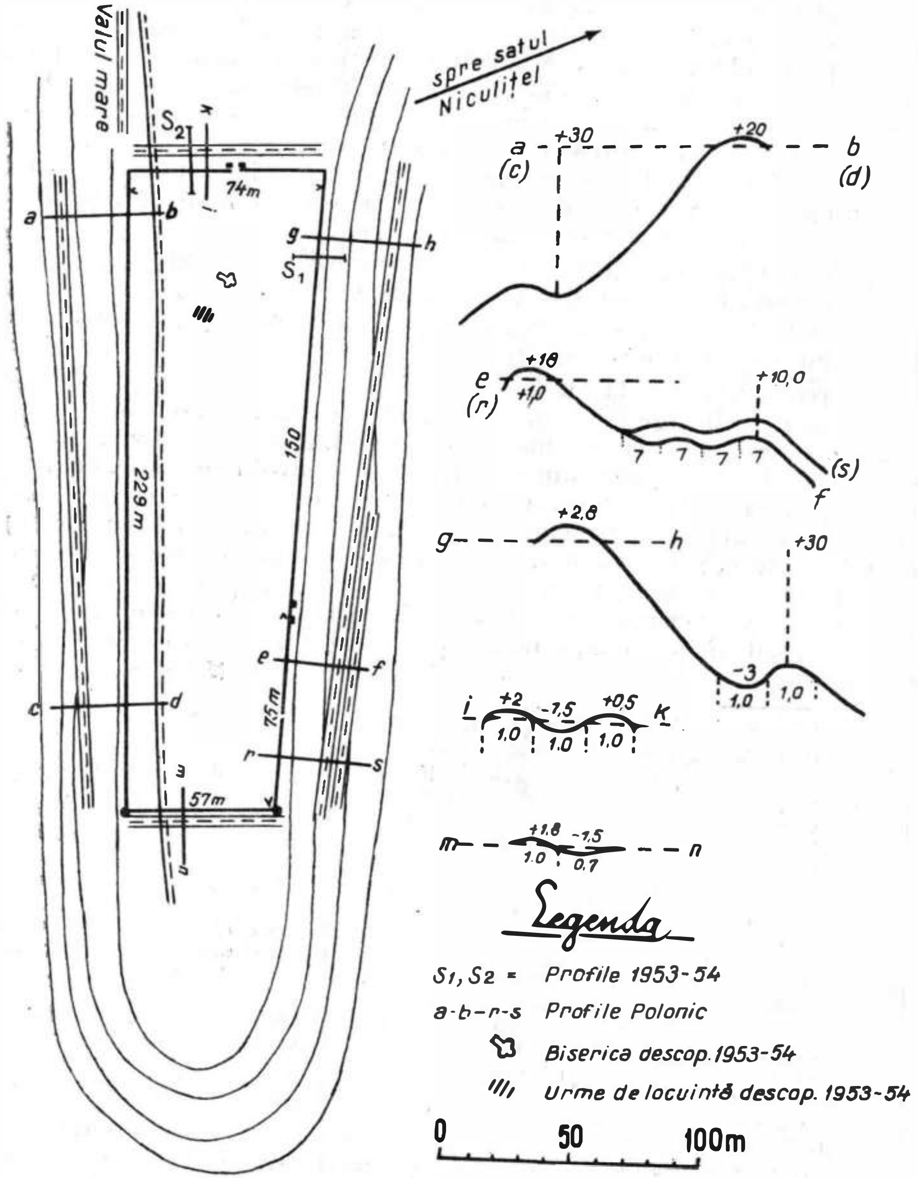


Fig. 1. — Planul fortificației de pe dealul Cetățuia (executat de P. Polonic în 1895)

lară[13]. Aici au fost cercetate două din cele patru valuri care înconjoară fortificația cum și o bună suprafață din interiorul acesteia[14].

Prin secțiunea S I, practicată în valul de pe latura estică[15], s-a constatat că înălțimea lui este astăzi de 4 m, iar lățimea, la bază, de 20 m. Tot aici s-a putut observa că poalele valului au fost ,,căpăcuite'' cu cărămizi din epoca romană (secolul al IV-lea). Unele cărămizi poartă ștampila legiunii I Iovia Scythica, fapt care i-a îndreptățit pe cercetători să susțină că ele provin dintr-una sau mai multe construcții romane[16] de la Isaccea ori chiar de la Niculițel. Rostul așezării cărămizilor la baza pantelor valului era ,,înțepenirea'' pămîntului spre a nu-i permite alunecarea[17]. Și aici ca peste tot valul era făcut din pămînt galben.

Observațiile consemnate mai sus caracterizează și valul de pe latura nordică a Cetățuiei, cercetat prin secțiunea S II[18]. De reținut că valul are în acest loc o înălțime de 2,70 m. În schimb, el e precedat aici de o bermă și un șanț de apărare [19] (fig. 2).

Cercetările din S II au dus la descoperirea unei locuințe amenajate chiar în panta, dinspre Cetățuie, a valului[20]. Inventarul arheologic aflat în locuință se reduce la cîteva bucăți de cărămidă (romane, bineînțeles) un piron, două lame de cuțit, dintre care una e ruptă din vechime, un vîrf de săgeată, cîteva fragmente ceramice caracteristice celei de-a doua jumătăți a veacului al XII-lea[21], un ciob de vas smălțuit, sgraffitat[22], cum și șapte monede skyfate, prost conservate, din vremea împăratului Manuel Comnenul (1 143 — 1 181)[23]. În val a fost delimitată și groapa unui mormînt. Groapa avea o adîncime de 2,65 m. La baza ei zăcea un schelet. În mormînt s-a găsit, între altele, o monedă de bronz, bizantină, emisă în timpul domniei împăratului Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034 — 1041)[24].

---

[13] Vezi *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 736, fig. 23.

[14] Suprafața din interiorul Cetățuiei, cercetată sistematic, nu depășește 150 m².

[15] Secțiunea S I, a fost executată de noi în anul 1953. În anul următor cercetările din această secțiune au fost continuate de Fl. Constantiniu. Atît în 1953 cît și în 1954 I. Barnea și-a concentrat eforturile în cercetarea ,,interiorului'' fortificației de pe Cetățuia.

[16] Faptul că provin din construcții o dovedește mortarul din var și cărămidă pisată de pe unele cărămizi (*SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 736—737). Numărul cărămizilor folosite în val e foarte mare, ceea ce ne determină să credem că ele provin din mai multe construcții (desigur, romane de secol IV).

[17] De fapt, cărămizile de pe panta interioară aveau, prin dispoziția lor în scară, un dublu rost: a) ,,înțepenirea'' pămîntului din val; b) înlesnirea accesului apărătorilor pînă la creasta troianului; vezi *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 187.

[18] *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 737.

[19] Valul, berma și șanțul însumează în acest loc 32 m lățime (cf. *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 737). Celelalte laturi ale fortificației fiind mărginite de pante repezi, nu aveau nevoie de șanțuri de apărare.

[20] Această locuință (*SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 737) face parte din categoria bordeielor sau mai de grabă a semibordeielor.

[21] I. Barnea datează prea larg (secolele XI—XII) aceste fragmente ceramice.

[22] Ceramica cu sgraffito nu intră sub nici o formă în secolul al XI-lea. Altfel ar trebui să se găsească și la Păcuiul lui Soare, unde, pînă-n momentul de față n-a apărut nici un asemenea fragment. Ea datează, la Dinogetia, din prima jumătate a secolului al XII-lea. Faptul că la Niculițel s-au găsit numai două fragmente, aparținînd probabil unuia și aceluiași vas (*SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 737), constituie un indiciu că vasele sgraffitate au supraviețuit pînă-n a doua jumătate a secolului al XII-lea.

[23] *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 737, unde atribuirea monedelor epocii lui Manuel Comnenul se face *cu probabilitate*.

[24] *Ibidem*, p. 737—740 și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, III, p. 238—242.

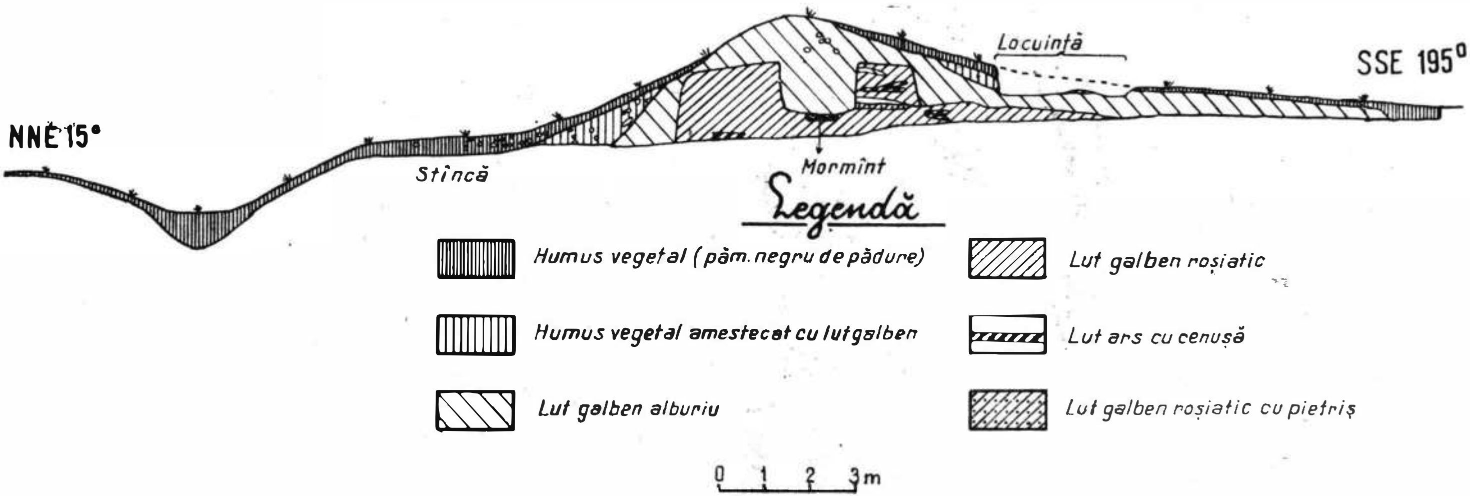


Fig. 2. — Profilul malului de est al secțiunii II din Cetățuia de la Niculițel (După Gh. Ștefan și colab., în *SCIV*, VI,1955, 3–4, p. 739).

La circa 50 m sud de latura nordică a Cetăţuiei au fost descoperite ruinele unei bisericuţe de plan treflat[25] (fig. 3). Temeliile zăceau direct pe stîncă. Lungimea bisericuţei măsoară 6 m ; lăţimea nu i s-a putut determina, deoarece zidul de nord — inclusiv absida laterală din această parte — au fost distruse[26]. Absida centrală, dinspre est, are un diametru de 1,90 m. Diametrul absidei laterale dinspre sud măsoară 1,70 m.

Bisericuţa[27] (ca şi celelalte clădiri de pe Cetăţuia) a fost construită cu

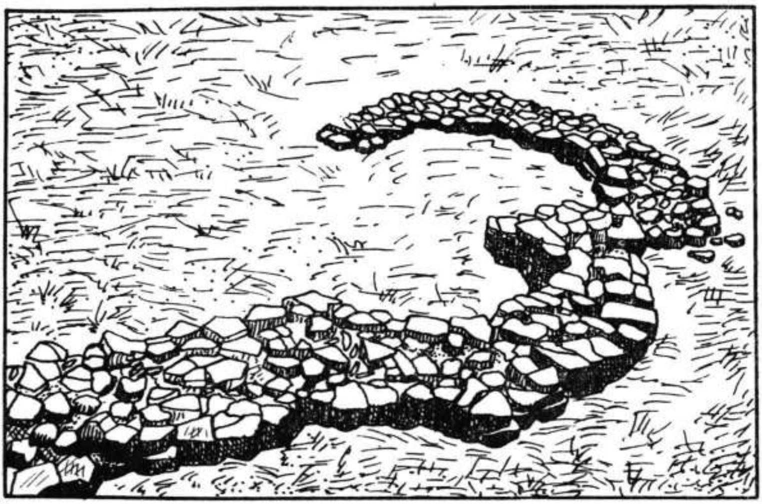


Fig. 3. — Ruinele bisericuţei treflate de la Niculiţel.

cărămizi scoase din poalele valului. După dărîmarea zidurilor, cea mai mare parte a cărămizilor a fost cărată de aici, probabil de către locuitorii satelor din apropiere. Acesta este şi motivul pentru care în temelia zidurilor s-au păstrat numai trei-patru rînduri de cărămizi, iar cîte odată chiar unul singur.

În interiorul bisericuţei s-au găsit ultimele resturi de cărămidă ale pavimentului. I. Barnea crede, pe bună dreptate, că bisericuţa nu a avut cupolă[28]. Tot I. Barnea socoate[29] că — în imediata apropiere nord-estică — bisericuţa va fi avut o încăpere anexă. Spre această presupunere îl duce descoperirea unui pavaj de cărămidă cu dimensiunile de 1 × 0,80 m.

Printre ruinele bisericuţei s-au găsit două „resturi" de inscripţie, în caractere chirilice, scrijelate în pasta arsă a cărămizilor[30]. La o depărtare de aproximativ 15 m sud de bisericuţă au apărut ruinele de cărămidă ale ale unei locuinţe. Din inventarul acesteia fac parte : jumătate dintr-o piatră de rîşniţă, o gripcă şi un piron de fier, un inel de aramă şi cîteva fragmente ceramice *întru totul asemănătoare cu cele descoperite în bisericuţa treflată*[31].

[25] *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 186—187.
[26] Săpăturile din zona bisericuţei au fost făcute de I. Barnea.
[27] Vezi dimensiunile la I. Barnea, *op. cit.*, p. 239.
[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*
[30] *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 185, fig. 22/1 şi 2.
[31] *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 742—743.

Alte locuinţe sînt indicate de două grămezi de cărămizi situate la sud-est şi vest de bisericuţă[32].

Despre bisericuţa treflată de la Niculiţel şi încăperile din jurul ei s-a presupus — nu fără temei — că ele ar constitui vestigiile unei mănăstiri[33] care va fi fiinţat acolo cîndva. O atare presupunere ar fi îndreptăţită pe de o parte de poziţia încăperilor în raport cu poziţia bisericuţei, iar pe de altă parte, de „sărăcia"[34] inventarului arheologic din aşa-zisele chilii. Că bisericuţa dela Niculiţel şi încăperile din jurul ei constituie resturile unei mănăstiri este sugerat şi de descoperirea mormîntului din valul de pe latura nordică a Cetăţuiei[35]. Într-adevăr, acest mormînt aparţine unui călugăr ; altfel nu s-ar putea explica prezenţa celor două cărămizi sub craniul scheletului. Zidirea unui aşezămînt monahal (mănăstire sau schit) nu trebuie să ne surprindă. Cetăţuia, apărată din trei părţi de văi adînci şi pante greu accesibile şi înconjurată de dealuri împădurite[36] cu aluni, frasini, corni, stejăriş etc., oferea toate condiţiile desfăşurării unei tihnite vieţi monahale. Poienile, bogate-n iarbă, apa rece şi limpede din Valea Florilor şi Valea Rogoazelor întregesc cadrul natural al unui ţinut cunoscut şi astăzi prin creşterea vitelor şi albinărit, două dintre ocupaţiile predilecte ale călugărilor din toate vremurile.

Existenţa din vechime la sau lîngă Niculiţel a unui aşezămînt mănăstiresc este reclamată şi de împrejurarea că acest sat s-a numit pînă acum vreo 170 de ani — Mănăstirea[37]. La toate acestea vom mai adăuga şi faptul că numai la cîteva sute de metri depărtare nord-est de Cetăţuie se găseşte o depresiune care poartă, pînă-n zilele noastre, numele de *Valea Episcopiei*.

Din cele relatate pînă aici să reţinem, deocamdată, că „valul de la Niculiţel" este format dintr-o circumvalaţie şi patru fortificaţii şi că întruna din aceste fortificaţii a fiinţat în vechime un aşezămînt monahal.

I. Barnea referindu-se la încadrarea cronologică a circumvalaţiei[38] notează „cu rezervele cuvenite pînă la verificarea prin noi săpături arheologice" . . . „că marele val de pămînt de la Niculiţel, cu întregul sistem de apărare ce se leagă de el, aparţine secolelor XI — XII, cel mai tîrziu epocii Comnenilor"[39]. Elementele pentru o atare datare îi sînt oferite lui I. Barnea de „săpăturile efectuate în valul ce înconjoară lagărul de la Cetăţuia şi în interiorul acestei fortificaţii"[40] unde s-au descoperit „vestigii aparţinînd epocilor romană tîrzie (secolul IV) şi feudală timpurie, ultimele, printre care şi temelia unei bisericuţe treflate, fiind datate cu ajutorul mai multor monede bizantine în secolele XI — XII"[41].

---

[32] *Ibidem*, p. 743.

[33] *Ibidem* ; „încăperile" de pe Cetăţuia sînt în realitate nişte chilii.

[34] De la sine înţeles că dacă bisericuţa treflată ar fi aparţinut unei aşezări civile, materialul arheologic descoperit în „aşezare" ar fi fost şi mai variat şi mai bogat.

[35] Vezi *supra*, nota 24.

[36] Şi astăzi regiunea continuă să fie acoperită de păduri.

[37] C. Brătescu, *Dobrogea în secolul al XII-lea* ; *Bergean. Paristrion*, în *AnD* I, Constanţa, 1920, p. 30.

[38] Prin termenul de circumvalaţie noi înţelegem toată fortificaţia de pămînt, cuprinzînd ringul, „linia mediană" şi fortificaţiile. În cursul acestei note am mai folosit alături de termenul de circumvalaţie şi pe cel de ring sau chiar de val înţelegînd şi prin unul şi prin celălalt tot sistemul defensiv din această parte a Dobrogei.

[39] I. Barnea, *op.. cit.* p. 119.

[40] *Ibidem.*

[41] *Ibidem.*

Este limpede, deci ! Întrucît bisericuţa treflată (inclusiv chiliile) datează din secolele XI — XII şi circumvalaţia trebuie să dateze din aceeaşi vreme ! După cum se vede, datînd valul de la Niculiţel prin mijlocirea aşezămîntului mănăstiresc, I. Barnea stabileşte o perfectă contemporaneitate între cele două obiective arheologice.

Această poziţie este grefată, însă, pe o dublă eroare. Prima eroare izvorăşte din greşita datare a aşezămîntului mănăstiresc. Iată ce scrie în această privinţă I. Barnea : ,,O monedă de la Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034 — 1041), găsită în groapa mormîntului, alte monede din timpul Comnenilor, diferitele fragmente ceramice ş.a., descoperite în preajma şi printre resturile locuinţelor amintite ajută la datarea bisericuţei şi a întregului complex în secolele XI — XII''[42]. Dacă ar fi să acceptăm datarea propusă de I. Barnea ar trebui să admitem că durata în timp a mănăstirii de la Niculiţel se întinde pe o perioadă de circa 150 de ani. Însă din atenta cercetare a densităţii depunerilor arheologice rezultă că acest aşezămînt n-a putut funcţiona decît, cel mult, două-trei decade.

Dar unde se plasează pe scara cronologică cele două-trei decade ? Secolul al XI-lea iese din discuţie fiindcă, în afară de o monedă[43], acestui veac nu-i aparţine nimic din ceea ce s-a descoperit *printre şi în preajma ruinelor* din interiorul Cetăţuiei. Aşezămîntul mănăstiresc nu poate fi datat nici măcar în prima jumătate a secolului al XII-lea. Altfel aici ar fi trebuit să apară oale ştampilate, piese de os, monede skyfate din vremea lui Alexie I şi Ioan I Comnenul. Tot ceea ce s-a găsit la Cetăţuia pledează pentru datarea mănăstirii în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Ne referim în chip expres nu atît la ,,inelul de tîmplă'' (fig. 4/10) care poate fi datat şi în secolul al XIII-lea[44], cît mai ales la opaiţul-castron (fig. 4/8), descoperit în 1954 [45], la marginile de oală cu nervură exterioară, răsfrînte pe loc[46] (fig. 4/2, 7, 9) la gripca de fier cum şi la cele şapte monede skyfate din vremea lui Manuel I Comnenul (1143 — 1181) [47]. Însuşi I. Barnea remarca, cu învederată dreptate, că ,,amforele cu torţile supraînălţate de la Cetăţuia... par să reprezinte o fază mai tîrzie, aparţinînd celei de-a doua jumătăţi a secolului al XII-lea . . .'' [48].

Plasînd începuturile mănăstirii în veacul al XI-lea, I. Barnea a fost indus în eroare de descoperirea în mormîntul din val a monedei de bronz emise de Mihail al IV-lea Paphlagonianul. Mormîntul aparţine însă, aşa cum s-a subliniat deja, unui călugăr[49] care nu putea fi înmormîntat aici decît în epoca de funcţionare a mănăstirii, adică în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Murind i s-a pus drept obol o monedă mai veche, în cazul de faţă una din secolul XI[50], care, luată singură, nu are nici o valoare pentru o exactă încadrare cronologică a mormîntului.

---

[42] *Ibidem.*

[43] Vezi *supra*, nota 24 şi *infra*, nota 50.

[44] *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 184, fig. 21/10.

[45] *Ibidem*, fig. 21/8.

[46] *Ibidem*, fig. 21/2, 7, 9.

[47] Vezi *supra*, nota 23.

[48] I. Barnea, *op. cit.*, p. 267. Acelaşi autor adaugă în continuarea frazei citate şi o menţiune despre ,,o producţie locală a aceleiaşi categorii ceramice'', ceea ce, evident, nu se poate susţine sub nici o formă.

[49] Vezi *supra*, nota 35.

[50] Fenomen cu totul firesc, deoarece a existat dintotdeauna obiceiul ca în morminte să se pună monede mai vechi, ieşite din circulaţie.

Ţinînd seama de totalitatea elementelor arheologice din Cetăţuia de la Niculiţel noi conchidem că bisericuţa treflată, chiliile din jurul ei, mormîntul din val, într-un cuvînt, întregul complex mănăstiresc de acolo, *datează nu din veacurile XI — XII, cum opinează I. Barnea, ci din a doua jumătate a secolului al XII-lea*[51].

Plecînd de la ideea că valul este contemporan cu mănăstirea s-ar putea crede că el se încadrează cronologic în a doua jumătate a secolului al XII-lea.

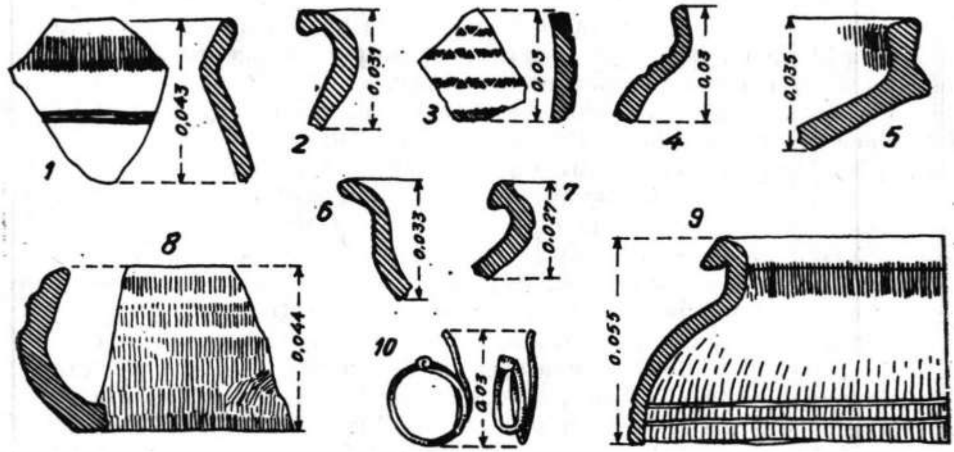


Fig. 4. — Cioburi de vase şi un inel de tîmplă de la Cetăţuia (a doua jumătate a secolului al XII-lea). (După Gh. Ştefan şi colab. în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 184).

Că lucrurile nu se prezintă astfel se va vedea din sublinierea celei de-a doua erori comise de I. Barnea — eroare izvorîtă din neinterpretarea observaţiilor arheologice.

Ceva mai înainte s-a amintit că la construirea bisericuţei şi a chiliilor s-au folosit — ca material de construcţie—cărămizi scoase din poalele valului. Cărămizile din zidurile construcţiilor au fost legate cu pămînt galben adus tot din val[52]. De la sine înţeles că scoaterea de cărămizi şi de pămînt din val atrăgea după sine şubrezirea acestuia; amenajarea de morminte şi de locuinţe în masa pămîntului galben din rambleu era de natură să accentueze şi mai mult slăbirea valului, de unde şi concluzia noastră că în vremea în care se clădea aşezămîntul monahal, Cetăţuia fortificată şi întreaga circumvalaţie, nu-şi mai păstrau funcţia iniţială. Altfel, ar rămîne de neînţeles de ce tocmai constructorii aşezămîntului monahal, în speţă călugării, au ţinut să şubrezească valurile fortificaţiei, prin scoaterea de cărămizi şi pămînt cînd aceste „materiale de construcţie" puteau fi aduse şi din altă parte.

[51] În acest caz şi consideraţiile lui I. Barnea *op. cit.*, p. 239—242, privind data pătrunderii planului triconc pe teritoriul ţării noastre trebuie reformulate.

[52] Întrucît pămîntul galben folosit la legarea cărămizilor a fost contaminat de stratul vegetal, el a căpătat culoarea neagră. Aşa se explică de ce „primele două rînduri de cărămizi, de la bază, sînt legate cu pămînt galben" şi de ce „celelalte două rînduri ... sînt prinse între ele cu pămînt negru" (*SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 741).

Prin urmare, între valul de la Niculițel, pe de o parte, și așezămîntul mănăstiresc, pe de altă parte, nu există nici un raport de contemporaneitate. Dealtfel, acceptarea unei contemporaneități, așa cum o face I. Barnea, între mănăstire și val ar echivala cu acceptarea unui nonsens, fie numai și pentru motivul că niciodată nu construiești o fortificație imensă ca să adăpostești în ea o modestă mănăstire.

Astfel prezentîndu-se situația, să vedem cum se pune problema datării valului de la Niculițel. În nici un caz el nu poate fi datat în veacurile XI — XII, epocă de fermă stăpînire a Dobrogei de către bizantini. Bizantinii, de vor fi simțit nevoia să întărească nordul Dobrogei, n-ar fi construit un asemenea obstacol. Ringurile de factura și proporțiile aceluia de la Niculițel erau străine practicii militare constantinopolitane[53].

Circumvalația de la Niculițel nu poate fi datată nici în veacurile IX — X. În aceste vremuri, în jumătatea de nord a Dobrogei există o forță politică militară în plină desfășurare. Caracterul ofensiv al acestei puteri politice este sugerat de însăși împrejurarea că împotriva ei se construiește între Cernavodă și Constanța valul mare de pămînt (secolul al IX-lea) și valul de piatră (sfîrșitul secolului al X-lea). Cu greu se poate accepta că o asemenea populație și-a irosit la acea dată forțele pentru a construi obstacole defensive de proporțiile circumvalației de la Niculițel.

Circumvalația de la Niculițel a putut fi ridicată numai într-o epocă în care puterea politică din jumătatea nordică a Dobrogei era în reflux.

Firește această epocă nu coincide cu secolele V — VI[54]. Plasînd valul în veacurile V — VI sîntem obligați să-l atribuim romanilor. Dar romanii nu ridicau asemenea „obstacole" în vădită contradicție cu tactica și strategia lor defensivă. De l-ar fi construit, totuși, romanii, ei n-ar fi introdus în structura valului cărămizi cu ștampila legiunii I Iovia Scythica. Astfel de cărămizi provin de la clădiri zidite cel mai devreme în veacul al IV-lea. Or, de vreme ce clădirile romane din Dobrogea durate în secolul al IV-lea,

---

[53] I. Barnea (*op. cit.*, p. 119) socotește că circumvalația de la Niculițel a fost ridicată de bizantini în secolele XI—XII ca o pavăză împotriva populațiilor de neam tiurc (pecenegi și cumani) care amenințau în acele vremuri frontiera Imperiului la Dunărea de jos; însă, din analiza izvoarelor arheologice și literare rezultă că acești turcomani traversau fluviul nu prin dreptul Dobrogei, ci prin dreptul platformei prebalcanice. De aceea ne vine greu a crede că bizantinii și-au risipit energia și forțele pentru construirea unui obstacol într-un loc pe unde pecenegii și cumanii, în drum spre „inima imperiului", n-au trecut niciodată.

Admițînd totuși, împotriva realității istorice, că pecenegii sau cumanii treceau în Peninsula Balcanică pe la Isaccea-Niculițel, ar fi trebuit atunci ca valul să aibă aspectul mai degrabă al unei linii drepte cu frontul îndreptat spre nord decît pe cel al unei circumvalații (al cărei rost era de a ocroti zona Niculițelului de atacuri pornite din toate direcțiile).

Întrucît sistemul fortificațiilor în formă de ring era străin bizantinilor, I. Barnea caută să-l explice pe cel de la Niculițel într-un chip pe cît de curios pe atît de complicat. D-sa notează în această privință următoarele: „Faptul că valul de la Niculițel amintește mai curînd de un „ring" avar sau un sistem de fortificație specific anumitor populații de stepă, se poate explica fie prin aceea că imperiul a adoptat împotriva unor astfel de populații tiurce (pecenegi, cumani), care acum amenințau cel mai mult frontiera Dunării de jos, arme (!?) asemănătoare cu cele folosite de ele, fie că lagărul de la Niculițel era încredințat pazei unor pecenegi trecuți mai dinainte în slujba imperiului bizantin și creștinați".

Este inutil să adăugăm că bizantinii n-aveau cum să construiască ringuri după modelul ringurilor pecenege sau cumane, întrucît pecenegii și cumanii, deși erau nomazi tiurci, nu au cunoscut acest gen de fortificații.

Cît privește posibilitatea ca ringul de la Niculițel să fi fost apărat de niscaiva pecenegi creștinați, aceasta este o părere strict personală fără nici o legătură cu realitatea istorică.

[54] Întrucît la construirea valului s-au folosit cărămizi romane din secolul IV, este evident că el a fost construit după această dată.

trebuiau să reziste, cu refacerile de rigoare, pînă la prăbuşirea limesului dunărean (circa 600), nu le-ar fi demolat tocmai romanii, numai şi numai pentru a se face rost de cărămizi necesare „înţepenirii" pămîntului din val.

Potrivit punctului nostru de vedere, valul datează din secolul al VII-lea sau secolul al VIII-lea. Spre o atare încadrare cronologică[55] ne duce descoperirea în „pămîntul de umplutură" al valului a două fragmente ceramice, lucrate cu mîna, avînd buza alveolată (fig. 5/2, 3). Cercetătorii

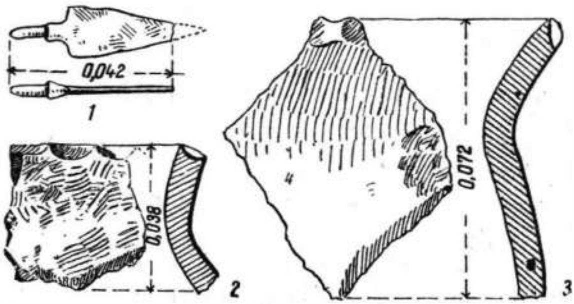


Fig. 5. — *1*, vîrf de săgeată; *2—3*, fragmente ceramice lucrate cu mîna, de la Cetăţuia (După Gh. Ştefan şi colab. *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 748).

care le-au descoperit susţin că ele sînt contemporane cu momentul construirii valului [56]. Chiar dacă nu sînt perfect contemporane[57] cu momentul construirii valului ele aparţin, în mare, aceleiaşi epoci. Oricum ar fi, o astfel de ceramică datată cam în aceeaşi vreme provine din necropola birituală de la Nalbant[58], o localitate situată la circa 30 km sud-est de Niculiţel.

Admiţînd că valul este din secolele VII—VIII se ridică problema definirii populaţiei care l-a construit. După opinia lui V. N. Zlatarski [59] valul este opera protobulgarilor din vremea cînd aceştia sălăşluiau în nordul Dobrogei. Întrucît astăzi se ştie că bulgarii n-au stat niciodată în nordul Dobrogei, ci cel mult au trecut pe acolo, în drumul lor spre sud-estul Bulgariei, opinia lui Zlatarski nu mai poate fi luată în seamă [60].

După toate probabilităţile valul de la Niculiţel constituia miezul unui sistem, mai vast, de fortificare a regiunii gurilor Dunării — sistem cuprin-

[55] O datare a valului de la Niculiţel, apropiată de a noastră, vezi la Maria Comşa „*Contributions à la question de la pénétration des slaves au sud du Danube durant les VI^e—VII^e siècles, d'après quelques données archéologiques de Dobroudja*, în *I-er Congrès International d'archéologie slave*, Varsovie, 14—18, IX, 1965, vol. III, Ossolineum, Wroclaw—Warszawa—Kraków, 1970, p. 327—328.

[56] *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 740.

[57] Afirmaţia din *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 740 cum că „aceste fragmente ceramice ... sînt, în mod vădit, urme lăsate de populaţia care a lucrat la ridicarea valului cu pămînt galben..." reflectă, credem, realitatea. I. Barnea, eludînd această afirmaţie care îi aparţine, dealtfel, propune acum — fără nici un temei — datarea valului în secolele XI—XII.

[58] Simion Gavrilă, *Necropola feudal-timpurie de la Nalbant* (jud. Tulcea), în *Peuce*, II, 1971, p. 230, p. VII; vezi şi M. Comşa, *op. cit.*, p. 328.

[59] V. N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 134 şi urm.

[60] Vezi o discuţie mai largă asupra acestei chestiuni la Petre Diaconu, *Le problème de la localisation de l'Onglos*, în *Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 325—334.

zînd valul mic de pămînt dintre Axiopolis şi Tomis[61], spre sud, valul de la Prut la limanul Conduc, spre nord şi valul de la Tuluceşti, în vest. Fireşte, un astfel de sistem era făcut în folosul bizantinilor, pentru că în secolele VII–VIII, numai ei erau interesaţi în apărarea gurilor Dunării. Prin aceasta nu trebuie să înţelegem că constructorii şi apărătorii valurilor (deci şi ai ringului de la Niculiţel) erau chiar bizantinii. Aceste fortificaţii erau opera unor populaţii clientelare (poate avari, poate populaţii nordice) aşezate aici cu consimţămîntul bizantinilor pentru a ocroti regiunea de eventualele atacuri slave la care mai tîrziu s-au adăugat şi cele protobulgare [62].

Rezumînd cele spuse pînă aici noi ne oprim la următoarele concluzii : 1) circumvalaţia de la Niculiţel datează din veacul al VII-lea sau al VIII-lea ; 2) ea este făcută în interesul bizantinilor, dar nu de către ei ; 3) aşezămîntul mănăstiresc de la Niculiţel (cel mai vechi pînă acum de pe teritoriul Dobrogei) datează din a doua jumătate a secolului al XII-lea.

À PROPOS DE LA DATATION DU VALLUM CIRCULAIRE ET DE L'ÉGLISE TRÉFLÉE DE NICULIŢEL

RÉSUMÉ

Selon l'opinion de I. Barnea, le vallum et la petite église tréflée de Niculiţel pourraient dater des XI^{e}-XII^{e} siècles. Selon le même auteur, le vallum serait l'œuvre des Byzantins : ils l'auraient dressé contre les Petchénègues et les Coumans et sa défense aurait été confiée à quelques Petchénègues « passés auparavant dans l'Empire et devenus chrétiens », au service de Byzance.

L'interprétation des données archéologiques permet à Petre Diaconu d'affirmer que la petite église tréflée ainsi que tout l'ensemble conventuel de Niculiţel datent de la seconde moitié du XII^{e} siècle. Qui plus est, les mêmes données archéologiques témoignent que l'établissement monastique de l'endroit n'a rien à voir avec le vallum circulaire. Celui-ci ne saurait être attribué aux Byzantins, car ils n'avaient pas l'habitude de bâtir cette sorte de barrières. Comme dans la construction du vallum on a usé de briques romaines du IV^{e} siècle, il est clair qu'il n'a pu être construit qu'après cette date. Pour sa part, Petre Diaconu pense que le vallum de Niculiţel a été construit au VII^{e} ou VIII^{e} siècle, par quelque population clientelaire (Avares ou autre population descendue du Nord), établie dans cette contrée avec le consentement des Byzantins justement dans le but de défendre les bouches du Danube et le Nord de la Dobroudja. Une telle datation est suggérée aussi par la découverte dans « la terre de remplage » du vallum de deux fragments céramiques confectionnés à la main et décorés d'alvéoles disposées sur le bord. Ces tessons datés des VII^{e} — VIII^{e} siècles sont contemporains de l'époque de la construction du vallum.

---

[61] Vezi Petre Diaconu, în *RRH*, V, 3, 1966, p. 489.

[62] *Ibidem*, p. 328, nota 26.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 — Le plan de la fortification de la colline Cetăţuia (exécuté par P. Polonic en 1895).

Fig. 2 — Le profil du versant est de la section II de Cetăţuia-Niculiţel (D'après Gh. Ştefan et collab., *SCIV*, VI, 1955, 3 — 4, p. 739).

Fig. 3 — Les ruines de la petite église tréflée de Niculiţel.

Fig. 4 — Fragments de vases et une boucle de tempe de Cetăţuia (seconde moitié du XII^{e} siècle) (D'après Gh. Ştefan et collab., *SCIV*, V, 1954, 1 — 2, p. 184).

Fig. 5 — 1 — Pointe de flèche ; 2 — 3— fragments céramiques de Cetăţuia, confectionnés à la main (D'après Gh. Ştefan et collab. *SCIV*, VI, 1955, 3 — 4, p. 748).

COMUNICĂRILE INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE DIN ANUL 1971

ÎN ŞEDINŢE PLENARE

22 ianuarie — Mircea Matei, *Rolul factorului extern în cristalizarea culturii medievale orăşeneşti din Moldova şi Ţara Românească.*
25 februarie — I. Barnea, *Oraşele din Scythia Minor în secolele V — VI.*
30 martie — Ion Ioniţă (Iaşi), *Necropola de la Independenţa (secolul IV e.n.). Cronologia relativă, rituri şi ritualuri funerare.*
31 martie — Al. Păunescu, *Unele consideraţii asupra musterianului din România în lumina săpăturilor de la Ripiceni.*

ÎN ŞEDINŢELE SECTORULUI PALEOLITIC

14 mai — M. Bitiri, *Date preliminare asupra aşezării paleolitice de la Lespezi.*
4 iunie — Fl. Mogoşanu, *Informare generală asupra paleoliticului din Banat.*
3 decembrie — V. Boroneanţ, *Consideraţii preliminare asupra etapei de sfîrşit a culturii Schela Cladovei.*
21 decembrie — Al. Bolomey, *Mamiferele şi rolul lor în economia aşezărilor Icoana-Răzvrata-Veterani.*

ÎN ŞEDINŢELE SECŢIEI ORÎNDUIREA COMUNEI PRIMITIVE

19 ianuarie — Gavrilă Simion, *Necropola traco-getică de la Enisala.*
23 ianuarie — Petre Roman, *Probleme ale eneoliticului final în jumătatea vestică a României.*
18 martie — Vlad Zirra, *Cu privire la dispariţia celţilor din Transilvania.*
27 octombrie — Silvia Marinescu-Bîlcu, *Unele probleme ale culturii cu ceramică liniară şi contribuţia ei la formarea culturii Precucuteni.*
19 noiembrie — Al. D. Alexandrescu, *Morminte de cai şi piese de harnaşament din necropola getică de la Zimnicea.*
7 decembrie — Eugen Comşa, *Unele probleme ale neoliticului din vestul României.*

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 321—322

ÎN ŞEDINŢELE SECŢIEI ORÎNDUIREA SCLAVAGISTĂ

15 **ianuarie** — Emanoil Zah, *Studiul microscopic al pastei ceramice, cu privire specială asupra amforelor elenistice.*
5 **martie** — Al. Suceveanu, Emanoil Zah, *Bessi consistentes.*
— Emanoil Zah, *Localizarea Vicus-ului Secundini.*
17 **martie** — N. Hamparţumian, *Terracote „ex voto" din necropola de la Sucidava.*
— A. Aricescu, *Numele aşezării antice de la Slava Rusă.*
7 **aprilie** — Suzana Dumitriu, *Discuţii despre oraşele pontice şi teritoriile lor în perioada arhaică (pe marginea unor studii recente).*
— Al. S. Ştefan, *Fotografia aeriană şi arheologia.*
29 **aprilie** — Cpt. C. Scarlat, *Cercetări arheologice subacvatice la Constanţa.*
5 **mai** — H. Daicoviciu, *Cassius Dio şi Sarmizegetusa.*
18 **decembrie** — P. Alexandrescu, *Un nou grup de ceramică produs la Histria.*

ÎN ŞEDINŢELE SECTORULUI EPIGRAFIE ŞI NUMISMATICĂ

28 **ianuarie** — Maria Chiţescu, *Tezaure romane ascunse în vremea lui Antoninus Pius în Dacia*
8 **martie** — Constantin Petolescu, *Întinderea Daciei Inferior.*
23 **decembrie** — Emilia Doruţiu-Boilă, *Castrul legiunii V Macedonica şi Municipiul Troesmis.*

ÎN ŞEDINŢELE SECŢIEI ORÎNDUIREA FEUDALĂ

29 **ianuarie** — Lucian Herşcovici, *Un izvor ebraic privind pe vlahii sud-dunăreni în secolul XII. Călătoria lui Benjamin din Tudela.*
23 **februarie** — Dinu V. Rosetti, *Tezaurul feudal de la Olteni.*
24 **martie** — Radu Popa, *Cetăţile medievale din Ţara Haţegului.*
12 **mai** — Petre Diaconu, *Situaţia politică a Dobrogei la începutul secolului XIV.*

Prähistorische Bronzefunde (Descoperiri de bronzuri preistorice),PBF. Colecție de studii monografice, ce apare sub îngrijirea Prof. H. Müller-Karpe de la Institutul de preistorie și protoistorie al universității din Frankfurt a. M. Lucrările se publică de către editura C. H. Beck din München.

Scopul acestei întreprinderi științifice de mare amploare este, cum o anunță titlul, de a prezenta monografic și exhaustiv toate descoperirile de obiecte de aramă (inclusiv aliajele ei, din care cel mai important este bronzul) de la începuturile metalurgiei pînă la generalizarea metalurgiei fierului. Este astfel antrenată în cercetare o perioadă începînd din neoliticul final pînă în pragul celei de a doua epoci a fierului.

Se cunoaște importanța obiectelor de aramă și bronz, care prin diversitatea lor tipologică, în strîns raport cu evoluția lor în spațiu și timp, sînt determinante pentru problemele de cronologie și pentru studiul relațiilor economice și comerciale din preistorie etc. Înmulțirea numărului acestor descoperiri și dispersarea lor în diferite muzee și colecții particulare, cît și publicarea multora în condiții inegale sau în ediții greu accesibile, îngreunează foarte mult studiile de ansamblu, privirile generale. Desigur că au fost, sînt și vor fi scrise studii de mare valoare asupra cîte unei categorii de obiecte, dintr-un spațiu geografic limitat, care sînt totuși cu mult insuficiente, fapt ce pune într-o lumină și mai vie necesitatea unui efort științific internațional de mare amploare pentru studierea exhaustivă a bronzurilor. Pentu realizarea acestei mari lucrări Müler-Karpe a propus să fie subîmpărțită în 20 de părți (serii). Aceste serii sînt :

1. — Bronzuri reprezentînd figuri de oameni sau animale ; 2. — Vase de bronz ; 3. — arme defensive (coifuri, armuri, genunchiere, scuturi) ; 4. — spade ; 5. — lănci, vîrfuri de săgeți ; 6. — pumnale ; 7.— cuțite ; 8. — brice ; 9. — topoare ; 10. — brățări, verigi, inele ; 11. — coliere și atîrnători ; 12. — podoabe de centură și de îmbrăcăminte ; 13. — ace ; 14. — fibule, pensete, oglinzi, piepteni ; 16. — piese de harnașament ; 17. — piese de car ; 18. — seceri ; 19. — forme de turnat și alte piese de prelucrarea metalului ; 20. — diverse alte obiecte.

În fiecare din aceste serii vor apărea volume separate conținînd studii pentru o anumită arie geografică. Toate lucrările vor avea un plan unitar de redactare și vor fi însoțite de indici, desene și hărți de răspîndire. Se recomandă a fi desenate toate piesele din categoria respectivă, fără nici o excepție. Desenele sînt rînduite pe criteriile tipologice stabilite în text și sînt urmate de ilustrarea tuturor complexelor închise (depozite, morminte, complexe închise din așezări), în care piesele respective apar. Desenele sînt trimise de autori institutului de la Frankfurt, unde o echipă de desenatori le redesenează, asigurînd astfel caracterul unitar al publicației. Fotografii se publică doar în mod excepțional, mai mult pentru exemplificări.

În felul acesta lucrările vor conține un studiu tipologic foarte amănunțit, însoțit de cataloagele descoperirilor cu toate indicațiile privind condițiile de descoperire și de conservare a piesei respective precum și principala

bibliografie. În afară de aceasta se urmărește și studierea tipului în cadrul contextului descoperirii, căutîndu-se — acolo unde este posibil — o relație cu mediul cultural din zona respectivă. În final lucrările trebuie să oglindească stadiul cercetărilor în momentul de față în problemele tratate, să arate variabilitatea tipologică a obiectelor studiate și evoluția lor cronologică (pe baza atît a tipologiei cît și a condițiilor stratigrafice de găsire) și răspîndirea lor, făcîndu-se relații cu ariile culturale.

Volumele vor apărea în limbile germană, franceză și engleză — s-a făcut o excepție și pentru limba italiană —, recomandîndu-se limba germană pentru toți cercetătorii cu excepția celor din Franța și țările de limbă engleză. Stilizarea textelor este făcută la Frankfurt, pînă acum în toate cazurile de Müller-Karpe personal, asigurîndu-se astfel și o unitate de exprimare.

Lucrarea, în ansamblu, este finanțată de „Deutsche Forschungsgemeindschaft" (DFG).

Acest proiect grandios a fost discutat de către Müller-Karpe cu cercetători din mai multe țări și, în cele din urmă, s-a alcătuit un colegiu de redacție, care are sarcina să coordoneze activitatea cercetătorilor din țările respective. România este reprezentată în acest colegiu de către I. Nestor.

Lucrările au fost inițiate prin 1966 iar în momentul de față primele lucrări au început să apară. Am luat cunoștință de următoarele volume : V. Bianco-Peroni, *Die Schwerter in Italien* (seria IV, 1) P. Harbison, *The Daggers and the Halberds of the Early Bronze Age in Ireland* (ser. VI, 1) ; idem, *The Axes of the Early Bronze Age in Ireland* (ser. IX, 1) ; A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien I* (ser. IX, 2) ; M. Novotná, *Die Äxte und Beile in der Slowakei* (ser. IX, 3) ; I. Richter, *Der Arm und Beinschmuck der Bronze-und Urnenfelderzeit*, (ser. X, 1) ; F. Audouze și J.C. Courtois, *Les Epingles du Sud-Est de la France* (ser. XIII, 1) ; F.W. von Hase, *Die Trensen der Frühеisenzeit in Italien* (ser.XVI, 1).

Toate aceste lucrări vor fi recenzate în revista noastră, în numerele următoare. În cele ce urmează vreau doar să fac o serie de observații de ordin general, ce se desprind în urma lecturii volumelor pînă acum apărute.

O întrebare și-o pune desigur orice cercetător : fi-va oare dus pînă la capăt acest proiect ? Și, în cazul că se va realiza doar o părticică, cui folosește ? Întrebarea este îndreptățită, scepticismul, cred însă, nu. Chiar dacă numai o parte a volumelor vor ajunge să fie scrise, este, cred, prin aceasta, o realizare. Colecția oferă un prilej pentru publicarea în condiții optime a unor studii, care, luate în parte, pot uneori fi de o remarcabilă valoare și care altminteri ar fi trebuit să apară în publicații diverse, în condiții și concepții felurite. Cred că este evident avantajul pe care cercetarea românească îl poate trage participînd în mod total la această întreprindere.

S-au exprimat păreri, potrivit cărora la baza lucrării ar subzista o concepție de catalogare, respectiv preocuparea principală ar fi doar culegerea completă a materialului și sortarea lui tipologică, formală, pur și simplu. Un recenzent al celor două volume ale lui Harbison H. J. Hundt, *Jahrbuch der Röm. Germ. Zentralmuseums Mainz*, 16, 1969, p.209, se întreabă dacă o prezentare a unor complexe de bronzuri, caracteristice pentru anumite perioade sau zone ale Irlandei preistorice, sau a oricărei alte zone nu ar fi fost mai utilă decît catalogarea tuturor pieselor dintr-o anume categorie. Întrebarea ne surprinde, deoarece tocmai Harbison se străduiește, poate într-o măsură mai mare decît alții, să exploateze la maximum toate combinațiile diverselor piese, iar dacă relația cu mediul cultural este foarte dificilă, aceasta se datorește condițiilor de descoperire. În alte volume, acolo unde situația o permite, relația cu mediul cultural a fost, pe cît se poate, pusă în evidență, volumele respective fiind cu adevărat lucrări cu caracter monografic.

Aș face o observație în legătură cu prezentarea succintă a locului de descoperire. Lipsește o descriere topografică detaliată. Desigur ne referim la piesele unde aceste date sînt cunoscute. Ele sînt totuși importante pentru studierea caracterului descoperirii. Unele cercetări recente, întemeindu-se pe observații statistice asupra locului de găsire (în apă, în mlaștină

etc.) au adus date interesante pentru argumentarea caracterului ritual al multor depozite sau descoperiri izolate. În tot cazul, cel interesat ar fi fost uşurat de munca căutării, de multe ori zadarnice, a datelor în bibliografia piesei respective. Personal intenţionez să remediez această lipsă în vol. II de topoare din România.

Dacă unitatea de concepţie a lucrărilor prezintă un indiscutabil folos pentru cei ce le vor utiliza, nu e mai puţin adevărat că această unificare reflectă punctul de vedere metodologic al unei anumite şcoli preistorice, cea a lui Müller-Karpe — o continuare a şcolii de la Marburg a lui v. Merhart. Cercetători provenind din alte şcoli vor fi nevoiţi să se „adapteze" stilului de lucru cerut de PBF. Este de aşteptat să se işte divergenţe. Unele concesii au şi fost făcute de Müller-Karpe. Citez în acest sens volumul lui Audouze şi Courtois, unde acele au fost clasificate pe tipuri notate atît cu litere de la A — U, cît şi după numele localităţii unei descoperiri caracteristice, aşa cum o cere cu insistenţă iniţiatorul PBF-ului. Volumul în chestiune reflectă în toate privinţele modul de lucru al preistoricienilor francezi (vom mai reveni asupra acestui punct în recenzia respectivei lucrări).

Aşa cum e conceput planul general al lucrării, studiul diverselor tipuri poate fi oricît de amplu şi complex realizat, fiind destul de flexibil pentru a permite concesii de ordin metodologic. Adevăratele greutăţi sînt însă cele de natură obiectivă. Le vom examina şi vom vedea cum şi în ce măsură au fost înfruntate şi înlăturate.

O primă dificultate este reprezentată de frontierele politice moderne. Doar arareori există tipuri a căror arie să se cuprindă pe teritoriul unui singur stat. Cum este aproape imposibil ca cercetători dintr-o ţară să aibă acces la materialul inedit din patrimoniul muzeelor altei ţări, rezultă că, prin forţa lucrurilor, orice studiu va avea un caracter limitat în spaţiu. Acest lucru poate şi trebuie să fie în mare măsură înlăturat prin utilizarea cît mai completă a materialului deja publicat, dar privirea de ansamblu asupra tipului respectiv — privire condiţionată mai ales de ilustrarea unitară şi aproape totală a materialului documentar —, va fi desigur ciuntită. Este deci de prevăzut că, odată publicate toate piesele din colecţiile diverselor ţări, un nou studiu general să fie necesar. Cum era de aşteptat, autorii au studiat mai amplu tipurile reprezentate bogat numeric la ei în ţară şi au tratat sub formă de catalog piesele izolate sau puţin numeroase provenind de la tipuri mai frecvente în ţara vecină. Este o observaţie ce se remarcă în special în volumul lui M. Novotná despre topoarele din Slovacia, ţară care, prin teritoriul ei mai redus, cuprinde puţine tipuri specifice, oferind însă cîte puţin din mai toate tipurile. România este din acest punct de vedere mai avantajată, deşi multe tipuri de bronzuri din NV-ul ţării sînt bine reprezentate şi pe teritoriul vecinilor noştri.

Această greutate oglindeşte o situaţie obiectivă, ce nu poate fi înlăturată şi care nu poate forma obiectul unui reproş adresat iniţiatorilor PBF-ului. Este cel mult de dorit ca, cel puţin în cadrul aceleiaşi ţări, să nu apară situaţii în care cercetătorul ce studiază un anume tip să nu poată avea acces la material inedit din unele muzee. Măcar aici să nu prevaleze interesele egoiste, locale.

O altă observaţie ar putea fi formulată cu privire la redarea materialului ilustrativ. Dată fiind diversitatea metodelor şi, inevitabil, şi a calităţii, cu care materialul original a fost desenat de autori, se pune întrebarea dacă „uniformizarea" desenelor prin umbrire „în puncte", la biroul de desen din Frankfurt, nu duce, de multe ori, la retuşări şi respectiv deformări ale documentului iniţial. Este cazul zăbalelor din Italia, care au fost desenate după fotografii însoţite de schiţele autorului şi de secţiunile respective. Ce apreciere de veridicitate putem da ilustraţiilor din respectivul volum ? Lipsa fotografiilor face practic necontrolabile detaliile desenului, fără să mai vorbim de anumite aspecte, cum ar fi impurităţile de turnare, granulozitatea patinei etc., pe care doar fotografia le arată.

Deşi observaţia este pertinentă şi reprezintă fără îndoială o lipsă a acestei publicaţii, trebuie totuşi remarcat că greşeli mari, care să dea o imagine tipologică deformantă a pieselor, nu pot fi decît rarisime.

Un anume cuantum de risc trebuie de la bun început asumat. Se înţelege de la sine că scopul publicaţiei nu poate fi în nici un caz scutirea cercetătorului interesat de a verifica direct obiectul original din colecţia în care este păstrat. Deşi deplîngem lipsa ilustraţiei fotografice, trebuie recunoscut că cheltuielile şi complicaţiile ce ar fi fost implicate prin extinderea, de fapt dublarea, volumului materialului ilustrativ, nu s-ar justifica nici pe departe prin avantajele ce ar fi fost obţinute. Dacă luăm în consideraţie doar una din aceste complicaţii — lungirea substanţială a timpului de lucru şi a cheltuielilor de deplasare prin desele repetări ale unor fotografii, care, în mod cert, nu ar putea fi din prima expunere egal de reuşite pentru a fi publicate — şi ne dăm seama de caracterul benign al acestei lipse. De altfel, planul iniţial prevede, în mod excepţional, şi publicarea unor planşe cu fotografii.

Şi acum o observaţie de ordin tehnic. Este remarcabilă redarea reliefului prin nuanţe fine de cenuşiu, pe hărţile publicate. Redarea punctelor de răspîndire prin semne convenţionale de mici dimensiuni, colorate cu roşu, nu dă însă un efect vizual mulţumitor. Ariile de răspîndire nu „sar în ochi" de la prima vedere, aşa cum ar fi fost de dorit. Unele hărţi sînt prea încărcate cu semne diferite. În general contrastul optic între semnele reprezentînd tipuri diferite nu este totdeauna clar. Ar fi de dorit ca în ediţiile viitoare să se găsească o soluţie pentru a remedia această lipsă.

Nu înţeleg de ce redacţia de la Frankfurt a considerat necesară suprimarea indicelui de autori, existent în primele trei volume apărute (Harbison şi von Hase). Cred că ar fi înlesnit găsirea unor idei exprimate de autori. De fapt un indice de autori trebuie să fie o completare a indicelui pe materii, în sensul că, să apară doar locurile unde autorii respectivi au exprimat o idee, nicicum toate locurile unde numele apare în citatele bibliografice.

De asemenea cred că ar fi utilă o prezentare a ortografiei şi pronunţării fonetice a toponimicilor din limba zonelor la care se referă volumul respectiv. S-ar da astfel un substanţial ajutor cercetătorilor care se străduiesc să pronunţe numele localităţilor cît mai corect şi s-ar evita pocirea şi stîlcirea denumirilor, fenomen supărător şi, din păcate, frecvent şi izbitor mai ales în cadrul reuniunilor cu caracter internaţional.

★

Din cele de pînă aici rezultă că lipsurile şi greutăţile obiective, inerente oricărei lucrări de asemenea proporţii, nu umbresc acţiunile de pînă acum a PBF-ului. Dimpotrivă, cele opt volume apărute îndreptăţesc o viziune optimistă asupra continuării proiectului. Indiferent dacă se va ajunge vreodată să se publice toate bronzurile, aşa cum o crede Müller-Karpe, sau PBF-ul va fi doar o colecţie de monografii asupra *unor* tipuri de bronzuri, activitatea pînă acum desfăşurată merită calificativul de lăudabilă şi trebuie sprijinită cu cea mai mare căldură.

În încheiere aş mai adăuga că, în ceea ce priveşte România, mai sînt o serie de lucrări în curs de publicare sau elaborare. Din prima categorie menţionez volumul despre secerile de bronz din România de M. Petrescu-Dîmboviţa, care va cuprinde şi un repertoriu al tuturor depozitelor de bronzuri din ţară — fiind prin aceasta una din cele mai voluminoase lucrări din colecţia PBF — şi volumul II despre topoare (conţine topoarele de aramă eneolitice şi diverse categorii de securi plate pînă la aşa-numitele topoare cu aripioare — *Lappenbeile*) al subsemnatului; ambele volume au manuscrisul şi ilustraţia încheiate şi au fost livrate redacţiei de la Frankfurt. În curs de elaborare se mai află un volum despre inelele de buclă şi diverse tipuri de atîrnători scris de Eugenia Zaharia, un volum despre acele de bronz redactat de Adrian şi Marilena Florescu, precum şi o lucrare despre piesele şi aplicele de centură *(Gürtelbeschläge)* pregătită de M. Rusu. Toate aceste lucrări ar trebui să fie terminate în cursul lui 1972—1973 pentru a apărea în 1974.

A. Vulpe

Apulum IX (1971)

Dintre periodicele editate de muzeele noastre de istorie, un loc important prin amploarea, varietatea şi valoarea contribuţiilor îl ocupă desigur anuarul Muzeului din Alba Iulia — *Apulum* (Acta Musei Apulensis). Începînd cu vol. I (1939—1942) au apărut pînă acum zece tomuri, aproape toate masive (vol. VII fiind publicat chiar în două tomuri diferite, VII 1 şi VII 2), iniţiativa publicării revenind inimosului cercetător şi fost director al muzeului, I. Berciu, la care în ultimii ani s-a alăturat şi Al. Popa. Comitetul de redacţie, avîndu-i astăzi ca responsabili chiar pe aceşti doi cercetători, se străduieşte cu succes să-i asigure acestui anuar o temeinică ţinută ştiinţifică, fiecare volum aducînd specialiştilor, pe lîngă numeroase informaţii, şi studii de interpretare în diferitele probleme. La aceste merite se adaugă şi acela, nu mai puţin remarcabil, al regularităţii şi punctualităţii cu care apare în ultimul timp *Apulum*, care pe această linie ne-a făcut surpriza ca în 1971 să fie publicat în două substanţiale volume (VIII şi IX), însumînd un număr de circa o sută de contribuţii şi peste 1 300 de pagini.

Nu poate fi vorba, fireşte, în această cronică de semnalare, să trecem în revistă nici măcar sumar toate problemele tratate în aceste două volume, precizînd însă că în timp ce unul din ele (VIII) conţine aproape exclusiv studii, articole şi note de istorie medie, modernă şi contemporană, la care se adaugă şi cîteva contribuţii de etnografie, celălalt volum (IX) cuprinde în proporţie covîrşitoare contribuţii privind istoria străveche şi veche a patriei noastre, cele privitoare la secolele de după retragerea oficialităţii romane din Dacia fiind numai cîteva.

Este deci normal ca în puţinul spaţiu pe care îl putem consacra anuarului Muzeului din Alba Iulia să menţionăm numai unele dintre articolele şi studiile publicate în vol. IX, cele din vol. VIII depăşind profilul revistei noastre.

Un număr de 20 de contribuţii din vol. IX privesc preistoria şi protoistoria, cîteva perioada de după retragerea oficialităţii romane din Dacia, în timp ce toate celelalte tratează probleme legate tocmai de perioada romană, fără ca totuşi aceste contribuţii să se refere exclusiv la Transilvania, deoarece unele tratează probleme legate de teritoriul extracarpatic al României, iar altele chiar probleme referitoare la alte regiuni ale Europei. Din fiecare din aceste categorii vom aminti mai jos cîteva contribuţii.

Din prima serie semnalăm articolul lui N. Vlassa (*Contribuţii la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat*, I, p. 21—64), apărut mai înainte în limba germană în *Acta Musei Napocensis*, VII şi asupra căruia ne-am oprit pe larg într-un număr anterior (1/1972) al *SCIV*-ului. În importantul articol al cercetătoarei sovietice Anastasia Mantzevich (*Sur quelques objets du tumulus de Maïkop*, p. 103—128) se discută, în lumina ultimelor date şi interpretări, importantele descoperiri din acest vestit tumul nord-caucazian ; între altele, autoarea nu este de acord cu teza originii caucaziene a metalelor din care au fost lucrate unele obiecte de aur din bronzul românesc (de exemplu cele de la Perşinari), teză emisă de A. Mozsolics, fiind mai probabil că originea aurului respectiv, ca şi a aceluia al tezaurelor de la Mycenae şi Troia ar trebui căutate în Carpaţi şi în Balcani. În articolul său (*Despre „tezaurul" traco-getic de la Craiova*, p. 147—154) D. Berciu susţine din nou punctul de vedere că acest cunoscut tezaur descoperit în cursul primului război mondial este un monument de artă traco-getică, neputînd fi atribuit artei scitice (cum a afirmat primul editor, H. Schmidt, şi au admis mulţi alţi cercetători după el), datîndu-l spre anul 350 î.e.n.

Dintre studiile consacrate problemelor epocii romane, semnalăm în primul rînd instructivul articol al prof. George C. Boon de la Cardiff, Anglia (*Aperçu sur la production des métaux non ferreux dans la Bretagne romaine*, p. 453—504) şi consideraţiile regretatului profesor Jean Baradez, de la Chambery, despre trofeul de la Adamclisi (*Le trophée d'Adamclissi témoin de deux politiques et de*

deux stratégies, p. 505—522), care în final subscrie opiniei că trofeul a fost ridicat de împăratul Traian, odată cu columna de la Roma şi cu alte monumente. Articolul tînărului cercetător C. Petolescu (*Les cultes orièntaux dans la Dacie inférieure*, p. 643—658) — în care sînt studiate monumente epigrafice ale cultului Magnei Mater — Cybelc, ale cultelor siriene (Dea Syria, Jupiter O.M. Dolichenus, Jupiter Turmasgadis), ale cultelor egiptene (Isis, Sarapis), al cultului lui Mithra — precizîndu-se pentru fiecare centrele lor de adoraţie în Dacia inferioară —, ca şi articolul lui Egon Dörner (*Dacii şi Sarmaţii din secolele II—III e.n. în vestul României*, p. 681—692) constituie contribuţii care depăşesc simpla prezentare de materiale.

Acelaşi este şi cazul unora dintre studiile ce tratează problemele epocii post-romane, ca de exemplu acela al prof. K. Horedt (*Zur Geschichte der frühen Gepiden in Karpatenbecken*, p. 705—712) în care sînt discutate, între altele, unele recente descoperiri gepide din Transilvania, databile, pe la mijlocul secolului al V-lea, dată pe care autorul o propune şi pentru tezaurul de la Pietroasa, atribuit pînă acum, după cum se ştie, în general secolului al IV-lea ; am formula numai o rezervă în privinţa folosirii termenului *Karpatenbecken*, introdus de unii cercetători vecini pentru a accentua unele tendinţe ce nu au nici o legătură cu ştiinţa. De asemenea important este şi studiul lui M. Rusu (*Note asupra relaţiilor culturale dintre slavi şi populaţia românească din Transilvania*, secolele VI—X, p. 713—730). După părerea autorului, primele grupe de slavi au pătruns în Transilvania în secolele VI—VII în sud-estul acestei provincii, venind de la sud de Carpaţi ; în centrul şi vestul provinciei slavii nu au pătruns înainte de sfîrşitul secolului al VII-lea sau începutul secolului al VIII-lea, iar în secolul al IX-lea au pătruns alte grupe de slavi.

Volumul se încheie cu un studiu al lui Dardu C.S. Nicolăescu-Plopşor în colaborare cu W. Wolski (*O contribuţie a antropologiei istorice la problema permanenţelor în ritualul funerar*, p. 735—752), în care autorii se opresc la concluzia că permanenţa ritului funerar al incineraţiei la populaţiile autohtone de pe teritoriul României începînd din epoca bronzului (cultura Gîrla Mare-Cîrna) şi pînă în secolele III—IV e.n. constituie „cel mai constant şi fidel element al continuităţii şi al tradiţiei". Interesantă ni se pare constatarea că în secolele III—IV e.n. autohtonii depun în mormintele noilor născuţi, copiilor şi adolescenţilor, în chip simbolic, un număr mic de oase şi, în schimb, depun oase din toate părţile scheletului atunci cînd e vorba de adulţi, oameni vîrstnici şi bătrîni. Dimpotrivă populaţiile străine (taifalii) procedează tocmai invers (în mormintele copiilor şi adolescenţilor se pun cu grijă oase din toate părţile scheletului, pe cînd în mormintele celorlalţi se pun, simbolic, numai cîteva zeci de fragmente de oase).

Vladimir Dumitrescu

KORNÉL BAKAY, *Scythian Rattles in the Carpathian Basin and their Eastern Connections*, (Zornăitoarele scitice în Bazinul Carpatic şi legăturile lor estice) Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1971, 131 p + 12 pl.

În această lucrare sînt studiate trei tipuri de obiecte : zornăitoare, vîrfuri de stîlp de baldachin sau vîrfuri de par de cort şi clopote. Primul dintre ele „zornăitoarele" (termenul englez „rattle" se traduce prin „obiect producător de sunete pentru alarmă sau pentru amuzat copiii"), este obiectul central de studiu. El reprezintă o piesă de bronz avînd un corp alungit, în general de formă conică, cu deschizături (ferestre) triunghiulare, în interiorul căruia se mişcă una sau mai multe bile metalice. Zornăitoarele sînt de două tipuri : a) cu tub de înmănuşare şi b) cu ghimpe de fixare. Încă din introducere K.B. separă acest obiect de vîrful de par (Pole-end) care nu are în mod obligatoriu forma tipică a zornăitoarelor.

deux stratégies, p. 505—522), care în final subscrie opiniei că trofeul a fost ridicat de împăratul Traian, odată cu columna de la Roma şi cu alte monumente. Articolul tînărului cercetător C. Petolescu (*Les cultes orièntaux dans la Dacie inférieure*, p. 643—658) — în care sînt studiate monumente epigrafice ale cultului Magnei Mater — Cybele, ale cultelor siriene (Dea Syria, Jupiter O.M. Dolichenus, Jupiter Turmasgadis), ale cultelor egiptene (Isis, Sarapis), al cultului lui Mithra — precizîndu-se pentru fiecare centrele lor de adoraţie în Dacia inferioară —, ca şi articolul lui Egon Dörner (*Dacii şi Sarmaţii din secolele II—III e.n. în vestul României*, p. 681—692) constituie contribuţii care depăşesc simpla prezentare de materiale.

Acelaşi este şi cazul unora dintre studiile ce tratează problemele epocii post-romane, ca de exemplu acela al prof. K. Horedt (*Zur Geschichte der frühen Gepiden in Karpatenbecken*, p. 705—712) în care sînt discutate, între altele, unele recente descoperiri gepide din Transilvania, databile, pe la mijlocul secolului al V-lea, dată pe care autorul o propune şi pentru tezaurul de la Pietroasa, atribuit pînă acum, după cum se ştie, în general secolului al IV-lea ; am formula numai o rezervă în privinţa folosirii termenului *Karpatenbecken*, introdus de unii cercetători vecini pentru a accentua unele tendinţe ce nu au nici o legătură cu ştiinţa. De asemenea important este şi studiul lui M. Rusu (*Note asupra relaţiilor culturale dintre slavi şi populaţia românească din Transilvania*, secolele VI—X, p. 713—730). După părerea autorului, primele grupe de slavi au pătruns în Transilvania în secolele VI—VII în sud-estul acestei provincii, venind de la sud de Carpaţi ; în centrul şi vestul provinciei slavii nu au pătruns înainte de sfîrşitul secolului al VII-lea sau începutul secolului al VIII-lea, iar în secolul al IX-lea au pătruns alte grupe de slavi.

Volumul se încheie cu un studiu al lui Dardu C.S. Nicolăescu-Plopşor în colaborare cu W. Wolski (*O contribuţie a antropologiei istorice la problema permanenţelor în ritualul funerar*, p. 735—752), în care autorii se opresc la concluzia că permanenţa ritului funerar al incineraţiei la populaţiile autohtone de pe teritoriul României începînd din epoca bronzului (cultura Gîrla Mare-Cîrna) şi pînă în secolele III—IV e.n. constituie „cel mai constant şi fidel element al continuităţii şi al tradiţiei". Interesantă ni se pare constatarea că în secolele III—IV e.n. autohtonii depun în mormintele noilor născuţi, copiilor şi adolescenţilor, în chip simbolic, un număr mic de oase şi, în schimb, depun oase din toate părţile scheletului atunci cînd e vorba de adulţi, oameni vîrstnici şi bătrîni. Dimpotrivă populaţiile străine (taifalii) procedează tocmai invers (în mormintele copiilor şi adolescenţilor se pun cu grijă oase din toate părţile scheletului, pe cînd în mormintele celorlalţi se pun, simbolic, numai cîteva zeci de fragmente de oase).

Vladimir Dumitrescu

KORNÉL BAKAY, *Scythian Rattles in the Carpathian Basin and their Eastern Connections*, (Zornăitoarele scitice în Bazinul Carpatic şi legăturile lor estice) Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1971, 131 p + 12 pl.

În această lucrare sînt studiate trei tipuri de obiecte : zornăitoare, vîrfuri de stîlp de baldachin sau vîrfuri de par de cort şi clopote. Primul dintre ele „zornăitoarele" (termenul englez „rattle" se traduce prin „obiect producător de sunete pentru alarmă sau pentru amuzat copiii"), este obiectul central de studiu. El reprezintă o piesă de bronz avînd un corp alungit, în general de formă conică, cu deschizături (ferestre) triunghiulare, în interiorul căruia se mişcă una sau mai multe bile metalice. Zornăitoarele sînt de două tipuri : a) cu tub de înmănuşare şi b) cu ghimpe de fixare. Încă din introducere K.B. separă acest obiect de vîrful de par (Pole-end) care nu are în mod obligatoriu forma tipică a zornăitoarelor.

Formele sînt foarte apropiate, dar datorită faptului că zornăitoarele sînt capabile să producă un sunet, autorul a considerat necesar să le dea un termen propriu. K.B. socoteşte fiecare piesă ca fiind un unicat şi deci nu face nici o tipologie a acestor obiecte. Pornind de la criteriul teritorial, el împarte zornăitoarele din Bazinul Carpatic (aci trebuie să menţionăm faptul că cercetarea românească preferă denumirea de spaţiul carpato-dunărean, care o socoteşte, în general, ca o unitate culturală aparte) în trei grupe : regiunea dintre Tisa şi Dunăre, Transilvania [localitatea Somhid, citată de J. Hampel, *ArchÉrt*, 13, 1893, p. 385—407, ca din jud. Arad, nu se află pe teritoriul României] şi Transdanubia. Toate aceste obiecte reprezintă descoperiri întîmplătoare şi, cu excepţia celor de la Gyöngyös (unde ar putea fi vorba de un cimitir de incineraţie şi deci zornăitoarele să provină din morminte), Nagytarcsa (găsite într-un depozit) şi Mihályfa (depozit), restul sînt descoperiri izolate. Zornăitoarele din Bazinul Carpatic sînt comparate cu cele din U.R.S.S. pe care autorul le împarte, după acelaşi criteriu geografic, în şase grupe : regiunea Cuban, regiunea Donului, regiunea rîului Sula, împrejurimile Kievului, cursul inferior al Niprului şi regiunea dintre Nistru şi Bug.

Înainte de a-şi exprima propria părere în legătură cu funcţiunea zornăitorelor şi vîrfurilor de stîlpi de baldachin, autorul trece în revistă diversele ipoteze cu privire la acest gen de obiecte, după cum urmează :

J. Hampel şi K. Darnay presupuneau că zornăitoarele aveau funcţia de talăngi şi erau folosite de crescătorii de vite. A.S. Lappo — Danilevskij este primul care le-a considerat ornamente de steaguri ; teza sa au urmat-o G.A. Bobrinskij, A.M. Tallgren şi C. Nioradze, ultimii doi subliniind rolul ritual al acestor obiecte. E. Minns, M. Rostowtsew şi majoritatea cercetătorilor ruşi socotesc zornăitoarele ca simboluri ale puterii şi insemne ale războiului : M. Rostowtsew le socoteşte iniţial ornamente ale carelor de război ; ulterior el acceptă ideea că acest gen de obiecte se puneau la carul funerar ; N.L. Chlenova aduce argumentul folosirii totemului animalier ca insemn al războiului din cele mai vechi timpuri, iar V.A. Iljinskaja, sprijinindu-se pe descrierea lui Arianus, este de părere că obiectele în discuţie sînt atît insemne ale războiului cît şi ale clasei conducătoare. [K.B. îl citează şi pe V. Pârvan ca susţinător al acestei teorii (*Getica*, p. 727, de fapt p. 728), dar textul francez a fost greşit interpretat. V. Pârvan vorbeşte despre zornăitoare ca de „vîrfuri de stîlpi de baldachin (sau vîrfuri de pari de cort)" separînd aceste obiecte de „vîrful de rampă", de stindard, ori de sceptru" (*Getica*, p. 22—25)]. I.E. Zabelin le consideră ornamente de car sau ornamente de cort. Teoria a fost adoptată şi de Z. Felvinczi Takács, M. Rostowtsew şi S. Domanovszky. Cel mai răspîndit punct de vedere este că „rattles" şi „pole-ends" au împodobit carele scitice (I.E. Zabelin, E. Minns şi V. Radlov, P. Reinecke, K. Darnay, J. Stiller, L. Márton, G. Nagy, M. Párducz, V.V. Shlejev, A.A. Iljinskaja, M.I. Artamonov). C.A. Bobrinskij vorbeşte despre aceste obiecte ca fiind ornamente ale cortului sau carului funerar ; A.M. Tallgren a pus primul problema implicaţiilor magice şi religioase ale obiectelor.

Într-o serie de tabele, autorul ia în discuţie toate elementele caracteristice (materialul, lungimea totală, dimensiunile, forma tecii de înmănuşare sau a ghimpelui de fixare, greutate, numărul deschizăturilor din corpul zornăitoarelor, prezenţa urechilor inelare, a urmelor de uzură, volum, frecvenţă audio). Interesantă ni se pare studierea armoniei sonore realizate în cadrul unui depozit (aşa cum este cel de la Nagytarcsa). Se stabileşte o legătură între intensitate şi ton, şi volumul calculat, greutatea, forma (deschisă sau închisă), a obiectului studiat. Autorul citează în acest sens studiile etnografice făcute de M. Márkus şi M. Luby, care au observat că unii crescători de vite îşi aleg în aşa fel clopotele ce le leagă de gîtul animalelor, încît acestea să se armonizeze perfect. Pe baza unor tabele asemănătoare se face apoi analiza obiectelor descoperite pe teritoriul U.R.S.S. Din aceste consideraţiuni, autorul conchide că de la Cuban la Dunăre, zornăitoarele şi ornamentele de vîrf de pari, folosite de sciţi, erau fixate în mînere de lemn,

care erau ţinute în mînă, ceea ce ar veni în sprijinul părerii sale cu privire la funcţia primordială a obiectelor analizate — producerea sunetelor.

În dezvoltarea tezei, el combate teoriile predecesorilor cu privire la folosirea acestor obiecte la care mortuare. Din tabelul 19 rezultă clar că în Bazinul Carpatic, acolo unde s-au găsit care funerare, nu au fost găsite şi clopote sau zornăitoare. Analiza structurii carului descoperit la Szentes Vekerzug (M. 13) îl duce la concluzia că acesta nu putea avea nici pari, nici stîlpi de baldachin.

Fiecare argument este studiat în paralel — Bazinul Carpatic şi U.R.S.S. Faptul că în U.R.S.S. chiar atunci cînd aceste obiecte sînt descoperite în acelaşi context cu care funerare, ele nu se găsesc la un loc, îl determină pe autor să-l considere ca un nou contra-argument la teoria predecesorilor săi privind rolul zornăitoarei ca ornament al carelor funerare. Scheletul carelor de la Lechashen ar contrazice presupunerea că aceste piese de bronz se fixau pe care. Una din observaţiile interesante pe care le aduce K.B. în sprijinul ipotezei sale este faptul că volumul zgomotului produs în timpul mersului carelor ar fi înăbuşit orice sunet muzical produs de aceste obiecte.

Argumentele aduse de autor în continuare se referă în special la materialul din U.R.S.S. După studierea condiţiilor de descoperire şi a asociaţiilor obiectelor de inventar, K.B. trage concluzia că „nu poate exista dubiu" asupra faptului că nici zornăitoarele, nici vîrfurile de pari nu aparţin direct echipamentului cailor şi carelor sau echipamentului personal al mortului. Pornind de la stabilirea caracteristicilor topografice şi cronologice ale descoperirilor de zornăitoare şi vîrfuri de stîlpi de baldachin, autorul consideră că aceste obiecte sînt larg răspîndite în aria dintre Cuban şi Bazinul Carpatic, în secolul al VI-lea î.e.n., în timpul a ceea ce el numeşte primul val scitic. Datarea acestor piese se întemeiază în special pe analogiile cu piesele din U.R.S.S.

Luînd apoi în discuţie rezultatul analizei spectrale a obiectelor în chestiune, provenite din muzeele maghiare, el evidenţiază faptul că zornăitoarele de la Nagytarcsa nu provin din acelaşi atelier cu cele de la Aszod, Gyöngyös şi Gorneşti. Strînsa legătură dintre zornăitoarele de la Mihályfa şi cele de la Nagytarcsa îl determină pe K.B. să vorbească de relaţii sigure între atelierele ce le-au produs sau cel puţin de folosirea aceluiaşi material. Autorul este de părere că piesele de la Gorneşti, Muzeul Bucureşti [M.N.A.], Aszod şi Gyöngyös sînt produse locale.

Reprezentările animaliere care împodobesc vîrfurile de pari şi zornăitoarele sînt analizate foarte pe scurt. K.B. distinge trei grupe de animale: cele care au jucat un rol în viaţa economică a sciţilor (dintre obiectele analizate, numai la Nagytarcsa — 2 piese — şi la Aszod apar cornute), animale sălbatice de stepă (cervideele sînt cele mai des reprezentate) şi cele ce nu sînt caracteristice stepelor, împreună cu cele fantastice. În următoarele pagini autorul trece în revistă teoriile privind originea şi cultura sciţilor şi cimmerienilor, cu referiri speciale la elementele de ordin religios, pentru a-şi putea fundamenta observaţiile privitoare la caracterul obiectelor în studiu.

Teza pe care o dezvoltă în continuare K.B. este aceea a rolului magic al clopotelor, zornăitoarelor şi vîrfurilor de pari. Autorul consideră aceste obiecte ca fiind legate de şamanism. Analiza făcută asupra reprezentărilor animaliere, dimensiunilor uneltelor, ce diferenţiază piesele luate în discuţie, îl duce pe K.B. la concluzia că fiecare obiect reprezintă un unicat şi deci proprietarul se identifică cu el.

Autorul consideră că „singurul motiv" pentru care zornăitoarele, vîrfurile de pari şi clopotele sînt puse în morminte (şi acest lucru exclusiv în U.R.S.S.), unde le este repartizat un anumit loc, este că aceste obiecte sînt asociate cu poziţia socială a persoanei înmormîntate sau cu funcţia pe care aceasta a îndeplinit-o în timpul vieţii, în trib. Crezînd în şamanism sciţii puteau avea căpetenii care să fi îndeplinit şi funcţia de şamani. Clopotele şi alte ornamente metalice sînt socotite de K.B. ca echipament esenţial al tobelor şamanilor şi că aceasta era funcţiunea lor. Instrumentele producătoare de sunet sugestionau masele şi-l acompaniau pe şaman în timpul căderii lui în transă.

Autorul face o comparaţie cu actualul folclor maghiar. În unele ritualuri legate de solstiţiul de iarnă, cîntecele sînt executate cu un acompaniament simplu, realizat de o tobă şi de beţe prevăzute cu zornăitoare în vîrf. Secuii din Moldova (ceangăii) la urarea de Anul Nou se împart în grupe: una cîntă, alta sună din clopot, a treia din buhai, iar a patra bate toba. [Atragem atenţia că obiceiuri asemănătoare se întîlnesc şi la românii din Moldova şi din alte părţi, în practicarea datinilor de iarnă.] Prezenţa zăbalelor şi falerelor in acelaşi context cu zornăitoarele este explicată de către autor printr-o simbolică înmormîntare de cal, aceasta fiind legată numai de un obicei de cult. Aşa sînt explicate şi descoperirile de depozite în care apar zornăitoarele din Ungaria şi pe care K.B. le consideră ca depuse în urma unor sacrificii în locuri destinate anume. În încheiere autorul adaugă o notă amplă în care ia poziţie contra tezei lui A.I. Meliukowa, M. Dušek, D. Popescu, ce nu acceptă prezenţa ca atare a sciţilor în ţările dunărene.

Lucrarea lui K.B. are meritul de a fi studiat şi atras atenţia asupra unei categorii de piese producătoare de sunete, din SE Europei. Am avea să-i reproşăm faptul că, limitîndu-se la ceea ce el numeşte Bazinul Carpatic, nu a acordat atenţie şi obiectelor din „Muzeul Bucureşti", publicate de V. Pîrvan (*Getica*, p. 22 - 25), care provin foarte probabil, tot dintr-un depozit. Semnalăm eroarea de la p. 18, fig. 3/3, unde autorul reproduce o piesă aflată în „Muzeul Bucureşti" sub denumirea de "the Budapest rattle".

Este regretabil că gruparea materialului s-a făcut exclusiv pe criteriul geografic, neglijîndu-se aspectul tipologic. Noi considerăm că piesele din „Muzeul Bucureşti", de la Gorneşti, Somhid, de la Mihalyfa, Gyöngyös şi probabil de la Szurdókpüzspöki, fac parte din aceeaşi grupă, toate avînd reprezentări de cervidee. În cadrul acesteia trebuie distinsă o subgrupă formată din piesa de la Gorneşti şi piesele din „Muzeul Bucureşti", foarte apropiate ca formă; observaţia aceasta îi aparţine de altfel lui V. Pârvan (*Getica*, p. 23), care arată că toate aceste obiecte au fost făcute fie în acelaşi atelier, fie după acelaşi model. Nu este exclus să fi provenit tot din Transilvania. Un alt tip este reprezentat de piesa unică de la Alba Iulia. Tabloul tipologic este completat de zornăitoarele cu reprezentări de cornute (două la Nagytarcsa şi una la Aszod; aceasta din urmă se încadrează de fapt într-o subgrupă, deoarece în acest caz avem de-a face cu un grup de trei animale. Zornăitoarea de la Aszod îşi găseşte analogii pe teritoriul U.R.S.S.).

Demonstraţia lui K.B. cu privire la funcţiunea obiectelor în discuţie este suficientă pentru a fi trecută în rîndul ipotezelor. Nu este însă, după părerea noastră, în măsură să excludă celelalte ipoteze, formulate mai sus şi pe care K.B. le combate. Obiecţiile cele mai serioase care i se pot aduce, se leagă de caracterul de depozite al descoperirilor din Bazinul Carpatic. În sensul obiecţiilor amintite mai sus, considerăm că în argumentarea tezei sale, autorul trebuia să se bazeze în principal pe obiectele găsite în Bazinul Carpatic şi mai puţin pe piesele din U.R.S.S., considerate material de comparaţie. Foarte important de remarcat este şi faptul că în depozitele din Ungaria apar în trei locuri şi piese de harnaşament (respectiv zăbale de fier), care însoţesc piesele aici discutate. Ba chiar la Nagytarcsa şi Mihályfa s-au găsit oase de cal. Autorul trece prea uşor peste aceste fapte. Fără a avea pretenţia de a emite o nouă teorie, credem că nu poate fi exclusă părerea potrivit căreia zornăitoarele, clopotele şi aşa-zisele vîrfuri de pari, să fi jucat un rol în împodobirea pentru paradă a unui cal, proprietatea vreunei căpetenii.

K.B. porneşte de la ideea că piesele prezentate în lucrare sînt obiecte caracteristic scitice. Cu aceeaşi funcţiune (de producere a sunetelor), sînt şi atîrnătorile de bronz, frecvente în mormintele din lumea ilirică spre exemplu A. Benac şi B. Čović, *Glasinac*, 1957, II, pl. IX/2, XIII/6 etc.). Este adevărat că în acest caz avem de-a face cu tipuri complet deosebite de cele discutate aici, dar funcţia lor este aceeaşi.

Acceptînd drept fapt demonstrat prezenţa efectivă a sciţilor în Bazinul Carpatic, K.B. se situează pe poziţia reprezentată mai ales de M. Párducz. Atragem atenţia că teza

lui J. Harmatta (*Studia Antiqua*, XIII, 1966, p. 107 şi urm.) pe care K.B. o combate, se apropie mult de felul cum este pusă problema de către unii cercetători români (vezi în special A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Bucureşti, 1967, p. 92 şi urm.; idem, în *Actes du VII^e Congr. Intern. des Sciences Préhist. et Protohist.*, Prague, 1966, p. 880 şi urm.), lucrări pe care K.B. nu le citează. Potrivit acestor lucrări, grupele străine cu elemente culturale estice din spaţiul carpato-dunărean, respectiv grupa de pe Mureş (agatirşii), cea din Cîmpia Tisei etc. — ar putea reprezenta neamuri răsăritene, poate chiar iraniene, dar nescitice. Cercetarea românească insistă îndeobşte asupra definirii arheologice a grupelor culturale, adoptînd o atitudine extrem critică faţă de interpretările de ordin etnic şi luînd în consideraţie mai ales elementele ţinînd de ritul şi ritualul funerar.

Adriana Stoia

HACHMANN, ROLF, *Die Goten und Skandinavien*, Berlin, 1970, 584 p. + 80 fig.

Discutînd problema patriei originare a goţilor, Rolf Hachmann neagă originea scandinavă a goţilor, opinînd, spre deosebire de teza tradiţională, pentru o patrie originară continentală.

Pentru a putea susţine această îndrăzneaţă ipoteză, învăţatul german nu va ezita a folosi alături de rezultatele filologiei şi arheologiei şi pe cele ale paleodemografiei, adunînd astfel un material documentar uriaş pe care-l face să vorbească, nu întotdeauna cu destulă convingere, în favoarea tezelor sale.

Autorul îşi grupează argumentarea în cadrul a şase mari capitole, precedate de un cuvînt înainte şi încheiate de lista bibliografică, a figurilor şi, în sfîrşit, de indicele istorico-filologic şi arheologic.

Înainte de a trece la prezentarea propriu-zisă a studiului, se cuvine a zăbovi cîteva clipe asupra listei bibliografice. Cele peste 900 de titluri, grupate pe discipline (izvoare scrise, istorie şi istoria culturii, germanistică şi filologie veche, ştiinţele naturii, pre- şi protoistorie) reprezintă un deosebit de util instrument de lucru.

Dacă în capitolul I, care cuprinde introducerea (p. 1—14) sînt amintite mai mult motivele care au dus la formularea ipotezei continentale, începînd cu capitolul al II-lea, intitulat „Problema izvoarelor istorice" (p. 16—143), se trece la argumentarea noii ipoteze.

Din studiul izvoarelor scrise ale epocii se desprinde concluzia existenţei, în istoriografia din epoca feudală timpurie, alături de „legenda troiană" a unei „legende despre Scandza". Dacă originea scandinavă a longobarzilor, francilor, herulilor sau burgunzilor se poate explica printr-o copiere a modelului lui Iordanes, originea scandinavă a goţilor impune o analiză minuţioasă a *Geticii* lui Iordanes. Această analiză permite învăţatului german delimitarea în opera autorului antic, a contribuţiei lui Iordanes, a contribuţiei lui Cassiodorus, adevăratul autor, şi ceea ce ne interesează în mod deosebit, a contribuţiei unui istoric altfel necunoscut, Ablabius [1]. Se pare că de la acest autor a preluat Cassiodor şi apoi Iordanes aşa numita „istorie străveche" (Urgeschichte) a goţilor.

Rolf Hachmann, deşi acordă acestei „istorii străvechi" meritul reflectării unor realităţi istorice, consideră legendară informaţia referitoare la emigrarea goţilor din Scandzia pe cele trei corăbii.

Pe de altă parte, analiza textelor lui Tacitus şi Ptolemaios, îl duc pe învăţatul german la convingerea că aceşti istorici îi localizează pe goţi nu pe coastă (Iordanes), ci în interiorul ţării, la răsărit de Vistula, pe cursul ei mijlociu. „Ţara lor, a goţilor,

[1] În capitolul al VI-lea intitulat „Anexă" (p. 475—516) sînt prezentate contribuţiile istoricilor antici Iordanes şi Cassiodor, la istoria goţilor. Tot acest capitol cuprinde şi lista cimitirelor epocii de fier preromane şi a perioadei imperiale tîrzii din Mazovia şi din Mazuria de sud.

lui J. Harmatta (*Studia Antiqua*, XIII, 1966, p. 107 şi urm.) pe care K.B. o combate, se apropie mult de felul cum este pusă problema de către unii cercetători români (vezi în special A. Vulpe, *Necropola hallstatiană de la Ferigile*, Bucureşti, 1967, p. 92 şi urm.; idem, în *Actes du VII^e Congr. Intern. des Sciences Préhist. et Protohist.*, Prague, 1966, p. 880 şi urm.), lucrări pe care K.B. nu le citează. Potrivit acestor lucrări, grupele străine cu elemente culturale estice din spaţiul carpato-dunărean, respectiv grupa de pe Mureş (agatirşii), cea din Cîmpia Tisei etc. — ar putea reprezenta neamuri răsăritene, poate chiar iraniene, dar nescitice. Cercetarea românească insistă îndeobşte asupra definirii arheologice a grupelor culturale, adoptînd o atitudine extrem critică faţă de interpretările de ordin etnic şi luînd în consideraţie mai ales elementele ţinînd de ritul şi ritualul funerar.

Adriana Stoia

HACHMANN, ROLF, *Die Goten und Skandinavien*, Berlin, 1970, 584 p. + 80 fig.

Discutînd problema patriei originare a goţilor, Rolf Hachmann neagă originea scandinavă a goţilor, opinînd, spre deosebire de teza tradiţională, pentru o patrie originară continentală.

Pentru a putea susţine această îndrăzneaţă ipoteză, învăţatul german nu va ezita a folosi alături de rezultatele filologiei şi arheologiei şi pe cele ale paleodemografiei, adunînd astfel un material documentar uriaş pe care-l face să vorbească, nu întotdeauna cu destulă convingere, în favoarea tezelor sale.

Autorul îşi grupează argumentarea în cadrul a şase mari capitole, precedate de un cuvînt înainte şi încheiate de lista bibliografică, a figurilor şi, în sfîrşit, de indicele istorico-filologic şi arheologic.

Înainte de a trece la prezentarea propriu-zisă a studiului, se cuvine a zăbovi cîteva clipe asupra listei bibliografice. Cele peste 900 de titluri, grupate pe discipline (izvoare scrise, istorie şi istoria culturii, germanistică şi filologie veche, ştiinţele naturii, pre- şi protoistorie) reprezintă un deosebit de util instrument de lucru.

Dacă în capitolul I, care cuprinde introducerea (p. 1—14) sînt amintite mai mult motivele care au dus la formularea ipotezei continentale, începînd cu capitolul al II-lea, intitulat „Problema izvoarelor istorice" (p. 16—143), se trece la argumentarea noii ipoteze.

Din studiul izvoarelor scrise ale epocii se desprinde concluzia existenţei, în istoriografia din epoca feudală timpurie, alături de „legenda troiană" a unei „legende despre Scandza". Dacă originea scandinavă a longobarzilor, francilor, herulilor sau burgunzilor se poate explica printr-o copiere a modelului lui Iordanes, originea scandinavă a goţilor impune o analiză minuţioasă a *Geticii* lui Iordanes. Această analiză permite învăţatului german delimitarea în opera autorului antic, a contribuţiei lui Iordanes, a contribuţiei lui Cassiodorus, adevăratul autor, şi ceea ce ne interesează în mod deosebit, a contribuţiei unui istoric altfel necunoscut, Ablabius[1]. Se pare că de la acest autor a preluat Cassiodor şi apoi Iordanes aşa numita „istorie străveche" (Urgeschichte) a goţilor.

Rolf Hachmann, deşi acordă acestei „istorii străvechi" meritul reflectării unor realităţi istorice, consideră legendară informaţia referitoare la emigrarea goţilor din Scandzia pe cele trei corăbii.

Pe de altă parte, analiza textelor lui Tacitus şi Ptolemaios, îl duc pe învăţatul german la convingerea că aceşti istorici îi localizează pe goţi nu pe coastă (Iordanes), ci în interiorul ţării, la răsărit de Vistula, pe cursul ei mijlociu. „Ţara lor, a goţilor,

[1] În capitolul al VI-lea intitulat „Anexă" (p. 475—516) sînt prezentate contribuţiile istoricilor antici Iordanes şi Cassiodor, la istoria goţilor. Tot acest capitol cuprinde şi lista cimitirelor epocii de fier preromane şi a perioadei imperiale tîrzii din Mazovia şi din Mazuria de sud.

a fost la Vistula, dar la răsărit de rîu şi nu la mare" (p. 143).

Concluzia este interesantă, însă întrebarea dacă nu este vorba de momente cronologice deosebite, la Vistula (Iordanes întemeiat pe ştirile lui Ablabius) şi apoi la răsărit de acest rîu (Tacitus şi Ptolemaios) ni se pare îndreptăţită.

În capitolul al III-lea, „asupra istoricului şi stadiului cercetărilor" (p. 145—221), Rolf Hachmann ne înfăţişează modul în care s-a născut ipoteza modernă a originii peninsulare a goţilor, a cărei geneză este strîns legată de activitatea germanistului şi preistoricianului Gustav Kossinna. Învăţatul german arată că argumentele arheologice aduse de Kossinna au spulberat treptat suspiciunea germaniştilor, izvorîtă din rezerva faţă de informaţiile textelor şi, consideră Rolf Hachmann, au influenţat şi modul de gîndire al arheologiei şi istoriei perioadei migraţiilor.

Pornind de la această constatare în capitolul al IV-lea „Probleme ale izvoarelor arheologice" (p. 221—451) sînt subliniate lacunele studiilor acelora care abordînd această problemă au optat pentru originea peninsulară: Almgren, Eggers, Schindler. Un loc aparte îl ocupă cercetările învăţatului suedez E.C.G. Graf Oxenstierna. Subliniind meritele lucrărilor lui Oxenstierna, dar arătînd şi o serie de lipsuri, reliefate de cercetarea modernă, Hachmann ajunge la concluzia că „tot ceea ce Oxenstierna a încercat să prezinte ca o dovadă directă a imigrării goţilor din Västergotland în ţara Vistulei, nu este concludent" (p. 234).

Dacă aceşti cercetători căutau să demonstreze în studiile lor anumite asemănări în cultura materială a Vistulei inferioare şi a Scandinaviei de sud, cercetările învăţatului polonez J. Kmieciński, cercetări în care Hachmann vede o confirmare a realităţii consideraţiilor sale, vin să demonstreze lipsa legăturilor dintre Scandinavia şi Vistula inferioară: „Cultura perioadei imperiale (Kaiserzeitliche) a Ţării Vistulei nu are aproape nici o legătură cu regiunile Suediei... Ea este o continuare a culturilor preromane ale epocii fierului" (p. 237). În consecinţă, învăţatul german consideră că localizarea goţilor la gurile Vistulei nu-şi găseşte temei nici în izvoarele scrise şi nici în documentaţia arheologică.

În viziunea lui Hachmann atît izvoarele scrise (Tacitus şi Ptolemaios) cît şi documentarea arheologică sprijină o localizare a goţilor la Vistula mijlocie „cam între Varşovia şi Torun" (p. 458).

În acest spaţiu geografic se delimitează, în secolul I î.e.n., grupa culturală mazoviană, „Masowische Gruppe", care conţine elemente ale grupului cultural Oxhöft şi mai ales ale culturii Przeworsk. Mai concret acest spaţiu geografic şi cultural este delimitat la sud-vest de valea Vistulei, la vest de Drwina, la nord de Mazuria de sud, iar în spre sud ajunge pînă la Varşovia. Graniţa de răsărit o formează Bugul mijlociu. Această grupă culturală, a cărui început se datează cel tîrziu în jurul anului 100 î.e.n., reprezintă o variantă locală a culturii Przeworsk şi, în optica lui Hachmann, poate fi identificată cu moştenirea arheologică a goţilor.

Printre elementele comune grupului mazovian şi culturii Przeworsk sînt menţionate: prezenţa gropii funerare, depunerea vaselor sparte ritual pe rug şi a armelor în groapa funerară, asemănări în ceramică. Unele caracteristici specifice individualizează grupa mazoviană de celelalte grupe ale culturii Przeworsk. Lipsa totală a înhumaţiei, împodobirea locului funerar cu cercuri de pietre, culegerea cu mare atenţie a ciobурilor de pe rug, sînt cîteva din aceste caracteristici. În secolul II e.n. au loc două schimbări fundamentale. În ritual apare groapa adîncă de 2 m şi lată de 1 m, în care sînt depuse, în mijloc, oasele incinerate şi resturi de la rugul funerar. De asemenea dispare obiceiul depunerii armelor în morminte, element care indică o orientare spre grupul cultural Oxhöft, din partea căruia se exercită în această perioadă o influenţă puternică. Tot spre sfîrşitul acestei faze şi, probabil ca o consecinţă a influenţei acestui grup, apare înhumaţia.

Una din problemele cheie ale noii ipoteze este fără îndoială problema genezei grupei mazoviene, care reprezintă, cel puţin în fazele de început, un aspect regional al culturii Przeworsk.

Folosind rezultatele cercetării poloneze din ultimii ani, R. Hachmann relevă continuitatea dintre culturile Przeworsk şi Oxhöft şi cultu-

rile anterioare ale Vistulei mijlocii, cultura mormintelor în cistă şi în formă de clopot. Prin această continuitate culturală, care presupune şi una etnică, se înlătură posibilitatea formării grupei mazoviene printr-un proces de imigrare. Argumentul este solid numai că dovezile acestei continuităţi culturale sînt încă puţine. Acest fapt este recunoscut şi de Rolf Hachmann (p. 435) care subliniază complexitatea acestui proces de geneză. „Problema legăturii grupei mazoviene de culturile precedente este desigur foarte complexă" (p. 459).

Pentru a dovedi şi pe alte căi imposibilitatea unei imigrări dinspre nord, învăţatul german recurge la o amplă analiză paleodemografică a Scandinaviei în epoca fierului. Studiile paleodemografice împreună cu cele paleoclimatice şi arheologice oferă o cu totul altă imagine decît încerca să sugereze Ablabius şi Iordanes Dacă pentru autorul antic Scandinavia era o „vagina nationum" sau o „officina gentium", cercetătorul modern are în faţă imaginea unor condiţii de viaţă grele provocate de o schimbare a climei la începutul epocii fierului. Consecinţa naturală este o „schimbare a rentabilităţii economice a solului" şi o scădere a numărului populaţiei.

Pe de altă parte, începînd cu secolul I e.n., asistăm atît în Suedia cît şi în Norvegia la o colonizare spre interior (Binnenkolonisation), fenomen care a secătuit din punct de vedere etnic posibilitatea unei colonizări înspre sud. În acest context de idei ne punem însă întrebarea de ce ţelul colonizării nu putea fi orientat, în principal înspre sud, unde condiţiile de viaţă erau, la acea dată, deşi nu cu mult, totuşi mai bune. Învăţatul german admite posibilitatea unor emigrări înspre sud, dar consideră că la această mişcare au participat grupuri mici, inferioare din punct de vedere social. „Mult timp nordul a fost o periferie, nu numai în ce priveşte cultura materială dar şi în ceea ce priveşte formele şi structura orînduirii sociale".

Mergînd pe aceeaşi linie de excludere a Peninsulei Scandinave de la formarea unor culturi continentale la începutul mileniului I e.n., Rolf Hachmann explică elementele culturale asemănătoare din Scandinavia ca o ilustrare a ceea ce numeşte „o κοινή la care participă majoritatea grupelor germanice de pe ambele maluri ale Mării Baltice şi care par să se fi dezvoltat, peste mare, datorită relaţiilor culturale" (p. 466).

Deşi admite participarea unui factor extern la geneza culturii Przeworsk şi implicit a grupei mazoviene, acest factor extern este văzut în prăbuşirea puterii celţilor în Europa. O urmare a acestui fenomen ar putea fi cristalizarea grupei culturale mazoviene - deci apariţia goţilor.

În legătură cu aceste fenomene complexe, merită a fi subliniată, şi învăţatul german nu ezită să o facă, o problemă de principiu. În ce măsură poate fi urmărită arheologic o populaţie sau cu alte cuvinte dacă „pot fi urmărite populaţiile şi înainte de documentarea istorică a numelui lor" (p. 466). Problema este dificilă. Sintezele culturale, care înglobează uneori spaţii geografice uriaşe, împiedică extraordinar de mult această sarcină. Este de ajuns în acest context să citâm cazul gepizilor. Toate încercările de a identifica, cu o cultură materială sau cu alta, moştenirea arheologică a gepizilor timpurii (secolele III – IV) nu au depăşit cadrul unor ipoteze de lucru.

Din această cauză, autorul consideră că nu se poate vorbi de goţi înainte de constituirea grupei mazoviene. Schimbările petrecute, începînd cu perioada secolelor II—III e.n., reprezintă o expansiune a grupului cultural Oxhöft care a adus după sine şi o expansiune înspre sud a grupei mazoviene. Se pune astfel ipoteza plecării goţilor spre sudul Rusiei subliniindu-se nevoia unei documentaţii arheologice mai bogate în această problemă.

Capitolul al V-lea „Goţii şi Scandinavia; rezultate şi probleme" (p. 451 – 475) cuprinde concluziile la care a ajuns învăţatul german în această dificilă problemă. În acelaşi timp, dîndu-şi seama de caracterul insolit al ipotezei originii continentale, învăţatul german nu uită să sublinieze complexitatea problemelor ca şi necesitatea unor cercetări viitoare pe care le implică această nouă viziune în problema originii goţilor.

Radu Harhoiu

Prof. Dr. PHILIPPE, JOSEPH, ***Le monde byzantin dans l'histoire de la verrerie*** **(V^{e}–XVI^{e} siècle), Bologna, 1970, 248 p. și 104 fig.**

Iată o carte excelentă, atît prin conținutul ei cît și prin condițiile în care a fost tipărită de „Casa editrice Prof. Riccardo Patron" din Bologna.

Autorul cărții – prof. dr. Joseph Philippe – este unul dintre cei mai mari specialiști în istoria sticlei și mai ales în istoria sticlei bizantine. În calitatea sa de conservator al Muzeului de arheologie și de artă decorativă din Liège, de secretar general permanent al Asociației internaționale pentru istoria sticlei și președinte al Comitetului internațional ICOM pentru muzeele și colecțiile de sticlă, prof. dr. Joseph Philippe a avut prilejul să cerceteze o vastă gamă de obiecte de sticlă bizantină.

Adunînd un imens material muzeistic și filtrîndu-l printr-o bună cunoaștere a bibliografiei, J. Philippe ne-a dat la capătul muncii sale acest autentic manual, subdivizat în patru mari capitole.

Capitolul I este precedat de o introducere asupra „problemei bizantine și istoria sticlei". Volumul e însoțit de un indice complet pe materii, locuri de descoperire, nume de autori etc.

Capitolul I se intitulează „Cadrul istoric al sticlăriei creștine pînă la nașterea sticlăriei islamice. Pe urmele sticlăriei bizantine la Constantinopol și în Imperiu".

Capitolul al II-lea este intitulat : „Sticlăria societăților creștine, dinainte de cruciade și Bizanțul". În acest capitol autorul își îndreaptă atenția asupra sticlăriei cu simboluri creștine găsită în Siria, Palestina și în alte părți din bazinul mediteranean. Joseph Philippe acordă o atenție deosebită și sticlăriei (secolele IV–VI) din zona daco-macedoneană. Drept urmare, autorul atrage atenția asupra faptului că la Constanța de azi au existat în secolele IV–VI ateliere în care se producea sticlă. Demne de reținut sînt și analogiile pe care le face J. Philippe. În acest sens merită a fi reținută observația că o parte a cupelor (cu picior) caracteristice zonei danubiene, se aseamănă prin profil cu cupele de sticlă descoperite la Castelseprio și Novgorod (p. 82).

Tot în capitolul al II-lea, autorul aduce în discuție sticlăria descoperită la Ravenna, Aquilea, Torcello, Invillino. Un loc aparte se acordă sticlăriei din Grecia și Cipru (secolul al XI-lea).

Capitolul al III-lea este intitulat : „Bizanțul. Sticlăria societăților france în Siria și expansiunea meșteșugului sticlei în Italia bizantină de după secolul al XI-lea".

Capitolul al IV-lea, intitulat „Sticlăria în țările slavo bizantinizate și în Balcani (secolele X–XVI)" cuprinde două subcapitole : 1) Rusia bizantinizată și descoperirile din Transcaucazia (secolele X–XIII) și 2) Peninsula Balcanică (secolele X–XVI). Al doilea subcapitol interesează în chip direct pe cercetătorii români, deoarece Joseph Philippe se referă aici și la descoperirile de podoabe de sticlă (mărgele, brățări etc.) făcute în așezările din Dobrogea epocii bizantine.

Autorul cărții subliniază concluzia că brățările și celelalte obiecte de podoabă din sticlă, descoperite la Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare și datate în veacurile X–XI sînt de producție bizantină.

În partea finală a lucrării sale, Joseph Philippe atrage atenția asupra rolului pe care l-au jucat Bizanțul și centrele din imediata sa apropiere în răspîndirea sticlăriei în regiunile cele mai depărtate ale Europei.

Indiscutabil că această carte va impulsiona cercetarea obiectelor și podoabelor de sticlă din epoca bizantină. Ea va fi de mare folos arheologilor care se ocupă în chip special cu realitățile din Dobrogea – regiune renumită prin obiectele sale de sticlă nu numai în epoca romană, ci și în cea bizantină. Cititorul de rînd ca și specialistul vor găsi în cartea lui Joseph Philippe toate datele tehnice necesare înțelegerii procesului de „fabricare" a sticlei. În aceeași carte vor găsi sub forma unor reușite ilustrații exemplificarea tipurilor (cele mai caracteristice) de obiecte și podoabe din sticlă. Adăugînd și observația că volumul este redactat într-o limbă colorată – noi sîntem convinși că n-am epuizat seria calităților acestui excepțional tom.

Petre Diaconu

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.
AMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj.
AnD	— Analele Dobrogei.
ArchÉrt	— Archaeologiai Értesitö.
ArchKözl	— Archeologiai Közlemények, Budapesta, 1859—1889.
ArhMold	— Arheologia Moldovei.
AVSL	— Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Sibiu, Braşov, 1843—1941.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, I—XXXVIII, Bucureşti, 1908—1945.
BerRGK	— Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BMC	— H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra.
BSNR	— Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti, I—XLI, 1904—1947.
BŞtAc	— Buletinul Ştiinţific al Academiei R.P.R.
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum.
Dacia	— Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S.; I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966; XI, 1967; XII, 1968; XIII, 1969; XIV, 1970; XV, 1971.
DolgCluj	— Dolgozatok — Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.
ED	— Ephemeris Dacoromana, Bucureşti — Roma, I—X, 1923—1945.
EphemEpigr	— Ephemeris Epigraphica.
Izvestiia-Institut	— Izvestiia-Institut. Bulletin de l'Institut Archéologique bulgare. Sofia.
JÖAI	— Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena.
KS	— Kratkie Soobščenija. Instituta istorii materialnoi kulturî Akademii Nauk SSSR.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957) vol. IV (1957) vol. V (1959); vol. VI (1959), vol. VII (1960); vol. VIII (1962); vol. IX (1970).
MemA	— Memoria Antiquitatis.

MIA	— Materiali i issledovaniia po arheologhii SSSR.
MKÉ	— Múzeum és Könyvtári Érstesitö, Budapesta.
PBF	— Prähistorische Bronzefunde.
RA	— Revue Archéologique, Paris.
RE	— Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft.
Repertorium	— M. Roska, Erdély régészeti repertoriuma, I, Cluj, 1912.
RevMuz	— Revista Muzeelor, Bucureşti.
RömRum	— Römer in Rumänien, Catalogul expoziţiei de la Köln.
RRH	— Revue Roumaine d'Histoire.
SA	— Sovietskaja Archeologija, Moscou et Leningrade. Academie des Sciences de l'U.R.S.S.
Sargetia	— Sargetia. Buletinul Muzeului judeţean Hunedoara, Deva.
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică.
SlovArch	— Slovenska Archeologia.
StCl	— Studii clasice.

RECTIFICARE

În numărul 1/1972 al revistei, la pagina 162, rîndul 12 de sus, dintr-o regretabilă eroare s-a scris *Celei* în loc de *Calu*.

Rugăm pe cititori să facă îndreptarea cuvenită.

COMITETUL DE REDACŢIE

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI. Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Căsuţa poştală 2001-telex 011631 – Bucureşti, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa : str. I. C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

SCIV, tomul 23, nr. 2, Bucureşti, 1972, p. 171—338

I.P.I. — c. 1294

48 828

Lei 25